

A sepia-toned profile portrait of Rudolf Steiner, facing right. He has short, dark hair and is wearing a dark suit jacket over a white shirt and a dark tie. The background is a plain, light color.

Рудолф Щайнер

Поредица „Просветление“

МОЯТ ЖИЗНЕН ПЪТ

ЕДНА
НЕЗАВЪРШЕНА
АВТОБИОГРАФИЯ

Поредица „*Просветление*“ досега:

1. Рудолф Щайнер, „Същност на музикалното“
2. Рудолф Щайнер, „Прераждане и карма“
3. Рудолф Щайнер, „За мистерийните драми“
4. Рудолф Щайнер, „За инициацията“
5. Рудолф Щайнер, „Проблеми на модерната психоанализа“
6. Рудолф Щайнер, „Стихове и медитации“
7. Рудолф Щайнер, „Смъртта като преобразуване на живота“
8. Рудолф Щайнер, „Окултна история“
9. Рудолф Щайнер, „Индивидуални духовни същества
и тяхното въздействие в душата на човека“
10. Рудолф Щайнер, „Моят жизнен път“

Рудолф Щайнер

**МОЯТ
ЖИЗНЕН
ПЪТ** ЕДНА
НЕЗАВЪРШЕНА
АВТОБИОГРАФИЯ

Превод от немски
Мария Пашова

А^б
Издателско
Ателие

RUDOLF STEINER
MEIN LEBENSGANG
(GA 28)

Rudolf Steiner Verlag, Dornach/Schweiz, 2000

Всички права върху българското издание на тази книга
са запазени от *Издателско ателие Аб*

- © Рудолф Щайнер, автор
- © Мария Пашова, преводач
- © Христо Маринов, редактор
- © Светлозар Писаров-Белката, художник
- © Издателско ателие А^б

ISBN 978 - 954 - 737 - 895 - 7

СЪДЪРЖАНИЕ

Моят жизнен път или пътят, истината и животът на Рудолф Щайнер
– предговор към българското издание от д-р Трайчо Франгов . . . 7

1861 – 1879 / Кралевец, Мьодлинг, Потшах, Нойдборфл

I. Преживявания през детството	17
II. Ученически години	35

1879 – 1890 / Виена

III. Студентски години	49
IV. Младежки приятелства	66
V. Научни изследвания (Учение за цветовете, оптика)	78
VI. Домашен учител в семейство Шпехт; изследвания върху Гьоте	89
VII. Във виенските кръгове на учени и хора на изкуството	100
VIII. Размишления върху изкуството и естетиката; редактор при „Немски седмичник“	116
IX. Пътувания до Ваймар, Берлин и Мюнхен	125
X. Философия на свободата	134
XI. За мистиката и мистиците	139
XII. Съдбовни въпроси	143
XIII. Пътувания до Будапеща и Трансилвания; спомени за семейство Шпехт	150

1890 – 1897 / Ваймар

XIV. Сътрудничество в Архива на Гьоте и Шилер	160
XV. Срещи с Хекел, Трайчке и Лайстнер	174
XVI. Сред учени и хора на изкуството; Гьотеви събрания	185
XVII. Критически забележки върху етиката	192
XVIII. Като гост на Архива на Ницше; Ницшеана	200
XIX. Въпроси на познанието – граници на познанието; сред хора на изкуството	212
XX. Ваймарски приятелски кръг	224

XXI. Приятелства (Нойфер, Анзорге); книгата „Гьотевиет светоглед“ възниква като завършек на работата във Ваймарското академично изданието	240
XXII. Да можеш да живееш в и с противоположности	251
XXIII. „Етически индивидуализъм“	262

1897 – 1907 / Берлин – Мюнхен

XXIV. Редактор на „Списание за литература“; срещи с Хартлебен, Шеербарт и Ведекинд	268
XXV. В „Свободно литературно общество“; берлински театрален живот	279
XXVI. Позиция по отношение на християнството; „Християнството като мистичен факт“	286
XXVII. Перспективи по време на смяната на века; размишления за Хегел, Маккей и анархизма	289
XXVIII. Като учител в Берлинското общообразователно училище за работещи	295
XXIX. Сред литературни дейци („Идващите“) и монисти („Съюз Джордано Бруно“)	300
XXX. Езотерика и публичност	308
XXXI. Начало на сътрудничеството с Мари фон Сиверс	319
XXXII. Теософия и антропософия	326
XXXIII. Вътрешни аспекти на книгата „Теософия“	338
XXXIV. Духовно познание и изкуство	341
XXXV. За книги, лекции и публичното им въздействие	344
XXXVI. Езотерични указания	348
XXXVII. Съзряване на душата; лекции в Париж през 1906 г.	353
XXXVIII. Мюнхенският теософски конгрес през 1907 г.	358
Бележки	364
Рудолф Щайнер – живот и творчество	371

МОЯТ ЖИЗНЕН ПЪТ ИЛИ ПЪТЯТ, ИСТИНАТА И ЖИВОТЪТ НА РУДОЛФ ЩАЙНЕР

В последната година на своя живот Рудолф Щайнер съвсем неочаквано и изненадващо, при цялата си натовареност решава да пише „Автобиографията“ си.

Водейки скромен и организиран начин на живот, Рудолф Щайнер никак не е възнамерявал да описва живота си, да го прави публично достойние, а всичко, което е искал и имал да каже, го е дал в своите лекции и книги.

Каква е била духовната необходимост за това негово решение?

Разбира се, той описва външната причина – множеството нападки към неговата личност и отделните периоди на неговия живот са го накарали да внесе едно осветляване за тях. Но каква е била дълбоката вътрешна мотивация за това?

И това е общочовешкият елемент. Какъв трябва да бъде животът на един човек, за да бъде той описан? Доколко човек осъзнава отговорността си пред обществото и склонен ли е на абсолютна честност по отношение на вътрешния си душевен живот? Подхождайки само по този начин, с пълно доверие към своите читатели, един автор може да ги направи съмишленици, съучастници в своите мисли, чувства и дела.

Именно така е постъпил Рудолф Щайнер в описанието на своя жизнен път. Но какво е било особеното при него, как Духът е работил в неговата съдба, с какви предизвикателства е трябвало да се справи? И доколко специфичното за него е близко до нас, до нашия душевен мир?

Защото това е връзката, която всеки, който чете тази книга, ще търси. А именно – каква е моята връзка с Рудолф Щайнер и как моят живот и съдба са били повлияни от срещата ми с Антропософията? И как можем да развием нашето мислене и съзнателна душа, следвайки неговия пример и да достигнем до истинско духовно познание и себепознание?

Всеки от нас, който започва да чете тази книга, трябва да осъзнава собствените си въпроси и търсения и с пълна отдаденост и преклонение да ѝ се посвети.

В първите две глави Рудолф Щайнер описва детските си и ученически години и това е времето от 1861 до 1879 година. Кралевец, Мьодлинг, Потшах, Нойдюрфл, Винер Нойщат – селища и ж.п. гари, където неговото семейство живее. Оставаме с чувството, че с това непрекъснато местене нещо трябва да остане скрито, запазено, като историята от Евангелието на Матей.

Малкият Щайнер Рудолф, както се обръщат към него, е изключително любознателно дете – насочено към природата и практическите дейности от живота.

С удивление наблюдава влаковете, мелниците, фабриките, опитвайки се да схване как функционира всяко нещо. Но той рано открива и една друга реалност, не по-малко действителна от физическия свят – духовния свят в своята душа. И това става неговата голяма тайна и мъка, с която ще премине през живота, като непрекъснато ще се опитва да уравнива тези два свята, чрез изграждане на мисловни форми и понятия за всички възприятия и образи, които ще среща.

Детската душа има нужда да среща хора – силни, знаещи, авторитетни, както в семейството, така и навън. И те се появяват – Учителя, Свещеника, Лекаря. С много топлина е описано това, а ние можем да се запитаем: каква карма работи в тези срещи, какво се повтаря от миналото? Особено в случайните срещи с графа и монасите.

Детските спомени са извор на жизнени сили в по-късните периоди на живота. Така Р. Щайнер се потапя в своето детство в един труден за него период, изискващ много сили. С много симпатия и любов той описва положенията, в които се намира на 9–10 годишна възраст – „пришълец в селото“ и „чужденец у дома си“. Пее в църковния хор, изживява литургиите на свещеника, помага в къщната работа, има трудности в писането, но обича геометрията, чрез която достига до потвърждение на

духовните си изживявания. Познанията по немска литература и естетика получава от лекаря, с когото се сприятелява и от когото взима книги на Гьоте, Шилер, Лесинг.

На 11 г. баща му го изпраща в реалното училище във Виенер Нойщат, искайки да го подготви за бъдещата му кариера – на ж.п. инженер. Ежедневно се придвижва между двете селища – едното на унгарска територия, другото – на австрийска. Както и всеки ден да се движи между двата свята. Копнее да срещне учители – личности, на които да подражава, – но първите две години не намира такива.

И тогава се случва едно събитие в живота му – намира в една книжарница „Критика на чистия разум“ на Кант. Четенето ѝ внася опора и увереност на мисленето му. Чете я даже в час по история, но най-вече през лялото. Той усеща, че „мисленето може да се развие в сила, която действително да обхване нещата и процесите в света“. Връзката му с учителите по геометрия, математика, химия се усилва, както и със същността на самите предмети. Интересът му към световната история, историята на църквата и религията и на философията нараства през следващите години. Научава стенография и книговезство, допълнително изучава латински и гръцки, за да чете в оригинал; занимава се с изоставащите ученици; опознавайки човешката душа, навлиза в практическата психология. Баща му следи живо със своя колега-опонент руско-турската война (1877–1878), заставайки на руската страна.

Навършването на 18 години е решителен момент във всеки живот. Висшите училища на Виена са най-естествено то продължение на многостранните интереси и стремеж към познание на Р. Щайнер. Но преди следването си, той среща произведенията на Фихте – философът на Аз-а. Намира потвърждение, че „човешкият Аз е единствената възможна изходна точка към едно истинско познание“.

Годината е 1879. Настъпва важна епоха за развитието на човечеството. Виена е основно място в Европа, където има пълнокръвен духовен и културен живот – тук творят водещи

композитори на века, учени, медици, художници, философи, литератори. В следващите 11 години в тази среда ще учи и твори Р. Щайнер. Тук среща Карл Юлиус Шрьоер, негов преподавател по немска литература, най-добрия изследовател на Гьоте и Шилер. Р. Щайнер е очарован от лекциите му, благоговее пред него и скоро стават близки приятели. Преподавателите по философия са му Франц Brentano и Роберт Цимерман, личности, които също повлияват младия Щайнер. Тогава той смята чрез философията да търси истината. Но математиката и естествознанието са му необходими, за да постави научните резултати на философска основа. Духовната индивидуалност на всеки човек му се разкрива и той може да проследява мъртвите по пътя им към духовния свят. Но тези опитности не споделя с никого. Тогава среща във влака билкаря. От други лекции на Щайнер ще разберем кой стои зад тази личност. Двата се сприятеляват и споделят духовните си тайни. Р. Щайнер решава да изгради в себе си своя „теория на познанието“, което налага обстойно изучаване на Хегел. Загадката на пространството го мъчи известно време, а разрешаването ѝ му носи огромно удовлетворение. Трябва да се пребори и със загадката на времето. Всеки духовен път и стремеж към познание минават през тези лични опитности.

Дарвинизмът е пропил всички органични науки, но за Щайнер той е „научна невъзможност“. Вътрешната същност на човека е от духовно естество и той е член на духовния свят. Срещата с естетиката на Шилер внася нов импулс в изживяването на различните състояния на съзнанието. Така навлиза в 22-та си година.

В изминалите 3 години Р. Щайнер преживява неща, които трябва да не споделя с нас – среща с Учителя, Посвещение, Раждането на Аз-а в душата му. И четейки този период, трябва да имаме и това познание.

Младият Щайнер е изключително социално ориентиран човек. Младежките му приятелства имат специално значение за него. Той винаги е на различно мнение и успява да го отсто-

ява, запазвайки доверието и обичта на приятелите си. Става антивагнерианец, приемайки само чистата музика. Става член на Немската читалня на Висшето техническо училище, а по-късно библиотекар и неин председател. Навлиза в социалния живот на Австрия, проследявайки парламентарните и партийни борби.

Приятелството му с Шрьоер води до по-дълбоко навлизане в съчиненията на Гьоте, а и духът на последния невидимо присъства. Щайнер повтаря опитите на Гьоте, търсейки духовно-научно обяснение на феномена на светлината и цветовете, на природните процеси, растенията, намирайки свой път към учението за метаморфозата. Изучава анатомия, физиология на растения, животни и човека и идва до една идея, която почти 30 години изследва в тишина, преди да я публикува и защити – троичния човек, троичната организация на човека.

За да може да се издържа, работи като частен учител и това налага непрекъснато да се самообразова, като в същото време това го предпазва от едностранчивост. Подобрявайки педагогическите си умения, той става възпитател в едно семейство с умствено изостанало 10-годишно дете с хидроцефалия. След 2 години има значителен напредък – детето тръгва на училище, а по-късно завършва медицина. Така Рудолф Щайнер поставя началото и на лечебната педагогика, която след около 30 години ще предложи на света.

По-нататъшното навлизане в естественаучните съчинения на Гьоте довежда до написването на „Теория на познанието на Гьотевия светоглед“ през 1886 г. По същото време 25-годишният Щайнер среща любовта – едно красиво приятелство с момиче, носещо праобраза на немската девойка. Макар че в този живот трябва да останат разделени, споменът за този чудесен период го стопля до края на живота му.

По това време е поканен в кръга на младата поетеса Мари деле Грацие, която всяка събота събира в дома си литературния, философски и религиозен елит на Виена. Поради доминиращия песимизъм и антипатия към Гьоте в този

дом, Шрьоер се оттегля и трудно понася Щайнеровото въодушевление, което довежда до временен конфликт между тях, от който Щайнер е дълбоко наранен. Но тук става срещата с Вилхелм Нойман, най-начетения мъж, свещеник, професор, декан. В общуването между тях Р. Щайнер споделя своето схващане за Исус Христос и Мистерията на Голгота, както и за повтарящите се земни животи. След 40 години в кармичните си лекции Щайнер ще се връща често към тези разходки и споменаването на Тома Аквински.

Изпитвайки любов и уважение както към хората от кръга на деле Грацие, така и към своя учител и бащински приятел – Шрьоер, Щайнер в същото време се чувства емоционално разкъсан на две, поради техния антагонизъм. Това е и времето, когато в душата му се появяват първите мисли и зародиши на бъдещата „Философия на свободата“. Идеята за свободата ще премине през целия му живот.

Влизайки и в кръга на младите австрийски поети, Щайнер среща един немлад немско-австрийски поет, особняк и странник, от когото е силно заинтригуван – Ферхер фон Щайнванд. Чрез изживяване на неговата личност – жестове, поведение, както и чрез интуиция, Щайнер успява да разреши загадката на повтарящите се земни животи. Една индивидуалност, живяла във времето на ранното християнство и гръцкото езичество, достигнала до познание за духовните светове и същества, се разкрива пред духовния му поглед. Щайнер няма да говори повече за това, но тази тема ще се превърне в негова личностна мисия след 37–38 години.

А ние можем да се запитаме, четейки тези редове: колко от древногръцките философи и учени са били инкарнирани през 19 век и живеят във Виена и в съседните страни?

Годината е 1888. Интересите и отговорностите пред 27-годишния Щайнер нарастват. Нови духовни срещи и кръгове, запознаване с теософското движение на Блаватска, ежедневие в кафенето на Михаелплац, където активно твори сред шума, редактор на „Немски седмичник“, за който всяка седмица

трябва да пише по една статия по социални проблеми. Социалният въпрос, който ще осветли след 30 години, още сега придобива за него огромно значение. Запознава се със съчиненията на Маркс и Енгелс и изживява болезнено неистината, че материално-икономическите сили са носители на развитието, а духовното е само надстройка.

Публикациите на Щайнер върху съчиненията на Гьоте стават повод да бъде поканен в Архива му във Ваймар, за да бъде обработено и издадено наследството на немския поет и естественик. Рудолф Щайнер пътува дотам за няколко седмици и това е първото му голямо пътешествие – Ваймар, Берлин, Мюнхен. Изживява местата на Гьоте, докосва се до творбите му, в Берлин се среща с Едуард фон Хартман, търси навсякъде изкуството, което обогатява душевния му живот. След връщането му във Виена намира още един духовен кръг, този на Мари Ланг. Там среща Роза Майредер, с която споделя духовните си интереси и особено подготвянето на докторската си дисертация и „Философия на свободата“. Само в свободното от сетивност мислене душата живее в духовната същност на света и намира духовните първопричини на битието. Преживяващият се в своята вътрешност човешки дух среща духа на света, който действа не зад сетивния свят, а вътре в него.

Духовното в човека се изявява, когато в неговите импулси и воля действат моралните интуиции на свободното от сетивност мислене. Тогава това действие е свободно и човекът също е свободно същество.

В последната година от престоя си във Виена Рудолф Щайнер развива още по-интензивен социален живот. Пътува до Будапеща, а по-късно и до Трансилвания, където изнася лекция, изживява народностния дух на тези места. Запознава се с д-р Бройер, на когото младият Фройд е асистент, чете Ницше, от когото е едновременно „запленен и отблъснат“.

Завършва първата фаза от живота на Щайнер. Той е в 30-тата си година и правейки своята ретроспекция, вижда как съдбата го е водила така, че да не упражнява до този момент

никаква външна „професия“. В Архива във Ваймар постъпва като свободен сътрудник, отговарящ за „морфологията“.

Във Ваймар прекарва почти 7 години. Въпреки многото си контакти, Щайнер е душевно самотен. Той посещава другите, но те не могат да го посетят. Първоначално защитава доктората си в Росток, при проф. Хайнрих фон Щайн. После завършва своята „Философия на свободата“, търсейки мнението на Едуард фон Хартман, но последният не може да следва идеята на Щайнер и остава в светогледа на феноменализма. Щайнер с удоволствие се потапя в душите и светогледите на обкръжението. Директорът на Архива е Зуфан, а с Херман Грим ги свързва фантазията, като извор на духовни откровения, но последният не достига до разбирането ѝ, а само до изживяването. Един дух на платонизъм се носи в Архива на Гьоте и Шилер. Запознава се както със съчиненията на Хекел, така и със самия Хекел – най-видния последовател на Дарвин. Щайнер забелязва двойствеността в него, потапя се в неговата душевност, изживява миналата му инкарнация. В седмения на Ваймар град Наумбург доизживява последните си години Ницше. Личност с дълбока човешка драма, подсъзнателно стремяща се към духа, бореща се срещу бездуховните възгледи на времето. След като го посещава в дома му, Рудолф Щайнер завършва книгата си за него. Но освен да съзерцава красивото му чело и светлината на прекрасната му душа, витаеща над лежащия в протрация Ницше, друг контакт Щайнер не може да осъществи.

Щайнер живее между светогледите на Гьоте и Ницше. „Гьоте *открива* духа в природната действителност; Ницше *губи* духовното в мита в своя блян за природата“.

Но попада в една аналогична на Виена ситуация. Отново умира главата на едно семейство, твърде близко до него. И Щайнер проследява пътя на душата в духовния свят, както и на онази душа във Виена, бащата на любимото момиче. А тук във Ваймар това е съпругът на Анна, към която той изпитва дълбоко приятелство и която след няколко години ще стане

негова съпруга в Берлин.

В последната си година във Ваймар, навлизайки в 36-тата си година, Рудолф Щайнер изживява дълбок душевен прелом. Той не изтъква факта, че навлиза в периода на съзнателната душа, но ние можем да го свържем и с това. Досега сетивният свят му създава затруднения, но сега тази бариера отпада. Възприятията му се усилват, прониква по-дълбоко във физическия свят. Наред с възприятието и понятийно познание сега достига и до медитативното. Медитацията става за него основна жизнена необходимост, начин на пребиваване в духовния свят. Правилното медитативно разбиране на света, който се явява пълна загадка, е, че човекът е единственото решение на тази загадка. Не човекът създава за себе си съдържанието на познанието, а душата му става арена, където светът изживява битието и развитието. Духовните истини и интуиции, които нахлуват към Щайнер, го карат все по-често да се пита: следва ли да замълча?

С този душевен прелом завършва вторият период в живота му и започва третият – Берлин. Поема издаването на „Списание за литература“ в продължение на 3 години.

Влиза в нови литературни кръгове, среща нови личности – Франк Ведекинд, Паул Шеербарт, Якобовски. В търсене на познание за християнството чрез духовно виждане пише „Християнството като мистичен факт“, но му се дава и едно изпитание.

Духовното стоене пред Мистерията на Голгота е изживяване, което го разтърсва. Това е времето на края на века, края и на 5-те хилядолетия на тъмната епоха. Човечеството очаква 20 век, а с него и новата светла епоха. Щайнер описва изминалия век, епохата на Гьоте и Хегел, и края на века, когато човешкото мислене и воля са достигнали връхната си точка на откъснатост от Духа. Отново изживява полярности – между индивидуалното мислене на Хегел и личностната воля на Щирнер.

Става учител в Берлинското общообразователно училище за работещи, започвайки с история и ораторско изкуство,

разширявайки с естествени науки, печели симпатиите, достигайки аудитория от 7000 печатари. Духовното му виждане наблюдава една „масова душа, обхванала представите, съжденията“ на дремещите им души. Както със „Списанието“ преживява бюргерския живот, така и с преподаването изживява пролетариата, т.е. движещите сили на епохата.

Щайнер прониква в духовната сфера по пътя на мисленето – чрез изработване на кристално ясни понятия. По-късно развива имагинативното съзерцание, което му носи виждането на духовната еволюция на човека. Как макрокосмическият човек се превръща в микрокосмически, отделяйки останалите природни царства.

Това е началото на откритото антропософско представяне на духовния свят. Задачата на Щайнер е да създаде основата на антропософията, прилагайки научното мислене от естествознанието, развивайки идеите на Гьоте, както и философското мислене на Хегел. Съдбата го среща с Мари фон Сиверс, кармична връзка от миналото и дълбоко приятелство в настоящето, която го импулсира за основаване на антропософията. Двамата се свързват първоначално с Теософското общество и неговите лидери, посещават конгресите в Лондон и Париж, оглавяват Немската секция в Берлин. Но след конгреса в Мюнхен раздялата е неминуема. По отношение на духовните истини не може да има компромиси. Рудолф Щайнер вече е издал „Теософия“ и „Как се постигат познания за висшите светове“.

Антропософията е съдържание на живота и черпи своите източници от истинската действителност. Но трябва да се внесе още нещо и това е изкуството, което става животворният елемент в антропософското движение. А Истината трябва да бъде основната направляваща сила в него. Рудолф Щайнер свързва своята съдба със антропософското движение и отгук нататък неговият жизнен път е част от него.

София, 28.08.2013 г.
д-р Трайчо Франгов

ПЪРВА ГЛАВА

На откритите обсъждания на основаната от мен антропософия от известно време започнаха да се промъкват съждения относно моя живот. От казаното в тази насока се правеха изводи за причината за трансформациите, които някои хора смятаха, че са открили в процеса на духовното ми развитие. В отговор на това някои приятели изразиха мнението, че би било добре сам да напиша нещо за собствения си жизнен път.

Трябва да призная, че по принцип нямам особена склонност към това. Тъй като стремежът ми винаги е бил да формулирам и подреждам всичко, което имам да кажа и което вярвам, че трябва да направя така, както го изискват нещата, а не изхождайки от лични съображения. Наистина винаги съм бил на мнение, че личният елемент придава най-ценните окраски в много области на човешката дейност. Струва ми се обаче, че този личен елемент трябва да се проявява единствено чрез начина, по който човек говори и постъпва, а не чрез съзнателен поглед върху собствената му личност. Каквото и да излезе от един такъв поглед, то е нещо, което човек трябва да уреди със самия себе си.

И така можах да се реша да напиша следващото повествование единствено защото съм длъжен чрез обективно описание да изложа в правилна светлина някои неправилни преценки относно връзката на моя живот с развиваната от мен антропософия и понеже ми се струва обосновано настояването на някои приятелски настроени към мен хора да предприема нещо по отношение на тези погрешни съждения.

Родината на моите родители е Долна Австрия. Баща ми е роден в Герас, малко селце в долноавстрийската област Валдфиртел, а майка ми – в Хорн, град в същата област.

Детството и младостта си баща ми е изживял в най-тесна връзка с манастира на премонстрантите в Герас. Той винаги си спомняше с голяма любов за този период от живота си. Обичаше да разказва как е изпълнявал службата си в мана-

стира и как са му преподавали монасите. По-късно станал ловец на служба при граф Хойос. Тази фамилия е притежавала поземлен имот в Хорн. Там баща ми се запознал с майка ми. Тогава напуснал ловджийската служба и постъпил на работа като телеграфист в австрийските Южни железници. Първоначално бил назначен на една малка ж.п. гара в Южна Щирия. После го изпратили в село Кралевец на унгарско-хърватската граница. По това време се оженил за майка ми. Моминското ѝ име е Блие. Тя произхожда от стар род от Хорн. Аз съм роден в Кралевец на 27 февруари 1861 г. Получило се е така, че родното ми място е много отдалечено от областта, от която произхождам.

Както баща ми, така и майка ми бяха истински деца на прекрасната долноавстрийска горска провинция северно от Дунава. Това е район, в който железниците проникват доста късно. Герас и до днес е още недокоснат от тях. Родителите ми обичаха преживяванията си в родното им място. И когато говореха за тях, инстинктивно се усещаше, че в душата си така и не са го напуснали, въпреки че съдбата е предопределила да изживеят по-голямата част от живота си далеч от него. Когато след дългия си трудов стаж баща ми се пенсионира, те веднага се преместиха отново там – в Хорн.

Баща ми беше истински доброжелателен човек, но с такъв темперамент, който, особено когато беше още млад, можеше да изригне в страстен изблик. Службата му в железниците за него беше задължение. Той не се отнасяше с любов към нея. Когато бях още момче, понякога трябваше да работи три дни и нощи поред. След което беше свободен за двадесет и четири часа. Така че животът не му предлагаше нищо цветно, единствено сивота. Той много обичаше да следи какво става в политиката. Вземаше най-живо участие в политически спорове. Тъй като не разполагахме със земни блага в изобилие, майка ми беше принудена сама да се отдаде на домакински задължения. Дните ѝ се запълваха от изпълнената с любов грижа за децата ѝ и малкото стопанство.

Когато бях на година и половина, преместиха баща ми в Мьодлинг, близо до Виена. Родителите ми останаха там половин година. След това на баща ми бе поверено ръководството на малката гара на Южните железници Потшах в Долна Австрия, близо до границата с Щирия. Там прекарах времето между втората и осмата си година. Детството ми е свързано с прекрасен пейзаж. Гледката се простираше към планините, разделящи Долна Австрия от Щирия: Снежната планина, Вексел, Ракските Алпи, Земеринг. С голия си връх Снежната планина улавяше най-ранните слънчеви лъчи и бляскавото им отражение върху малката ж.п. гара в хубавите летни дни беше първият ни утринен поздрав. Обратно, сивият хребет на Вексел навяваше мрачно настроение. Планините сякаш изникваха от само себе си от зеленината, която се усмихваше приятелски навсякъде в тази местност. В по-далечната околност имахме величието на върховете, а в непосредственото ни обкръжение – миловидността на природата.

Но на малката гара целият интерес се въртеше около железопътния транспорт. По това време в тази област влакове минаваха на големи промеждутъци, но когато пристигаха, обикновено на гарата се струпваха много хора от селото, които разполагат с време, за да внесат разнообразие в живота си, който иначе вероятно им се е струвал монотонен. Учителят, свещеникът, счетоводителят на имението и кметът често се появяваха там.

Вярвам, че за живота ми беше от голямо значение, че съм прекарал детството си в такава среда. Защото интересите ми бяха привлечени силно от всичко, имащо механичен характер. И знам как тези интереси непрекъснато се стремяха да приглушат в детската ми душа идващото от сърцето влечение към пленителната и същевременно величествена природа, в чиито далнини всеки път изчезваха подчинените на механиката влакове.

Във всичко това роля имаше влиянието на една много оригинална личност, тази на свещеника на Св. Валентин,

градче, до което от Потшах можеше да се стигне за четиридесет и пет минути пеша. Този свещеник обичаше да посещава дома на родителите ми. Разхождаше се почти ежедневно до нас и винаги се отбиваше вкъщи за дълго време. Той представляваше типа на либералния католически свещеник, толерантен и приветлив. Як широкоплещест мъж. Беше остроумен, на драго сърце разказваше забавни истории и обичаше хората около него да се смеят. И те продължаваха да се смеят на казаното от него, когато вече отдавна си беше заминал. Той беше човек на практичния живот и обичаше да дава полезни житейски съвети. Един такъв съвет даде отражение за дълго време в моето семейство. Покрай коловозите в Потшах имаше редица от акациев дървета. Веднъж минавахме по тясната пътека до тях. Тогава той каза: „Ах, какви хубави акациев цветове!“ И мигновено се метна на едно от дърветата и набра голямо количество от тях. След което разпъна голямата си червена носна кърпа, подсмръкна страстно, внимателно уви плячката и сложи „вързопа“ под мишница. После каза: „Блазе ви, че имате толкова много акации.“ Баща ми се учуди и отвърна: „Та за какво биха могли да ни послужат?“ „Какво-о-о? – възкликна свещеникът. – Нима не знаете, че цветовете на акацията могат да се пекаат като бъза и са много по-вкусни, тъй като ароматът им е много по-фин?“ Оттогава често при случай на семейната трапеза имахме печени акациев цветове.

В Потшах на родителите ми се родиха още дъщеря и син. По-нататъшно увеличаване на семейството нямаше.

Като съвсем малко дете имах една характерна особеност. От времето, когато вече можех да се храня сам, всички трябваше много да внимават какво правя. Защото си бях създал убеждението, че една супена чиния или една чаша за чай е предназначена само за еднократна употреба. Така че, когато не ме наблюдаваха, след всяко хранене хвърлях чинията или чашата под масата и те се чупеха на парчета. След това, щом майка ми се приближеше, я посрещах с възклицанието: „Мамо, готов съм!“

При мен това най-вероятно не е било желание да руша. Защото към играчките си се отнасях с безупречно внимание и за дълго време успях да ги поддържам в добро състояние. Сред играчките най-много ме очароваха тези, чийто вид и до днес смятам за особено добър. Това бяха книжки с картинки с подвижни фигури, които можеха да се местят с помощта на конци, прикрепени към тях откъм долната им страна. С тези фигури, които можеха да оживеят чрез дърпане на конците, бяха свързани кратки истории. Пред тези книжки с картинки често седях с часове, заедно със сестра ми. От тях, сякаш от само себе си, научих основите на четенето.

Баща ми беше малко угрижен поради факта, че твърде рано се научих да чета и пиша. Когато станах на възрастта за тръгване на училище, бях изпратен в селското училище. Учителят беше възрастен господин, за когото преподаването представляваше досадно занимание. За мен обаче неговото преподаване беше също толкова досадно. Изобщо не вярвах, че с негова помощ бих могъл да науча нещо. Защото той често идваше вкъщи заедно с жена си и синчето си. Това синче според тогавашните ми разбирания беше пълен негодник, а аз си бях вгълпил, че не може да се научи нищо от човек, който има такъв син. Тогава обаче се случи още нещо „ужасно“. Веднъж този негодяй, който също учеше в нашето училище, си направи удоволствието да натопи дървена треска във всички мастилници в училище и да очертае около тях мастилени кръгове. Баща му ги видя. Повечето от учениците вече си бяха тръгнали. Аз, синът на учителя и още неколцина момчета още бяхме там. Даскалът беше извън себе си и започна да ругае. Аз бях убеден, че дори щеше да почне да „реве“, ако гласът му не ставаше все по-пресипнал. Въпреки яда си, съдейки по нашето поведение, веднага му просветна кой е злосторникът. Тогава обаче нещата взеха друг обрат. Домът на учителя беше стена о стена с класната стая. Жената на даскала беше чула суматохата, влезе, гледаше диво и размахваше ръце. Тя просто беше убедена, че синчето ѝ не може да е сътворило подобно

нещо. Обвини мен. Аз избягах. Баща ми побесня, когато се прибрах и му разказах за случилото се. И когато семейството на учителя дойде при нас следващия път, той им каза с пределна яснота, че с приятелството между нас е свършено и обяви: „Кракът на моето момче повече няма да стъпи във вашето училище!“ Оттогава баща ми сам започна да ме учи. Така че сега с часове стоях при него в канцеларията му и трябваше да пиша и чета, докато той междувремежно изпълняваше служебните си задължения.

При него също не можах да изпитам истински интерес към учебните занимания. Защото ме интересуваше това, което баща ми пише. Исках да подражавам на нещата, които прави. По този начин научих доста неща. Що се отнася до това, на което той ме учеше, не можех да открия връзката между него и моето образование. Затова пък по детски се вкопчвах във всичко, което представлява практическа дейност в живота. Вниманието ми се събуждаше от процеса на протичане на железопътната служба и всичко, свързано с нея. Природните закони обаче бяха тези, които особено ме привличаха и ме пленяваха напълно. Когато пишех, го правех, защото трябваше. Дори пишех възможно най-бързо, за да мога по-скоро да изпиша цяла страница. След това можех да посипя написаното с праха, който баща ми използваше. После ме омагьосваше въпросът с каква скорост прахът изсушава мастилото и каква смес се получава между тях. Отново и отново опипвах буквите с пръсти, за да проверя кои са вече изсъхнали и кои още не са. Любопитството ми към това беше много голямо и по този начин твърде рано научих азбуката. Така упражненията ми по писане приеха форма, която никак не се харесваше на баща ми. Той обаче беше добродушен и ме наказваше само като често ме наричаше непоправим „калпазанин“. Но това не беше единственото, което се разви у мен чрез писането. Понеч от формите на буквите ме интересуваше тази на перото за писане. Когато вземах ножа за хартия на баща ми, можех да го вкарам в процепа на перото и така да направя физическо

изследване на еластичността на материала, от който беше направено перото. След това отново го сгъвах в правилната му форма, но краснописът ми много страдаше от този процес.

Това беше и времето, когато със склонността си към разбиране на природните явления бях поставен между вникването в дадена зависимост и „границите на познанието“. На около три минути разстояние от бащината ми къща се намираше една мелница. Мелничарите бяха кръстници на брат ми и сестра ми. Бяхме винаги добре дошли в мелницата. Често се губех в нея, за да „изучавам“ с възхищение как функционира. Така си проправях път към „вътрешната природа“. Още по-близо обаче се намираше една предачна фабрика. Суровините за нея пристигаха от ж.п. гарата. Готовите продукти излизаха от нея. Цялото ми внимание беше съсредоточено в това, което изчезва във фабриката и което после отново излиза от нея. Беше ни строго забранено да гледаме вътре. Така и не успях да го направя. Това бяха „границите на познанието“. А така силно желяех да мога да прекрача тези граници. Защото почти всеки ден директорът на фабриката идваше при баща ми по работа. И за мен, момчето, този директор беше проблем, който забулва с чудо тайната на „вътрешността“ на предприятието пред мен. Тялото му на много места беше покрито с бели власинки. От работата на машините очите му бяха придобили определен фиксиран поглед. Говореше хрипливо на някакъв механизирани език. „Каква е връзката между този човек и това, което ограждат онези стени?“ Този неразрешим въпрос стоеше пред душата ми. Обаче не питах никого за тайната. Защото детското ми мнение беше, че няма смисъл да се пита за нещо, което не може да се види. Така живеех между гостоприемната мелница и негостоприемната предачна.

Веднъж на гарата се случи нещо „потресаващо“. Един товарен влак приближаваше с тътен. Баща ми стоеше и го гледаше. Един от задните му вагони беше в пламъци. Персоналът на влака изобщо не беше забелязал това. Влакът навлезе горящ в нашата гара. Всичко, което се разигра, остави много

дълбоко впечатление у мен. В един от вагоните се беше подпалило леснозапалимо вещество. Дълго време ме занимаваше въпросът как може да се случи подобно нещо. Това, което ми казваха хората от обкръжението ми, както и за други подобни неща, не ме удовлетворяваше. Бях изпълнен с въпроси и трябваше да ги нося у себе си без отговор. Така станах на осем години.

През осмата ми година семейството ни се премести в Нойдборфл, малко унгарско селце. То се намира непосредствено до границата с Долна Австрия. Тази граница образува река Лайта. Ж.п. гарата, която трябваше да обслужва баща ми сега, се намираще в края на селото. До граничната река се стигаше за половин час пеша. След още половин час човек можеше да бъде вече във Винер Нойщат.

Алпите, които в Потшах виждах съвсем отблизо, сега едва се открояваха в далечината. Но все пак стояха като фон, събуждайки спомени, щом човек погледне към ниските планини, до които можеше да се стигне за по-кратко време от новото местожителство на семейството ми. Масивни възвишения с красиво залесяване ограничаваха едната гледка. Другата се простираше към Унгария над равнина, покрита с ниви и гори. От хълмовете особено много обичах един, който можеше да бъде изкачен за три-четвърти час. На върха му се издигаше един параклис, в който имаше портрет на Св. Розалия. Този параклис представляваше крайната точка на една разходка, която отначало правех с родителите, брат ми и сестра ми, а по-късно с удоволствие и сам. Тези разходки ми доставяха особена радост и с това, че през съответните сезони от тях човек можеше да се върне богато надарен с природни дарове. Защото в горите се намираща къпини, малини и ягоди. Често можех да изпитам вътрешно удовлетворение от това, час и половина да събирам вкусна добавка към семейната вечеря, която иначе за всеки от нас се състоеше от филия хляб с масло или комат хляб със сирене.

И други радости предлагаше скитането из тези гори, ко-

ито бяха общинска собственост. Хората от селото си носеха оттам запасите от дърва. По-бедните ги събираха лично, а по-заможните си ги доставяха чрез работници. Можях да опозная всички тях, най-често хора с широки сърца. Защото те винаги имаха време да си побъбрят, щом „Щайнер-Рудолф“ се приближеше към тях. „Значи пак си излязъл да се поразходиш малко, Щайнер-Рудолф?“ Така се почваше и след това си говорехме за всевъзможни неща. Хората не обръщаха внимание, че пред себе си все пак имат дете. Защото в дъното на душата си те все още бяха деца, дори и годините им вече да наброяваха шестдесет. И така от техните разкази научавах почти всичко, което се случва вътре в селските къщи.

На половин час пеша от Нойдърфл се намира Зауербрун, в който има извор с минерална вода, съдържаща желязо и въглероден двуокис. Пътят дотам минаваше покрай ж.п. линията и отчасти през красиви гори. Когато нямаше училище, всеки ден ходех дотам много рано сутрин, натоварен с глинен съд за вода. Той побираше около три-четири литра. Можех да го напълня от извора безплатно. След това на обяд семейството ми можеше да се наслади на притежаващата отличен вкус искряща вода.

Към Винер Нойцат и още по-нататък към Щирия планините се снишават до равнината. През тях се вие река Лайта. На планинския склон се намира един манастир на ордена на редемптористите. По време на разходките си често срещам монаси. Все още си спомням колко щях да се радвам, ако ме бяха заговорили. Но те никога не го правеха. И така от срещата ми с тях винаги ми оставаше неопределено, но тържествено впечатление, което винаги ме преследваше дълго време. Беше през деветата ми година, когато у мен здраво се загнезди идеята, че сигурно във връзка със задачите на тези монаси съществуват важни неща, които трябва да разбере. И тук отново бях изпълнен с много въпроси, които трябваше да нося у себе си без отговор. Да, тези въпроси за всевъзможни неща като дете ме правеха истински самотен.

В предпланинската част на Алпите се виждаха два замъка: Питен и Фросдорф. В последния по онова време живееше граф Шамбор, който в началото на седемдесетте години искаше да стане крал на Франция като Анри Пети. Много дълбоки бяха впечатленията, които получих в периода от живота ми, свързан със замъка Фросдорф. Графът със своята свита често отпътуваше от ж.п. гара Нойдърфл. Всичко в този човек привличаше моето внимание. Особено силно впечатление ми правеше един от мъжете от графската свита. Той имаше само едно ухо. Другото беше гладко отсечено. Беше сплел косите, които го покриваха. При тази гледка за първи път разбрах какво е това дуел. Защото мъжът беше загубил ухото си именно на дуел.

Във връзка с Фросдорф за мен се откри също и някакъв вид социален живот. Помощник-учителят на Нойдърфл, в чиято малка стаичка често ми беше разрешено да го наблюдавам как работи, изготвяше безброй молби до граф Шамбор за финансова подкрепа за по-бедните жители от селото и околността. В отговор на всяка от тези молби идваше по един гулден за тяхното подпомагане, от който учителят винаги имаше право да задържи шест крайцера за своите усилия. Той се нуждаеше от тези приходи. Защото службата му носеше осемдесет и пет гулдена годишно. Освен това получаваше сутрешно кафе и обяд при „учителя“. Даваше и „допълнителни часове“ на около десетина деца, сред които бях и аз. Затова се плащаше по един гулден месечно.

На този помощник-учител съм много задължен. Не че се облагодетелствах кой знае колко от уроците му в училище. И при тях не беше много по-различно, отколкото в Потшах. Веднага след преселването ни в Нойдърфл бях изпратен в тамошното училище. То се състоеше от една класна стая, в която се преподаваше на момчета и момичета в пет класа. Докато момчетата, които седяха на моя ред чинове, трябваше да преписват историята на крал Арпад, най-малките седяха на една маса, върху която с тебешир пишеха буквите „и“ и „у“. Беше

чисто и просто невъзможно да се прави нещо друго освен да оставиш душата си да се рее в глуповат унес и да преписваш почти механично с ръка. Целия час помощник-учителят трябваше да се справя почти сам. „Учителят“ се появяваше в училище изключително рядко. Той беше същевременно и селски нотариус и се говореше, че на тази служба имал толкова много работа, че не можел да води и учебните занятия.

И въпреки всичко се научих да чета добре сравнително рано. Благодарение на това помощник-учителят можа да внесе в моя живот това, което даде посока на по-нататъшното ми развитие. Скоро след постъпването ми в нойдборфлското училище, открих в стаята му учебник по геометрия. С учителя бяхме в толкова добри отношения, че той веднага ми зае книгата за известно време. С ентузиазъм се задълбочих в нея. Седмици наред душата ми беше изцяло погълната от равенства, подобия на триъгълници, четириъгълници и многоъгълници. Блъсках си главата над въпроса къде всъщност се пресичат паралелите. Теоремата на Питагор ме омагьосваше.

Възможността в обучението си да изживявам душевно изцяло вътрешно възприемани форми, без впечатления от външните сетива, ми доставяше най-висше удовлетворение. В това намерих утешение от настроението, в което бях изпаднал поради останалите без отговор въпроси. Да мога да разбера нещо чисто в духа, ми носеше вътрешно щастие. Знам, че за първи път срещнах щастието благодарение на геометрията.

В отношението си към геометрията трябва да видя първото поклъване на един възглед, който постепенно се разви у мен. Той вече живееше повече или по-малко несъзнателно у мен по време на детството ми и около двадесетата ми година получи определена, напълно съзнателна форма.

Казвах си: предметите и процесите, които възприемат сетивата, са в пространството. Но също както това пространство е извън човека, във вътрешността му трябва да се намира един вид душевно пространство, което да е арена за духовните същества и процеси. В мислите си не можех да видя нещо

като образи, които човек си съставя за нещата от реалността, а откровения на един духовен свят на тази душевна сцена. Геометрията ми се струваше като знание, което привидно е създадено от самия човек, което обаче въпреки това има значение, напълно независимо от него. Като дете си казвах, разбира се, смътно, по-скоро чувствах, че човек трябва да носи у себе си знанието за духовния свят така, както геометрията.

Защото реалността на духовния свят за мен беше толкова несъмнена, колкото тази на сетивния. Обаче се нуждаех от нещо като потвърждение на това мнение. Исках да мога да си кажа, че преживяването на духовния свят е също толкова малко измамно, колкото това на сетивния свят. За геометрията си казвах, че при нея човек може да знае нещо, което преживява единствено самата душа чрез собствената си сила. В това усещане намирах потвърждение, че мога да говоря за духовния свят, който преживявах, също като за сетивния. Така и говорех за него. Имах две представи, които, макар и смътни, играеха голяма роля в душевния ми живот още от осмата ми година. Правех разлика между неща и същества, „които човек вижда“, и такива, „които не се виждат“.

Разказвам за тези неща съвсем открито, макар че хората, които си търсят причини да смятат, че антропософията е в сферата на фантастиката, може би ще си извадят от това извода, че още като дете вече съм бил предразположен към фантастика и нищо чудно, че след това у мен е могъл да се изгради един фантастичен мироглед.

Но тъкмо защото знам колко малко във формирането на концепциите ми за духовния свят по-късно съм следвал личните си влечения, напротив, следвал съм само вътрешната необходимост на нещата, сам мога напълно обективно да погледна назад към по детски непохватния начин, по който чрез геометрията получих потвърждение за себе си, че все пак мога да говоря за един свят, „който не се вижда“.

Трябва да кажа още само следното: обичах да живея в този свят. Защото щях да бъда принуден да усещам сетивния

свят като духовен мрак около себе си, ако той не се озаряваше със светлина откъм тази страна.

Със своя учебник по геометрия помощник-учителят в Нойдърфл ми даде потвърждението за духовния свят, от което тогава се нуждаех.

Освен това съм му благодарен и за много други неща. Той ми показва какво е изкуство. Свиреше на цигулка и пиано. И рисуваше много. И двете неща силно ме привличаха към него. Прекарвах възможно най-дълго време с него. Особено му харесваше да рисува и още през деветата ми година ми даде да рисувам с въглен. Под негово ръководство трябваше да правя копия на картини. Дълго седях например над копирането на портрета на граф Сечени.

По-рядко в Нойдърфл, но често в съседното село Зауербрун имах възможност да слушам унгарска циганска музика, която остави дълбоко впечатление у мен.

Всичко това ставаше в едно детство, преживявано в непосредствена близост до църквата и гробището. Нойдърфлската ж.п. гара отстои на няколко крачки от църквата, а между двете се намира гробището.

Минеше ли се покрай гробището и още малко разстояние, се стигаше до същинското село. То се състоеше от две редици къщи. Едната започваше от училището, а другата – от двора на свещеника. Между двете редици течеше поток, а на двата му бряга се издигаха величествени орехови дървета. Във връзка с тях между децата от училището се провеждаше нещо като първенство. Когато орехите започваха да зреят, момчетата и момичетата замерваха клоните им с камъни и по този начин се запасяваха с орехи за зимата. През есента не се говореше почти за нищо друго освен за количеството на добитите орехи. Този, който беше събрал най-много, бе най-уважаваният. И след това постепенно се слизаше надолу – чак до мен, последния, който като „пришълец в селото“ нямаше право да участва в това състезание.

От десния ъгъл на двора на свещеника главната редица

къщи на селото, в която живееха „заможните селяни“, се срещаше с редица от двайсетина къщи, собственост на селяни от „средна ръка“. В съседство с градините, принадлежащи към гарата, имаше още една група къщи със сламени покриви, притежавани от „малоимотните“. Те образуваха непосредственото обкръжение на моето семейство. Пътищата, излизащи от селото, водеха към ниви и лозя, чиито собственици бяха хора от селото. Всяка година участвах заедно с малоимотните селяни в гроздобера и в по една сватба.

Освен помощник-учителя, от личностите, участващи в училищното ръководство, обичах и свещеника. Той редовно идваше два пъти седмично в училище, за да води часа по религия, а още по-често – за инспекция. Образът на този мъж се е запечатал дълбоко в душата ми и през целия ми живот той отново и отново се връщаше в спомените ми. Той беше най-важният от всички хора, с които се запознах до десетата или единадесетата си година. Беше енергичен унгарски патриот. Вземаше живо участие в провеждащата се по това време маджаризация на унгарската територия. Изхождайки от тези си убеждения, той пишеше статии на унгарски език, с които се запознавах поради факта, че помощник-учителят трябваше да ги преписва на чисто, и той винаги, въпреки възрастта ми, говореше с мен за тяхното съдържание. Свещеникът обаче беше и активен църковен деятел. Веднъж осъзнах това особено ясно благодарение на една негова проповед.

Нещата стояха така, че в Нойдърфл имаше масонска ложа. За жителите на селото тя беше забулена в тайна и те си измисляха най-чудновати легенди за нея. Водеща роля в тази масонска ложа се падаше на директора на намиращата се в края на селото кибритена фабрика. Освен него сред хората, които пряко участваха в нея, бяха още само един друг директор на фабрика и един търговец на дрехи. Иначе значението на ложата се забелязваше само поради факта, че от време на време идваха непознати гости „отдалеко“, които се струваха на селяните във висша степен злокобни. Търговецът на дрехи

беше забележителна личност. Той винаги вървеше с наведена глава, сякаш потънал в мисли. Наричаха го „преструванко“ и поради неговата странност хората нямаха нито възможност, нито потребност да го заговарят. Масонската ложа се събираше в неговата къща.

Не можех да си създам никакво отношение към тази ложа. Тъй като поради цялостното поведение на хората около мен и тук също трябваше да се въздържа да задавам въпроси, а и освен това напълно безвкусните приказки, които притежателят на кибритената фабрика говореше за църквата, ми действаха отблъскващо.

И така, една неделя свещеникът държа енергична проповед, в която ставаше дума за значението на истинската моралност в човешкия живот и след това говори образно за враговете на истината, така че да се подразбере ложата. Тогава той стигна до кулминацията на речта си с изречението: „Скъпи християни, внимавайте кой е враг на тази истина, например масонът и евреинът.“ С това за хората от селото притежателят на фабриката и търговецът на дрехи бяха авторитетно заклеямени. Особено много ми допадна енергията, с която беше произнесено това.

На този свещеник също съм изключително задължен, особено за силния тласък за по-нататъшната ми духовна ориентация. Веднъж той дойде в училището, събра около себе си в малката учителска стая „по-зрелите“ ученици, към които се числях и аз, разгърна една скица, която беше начертал, и ни обясни астрономическата система на Коперник. При това говори много нагледно за движението на земята около слънцето, за въртенето ѝ около оста си, за наклона на земната ос през лятото и зимата, както и за климатичните зони. Бях изцяло погълнат от това, с дни наред пречертавах скицата, а след това получих от свещеника още един специален урок за слънчевите и лунните затъмнения и тогава насочих цялата си жажда за знания към този предмет.

По това време бях на около десетгодишна възраст и все

още не можех да пиша правописно и граматически правилно.

От дълбоко значение за живота ми като дете беше близостта с църквата и тази с намиращото се около нея гробище. Всичко, което се случваше в селското училище, ставаше във връзка с тях. Това не беше породено от господстващите тогава социални и държавни отношения в този район, а преди всичко от значителната личност на свещеника. Помощник-учителят свиреше същевременно и на орган в църквата, беше пазител на използваните по време на месна църковни одежди и на други църковни принадлежности. При извършване на богослужението той вършеше всички помощни дейности за свещеника. Ние, момчетата от училището, имахме задължението на църковни помощници и певци по време на служби, опела и погребения. Тържествеността на латинския език и на литургията беше елемент, в който момчешката ми душа обичаше да живее. Поради факта, че до десетата си година участвах интензивно в тази църковна служба, често бях в обкръжението на толкова ценения от мен свещеник.

В дома на родителите си не получавах стимул за връзката ми с църквата. Баща ми нямаше никакъв дял в това. Тогава той беше „свободомислещ“. Никога не ходеше в църквата, с която толкова се бях сраснал, въпреки че по време на детските и юношеските си години и той ѝ е бил отдаден и е извършвал подобна служба. У него отново настъпи промяна едва когато остаря и като пенсионер се върна в Хорн, родната му област. Там отново стана „набожен човек“. Но тогава вече отдавна бях изгубил всякаква връзка с бащиния дом.

От времето ми като момче в Нойдюрфл най-силно впечатление пред душата ми остави това как съзерцаването на литургията, заедно с музикалната жертвена тържественост правят така, че пред духа по много внушителен начин да се изправят загадките на битието. Часовете по четене на Библията и религиозно обучение, които водеше свещеникът, имаха много по-малко влияние върху душевния ми свят в сравнение с извършването от него като свещенослужител в посредни-

чество между сетивния и свръхсетивния свят. От самото начало за мен то не беше просто форма, а дълбоко преживяване. Това беше така още повече поради факта, че ме правеше чужденец в собствения ми дом. Душата ми не напускаше живото усещане, което получавах от литургията, дори и в атмосферата на домашното ми обкръжение. Живеех сред това обкръжение, без да го споделям, възприемах го, но всъщност мислех, чувствах и живеех непрекъснато с онзи друг свят. При това въобще не може да се каже, че съм бил мечтател, даже бях доста самостоятелен по отношение на всички практически въпроси в живота.

В пълна противоположност на този мой свят беше и политиканството на баща ми. В службата му го сменяше един друг служител. Той живееше на друга ж.п. гара, която също обслужваше. В Нойдборфл идваше веднъж на всеки два или три дни. В свободните им вечерни часове баща ми и той разговаряха за политика. Това ставаше на масата, намираща се до гарата под две могъщи, прекрасни липови дървета. Там се събираше цялото семейство и чуждият служител. Майка ми плетеше на една или две куки, брат ми и сестра ми лудуваха, а аз често седях на масата и слушах безкрайните приказки за политика на двамата мъже. Участието ми обаче никога не се отнасяше до съдържанието на това, което говореха, а до формата, която приемаше разговорът. Те бяха във вечно несъгласие. Когато единият казваше „да“, другият му отвърщаше с „не“. Всичко това обаче винаги се разиграваше под знака на интензивността, на страстта, но също и под този на добродушието, което беше основна черта в характера на баща ми.

В малкия кръг, който се събираше там и в който често се намираха и „първенците“ на селото, понякога се появяваше и един лекар от Винер Нойщат. Той лекуваше мнозина болни от селото, в което навремето нямаше лекар. Пътуваше от Винер Нойщат до Нойдборфл пеша и след като приключеше посещенията си при болните, идваше на гарата, за да чака влака, с който да се върне. В бащиния ми дом и от повечето хора,

които го познаваха, този човек беше смятан за особняк. Той не обичаше да говори за медицинската си професия, а много повече за немска литература. От него за първи път чух да се приказва за Лесинг, Гьоте и Шилер. В къщата на родителите ми никога не ставаше дума за тях. За това те не знаеха нищо. Също и в селското училище не се чуваше нищо за тях. Там всичко беше насочено към унгарската история. Свещеникът и помощник-учителят не проявяваха никакъв интерес към величията на немската литература. И стана така, че с лекаря от Винер Нойщат в кръгозора ми навлезе един цял нов свят. Той с удоволствие се занимаваше с мен, често ме дръпваше настрана, след като си беше починал за кратко под липите, вървеше заедно с мен напред-назад по площада на гарата и говореше, не под формата на лекции, а ентузиазизирано за немска литература. Правейки това, той развиваше всевъзможни идеи за красивото и грозното.

За мен това също си остана картина, която ми е носела щастливи спомени през целия ми живот: високият строен лекар, крачещ със смела походка, винаги с чадър в дясната ръка, който държеше така, че да се поклаща до горната част на тялото му от едната страна, а от другата страна бях аз, десетгодишното момче, изцяло отдадено на това, което мъжът казва.

Освен всичко това, живо ме занимаваха железопътните съоръжения. Благодарение на телеграфа на гарата за първи път се запознах със законите на електричеството. Също така още като момче се научих да телеграфирам.

Що се отнася до езика, израснах изцяло с немския диалект, който се говори в източна Долна Австрия. По същество той беше същият, който тогава беше обичаен и в граничещите с Долна Австрия територии на Унгария. Отношението ми към четенето беше съвсем различно от това към писането. В детските си години четях отвъд думите. С душата си преминавах направо към възгледи, понятия и идеи, така че от четенето изобщо не успях да развия усет за правопис и граматика. Затова пък при писане имах тенденцията да се придържам стриктно

към словоформите на диалектните думи със звуковете точно така, както най-често ги чувах. Поради това едва с много големи трудности успях да си пробия път към писане на книжовния език, докато с четенето му ми беше много лесно от самото начало.

Под такива влияния израснах до възрастта, в която баща ми трябваше да реши въпроса дали да ме изпрати в гимназията или в реалното училище във Винер Нойшат. Оттогава между политиката чувах и много разговори относно бъдещата ми житейска съдба. На баща ми му даваха един или друг съвет, но още тогава знаех: той обича да слуша какво му казват другите, но действа съобразно собствената си твърда воля.

ВТОРА ГЛАВА

За баща ми от решаващо значение при решението дали да ме изпрати в гимназията или в реалното училище беше намерението му да ми осигури истински добра подготовка за „назначаване на служба“ в железниците. Представите му в крайна сметка се обединиха в идеята, че трябва да стана железопътен инженер. Това доведе до избора на реалното училище.

Първо обаче трябваше да бъде решен въпросът дали изобщо съм достатъчно подготвен за прехода от нойдъорфлското селско училище към някое от този вид училища в съседния град Винер Нойшат. Първо положих приеман изпит за градското училище.

Що се отнася до мен, плановете, правени за собствено ми житейско бъдеще, не представляваха голям интерес. На тази възраст ми беше безразлично като какъв ще бъда назначен на работа, не ме вълнуваше и въпросът дали ще уча в градското или в реалното училище или пък в гимназията. Чрез това, което наблюдавах около себе си и откривах в себе си, имах в душата си много неопределени, но изгарящи въпроси за живота и света и исках да науча нещо, за да мога да

си отговоря на тях. И малко ме интересуваше в кое училище трябва да стане това.

Представих се много добре на приемния изпит за градското училище. Там бяха донесени всички скици, които бях правил при моя помощник-учител и те направиха на изпитващите ме учители толкова силно впечатление, че си затвориха очите за някои от липсващите ми знания. Оттам си тръгнах с „блестящо“ свидетелство. Това беше чиста радост за родителите ми, помощник-учителя, свещеника, както и за мнозина от първенците на Нойдюрфл. Хората се радваха на успеха ми, защото за много от тях това беше доказателство, че „нойдюрфлското училище може да научи децата на едно-друго“.

От всичко това на баща ми му хрумна мисълта, че тъй като съм толкова напреднал, изобщо няма нужда да прекарвам цяла година в градското училище, а трябва да тръгна направо в реалното училище. Така че няколко дни след това бях на приемния изпит за него. Там не се получи толкова добре, колкото преди, но все пак бях приет. Беше октомври 1872 г.

Сега всеки ден трябваше да изминавам пътя от Нойдюрфл до Винер Нойщат. Сутрин можех да пътувам с влака, а вечер трябваше да се прибирам пеш, тъй като нямаше влак в нужното време. Нойдюрфл се намираще в Унгария, а Винер Нойщат в Долна Австрия. Така че ежедневно ходех от „Транслейтания“ до „Цислейтания“. (Така се наричаха официално унгарската и австрийската територия.)

По време на обедната пауза оставах във Винер Нойщат. Намери се една госпожа, която се беше запознала с мен по време на един от престойте ѝ на Нойдюрфлската гара и така беше разбрала, че ще тръгвам на училище във Винер Нойщат. Родителите ми ѝ бяха споделили своята загриженост за това къде ще се храня, когато ходя на училище. Тя изяви готовност да ми дава безплатно обяд в дома си и да ме приема всеки път, когато имам нужда.

Пешеходният път от Винер Нойщат до Нойдюрфл беше много хубав лете, обаче през зимата често беше труден. След

като стигнех до края на града по посока към селото, половин час трябваше да вървя по полски път, неразчистен от снега. Често трябваше да „газя“ през снега, който стигаше до коленете, и си пристигах въщи като същински „снежен човек“.

Не можех да участвам душевно в градския живот по същия начин, както на село. Можех само да стоя замечтан и да се чудя какво ли се случва между и в долепените една до друга градски къщи. Само пред книжарниците на Винер Нойшат се застоявах за по-дълго.

Също и ставащото в училище и това, което самият аз трябваше да правя там, първоначално преминаваха покрай душата ми, без да събудят кой знае какъв жив интерес. В първите два класа ми беше много трудно да следвам останалите. Едва през втория срок на втората година ми потръгна по-добре. Чак тогава станах „добър ученик“.

Изпитвах една необходимост, която силно владееше чувствата ми. Копнеех за хора, които да мога да следвам като пример за подражание. Сред учителите ми от първите два класа такива не се намериха.

В този мой училищен живот обаче се случи едно събитие, което ми оказа дълбоко душевно въздействие. В годишника, който излизаше в края на всяка учебна година, училищният директор беше публикувал статия, озаглавена „Привличането, разгледано като резултат от движението“. Като единадесетгодишно момче отначало не можах да разбера почти нищо от нейното съдържание. Защото от самото начало започваше с висша математика. Но от отделни изречения все пак долавях някакъв смисъл. В мен започна да се изгражда мисловен мост между теориите за мировото устройство, които научих от свещеника, и съдържанието на тази статия. В нея имаше и препратка към една книга, която директорът беше написал, а именно „Общото движение на материята като основна причина за всички природни явления“. Пестих толкова дълго, колкото беше нужно, за да си купя книгата. Сега за мен стана цел да науча възможно най-бързо всичко, което можеше да ми

помогне да разбере съдържанието на статията и книгата.

Става дума за следното. Училищният директор смяташе концепцията за силите, действащи на разстояние от телата, за недоказана „мистична“ хипотеза. Той искаше да обясни „привличането“ както между небесните тела, така и между молекулите и атомите, без такива „сили“. Твърдеше, че между две тела се движат множество по-малки тела. Движейки се напред-назад, те се удрят о по-големите тела. По подобен начин тези по-големи тела се удрят едно друго навсякъде по своите страни, с които не са обърнати едно към друго. Ударите, които се получават по обърнатите навън страни, са по-многобройни от тези в пространството между двете тела. Поради тази причина те се приближават едно към друго. „Привличането“ не е някаква специална сила, а единствено „резултат от движението“. На първата страница на книгата намерих изложени две тези: „1. Съществува пространство и в него движение, продължаващо за дълъг период от време. 2. Пространството и времето са постоянни хомогенни величини; материята обаче се състои от отделени частици (атоми).“ Авторът искаше да обясни всички физически и химически природни процеси, изхождайки от движенията, възникващи по описания начин между малките и големите частици на материята.

У себе си не усещах нищо, което по някакъв начин да ме кара да приема това схващане, но имах чувството, че за мен ще е от голямо значение, ако разбира изложеното по този начин. И правех всичко, за да успея в това си начинание. Когато можех да си набавя книги по математика и физика, се възползвах от случая. Но всичко това ставаше много бавно. Отново и отново се захващах с четенето на статията и книгата. Всеки път това ми се удаваше малко по-добре.

Към това се прибави и нещо друго. В трети клас имахме един учител, който наистина отговаряше на „идеала“, стоящ пред душата ми. Него можех да следвам. Той преподаваше по аритметика, геометрия и физика. Часовете му бяха изключително систематични и прегледни. Той изграждаше от отдел-

ните елементи всичко толкова ясно, че за мисълта беше във висша степен благодат да го следва.

Друга статия в годишника на училището беше написана от него. Тя беше в областта на теорията на вероятностите и изчисляването на застраховки живот. Задълбочих се в тази статия, въпреки че и от нея все още не можех да разбера кой знае колко много. Но все пак скоро стигнах дотам да схващам смисъла на изчисляването на вероятността. Друго още по-важно последствие за мен обаче беше, че в точността, с която любимият ми учител беше изложил материята, имах пример за математическото си мислене. Това позволи между този учител и мен да възникнат прекрасни отношения. Чувствах, че за мен е голямо щастие във всичките класове да имам този човек за учител по математика и физика.

С наученото от него все повече се приближавах към отговора на загадката, която си бях поставил с писмените трудове на училищния директор.

С един друг учител стигнах до по-близка душевна връзка едва след по-дълго време. Той водеше часовете по конструктивна геометрия в долните и дескриптивна геометрия в горните класове. Преподаваше ни още във втори клас. Но едва в хода на учебните занятия в трети клас започнах да оценявам неговото изкуство. Беше великолепен конструктор. И неговите часове бяха водени с образцова яснота и систематичност. Благодарение на него чертането с пергел, линия и триъгълник ми стана любимо занимание. На фона на това, което възприех в себе си от училищния директор, от учителя по математика и физика и от този по конструктивна геометрия, в мен по един момчешки начин на мислене се зараждаха загадките на случващото се в природата. Усещах, че за да мога да придобия отношение към духовния свят, който стоеше пред ясното ми възприятие, трябва да отида към природата.

Казвах си, че човек може да има правилно отношение към преживяването на духовния свят с душата си само ако начинът му на мислене се оформи в себе си така, че да може

да проникне до същността на природните явления. С тези чувства преминах през живота по време на трети и четвърти клас на реалното училище. Подчинявах всичко, което научавах, на това да се приближа към посочената цел.

Веднъж минах покрай една книжарница. На витрината видях „Критика на чистия разум“ на Кант на издателство „Реклам“. Направих всичко възможно да си купя книгата възможно най-скоро.

Когато тогава Кант навлезе в сферата на моето мислене, все още не знаех ни най-малко за мястото му в духовната история на човечеството. Какво е мислил някой за него с одобрение или неодобрение, ми беше напълно неизвестно. Безграничният ми интерес към критиката на чистия разум възникна изцяло от моя най-личен душевен живот. По един момчешки начин се стремях да разбера какво е в състояние да постигне човешкият разум по отношение на едно истинско прозрение в същината на нещата.

Четенето на Кант се натъкна на всякакви препятствия в обстоятелствата от външния ми живот. Поради дългия път, който трябваше да изминавам между дома и училището, всеки ден губех най-малко по три часа. Вечер не се прибирах вкъщи преди шест. След това трябваше да се справям с безкрайно количество домашни работи. А в неделите се посвещавах почти изключително на конструктивната геометрия. Идеалът ми беше да постигна възможно най-голяма точност при изпълнение на геометрическото построение, както и безупречна чистота в заштриховането и полагането на цветовете. Така че за четене на „Критика на чистия разум“ точно тогава почти не ми оставаше време. Намерих следния изход. Часовете по история протичаха така, че учителят привидно ни преподаваше, но в действителност четеше от един учебник. После след всеки час трябваше да научаваме преподаваното ни по този начин от нашия учебник. Помислих си, че така и така вкъщи трябва да прочитам намиращото се в него. От „преподаването“ на учителя не възприемах нищо. Със слушане на четеното

от него не можех да запомня нищичко. Така че разделих отделните коли на книжката на Кант, подвързах ги в учебника по история, който по време на часа стоеше отворен пред мен, и четях Кант, докато от катедрата ни беше „преподавана“ история. Разбира се, това беше голяма несправедливост, що се касае до училищната дисциплина, но не пречеше на никого и пречеше толкова малко на изискващото се от мен, че тогава по история получих оценка „отличен“.

През ваканцията ревностно продължих да чета Кант. Понякога четях някои страници по повече от двадесет пъти един след друг. Искях да стигна до извод за това каква е връзката на човешкото мислене с творчеството на природата.

Усещанията, които имах по отношение на тези стремления на мисълта, бяха повлияни от две страни. От една страна, исках да изградя мисленето у самия себе си по такъв начин, че всяка мисъл да бъде напълно ясна, така че никоя неопределена мисъл да не може да го тласне в произволна посока. От друга страна, исках да създам у себе си хармония между един такъв начин на мислене и религиозното учение. Защото тогава то също ме ангажираше в най-висша степен. Точно в тази област имахме наистина чудесни учебници. От тях попивах с истинска всеотдайност догматиката и символиката, описанието на богослужението и историята на църквата. За мен тези учения бяха от жизненоважно значение. Но отношението ми към тях се определяше от това, че за мен духовният свят беше съдържание на човешкото възприятие. Точно затова те проникваха толкова дълбоко в душата ми, защото чрез тях усещах как, в процеса на разбиране, човешкият дух може да намери път към свръхсетивното. Благоговението пред духовното – знам това със сигурност – ни най-малко не ми отне това отношение към познанието.

От друга страна, непрекъснато ме занимаваха възможностите на способността за мислене у хората. Усещах, че мисленето може да се развие в сила, която действително да обхване нещата и процесите в света. Идеята, че може да има

„нещо“, което да остане извън обхвата на мисленето и над което човек просто да си „блъска главата“, за мен беше непоносима мисъл. Това, което е в нещата, трябва да може да влезе в човешките мисли, така си повтарях отново и отново.

На това чувство обаче винаги се противопоставяше прочетеното у Кант. Но по това време почти не забелязвах да има противоречие. Защото чрез „Критика на чистия разум“ исках преди всичко да придобия твърди опорни точки, за да се справя със собственото си мислене. Където и когато и да правех разходките си през ваканцията, трябваше да седна тихо някъде и за пореден път да си изяснявам как от прости, обозрими понятия се стига до представата за природните явления. Тогава се отнасях напълно безкритично към Кант, но с негова помощ не можех да стигна по-далече.

Всичко това не ме отвличаше от нещата, свързани с вършенето на практически дейности и развитието на човешки умения. Показа се, че един от служителите, които сменяха баща ми, разбираше от книговодство. От него се научих да подвързвам книги и през ваканцията между четвърти и пети клас на реалното училище сам си подвързвах учебниците. Също така по време на тази ваканция научих стенографията без учител. Въпреки това после участвах в курса по стенография, който се предлагаше от пети клас нагоре.

Имаше и достатъчно възможности за практическа работа. На родителите ми бяха дали неголяма градина с овощни дървета и малка нива с картофи в района на гарата. Бране на череша, работа в градината, подготовка на картофите за садене, обработване на нивата, копаене на зрелите картофи – във всичко това участвахме брат ми, сестра ми и аз. Тогава не отказвах и да пазарувам хранителни продукти в селото през времето, което ми оставаше свободно от училище.

Когато бях на около петнадесет години, можах да вляза в по-близки отношения с вече споменатия лекар във Винер Нойщат. Много го обичах заради начина, по който говореше с мен при посещенията си в Нойдюрфл. Така че започнах да

наминавам по-често покрай дома му, който се намираше на партера на ъгъла между две много тесни улички във Винер Нойщат. Веднъж той беше на прозореца. Извика ме в стаята си. В нея се изправих пред една „голяма“ за тогавашните ми разбирания библиотека. Той отново говори за литература, взе от колекцията си от книги комедията „Мина фон Барнхелм“ на Лесинг и каза, че трябва да я прочета и тогава отново да отида при него. Така всеки път той ми даваше книги за четене и ми разрешаваше от време на време да ходя при него. И всеки път, когато можеше да го посети, трябваше да му разказвам за впечатленията си от прочетеното. Така той всъщност стана мой учител в областта на поезията. Защото, с изключение на някои „откъси“, дотогава тя беше останала доста встрани от мен както в дома на родителите ми, така и в училище. В атмосферата на симпатичния, въодушевяващ се от всичко красиво лекар, се запознах особено добре с Лесинг.

Едно друго събитие оказа дълбоко влияние в живота ми. Научих за самоучителите по математика, написани от Любсен. Благодарение на тях можах да усвоя аналитичната геометрия, тригонометрията, а също и диференциалното и интегралното смятане, много преди да започнем да ги изучаваме в училище. Това ми даде възможност да се върна отново към четене на книгата „Общото движение на материята като основна причина за всички природни явления“. Защото сега, благодарение на математическите си знания, вече можех да я разбера по-добре. Междувременно бяхме стигнали до курса по физика, последван от този по химия, и това прибави нов набор загадки на човешкото знание към старите. Учителят по химия беше забележителен човек. Той водеше часовете си почти изключително въз основа на опити. Говореше малко. Оставяше природните явления да говорят сами за себе си. Той беше един от любимите ни учители. В него имаше нещо необикновено, благодарение на което за учениците си той се различаваше от другите учители. За него предполагахме, че се намира в по-близка връзка със своята наука, отколкото останалите. Тях

ние, учениците, винаги титулувахме „професоре“, него, въпреки че той също беше „професор“ – „г-н доктор“. Той беше брат на дълбокомисления тиролски поет Херман фон Гилм. Погледът му силно привличаше вниманието. Човек придобиваше усещането, че този мъж е свикнал да вниква с острота в природните явления и след това да ги задържа в погледа си.

Начинът му на преподаване малко ме объркваше. Множеството факти, които той привеждаше, не можеха винаги да поддържат концентрирано това състояние на ума ми, което тогава се стремеше към уеднаквяване на нещата. Все пак вероятно е смятал, че напредвам добре по химия. Защото от самото начало ми постави оценка „похвално“, която запазих във всички класове.

Един ден по онова време при един антиквар във Винер Нойщат открих световната история на Ротек. Въпреки че в училище получавах най-добрите оценки по история, дотогава тя беше останала малко встрани от мен. Сега за мен тя се превърна в нещо вътрешно. Топлотата, с която Ротек улавяше и описваше историческите събития, ме въодушевяваше. Все още не забелязвах едностранчивия смисъл на възгледите му. Чрез него открих и други двама историци, които чрез стила и историческите си разбираня за живота ми направиха най-дълбоко впечатление: Йохан фон Мюлер и Тацит. Намирайки се под такива впечатления, ми беше истински трудно да се примиря с часовете по история и литература в училище. Но се опитвах да оживя тези часове с всичко, което бях научил извън тях. По такъв начин прекарах времето си през трите горни от седемте класа на реалното училище.

От петнадесетата си година започнах да помагам с уроците на някои съученици от същия набор или на по-малки от мен ученици. Учителският съвет ме препоръчваше на драго сърце за тези помощни часове, тъй като ме смятаха за „добър ученик“. А така ми се предлагаше и възможност да допринеса поне с малко към това, което родителите ми трябваше да заделят от оскъдните си доходи за моето образование.

Много съм благодарен за тези помощни часове. Докато трябваше да предавам взетия материал на другите, сам в известен смисъл съзрявах за него. Защото не бих могъл да кажа друго, освен че възприемах знанията, които ми бяха преподавани в училище, сякаш като насън.

Бях буден за това, което сам постигах или което получавах от някой духовен благодетел като споменатия лекар от Винер Нойшат. Възприетото от мен в напълно съзнателно душевно състояние се различаваше значително от преминаващите покрай мен като насън учебни занятия. За преобразуване на възприетите в полусън знания се грижеше фактът, че сега трябваше да ги оживя, помагайки на другите да усвоят материала.

От друга страна, поради това бях принуден да се занимавам с практическа психология още в ранна възраст. От моите ученици се запознах с трудностите в развитието на човешката душа.

На съучениците от същия набор, на които помагах с уроците, трябваше да пиша преди всичко съчиненията по немски. Тъй като трябваше да правя тези съчинения и за самия себе си, се налагаше да намирам различни форми за разработка на всяка тема, която ни беше задавана. Често се чувствах поставен в истински трудно положение. Първо пишех собственото си съчинение, след което вече бях дал най-добрите си мисли по темата.

С учителя по немски език и литература в трите горни класа се намирах в доста обтегнати отношения. От съучениците ми той бе смятан за „най-умния преподавател“ и за особено строг. Моите съчинения винаги се получаваха много дълги. Та нали по-късия вариант диктувах на съучениците си. На учителя му трябваше дълго време, за да ги прочете. Когато след зрелостния ни изпит, по време на тържеството по случай завършване на училище, за първи път седеше вече „по-спокойно“ с нас, учениците, той ми каза колко ми е бил ядосан заради дългите ми съчинения.

Към това се прибави и още нещо. Имах чувството, че този учител внася в училище нещо, с което трябва да се справя. Когато например говореше за същността на поетическите образи, усещах, че има нещо скрито на заден план. След известно време успях да разбера какво е то. Той беше привърженик на философията на Хербарт. Самият той не споменаваше нищо за това. Но аз прозрях нещата. Така че си купих „Въведение във философията“ и „Психология“, написани от философската гледна точка на Хербарт.

И сега между този учител и мен чрез съчиненията ми започна един вид игра на криеница. Започнах да разбирам някои неща у него, които представляше в стила на философията на Хербарт, а той – да открива в съчиненията ми всякакви идеи, идващи от същото течение. Само дето нито той, нито аз посочвахме, че произходът на идеите е у Хербарт. Това беше като по негласно споразумение. Веднъж обаче написах едно съчинение по доста непредпазлив начин по отношение на тази ситуация. Трябваше да пиша за едно качество на човешкия характер. За финал използвах тезата: „Такъв човек притежава психологическа свобода.“ Учителят обсъди съчиненията с нас, учениците, след като ги беше коригирал. Когато стигна до обсъждане на гореспоменатото съчинение, той сви ъгъла на устните си с дълбока ирония и каза: „Вие пишете нещо за психологическа свобода. Такава обаче изобщо не съществува.“ Аз възразих: „Мисля, че това е заблуда, господин професоре, „психологическа свобода“ има. Не съществува само „трансцендентална свобода“ в обикновеното съзнание.“ Гънките на устните на учителя отново се изпънаха. Той ме погледна с всепроникващ поглед, след което каза: „Вече от дълго време забелязвам във вашите съчинения, че разполагате с философска библиотека. Бих искал да ви посъветвам да не я четете. Така внасяте единствено объркване в мислите си.“ Изобщо не можех да разбера защо да трябва да внасям объркване в мислите си чрез четене на същите книги, от които той черпеше собствените си идеи. Така че отношенията между

нас си останаха напрегнати.

Часовете му ми създаваха много работа. Защото в пети клас те включваха гръцка и латинска поезия в превод на немски. Едва сега от време на време започвах да изпитвам болезнено съжаление поради факта, че баща ми ме е изпратил не в гимназията, а в реалното училище. Защото усещах колко малко ме докосва своеобразността на гръцкото и латинското изкуство. Така че си купувах учебници по гръцки и латински и в пълно мълчание, паралелно със занятията в реалното училище, си провеждах нещо като гимназиално самообразование. То изискваше много време, но даде основание за това, по-късно, макар и извънредно, но затова пък съвсем редовно, да завърша и гимназия. А именно че когато бях във висшето училище във Виена, трябваше да давам страшно много частни уроци. Скоро получих за ученик един гимназист. Обстоятелствата, към които пак ще се върна по-късно, направиха така, че трябваше да ръководя този ученик с помощта на частни уроци по време на почти цялото му гимназиално образование. Преподавах му и по латински и гръцки, така че обучавайки го, трябваше да съпреживея всички детайли на образованието в гимназията.

Учителите по история и география, които можеха да ми дадат толкова малко в долните класове, в горните все пак станаха от значение за мен. Тъкмо този, който ме беше подтикнал към толкова странния начин на четене на Кант, написа веднъж едно свързано с учебната програма съчинение на тема „Ледниковата епоха и причините за нея“. Поех съдържанието ѝ с голямо душевно желание и от него запазих жив интерес към проблема за ледниковата епоха. Но този учител беше също така и добър ученик на бележития географ Фридрих Симони. Това го накара в горните класове, чертаейки на черната дъска, да развие темата за геолошко-географските процеси в Алпите. Тогава вече не четях Кант, а цял се бях превърнал в зрение и слух. Откъм тази страна получих много от учителя, чиито часове по история по-рано въобще не успяваха да събудят ин-

тереса ми.

Едва през последната година на реалното училище имах един учител, който ме заплени с часовете си по история. Той преподаваше по история и география. В неговите часове по завладяващ начин бе продължена географията на Алпите, започната от другия учител. По време на занятията по история новият учител ни оказваше силно въздействие. За нас той представляваше многостранно развита личност. Беше партиен човек, изцяло въодушевен от напредничавите идеи на тогавашното австрийско либерално течение. Но в училище не забелязваха това. В училище той не внасяше нищо от партийните си възгледи. Но благодарение на реалното му участие в живота, занятията му по история сами притежаваха пълнокръвен живот. С резултатите от прочетеното от Ротек в душата слушах пламенните тълкувания на историята на този учител. Между тях съществуваше красива хармония. Смятам, че за мен беше от голямо значение, че имах шанса да получа знания по съвременна история тъкмо по този начин.

В бащиния ми дом по това време чувах да се дискутира много за руско-турската война (1877–1878 г.). Служителят, който всеки трети ден сменяше баща ми в службата, беше много оригинален човек. За смяната си той винаги пристигаше с огромна пътна чанта. Вътре носеше голяма папка с ръкописи. Това бяха извадки от най-различни научни книги. Често ми даваше да чета от тях. Аз просто ги поглъщах. След това ги обсъждахме. Защото в главата си той имаше всеобхватни, макар и хаотични разбирания за всичко, което беше успял да компилира. С баща ми обаче той политиканстваше. С най-голямо въодушевление заставаше на страната на турците. Баща ми пък страстно защитаваше руснаците. Той се числеше към хората, които тогава все още бяха благодарни на Русия за услугата, която беше оказала на австрийците по време на унгарските въстания (1849 г.). Защото баща ми изобщо не беше съгласен с Унгария. Нали беше живял в унгарското гранично село Нойдборфл по време на маджаризацията. И върху глава-

та му винаги бе висял дамоклиевият меч, че не може да стане началник гара в Нойдърфл, понеже не говори унгарски. Това всъщност въобще не беше необходимо в тамошния от край време немски район. Но унгарското правителство работеше за това, в унгарските ж.п. линии, дори и в частните, да се назначават служители, владеещи унгарски език. Баща ми обаче искаше да запази поста си в Нойдърфл дотогава, докато не завърши училище във Винер Нойщат. Поради тези факти той недолгобваше Унгария. И тъй като не я обичаше, му харесваше да мисли по своя елементарен начин: руснаците, които през 1849 г. показаха на Унгария „кой е господарят“. Този начин на мислене се проявяваше с голяма разпаленост, но все пак и с изключително топлото отношение на баща ми към приятеля му „туркофил“ в лицето на неговия заместник. Градусът на споровете понякога се покачваше наистина много. Взаимните изблици на тези двама души силно ме интересуваха, докато политическите им виждания – почти никак. Защото тогава за мен беше далеч по-важно да си отговоря на въпроса: доколко може да бъде доказано, че в мисленето на хората действа реалният дух?

ТРЕТА ГЛАВА

От дирекцията на дружеството на Южните железници обещаха на баща ми, че ако след завършване на реалното училище трябва да се запиша във Висшето техническо училище, ще го назначат на малка гара в близост до Виена. По този начин трябваше да ми бъде предоставена възможността всеки ден да пътувам до Виена и обратно. Така семейството ми се премести в Инцесдорф ам Винерберге. Ж.п. гарата се намираше на голямо разстояние от селото в уединена непривлекателна местност.

Първото си посещение във Виена след пристигането ми в Инцесдорф използвах, за да си купя дузина философски

книги. Това, към което сега се отвори по-специално сърцето ми, беше първото издание на „Теория на науката“ на Фихте. Бях стигнал толкова далече в четенето на Кант, че можех да си създам една макар и незряла представа за стъпката, която Фихте искаше да направи отвъд Кант. Но това не ме интересуваше толкова силно. Тогава за мен беше важно да мога да изразя под формата на строг мисловен образ живото движение на човешката душа. Старанията ми по отношение на научните схващания накрая ме доведоха до това да виждам в дейността на човешкия „Аз“ единствената възможна изходна точка към едно истинско познание. Когато Аз-ът действа и сам разглежда своята дейност, имаме в съзнанието си нещо духовно в цялата му непосредственост, така си казвах. Имах предвид, че сега човек трябва само да изрази с ясни, прегледни понятия разглежданото по този начин. За да намеря пътя към тази цел, се опирах на „Наукоучение“ на Фихте. Но все пак имаш собствените си виждания. И така, страница по страница се захванах с „Наукоучение“ и го преписах. Получи се дълъг ръкопис. Преди се стремях към това да намеря концепции за природните явления, от които да изведе такава и за „Аз-а“. Обратно, сега исках да проникна в процесите на развитие в природата, изхождайки от Аз-а. По това време духът и природата се изправяха пред душата ми като пълни противоположности. За мен съществуваше светът на духовните същества. Това, че „Аз-ът“, който сам е дух, живее в свят на духове, за мен беше непосредствено възприятие. Природата обаче не искаше да премине в преживявания от мен духовен свят.

Като изхождах от „Наукоучение“, у мен се появи особен интерес към научните статии на Фихте „За призванието на учения“ и „За същността на учения“. В тези съчинения открих нещо като идеал, към който сам исках да се стремя. Освен това прочетох и „Речи до немската нация“. Тогава те ме заплениха много по-малко от другите произведения на Фихте.

Сега исках да стигна и до по-добро разбиране на Кант от това, което бях успял да постигна дотогава. В „Критика на

чистия разум“ обаче това разбиране отказваше да се разкрие пред мен. Така че се залових с „Пролегомени към всяка бъдеща метафизика“. Вярвах, че с тази книга осъзнавам, че ми е необходимо щателно занимание с всички въпроси, породени у мислителите от Кант. Започнах да работя все по-съзнателно върху изливането в мисли на непосредственото *възприятие* за духовния свят, което имах. Докато бях погълнат от тази вътрешна работа, се опитвах да се ориентирам по пътищата, по които поемаха мислителите от времето на Кант и тези от следващата епоха. Изучавах сухия трезв „трансцендентален синтетизъм“ на Траугот Круг също толкова ревностно, колкото се вживявах и в трагизма на познанието, до който достига Фихте, когато пише „Предопределението на човека“. „История на философията“ на Тило от школата на Хербарт разшири погледа ми върху развитието на философското мислене през епохата на Кант. Проправих си път и към Шелинг и Хегел. Контрастът в начина на мислене на Фихте и на Хербарт преминаваше пред душата ми с цялата си интензивност.

През летните месеци на 1879 г. от края на реалното училище до постъпването ми във Висшето техническо училище прекарах времето си в четене на такива философски студии. През есента трябваше да избира какво да следвам с оглед на бъдещата си кариера. Реших да се подготвя за учител в реално училище. Да уча математика и дескриптивна геометрия отговаряше на влеченията ми. От последната трябваше да се откажа, тъй като изучаването ѝ беше свързано с много упражнения по геометрично чертане през деня. А за да припечеля малко пари, трябваше да имам време да давам частни уроци. Това беше възможно, в случай че ходя на лекции, чието съдържание можех по-късно да наваксам с четене, ако се наложеше да отсъствам от тях, но не и ако трябваше редовно да посещавам упражненията по чертане.

Така че най-напред записах математика, естествознание и химия.

От особено голямо значение за мен обаче бяха лекциите

по немска литература, които по това време във Висшето техническо училище изнасяше Карл Юлиус Шрьоер. През първите години на висшето ми образование той четеше лекции по „Немска литература от Гьоте до наши дни“ и „Живот и творчество на Шилер“. Бях очарован още от първата му лекция. Той изследваше немския духовен живот през втората половина на осемнадесети век и разказваше по много драматичен начин за първата поява на Гьоте в този духовен живот. Топлотата в изказа му, въодушевлението, с което ни четеше откъси от различни поети по време на лекциите, по удивителен начин ни помагаша да почувстваме самата същност на поезията.

Освен това той водеше и „Упражнения по устно и писмено изложение“. Студентите трябваше да говорят или да четат темите, които сами бяха разработили. По време на тези упражнения Шрьоер им даваше указания за стила, формата и пр. Аз прочетох първо работата си върху „Лаокоон“ на Лесинг. След това се захех с една по-голяма задача. Разработих темата „До каква степен човекът е свободен в своите действия?“. В тази си работа силно навлязох във философията на Хербарт. Това никак не се хареса на Шрьоер. Той не споделяше ентузиазма около Хербарт, който по това време беше преобладаващ в Австрия, както и във философските и педагогическите катедри. Беше изцяло отдаден на начина на мислене на Гьоте. Така че, въпреки че признаваше мисловната дисциплина на Хербарт, всичко, свързано с него, му се струваше педантично и прозаично.

В университета можех да посещавам и някои отделни лекции. Много се радвах например на хербартианеца Роберт Цимерман. Той изнасяше лекции по „Практическа философия“. Слушах една част от лекциите му, в която разглеждаше основните принципи на етиката. Редувах лекциите: един ден обикновено ходех при него, а на другия – при Франц Brentano, който по същото време четеше лекции по същия предмет. Но не можех да продължавам така много дълго време, тъй като пропусках много неща във Висшето техническо училище.

Дълбоко ме впечатляваше фактът, че се запознавах с философията не просто от книгите, а че я чувах от устата на самите философи.

Роберт Цимерман беше забележителна личност. Имаше необикновено високо чело и дълга философска брада. Всичко у него беше премерено, стилизирано. Когато влизаше през вратата и се качваше на катедрата, крачките му бяха заучени и все пак такива, че си казвахме, че за този човек е напълно естествено и разбиращо се от само себе си да бъде такъв, какъвто е. В позата и движенията си той изглеждаше така, сякаш с упорита самодисциплина ги беше формирал съгласно естетическите принципи на Хербарт. И все пак всичко това събуждаше симпатия. После той бавно сядаше на един стол, отправяше дълъг поглед към аудиторията през очилата си, след което бавно и премерено ги сваляше, още веднъж поглеждаше без очила през кръга на слушателите си и след това започваше да изнася лекцията си, говорейки свободно, но в грижливо оформени изречения, произнесени по художествен начин. В езика му имаше нещо класическо. Но поради голямата дължина на изреченията му, слушайки, човек лесно изгубваше нишката на неговото изложение. Той представяше философията на Хербарт по малко по-модифициран начин. Впечатляваше ме строгата последователност на мислите му. Не беше така обаче и с останалите му слушатели. По време на първите три или четири лекции голямата зала, в която преподаваше, беше препълнена. „Практическа философия“ беше задължителна дисциплина за юристите през първата година. Те имаха нужда от подписа на професора в книжките си. След петия или шестия час повечето от тях така и не се вясваха вече. Докато слушахме за класическите философи, останалите малцина слушатели се събрахме на първите чинове.

Тези лекции ми действаха силно стимулиращо. Дълбоко ме вълнуваше разликата в разбиранията на Шрьоер и Цимерман. Прекарвах малкото време, което ми оставаше от слушане на лекции и частните уроци, които трябваше да давам, или

в обществената библиотека, или в библиотеката на Висшето техническо училище. Там за първи път прочетох „Фауст“ на Гьоте. Наистина чак до деветнадесетата си година, когато бях подтикнат от Шрьоер, не бях стигнал до това произведение. Тогава обаче то спечели силния ми интерес и ме занимаваше интензивно. Шрьоер тъкмо беше публикувал своето издание на първата част. От него се запознах с нея. Към това се добави и че само след няколко лекционни часове на Шрьоер се запознах с него по-отблизо. Той започна често да ме води у тях, говореше ми едно или друго в допълнение към лекциите си, на драго сърце отговаряше на въпросите ми и ме изпрати с една книга от библиотеката си, която ми зае за четене. В добавка ми каза много неща за втората част на „Фауст“, по издаването и коментарите към която работеше в момента. По това време прочетох и нея.

В библиотеките се занимавах с „Метафизика“ на Хербарт и „Естетиката като наука за формите“ на Цимерман, която беше написана от хербартианска гледна точка. Към тях се прибави и обстойното изучаване на „Обща морфология“ на Ернст Хекел. Определено мога да кажа, че всичко, което тогава усещах да навлиза в мен от лекциите на Шрьоер и Цимерман, както и от прочитаната гореспоменатите трудове, за мен се превръщаше в най-дълбоко душевно преживяване. Така у мен се формираха загадките на познанието и разбиранията ми за света.

Шрьоер беше дух, който малко се интересуваше от систематика. Той мислеше и говореше, изхождайки от известна интуиция. При това изпитваше възможно най-голямо уважение към начина, по който изразява възгледите си с думи. Вероятно поради тази причина по време на лекциите си той никога не говореше свободно. Имаше нужда да пише на спокойствие, за да може да отдели необходимото внимание на обличането на своите мисли в подходящите думи. След това прочиташе написаното със силно вглъбен говор. Веднъж обаче той говореше свободно за Анастасиус Грюн и Ленау. Беше забравил

ръкописа си. Но в следващия час отново разгледа темата, този път четейки. Никога не беше доволен от формата, която може да постигне, когато говори свободно.

Благодарение на Шрьоер се научих да разбирам много конкретни примери за красота. Благодарение на Цимерман пък се запознах с една развита теория за красивото. Двата подхода не се съгласуваха добре помежду си. Шрьоер, интуитивната личност с известно омаловажаване на систематичния подход, в съзнанието ми стоеше до Цимерман, строго систематичния теоретик на красотата.

При Франц Brentano, чиито лекции по „Практическа философия“ също посещавах, по това време ме интересуваше особено неговата личност. Той имаше остър ум и същевременно беше вгълбен. В начина, по който изнасяше лекциите си, имаше нещо церемониално. Слушах това, което казва, но във всеки един момент трябваше да внимавам за всеки негов поглед, за всяко движение на главата му, за всеки жест на изразителните му ръце. Той беше перфектен логик. Всяка негова мисъл трябваше да е абсолютно ясна и свързана с още много други. Във формата на тези поредици от мисли цареше възможно най-голяма логическа добросъвестност. Но имах чувството, че това мислене не идва от самия него. То никъде не се проникваше с действителността. Такова беше и цялостното поведение на Brentano. Той държеше ръкописа в ръката си толкова хлабаво, сякаш всеки момент можеше да се изплъзне измежду пръстите му. С погледа си блуждаеше по редовете. Този жест също беше само леко докосване на реалността, а не решителното ѝ обхващане. От „философските“ му ръце можех да разбера начина на неговото философстване също толкова малко, колкото и от думите му. Стимулт, произлизащ от Brentano, продължи да действа още дълго в мен. Скоро започнах да се занимавам с неговите съчинения, а след това в течение на годините изчетох повечето от публикациите му.

Тогава се смятах за длъжен чрез философията да търся истината. Трябваше да уча математика и естествознание. Бях

убеден в това, че няма да мога да намеря подход към тях, ако не съумея да поставя на философска основа техните научни резултати. Но все пак гледах на духовния свят като на *реалност*. Духовната индивидуалност на всеки човек се разкриваше пред мен най-нагледно. Във физическата телесност и в действията във физическия свят тя имаше единствено своето проявление и се обединяваше с произхождащото от родителите като физически зародиш. Аз следвах мъртвите хора по пътя им към духовния свят. На един от предишните ми учители, с когото останахме в близки приятелски отношения и след завършване на реалното училище, веднъж след смъртта на един съученик написах за тази страна от душевния ми живот. Той ми отговори необичайно мило, но не удостои с нито дума написаното от мен за моя починал съученик.

Тогава това се случваше навсякъде с възгледите ми за духовния свят. Хората не искаха да чуват нищо за него. Отвсякъде при мен идваха хора с всевъзможни спиритуалистически идеи. За тях пък аз не исках и да чувам. Струваше ми се отблъскващо да се приближавам към духовното по такъв начин.

Тогава се случи така, че се запознах с един обикновен човек от народа. Всяка седмица той пътуваше за Виена със същия влак, който ползвах и аз. Събираше билки сред природата и ги продаваше на различни аптеки във Виена. Сприятелихме се. С него можеше да се говори за духовния свят като с човек, който има опит в него. Той беше вътрешно религиозна личност. Нямаше училищно образование. Беше прочел много мистически книги, наистина, но това, което говореше, беше съвсем неповлияно от тях. То беше резултат от един душевен живот, носещ в себе си елементарна творческа мъдрост. Човек можеше веднага да усети, че той чете книгите само защото иска да намери и у други това, което сам знае. Но това не го удовлетворяваше. Изразяваше се така, сякаш той като личност е само говорният орган за едно духовно съдържание, което иска да извади наяве от скритите светове. Когато бях с

него, можех да направя дълбоки прозрения в тайните на природата. На гърба си той носеше своя вързоп с целебни билки, а в сърцето си – резултатите, които беше събрал от духовността на природата. Виждах някои хора, които понякога се присъединяваха към нашия разговор, да се смеят, когато с този „посветен“ вървахме по улиците на Виена. В това нямаше нищо чудно. Защото начинът му на изразяване не беше разбираем от само себе си. В известен смисъл човек първо трябва да научи неговия „духовен диалект“. Отначало той не беше разбираем и за мен. Но още от първата ни среща изпитах най-дълбока симпатия към него. По този начин постепенно започнах да се чувствам така, сякаш бях в компанията на една душа, идваща от най-древни времена, която – недокосната от цивилизацията, науката и възгледите на настоящето – ми носеше инстинктивно знание за по-ранни епохи.

Ако вземем обичайното понятие за „учене“, можем да кажем, че от този човек не можеше да се „научи“ нищо. Но ако човек сам имаше възприятие за духовния свят, чрез него той можеше да направи сигурни, дълбоки прозрения в него.

При това тази личност беше много далече от всякаква мечтателност. Влезеше ли човек в дома му, той се озоваваше сред най-трезвомислещото обикновено селско семейство. Над входа на къщата му стояха думите: „С Божията благословия всичко се нарежда.“ Нагостяваха го както при останалите селяни. Винаги трябваше да пия кафе не от чашка, а от купа, побираща почти цял литър, като с нея трябваше да изядам и комат хляб с огромни размери. Другите селяни също не смятаха този мъж за фантазьор. Начинът, по който се държеше в родното си място, изключваше всякакви подигравки. Той имаше здраво чувство за хумор и умееше да говори с млади и стари при всяка среща с тях в селото по такъв начин, че хората се радваха на думите му. Там никой не се смееше така, както тези, които вървяха с нас по виенските улици и които най-често виждаха в него нещо, което им се струва напълно чуждо. Този мъж ми остана душевно близък, дори когато животът ме

отдалечи от него. Можете да го откриете в моите „Мистерийни драми“ в образа на Феликс Балде.

За душевния ми живот тогава никак не беше леко, че философията, която учех от другите, в мисленето си не можеше да стигне до концепцията за духовния свят. От трудностите, които преживявах в това отношение, у мен започна да се изгражда нещо като „теория на познанието“. Животът в мислене постепенно започна да ми се струва като отблясък на това във физическия човек, което душата преживява в духовния свят. За мен преживяванията в мисли бяха същинското битие в една действителност, в която не можеше да има ни най-малко съмнение, тъй като я преживявах отново и отново. Струваше ми се, че сетивният свят не може да бъде преживян така пълно. Той съществува, но човек не може да го обхване така, както мислите. Във или зад него може да се крие неизвестна реалност. Но човекът е поставен в него. Така възникна въпросът: е ли този свят действителност, завършена в самата себе си? Когато човек извежда от себе си мислите, хвърлящи светлина върху този сетивен свят, действително ли внася в него и нещо, което му е чуждо? Това изобщо не съответства на преживяването, което човек има, когато сетивният свят стои пред него и той прониква в него със своите мисли. В такъв случай мислите все пак се оказват това, чрез което сетивният свят изразява себе си. По-нататъшното развитие на тези размишления по това време беше важна част от вътрешния ми живот.

Но исках да бъда предпазлив. Струваше ми се опасно прибързано да доведе този ход на мисли чак до изграждане на собствени философски възгледи. Това ме подтикна към обстойно изучаване на Хегел. Начинът, по който този философ представя реалността на мисълта, ми беше близък. Но това, че стига само до един, макар и много жив мисловен свят, но не и до идеята за конкретен духовен свят, ме опечаляваше. Привличаше ме увереността на философската му мисъл, когато последователно преминава от една мисъл към друга. Виждах, че мнозина усещат противоречие между преживяване и ми-

слене. За мен самото мислене беше преживяване, но такава, в което човек живее, а не идващо към човека отвън. Така че в продължение на доста дълго време Хегел ми беше много полезен.

За задължителните дисциплини, които изучавах и в които, поради тези ми философски интереси, съвсем естествено щях да изостана, се оказа от голяма полза, че още преди доста време се бях занимавал с диференциално и интегрално смятане, както и с аналитична геометрия. Така че можех да отсъствам от някои от лекциите по математика, без да изгубя нишката. Математиката запази за мен своето значение и като основа на целия ми стремеж към познание. В нея се дава система от възгледи и понятия, получени напълно независимо от външния сетивен опит. С тези възгледи и понятия, така си казвах непрекъснато тогава, човек се приближава към сетивната действителност и чрез тях открива нейните закономерности. Благодарение на математиката човек опознава света и все пак, за да може да постигне това, той първо трябва да пробуди математиката в човешката душа.

Точно тогава имах едно ключово преживяване, свързано именно с математическата страна на нещата. Представата за пространството ми създаваше много сериозни вътрешни затруднения. Не можех да мисля за него по обзрим начин като за празнота, която във всички посоки отива към безкрая, както това разбиране лежеше в основата на преобладаващите по онова време научни теории. Чрез по-новата (синтетична) геометрия, с която се запознах от лекциите и от самостоятелните си занимания, в душата ми се появи виждането, че една линия, удължаваща се надясно към безкрая, отляво отново ще се върне в своята изходна точка. Безкрайно отдалечената точка вдясно е същата като безкрайно отдалечената вляво.

Струваше ми се, че с подобни концепции на по-новата геометрия човек може да схване логически иначе застиващото в безкрая пространство. Усещах като откровение връщащата се в самата себе си подобно на окръжност права линия. Тръг-

нах си от лекцията, на която за първи път осъзнах това, с усещането, че от душата ми е свален много тежък товар. Завладя ме чувство на освобождение. Отново, както през най-ранните ми момчешки години, геометрията ме направи щастлив.

Зад загадката на пространството през този етап от живота ми за мен стоеше тази за времето. А ако и тук беше възможна една концепция, съдържаща в себе си идеята за връщане към миналото чрез напредване в „безкрайно далечното“ бъдеще? Щастието от представата за пространството внасяше нещо дълбоко обезпокояващо в тази за времето. Тук отначало не виждах никакъв изход. Всички мисловни опити водеха дотам да призная, че трябва особено много да се пазя от това да прехвърлям нагледната представа за пространството в разбирането си за времето. Всички разочарования, които може да донесе стремежът към познание, се появяваха при загадката за времето.

Идеите, които бях запазил от Цимерман за естетиката, ме подтикнаха да прочета трудовете на прочутия по това време естет Фридрих Теодор Фишер. На едно място в произведенията му открих забележката, че по-новото естественонаучно мислене прави необходима една реформа на понятието за време. Винаги изпитвах радостна възбуда, когато откривах и у други потребността от знание, възникнала у мен. В този случай за мен това беше нещо като потвърждение на стремежа ми към понятие за време, което да ме удовлетворява.

Лекциите, които бях записал във Висшето техническо училище, винаги трябваше да приключват със съответните изпити. Тъй като ми беше отпусната стипендия, която можеше да бъде продължена само ако всяка година показвах определен успех в следването си.

Но на потребността ми от разбиране, особено в областта на естествените науки, тези задължителни дисциплини бяха от малка помощ. По това време обаче във виенските висши училища съществуваше възможността да се ходи на лекции като посетител, както и да се участва в упражненията към тях.

Всички бяха отзивчиви към мен, когато исках да обогатя по този начин научния си живот чак до изучаването на медицина.

Мога да кажа, че не позволих да бъде попречено на разбиранията ми за духовното, когато ставаше въпрос за това да изучавам естествените науки по начина, по който бяха преподавани по онова време. Посветих се на това, което ми преподаваха, и само на заден план хранех надеждата, че все някога ще стигна и до връзката на естествознанието с духовното познание. В тази си надежда бях обезпокояван само откъм две страни.

Науките за органичната природа – навсякъде, където можех да имам достъп до тях – бяха пропити от дарвинистки идеи. Тогава дарвинизмът в най-висшите си идеи ми изглеждаше като научна невъзможност. Малко по малко бях успял да си създам представа за вътрешното същество на човека. То беше от духовно естество. За него мислех като за член на духовния свят. Беше замислено така, че от духовния свят да се потопи в земното битие, да се внедри във физическия организъм, за да може чрез него да възприема и да действа в сетивния свят.

Фактът, че изпитвах известен респект към хода на мислите, характеризиращи теорията за еволюцията на организмите, направи за мен невъзможно да се откажа от тази концепция. Произходът на висшите организми от низшите ми се струваше плодотворна идея, но свързването ѝ с това, което познавах като духовен свят – неизмеримо трудно.

Следването по физика беше проникнато изцяло от динамичната теория на топлината и вълновата теория за светлината и цветовете.

Изучаването на динамичната теория на топлината ми доставяше особена радост, тъй като по тази област от физиката ходех на лекции при една личност, която изключително уважавах. Това беше Едмунд Райтлингер, автор на прекрасната книга „Отворени перспективи“.

Този мъж притежаваше подкупваща доброта. Когато

следвах при него, той страдаше от туберкулоза във вече напреднал стадий. Две години слушах негови лекции по динамична теория на топлината, физика за химици и история на физиката. Работих при него във физическата лаборатория в много области, най-вече в тази на спектралния анализ.

От особено голямо значение за мен бяха лекциите на Райтлингер по история на физиката. Той говореше по такъв начин, че човек имаше чувството, че заради заболяването си се затруднява при всяка дума. Но все пак изложението му беше водюшевяващо в най-добрия смисъл на думата. Той беше човек на строго индуктивния изследователски подход. На драго сърце за всичко, касаещо методите във физиката, цитираше книгата на Хюъл за индуктивните науки. За него Нютон беше връх във физическите изследвания. История на физиката той преподаваше в две части: първата от най-древни времена до Нютон, а втората – от Нютон до наши дни. Беше универсален мислител. От историческото разглеждане на проблемите на физиката той непрекъснато преминаваше към културно-историческите перспективи. В научните му лекции се появяваха дори и най-общии философски идеи. Така например той разглеждаше оптимизма и песимизма и говореше извънредно увлекателно за легитимността на издигането на научни хипотези. Неговото представяне на Кеплер и охарактеризиране на Юлиус Роберт Майер представляваха същински шедеври на научното изложение.

По това време получих импулс да прочета почти всички трудове на Юлиус Роберт Майер и изпитвах истинска радост от възможността да мога често да говоря с Райтлингер върху тяхното съдържание.

Изпълни ме дълбок траур, когато няколко седмици след като положих последния си изпит по динамична теория на топлината при Райтлингер, любимият ми преподавател почина от тежкото си заболяване. Малко преди края си като един вид завещание той ми препоръча някои хора, които можеха да ми намерят ученици за частни уроци. Това беше голям успех. За

немалка част от спечелените от мен през следващите години средства за препитание трябваше да благодаря на починалия Райтлингер.

Динамичната теория на топлината и вълновата теория за светлината и електричеството ме подбудиха към изучаване на теоретико-познавателните проблеми. По това време външният физически свят се представяше като процес на движение на материята. Сетивните усещания се явяваха само субективни преживявания просто под въздействието на процесите на движение върху човешките сетива. Тъй като навън в пространството се разиграват процеси на движение в материята. При съприкосновение на тези процеси с топлинното сетиво човек изпитва усещане за топлина. *Извън* човека съществуват вълнови процеси в етера. Ако те попаднат върху зрителния нерв, у него възникват усещания за светлина и цвят.

Навсякъде се натъквах на такива разбираня. Те създаваха неописуеми трудности за моето мислене. Искаха да прогонят от обективния външен свят и най-малкия помен от дух. Пред душата ми стоеше идеята, че дори и наблюдението върху природните явления да води до подобни теории, този, който възприема духовния свят, не би могъл да стигне до *тези* представи. Виждах колко изкушаващи са подобни допускания за тогавашната, свързана с естествознанието насока на мислене. Но дори и тогава не можех да се реша да противопоставя на преобладаващия начин на мислене свой собствен, дори само за самия себе си. Тъкмо това обаче водеше до тежка душевна борба. Всеки път трябваше да потискам лесно разпознаваемата вътрешна критика към този начин на мислене, за да мога да дочакам времето, когато по-нататъшни източници и пътища на познанието биха ми дали по-голяма увереност.

Силен импулс получих от прочита на „Писма за естетическото възпитание на човека“ на Шилер. Идеята, че човешкото съзнание се люшка между различни състояния, можеше да се свърже с концепцията, която си бях създал за вътрешната работа на човешката душа. Шилер различава две състо-

яния на съзнанието, в които човекът развива връзката си със света. Ако се остави на сетивното у себе си, той ще живее под принудата на природата. Сетивата и нагоните ще определят живота му. Ако се подчини на логическата закономерност на разума, ще живее в духовна необходимост. Може също така да развие у себе си и едно *междинно* душевно състояние. Може да си изгради „естетическо настроение“, което да не се отдава едностранчиво нито на принудата на природата, нито на необходимостта на разума. В това естетическо настроение душата живее чрез сетивата, но в сетивното възприятие и в подбудените от сетивността действия тя носи и нещо духовно. Човек възприема чрез сетивата, но така, сякаш духовното се влива в тях. В своите действия човек се оставя на благоволенieto на непосредствените желаниа, но е облагородил тези желаниа по такъв начин, че доброто му харесва, а лошото – не. Разумът тук е встъпил във вътрешна връзка със сетивността. Доброто се превръща в инстинкт, а инстинктът може сам да си даде насока, тъй като е приел в себе си характера на духовността. Шилер вижда в това душевно състояние онова настроение на душата, в което човекът може да изживява и създава произведения на красотата. В усъвършенстването на това състояние той открива съживяването на истинската човешка същност в човека.

Тези мисловни процеси у Шилер ме привличаха. Те говореха за това, че човешкото съзнание трябва първо да бъде в определено състояние, за да си създаде отношение към явленията в света, отговарящо на същността на човека. С това ми беше дадено нещо, което внесе по-голяма яснота по въпросите, възникващи от наблюдението върху природата и изживяването на духовното. Шилер говореше за това състояние на съзнанието, което трябва да е налице, за да може да се изживее *красотата* на света. А не би ли могло да се мисли за подобно състояние на съзнанието, което да опосредства истината за същността на нещата? Ако това е основателно, значи човек не трябва най-напред да разглежда и изследва човеш-

кото съзнание, както прави Кант, за да разбере дали то може да се приближи до истинската същност на нещата. А първо трябва да изследва състоянието на съзнанието, чрез което да може да влезе в такава връзка със света, че нещата и фактите да му разкрият своята същност.

Вярвах, че осъзнавам, че едно такова състояние на съзнанието до известна степен се постига, когато човек няма единствено мисли, които отразяват външните неща и процеси, но и такива, които *самият той преживява като мисли*. Животът в мисли ми се показваше като съвсем различен от този, в който човек прекарва обичайното си битие, а също така прави и обичайните си научни изследвания. Ако прониква все по-дълбоко в преживяването на мислите, той открива, че това преживяване съответства на духовната действителност. Той потегля по душевния път към духа. Но по този вътрешен душевен път се стига до една духовна реалност, която може да се открие и във вътрешната същност на природата. Човек придобива по-дълбоко познание за природата, когато се обърне към нея, след като е съзрял в живи мисли реалността на духа.

Ставаше ми все по-ясно как, отивайки отвъд обикновените абстрактни мисли към тези духовни възприятия, които обаче запазват в себе си хладнокръвието и яснотата на мисълта, човек се вживява в една реалност, от която обикновеното съзнание само го отдалечава. От една страна, то има живостта на сетивното възприятие, а от друга – абстрактността на създаването на мисли. Духовното виждане възприема духа така, както сетивата – природата. Но в мисленето си то не стои встрани от духовното възприятие, както обикновеното съзнание в своето мислене от сетивното възприятие, а мисли, докато преживява духа, и преживява, докато подбужда към мислене пробудената духовност в човека.

В съзнанието ми се формираше едно духовно виждане, което не почива на някакво смътно мистично чувство. Напротив, то протичаше в духовна дейност, която може да се сравни с нагледността на математическото мислене. Приближавах се

към онова душевно състояние, в което се считах в правото си да защита възгледите си за духовния свят, които носех в себе си, също и пред форума на естественонаучното мислене.

Когато тези преживявания преминаваха през душата ми, бях в двадесет и втората си година.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

За формата на преживяване на духа, която тогава исках да положа на сигурна основа, музиката беше от критично значение. По това време в духовното обкръжение, в което се намирах, най-интензивно течеше „спорът около Вагнер“. През детството и младежките си години използвах всяка възможност да обогатя музикалните си познания. Отношението, което имах към мисленето, изискваше това по подразбиране. За мен мисленето имаше *съдържание* само по себе си. То не го добиваше просто чрез възприятието, което изразява. Това обаче съвсем самопонятно водеше към преживяване на чистия музикален тон като такъв. Светът на тоновете сам по себе си за мен беше откровение на една от най-съществените страни на действителността. Че музиката би трябвало да „изразява“ още нещо отвъд тоновете, както по това време се твърдеше по всевъзможни начини от почитателите на Вагнер, ми се струваше напълно „немузикално“.

Винаги съм бил общителен човек. Затова още през ученическите си години във Винар Нойшат, а след това във Вина, си бях създавал много приятелства. Мнението ми рядко съвпадало с това на приятелите ми. Което обаче изобщо не означаваше, че в тези приятелства липсваше сърдечност и силно взаимно стимулиране. Едно от тях беше с един прекрасен идеалистически настроен млад мъж. С русите си къдрици и честните си сини очи той представляваше типичния немски младеж. Беше изцяло увлечен по вагнерианството. Музика, която живее в самата себе си, която иска да съществува само в

тонове, за него беше ненужен свят на ужасни филистери. Разкриващото се от тоновете като чрез един вид език за него беше нещото, което им придава ценност. С него посетихме заедно няколко концерта и някои опери. Винаги бяхме на различно мнение. Крайниците ми натежаваха като олово, докато него „изразната музика“ го възпламеняваше до екстаз. Той ужасно се отегчаваше, когато звучеше музика, която не претендира да бъде нищо друго освен музика.

Споровете ни с този приятел се разтегляха до безкрай. На дълги разходки или седейки на по чаша кафе той привеждаше „доказателства“, изречени с въодушевени думи, че всъщност едва с Вагнер се е родила истинската музика и че всичко по-раншно е било само нещо като подготовка за този „откривател на музиката“. Това ме караше да отстоявам мнението си по действително драстичен начин. Говорех за варварството на Вагнер, което представлява гробът на всяко истинско разбиране на музиката.

В определени случаи дискусиите с него се разгорещаваша твърде много. Един ден у приятеля ми се появи странното желание да направим станалата почти ежедневна разходка по посока към една тясна уличка и да вървим няколко пъти нагоре-надолу по нея, спорейки за Вагнер. Толкова се бях задълбочил в нашите разисквания, че едва малко по малко започна да ми просветва как се бе появило у него това желание. На прозореца на една от къщите на тази уличка по време на разходката ни седеше миловидна девойка. Отначало той нямаше с момичето друга връзка, освен тази, че почти всеки ден я виждаше да седи на прозореца и че понякога му се струваше, че тя му отправя по някой и друг поглед, докато минава по уличката.

Отначало забелязах само как застъпничеството му за Вагнер, което по принцип си беше достатъчно жарко, в тази уличка избуява в ярки пламъци. Когато после осъзнах какви странични течения там всеки път се вливат във вдъхновеното му сърце, той също се откри пред мен и аз станах довереник

на една от най-нежните, красиви и мечтателни младежки любови. Отношенията им не преминаха в нещо много по-различно от гореописаните. Приятелят ми, който произхождаше от семейство, което не беше благословено със земни блага, скоро трябваше да заеме скромното място на журналист в един провинциален град. Той не можеше да мисли за някакво по-близко обвързване с момичето. Не беше и достатъчно силен, за да се справи с тези обстоятелства. Още дълго време останах във връзка с него чрез кореспонденция. От писмата му звучеше тъжно ехо на резигнация. В сърцето му продължаваше да живее това, с което се бе наложило да се раздели.

Дълго след като животът беше сложил край на кореспонденцията ни с този приятел от младежките ми години, срещнах човек от града, в който той си беше намерил работа като журналист. Бях запазил най-топли чувства към него и попитах как е. Тогава човекът ми каза: „Да, на него наистина не му провървя. Едва смогваше да припечели хляба си, накрая беше писар при мен, след което почина от туберкулоза.“ Тази новина ме прободе в сърцето, защото знаех, че идеалистично настроеният русокос младеж някога се беше разделил с младежката си любов под принудата на обстоятелствата с чувството, че му е все едно какво още има да му предложи животът. Той не придаваше значение на това да полага основите на един живот, който не може да бъде такъв, какъвто беше идеалът в мечтите му по време на разходките ни по тясната уличка.

В общуването ми с този приятел тогавашното ми антивагнерианство започна да се изразява в още по-силна форма. По това време то играеше голяма роля в душевния ми живот. Във всички посоки се стремях да намеря своя път в музиката, която няма нищо общо с вагнерианството. Любовта ми към „чистата музика“ нарастваше през годините. Отвращението ми към „варварството“ на една „музика като израз“ ставаше все по-голямо. При това ми беше съдба да съм в обкръжението на хора, които почти без изключение бяха почитатели на Вагнер. Всичко това допринесе силно за факта, че много

по-късно се борех със себе си с истинска неохота, за да стигна до разбиране на Вагнер, което очевидно беше нормалното човешко отношение към един толкова значителен културен феномен. Но тази борба спада към един по-късен етап от моя живот. През тук описвания период един спектакъл на „Тристан“ например, на който трябваше да придружавам един свой ученик, ми беше „скучен до смърт“.

Към този период се числи още едно важно за мен приятелство с един млад мъж, който във всичко представляваше противоположност на младежа с русите къдри. Той чувстваше себе си като поет. С него също прекарвах много време в разговори, стимулиращи мисълта. Той изпитваше голям възторг от всичко поетично. Още на съвсем млади години си беше поставил големи задачи. Когато се запознахме, вече беше написал една трагедия, озаглавена „Ханибал“, и много лирика.

Заедно с тези двама мои приятели ходехме на „упражненията по устно и писмено изложение“, водени от Шрьоер във висшето училище. От тях ние тримата, а и някои други, получавахме най-голямо вдъхновение. Ние, младите, имахме възможност да представяме това, което раждаше духът ни, а Шрьоер обсъждаше всичко с нас и възвисяваше душите ни чрез великолепия си идеализъм и благородната си способност да въдушевява.

Моят приятел често ме придружаваше, когато имах възможност да посетя Шрьоер в дома му. Там той винаги се очивяваше, докато иначе често в изказванията му за живота се долавяше тежка нотка. Поради едно вътрешно раздвоение той не беше готов да се справя с живота. Нито една професия не го привличаше дотолкова, че да подходи с радост към нея. Интересът към поезията го поглъщаше изцяло и той не намираще друга истинска връзка с битието освен тази. Накрая стана необходимо да започне работа, която му беше безразлична. С него също останахме във връзка чрез кореспонденция. Това, че не можеше да изпита истинско удовлетворение от собственото си поетическо изкуство, действаше разяждащо на ду-

шата му. За него животът не беше изпълнен с нищо стойностно. За голямо мое съжаление трябваше да науча нещо, което малко по малко започна да се усеща в писмата му, а също и в разговорите с него, а именно че у него все повече се задълбочава мнението, че страда от неизлечима болест. Нищо не му беше достатъчно, за да разсее това съмнение. Така че един ден трябваше да науча новината, че младежът, който ми беше истински близък, сам е сложил край на живота си.

По това време създадох най-искрено приятелство с един младеж, който беше дошъл във виенското Висше техническо училище от немска Трансилвания. И него срещнах за първи път на упражненията при Шрьоер. По време на тях той говори за писмената си работа върху песимизма. В нея оживяваше всичко, което Шопенхауер беше изложил за този вид отношение към живота. Към него се прибавяше и собственото песимистично житейско настроение на младежа. Аз предложих да говоря на противоположната тема. „Опровергах“ песимизма с истински гръмки слова, още тогава нарекох Шопенхауер „тесногръд гений“, а кулминация на изложението ми беше изречението: „Ако господинът имаше право с начина си на представяне на песимизма, по-добре да бях дървената дъска, върху която са стъпили краката ми, отколкото човек.“ С тези ми думи дълго ме подиграваха в кръга на моите познати. Но те превърнаха младия песимист и мен в приятели, дълбоко привързани един към друг. По това време прекарвахме много време заедно. Той също се изживяваше като поет. Често часове наред стоях при него в стаята му и с удоволствие го слушах да ми чете стиховете си. Към духовните ми стремления от това време той също показваше топъл интерес. Макар че от нещата, с които се занимавах тогава, се вълнуваше по-малко, отколкото от личните си чувства към мен. Той беше обвързан с много прекрасни приятелства, а също и с младежка любов. Нуждаеше се от тях в живота си, който беше наистина труден. Беше завършил училище като бедно момче в Херманщат и още там се налагало да се издържа от частни уроци. Тогава

му хрумнала гениалната идея да продължи да дава уроци на частните си ученици в Херманщат от Виена чрез кореспонденция. Науките във висшето училище малко го интересуваха. Веднъж все пак пожела да се яви на един изпит по химия. Не беше ходил на нито една лекция и не се беше докосвал до учебник по химия. В последната нощ преди изпита прочете една извадка от целия материал, която беше направил един друг приятел. След което заспа. Въпреки това отиде на изпита заедно с този приятел. И двамата се представиха наистина „блестящо“.

Този младеж ми имаше безгранично доверие. Дълго време ме третираше почти като изповедник. Откриваше пред душата ми един интересен, често тъжно настроен и възторгващ се от всичко красиво живот. Той ми даряваше толкова много приятелство и любов, че беше наистина трудно един или друг път да не го разочаровам горчиво. Случваше се така, понеже често му се струваше, че не му обръщам достатъчно внимание. Но аз и не можех да се държа другояче, тъй като имах кръг от интереси, към които той не показваше реално разбиране. Всичко това в крайна сметка допринасяше само за това приятелството ни все повече да се задълбочава. Всяко лято той прекарваше ваканцията си в Херманщат. Там отново събираше ученици, на които да преподава през годината от Виена чрез кореспонденция. Тогава винаги получавах дълги писма от него. Той страдеше от това, че им отговарях рядко или пък изобщо не го правех. Но когато наесен отново се върнеше във Виена, се втурваше насреща ми като малко момче. И съвместният ни живот започваше отново. На него трябваше да благодаря тогава, че имах възможността да общувам с много хора. Харесваше му да ме води при всякакви хора, с които беше в някакви отношения. А аз жадувах за социален живот. Приятелят ми внасяше в живота ми много неща, които ме радваха и топлеха.

Това приятелство си остана такова за цял живот, чак до смъртта на приятеля ми преди няколко години. То се запази

през някои житейски бури и ще има да казвам още много неща за него.

Поглеждайки назад, в съзнанието ми изплуват много човешки и житейски връзки, които и до днес битуват в душата ми в своята пълнота, свързани с чувство на любов и благодарност. Тук не мога да опиша всичко в подробности и трябва да оставя незасегнати някои неща в личните ми преживявания, които ми бяха и си остават близки.

Младежките ми приятелства в периода, за който говоря тук, имаха специално значение за по-нататъшния ход на живота ми. Те ме караха да водя нещо като двойствен душевен живот. Борбата със загадките на познанието, която изпълваше преди всичко душата ми по това време, винаги събуждаше силен интерес у приятелите ми, но много малко лично участие. В преживяването на тези загадки си оставах почти сам. Затова пък самият аз съпреживявах дълбоко всичко, което се случваше в живота на моите приятели. Така в мен протичаха две паралелни житейски течения: едното, което следвах като самотен пътешественик, и другото, което споделях с най-жива дружелюбност с хората, които обичах. Но от дълбоко, дълготрайно значение за развитието ми в много случаи бяха и преживяванията от втория вид.

Специално трябва да спомена един приятел, който ми беше съученик още във Винер Нойщат. По онова време обаче той не ми беше близък. Сблжихме се едва във Виена, където отначало ме посещаваше по-често и където по-късно живях като чиновник. Той обаче, без да има някаква външна връзка помежду ни, беше от значение за живота ми още във Винер Нойщат. Веднъж с него бяхме заедно в час по физкултура. Докато той се упражняваше, а аз нямах какво да правя, той беше оставил до мен една книга. Това беше книга на Хайне за школата на романтизма и историята на философията в Германия. Хвърлих поглед в нея. Това стана повод да я прочета цялата. Тя ми оказа силно стимулиращо въздействие, но се намирах в голямо противоречие с начина, по който Хайне разглежда

житейското съдържание, което ми беше скъпо. Чрез разглеждането на един начин на мислене и посока на чувствата, които бяха абсолютно противоположни на формиращите се у мен, получих силен стимул към осъзнаване на собствената си вътрешна житейска ориентация, необходима на душевните ми заложи.

След това говорих със съученика си за книгата. Така на преден план излезе вътрешният живот на душата му, което по-късно стана основание за нашето продължително приятелство. Той беше затворен човек, който споделяше много малко. Повечето го смятаха за особняк. Затова пък с малцината, с които сам желаше да споделя, той беше особено склонен към разговори в писма. Смяташе себе си за човек, призван за поет от вътрешните си заложи. Беше на мнение, че носи голямо богатство в душата си. Имаше също така склонността по-скоро да си представя, че е в много близки отношения с други хора, особено с момичета, отколкото наистина да превърне тези отношения в обективен факт. Понякога беше близо до такава връзка, но въпреки това не можеше да я доведе до действително преживяване. В разговорите си с мен той преживяваше мечтите си с такава искреност и възторг, сякаш бяха реалност. Затова нямаше как да не се получи така, че да не изпитва горчиви чувства, когато мечтите му за пореден път се сриваха.

При него това се проявяваше във воденето на душевен живот, който няма ни най-малко общо с външното битие. А този живот, от своя страна, се превръщаше в предмет на мъчителен самоанализ, намиращ отражение в разговорите ни и в многобройните му писма до мен. Така веднъж ми беше писал дълго разяснение за това как за него най-малкото, както и най-голямото преживяване се превръщат в символи и как той живее с такива символи.

Обичах този приятел и в обичта си към него проявявах силен интерес към неговите мечти, въпреки че винаги, когато бяхме заедно, имах чувството, че се реем в облаците и ня-

маме здрава почва под краката си. За мен като човек, който непрекъснато полага усилия да търси тъкмо здрава опора за живота в познанието, това беше уникално преживяване. Всеки път, когато бях в компанията на този приятел, трябваше да излизам от собствената си същност и да се вмъквам сякаш в чужда кожа. На него му харесваше да бъде с мен. Понякога се впускаше в обширни теоретични разсъждения относно „различията в нашите натури“. Но той почти не съзнаваше колко малко си хармонизираха нашите мисли, понеже в мислите му водещи бяха приятелските му чувства към мен.

С един друг съученик от Винер Нойщат ми се случи нещо подобно. Той беше от по-долния клас в реалното училище и с него се сближихме едва когато година по-късно дойде като мен във Висшето техническо училище във Виена. Там обаче прекарвахме дълго време заедно. Той също можеше да навлезе твърде малко в това, което ме вълнуваше вътрешно в областта на познанието. Следваше химия. Естественонаучните възгледи, в които беше въввлечен по това време, му пречеха при общуването му с мен да се покаже в друга светлина, освен като скептик по отношение на духовните възгледи, които ме изпълваха. По-късно в живота си открих колко близко до моята душевна настройка още тогава е бил този ми приятел във вътрешната си същност. Но по това време той не позволи на тази си вътрешна същност да се прояви. Така нашите оживени и дълги спорове за мен се превръщаха в „борба срещу материализма“. На твърденията ми в подкрепа на духовното съдържание на света той непрекъснато противопоставяше всички опровержения, погрешно смятани за произтичащи от естествознанието. Още тогава трябваше да използвам цялото си снаряжение, с което разполагах по пътя на прозрението, за да мога да извадя извън строя неговите аргументи срещу познанието за духовния свят, идващи от материалистическия му начин на мислене.

Веднъж разисквахме по този въпрос с особен плам. Приятелят ми всеки ден след лекции пътуваше от Виена до

своето местожителство, което беше останало във Винер Ной-шат. Често го придружавах по улиците на Виена до Южната гара. Един ден, когато вече бяхме на гарата и влакът скоро щеше да потегли, бяхме стигнали до нещо като кулминация в нашия спор за материализма. Тогава обобщих това, което имах да кажа още в следните думи: „Значи, когато казваш „аз мисля“, ти твърдиш, че това е само необходимото следствие от процесите в нервната система на твоя мозък. Тези процеси представляват цялата действителност. Така е и когато казваш „аз виждам“ това или онова, „аз вървя“ и т.н. Но виж, нали не казваш: „моят мозък мисли“, „мозъкът ми вижда“ това или онова, „мозъкът ми върви“? Ако наистина беше стигнал до виждането, че е вярно това, което теоретично твърдиш, ти би трябвало да коригираш начина си на изразяване. Ако все пак говориш за „Аз“, значи всъщност лъжеш. Но ти не можеш да направиш друго освен да последваш здравия си инстинкт срещу внушенията на твоята теория. Ти преживяваш едно фактическо положение на нещата, различно от това, което отстоява твоята теория. Съзнанието ти нарича твоята теория лъжа.“ Приятелят ми поклати глава. За възражение вече не му оставаше време. Върнах се обратно сам и сега можех да поразмисля за това, че възражението срещу материализма в такава груба форма не отговаря на правилата на точната философия. Но мен тогава наистина не ме интересуваше толкова да приведа безупречно философско доказателство пет минути преди потеглянето на влака, колкото да дам израз на вътрешното си несъмнено преживяване на същността на човешкия „Аз“. За мен този „Аз“ беше вътрешно наблюдаемо преживяване на една *действителност*, налична в него самия. Тази действителност ми се струваше не по-малко несъмнена от тази, призната от материализма. Но в нея няма нищо материално. Това дълбоко възприятие на действителността и духовността на „Аз-а“ през следващите години ми помогна да преодоля всички изкушения на материализма. Винаги съм знаел, че „Аз-ът“ е непоклатим. И ми беше ясно, че този, който смята „Аз-а“ за форма

на проявление, за резултат от други процеси, просто не го познава. *Фактът*, че имах това вътрешно духовно възприятие, беше нещото, което исках да накарам приятеля си да разбере. Ние водихме още много сражения на това бойно поле. Но в общите ни разбирания за живота имахме толкова много сходни усещания, така че разгорещеността на теоретичните ни спорове никога ни най-малко не водеше до неразбирателство в личните ни отношения.

По това време навлязох в студентския живот на Виена. Станах член на „Немската читалня на Висшето техническо училище“. По време на неговите събрания и на по-малки срещи обстойно се обсъждаха актуалните политически и културни събития. Дискусиите даваха възможност да се проявят всички възможни и невъзможни гледни точки, които биха могли да имат младите хора. Особено когато трябваше да се избират членове на ръководството, имаше бурно стълкновение между мненията. Голям интерес представляваха споровете сред младежите във връзка със събитията в обществения живот на Австрия. Беше времето, в което националните партии започваха да се самоопределят все по-отчетливо. Всичко, което по-късно постепенно доведе до разпад на империята и случилото се в резултат от него след световната война, тогава можеше да се преживее в зародиш.

Отначало бях избран за библиотекар на „читалнята“. В качеството си на такъв издирвах всевъзможни автори, които бяха написали книги, за които смятах, че могат да са от полза за студентската библиотека. На тези автори пишех „просителски“ писма. За една седмица често изготвях стотици такива писма. Благодарение на тази моя „работа“ библиотеката скоро се разрасна. За мен обаче това даде и един страничен резултат. Чрез тази си дейност имах възможността да се запозная до голяма степен с научната, художествената, културно-историческата и политическата литература от това време. Бях ревностен читател на подарените книги.

По-късно бях избран за председател на „читалнята“. За

мен обаче това беше тежка служба. Защото бях против голяма част от различните партийни гледни точки и във всички тях виждах нещо относително вярно. Въпреки това членовете на различни партии идваха при мен. Всеки искаше да ме убеди, че само *неговата* партия има право. Когато бях избран, всички партии гласуваха за мен. Защото дотогава бяха чули само как по време на събранията се бях застъпвал за основателните твърдения. Когато вече от половин година бях председател, всички гласуваха против мен. Защото вече бяха разбрали, че на никоя партия не можех да дам толкова силно право, колкото би ѝ се искало.

Желанието ми за общуване намери голямо удовлетворение в „читалнята“. Отражението на събитията от обществения живот в студентските среди пробуждаше интерес и към други сфери на този живот. Така че по това време присъствах и на някои интересни парламентарни дебати в галерията на долната или горната камара на парламента.

Освен от вземаните парламентарни мерки, които често даваха дълбоко отражение в живота, особено силно се интересувах от личностите на народните представители. На ръба на своята скамейка, всяка година тук, в качеството си на главен говорител на бюджета, стоеше проникателният философ Бартоломеус Карнери. Думите му изстрелваха остри обвинения срещу правителството на Таафе и бяха в защита на немщината в Австрия. Тук присъстваше Ернст фон Пленер, сухият оратор и неоспорим авторитет по финансовите въпроси. Човек го побиваха тръпки, когато той, със студенината на счетоводител, критикуваше отчета на министъра на финансите Дунаевски. Тук реवेशе срещу националната политика карпато-украинецът Томашук. Човек имаше чувството, че от това дали ще намери най-точно подходящата за случая дума зависи подхранването на антипатията към министъра. Тук с хитростта на селянин и винаги разумно говореше клерикалът Линбахер. Малко приведената му напред глава правеше казаното от него да изглежда като изливане на зрели възгле-

ди. Тук ораторстваше с характерната си острота младочехът Грегр. При него човек имаше усещането, че вижда пред себе си полудемагог. Тук стоеше Ригер от старочехите, който олицетворяваше най-дълбокия характерен смисъл на чешката идея, развивала се от отдавнашни времена и превърнала се в самосъзнание през втората половина на деветнадесети век. Той беше рядко затворен в себе си човек с могъщ ум и непоколебима воля. Тук, в дясната страна на камарата, от средата на полските скамейки, говореше Ото Хауснер, който четеше конспекта на своя изпълнен с остроумие доклад, като често с известно удовлетворение изстрелваше във всички посоки на парламента остри, попадащи точно в целта, но и фактологически справедливи стрели. Зад монокъла примигваше едно истински самодоволно, но и разумно око, а другото изглеждаше така, сякаш непрекъснато казва на примижалото едно доволно „да“. Той беше оратор, който още тогава понякога изричаше пророчески думи за бъдещето на Австрия. Днес би трябвало да прочетем казаното от него още по това време. Можем само да се учудваме колко остър е бил погледът му. Тогава мнозина се смееха над много неща, които след няколко десетилетия се превърнаха в горчива действителност.

ПЕТА ГЛАВА

До мисли за австрийския обществен живот, които по някакъв начин да проникнат по-дълбоко в душата ми, тогава не можех да стигна. Нещата не отидоха по-далеч от наблюдението на изключително сложните отношения в него. По-дълбок интерес у мен можеха да предизвикат единствено беседите с Карл Юлиус Шрьоер. Точно по това време имах възможност да го посещавам често. Неговата собствена съдба беше тясно свързана с тази на немска Австро-Унгария. Той беше син на Тобиас Готфрид Шрьоер, който беше ръководил един лицей в Пресбург и писал драми, както и книги по история и естети-

ка. Последните са излезли под псевдонима Кр. Йозер и са се превърнали в любими учебници. Стихотворенията на Тобиас Готфрид Шрьоер, въпреки несъмнената им значимост и горещото признание, което намират в някои тесни кръгове, не стават известни. Възгледите, с които са проникнати, са противоположни на господстващото тогава политическо течение в Унгария. Затова тези стихове – без да се посочва името на автора – бяха частично публикувани зад граница в немскоговорещите държави. Ако идеологическото направление на автора е било станало известно в Унгария, той не само е щял да бъде отстранен от длъжност, но и да получи тежко наказание.

Така на Карл Юлиус Шрьоер му се налага да преживее натиска, на който е било подложено всичко немско още през младостта му в собствения му дом. Под този натиск той развива своята преданост към немската самобитност и немската литература, както и голяма любов към всичко, свързано с Гьоте. Дълбоко влияние му оказва „История на немската поезия“ от Гервинус.

През четиридесетте години на деветнадесети век той отива в Германия, за да води занятията по немски език и литература в университетите на Лайпциг, Хале и Берлин. След връщането си първо работи като учител по немска литература и ръководител на семинар в лицея на своя баща. Тогава се запознава с народните Коледни мистерии, които се играят ежегодно от немските колонисти в околността на Пресбург. Там немският народностен характер се открива пред душата му по един толкова привлекателен начин. Заселилите се от западните краища преди столетия в Унгария немци донесат тези мистерии от старата си родина и продължават да ги играят така, както са ги изпълнявали в древни времена по Коледните празници в области, разположени в близост до Рейн. Сказанията за рая, за Рождество Христово, за явяването на тримата влъхви живееха по един народен начин в тези мистерии. След като ги е слушал или след преглед на древните ръкописи, които му показват селяните, Шрьоер ги публикува под заглавието

„Немски Коледни мистерии от Унгария“.

Изпълненото с любов вживяване в немския народностен дух завладява все повече душата на Шрьоер. Той пътешества, за да изучава немските диалекти в различните области на Австрия. Навсякъде, където немският народностен характер се е примесил в славянските, маджарските и италианските части на Дунавската монархия, той иска да се запознае с неговите особености. Така се появяват неговите речници и граматики на спишкия диалект, приет в Южните Карпати, на кочевския диалект, който беше жив сред малка немска част от населението в Крайна, на езика на хеанците, на който се говори в Западна Унгария.

За Шрьоер тези изследвания никога не са представлявали просто научна задача. С цялата си душа той живее в откровенията на народностния дух и желае със слово и писмо да доведе същността му до съзнанието на онези хора, които животът е откъснал от него. След това става преподавател в Будапеща. Там той не може да се почувства уютно поради господстващото в този град настроение. Така че се мести във Виена, където първо му възлагат ръководството на евангелските училища и където по-късно става преподавател по немски език и литература. Когато вече заемаше този пост, можах да се запозная с него и да го опозная. По времето, когато се случи това, всичките му мисли и целият му живот бяха обърнати към Гьоте. Той работеше по издаването и увода на втората част на „Фауст“ и вече бе публикувал първата.

Когато идвах на посещение в малката библиотека на Шрьоер, която същевременно беше и негов кабинет, се чувствах в една духовна атмосфера, която се отразяваше във висша степен благотворно на душевния ми живот. Още тогава знаех как Шрьоер е бил атакуван от привържениците на станалите господстващи литературно-исторически методи заради трудовете му, а именно заради неговата „История на немската поезия през деветнадесети век“. Той не пишеше като някои членове на школата на Шерер, които разглеждаха литератур-

ните явления като естествоизпитатели. Той носеше у себе си определени усещания и идеи за литературните явления и ги изразяваше по чисто човешки начин, като в момента на писане почти не се обръщаше към „източниците“. Дори казваха, че е писал съчиненията си „на един дъх“.

Това малко ме интересуваше. Когато бях с него, аз се сгрявах духовно. Можех да седя до него с часове. От въодушевеното му сърце в живо слово се възраждаха Коледните мистерии, духът на немските диалекти, развитието на литературния живот. Стана ми практически нагледно отношението на диалекта към книжовния език. Доставяше ми истинска радост, когато ми говореше, което вече беше правил и по време на лекции, за поета Йозеф Мисон, написал на долноавстрийски диалект великолепната поема „Игнац, селянче от Долна Австрия, отива в чужбина“*. Шрьоер винаги ми даваше книги от своята библиотека, в които можех да продължа да проследявам съдържанието на нашия разговор. Наистина, винаги когато седях сам при Шрьоер, имах чувството, че там присъства и един трети: духът на Гьоте. Защото Шрьоер живееше толкова силно в същността и делото на Гьоте, че при всяко усещане или идея, възникващи в душата му, се явяваше продиктуваният от чувството въпрос: така ли би усещал или мислил Гьоте?

С най-голяма симпатия се вслушвах духовно във всичко, което идваше от Шрьоер. Въпреки това не можех да направя нищо друго освен в собствената си душа да изграждам напълно независимо по отношение и на него това, към което се стремях най-съкровено. Шрьоер беше идеалист, а идейният свят като такъв за него беше това, което действа като движеща сила в природните и човешките творения. За мен идеята представляваше сянката на един напълно жив духовен свят. Тогава даже ми се струваше трудно да изразя с думи за самия себе си разликата между начина на мислене на Шрьоер и своя собст-

---

* От специфичния долноавстрийски диалект: „Da Naaz, a nideröser-echischer Baurnbua, geht ind Fremd“. – Бел. пр.

вен. Той говореше за идеите като за движещата мощ в историята. Чувстваше живот в битието на идеите. За мен животът на духа беше зад идеите, а те бяха само неговото проявление в човешката душа. За начина си на мислене тогава не можех да намеря друго определение освен „*обективен идеализъм*“. С това исках да кажа, че за мен същественото в идеята не е това, че се проявява в човешкия субект, а че тя, подобно на цвета на сетивния предмет, се проявява в духовния обект и човешката душа – субектът – я възприема така, както окото възприема цвета на живото същество.

Шрьоер се доближаваше в най-голяма степен до моите виждания с начина, по който се изказваше, когато обсъждахме това, което се разкрива като „душа на народа“. Той говореше за нея като за реално духовно същество, което се проявява в общността на отделните хора, принадлежащи към един народ. При това думите му не бяха просто обозначение на някаква абстрактна идея. Така двамата разглеждахме устройството на древна Австрия и действията в нея индивидуалности на народните души. Благодарение на това за мен стана възможно да формулирам някои мисли относно състоянието на обществения живот, които оказаха дълбоко влияние върху душевния ми живот.

Така по онова време преживяванията ми зависеха много силно от отношенията ми с Карл Юлиус Шрьоер. Обаче това, което му беше по-чуждо и на което преди всичко се стремях да получа вътрешно обяснение, бяха естествените науки. Аз исках да съгласувам своя „обективен идеализъм“ с естествознанието.

Беше по времето на най-оживеното ми общуване с Шрьоер, когато в душата ми по нов начин възникна въпросът за връзката между духовния и природния свят. Отначало това стана напълно независимо от естествонаучния начин на мислене на Гьоте. Защото дори Шрьоер не можеше да ми каже нещо от решаващо значение за тази област от Гьотевото творчество. Той се радваше, когато намираще у един или друг

естествоизпитател доброжелателно отношение и признание на Гьотевите наблюдения върху същността на растенията и животните. Относно учението за цветовете на Гьоте обаче навсякъде сред учените естественици той срещаше решително неодобрение. Така че в тази област сам не беше си изградил някакво по-специално мнение.

По това време от живота ми, въпреки че в общуването си с Шрьоер се приближих до духовния живот на Гьоте, отношението ми към естествознанието не беше повлияно откъм тази страна. То се изграждаше много повече благодарение на трудностите, възникващи във връзка с моите размишления върху фактите от оптиката от гледната точка на физиците.

Намирах, че в естественонаучното разглеждане за светлината и звука се мисли по аналогия, което е недопустимо. Говореше се за „звука въобще“ и за „светлината въобще“. Аналогията се заключаваше в това, че отделните тонове и звуци се разглеждаха като особено модифицирани трептения на въздуха, а обективното в звука – извън човешкото възприятие за звук – като състояние на трептене на въздуха. По сходен начин се мислеше и за светлината. Това, което се разиграва извън човека, когато възприема дадено явление, предизвикано от светлината, се дефинираше като трептене в етера. Оттук се правеше изводът, че цветовете представляват организирани по особен начин трептения на етера. Тогава тази аналогия се беше превърнала в истинско мъчение за душевния ми живот. Защото погрешно смятах, че е напълно ясно, че понятието „звук“ е само абстрактно обобщение на отделните явления в звучащия свят, докато „светлина“ представлява нещо конкретно по отношение на явленията в осветения свят. „Звукът“ за мен беше обобщено абстрактно понятие, а „светлината“ – конкретна действителност. Казвах си, че светлината изобщо не се възприема сетивно. Възприемат се „цветове“ посредством светлината, която винаги се разкрива при възприемането на цветовете, но самата тя не се възприема сетивно. „Бялото“ – това не е светлина, а вече цвят.

Така за мен светлината стана реална същност в *сетивния свят*, която обаче сама по себе си не е възприемаема за сетивата. Сега пред душата ми застана противоположността между номинализъм и реализъм, както се е формирала в рамките на схоластиката. Реалистите твърдяха, че понятията са нещо същностно, което живее в нещата и се извлича от тях само от човешкото познание. Номиналистите, напротив, разглеждаха понятията единствено като измислени от хората названия за обобщение на многообразието в нещата, които обаче нямат собствено битие в тях. Усещах, че звуковите преживявания би трябвало да се разглеждат номиналистически, а преживяванията, явяващи се благодарение на светлината – реалистически.

С подобна ориентация пристъпих към оптиката на физиките. Трябваше да отхвърля много неща в нея. Така стигнах до възгледи, които ми проправяха път към Гьотевото учение за цветовете. От тази страна си отворих вратата към естественонаучните съчинения на Гьоте. Първо носех на Шрьоер неголеми статии, които пишех, изхождайки от естественонаучните си възгледи. Само че те не представляваха кой знае какъв интерес за него. Защото още не бяха разработени в духа на Гьотевите разбирания, а едва накрая бях прибавил кратката забележка: „Когато се стигне дотам, за природата да се мисли така, както го представих аз, едва тогава Гьотевите изследвания на природата ще получат признание в науката.“ Шрьоер искрено се радваше, когато изказвах подобни съждения, но по-далеч от това той не можеше да стигне. Ситуацията, в която се намирах, може да се илюстрира много добре от следната случка. Един ден Шрьоер ми разказа, че е говорил със свой колега физик. „Да – казал той, – Гьоте е възстанал срещу Нютон, но нали Нютон е бил „такъв гений“. На това той, Шрьоер, възразил: „Но Гьоте също „е бил гений“. И аз чувствах, че отново съм съвсем сам пред една загадка, която се борех да разреша.

С разбиранията, които придобих за физическата оптика, ми се струваше, че си изграждам мост от прозренията в ду-

ховния свят към тези, идващи от естественонаучното изследване. Тогава изпитах необходимост чрез самостоятелно проведени оптически експерименти да подложа на проверката на опита *мислите*, до които бях стигнал относно същността на светлината и цветовете. Не ми беше лесно да си купя нещата, необходими за подобни експерименти. Защото средствата, които печелех от частни уроци, бяха доста оскъдни. Направих всичко възможно да стигна до опитни постановки по теория на светлината, които действително да могат да ме доведат до неопределяемо вникване в природните факти в тази област.

С обичайните опитни постановки на физиците се бях запознал благодарение на работата във физическата лаборатория на Райтлингер. Математическата обработка на данните в оптиката ми беше лесна, защото бях изучавал обстойно именно тази област. Въпреки всички възражения, повдигнати от страна на физиците срещу Гьотевото учение за цветовете, чрез собствените си експерименти все повече и повече се отдалечавах от обичайните възгледи на физиците относно Гьоте. Започнах да осъзнавам как цялото това експериментиране представлява само изваждане на факти „на светлина“ – за да използваме един израз на Гьоте, – а не експериментиране „със самата светлина“. Казвах си, че цветът не се произвежда от светлината, както смята Нютон, а се проявява, когато препятствия препречат свободното разпространение на светлината. Струваше ми се, че това може да се прочете непосредствено от експериментите.

Така за мен *светлината* беше изключена от редицата на същинските физически реалности. Тя се явяваше преходна степен между уловимите за сетивата реалности и тези, които се виждат в духа.

Към тези неща не бях склонен да подхождам само с помощта на чисто философски размишления. Много държах на това да разчитам правилно природните факти. Ставаше ми все по-ясно, че самата светлина не навлиза в областта на сетивно възприеманото, а остава отвъд него, докато цветовете се про-

явяват тогава, когато сетивно възприеманото бъде доведено в сферата на светлината.

Сега отново почувствах необходимост да се приближа вътрешно към естествена научните знания от най-различни страни. Това ме доведе отново до изучаване на анатомията и физиологията. Изследвах структурата на човешкия, животинския и растителния организъм. Така по свой начин стигнах до Гьотевото учение за метаморфозата. Започнах все повече да осъзнавам, че представата за природата, достъпна за разбирането с помощта на сетивните органи, се приближава към това, което ми се разкриваше духовно.

Погледнех ли по този духовен начин душевната дейност на човека: мислене, чувства и воля, пред мен заставаха „духовният човек“ в цялата си образна нагледност. Не можех да остана при абстракциите, за които човек обичайно си мисли, когато говори за мислене, чувства и воля. В тези вътрешни откровения на живота виждах съзидателни сили, които представяха пред мен „човека като дух“. И когато тогава наблюдавах проявлението на човека в сетивния свят, за съзерцаващия ми поглед то се допълваше от духовната форма, действаща в сетивно възприеманото.

Стигнах до *сетивно-свръхсетивната* форма, за която говори Гюте, и която както за естествена научното, така и за чисто духовното възприятие лежи между сетивно възприемаемото и духовно съзерцаемото.

Анатомията и физиологията стъпка по стъпка си пробиваха път към тази сетивно-свръхсетивна форма. И в това пробиване на път най-напред по един все още много несъвършен начин погледът ми се спря на тричленността на човешкото същество, за която – след като я бях изследвал в тишина в продължение на тридесет години – започнах да говоря открито едва в книгата си „Върху загадките на душата“. Първо ми стана ясно, че в частта от човешката организация, в която формирането е ориентирано главно към нервите и сетивните органи, сетивно-свръхсетивната форма също се изразява най-

силно в сетивно възприемаемото. Организацията на главата ми се стори тази, в която сетивно-свръхсетивното също става най-силно видимо в сетивната форма. Организацията на крайниците затова пък трябваше да разглеждам като тази, в която сетивно-свръхсетивното е най-скрито, така че в нея, оформяйки човешкото тяло, се проявяват силите, действащи в природата, външна за човека. Между тези полюси на човешката организация ми се струваше, че стои всичко, което се изразява ритмически: дихателната система, кръвообращението и т.н.

Тогава не намирах никого, на когото да мога да говоря за тези си виждания. Загатнех ли тук или там по нещо за тях, хората ги смятаха за резултат от някаква философска идея, докато аз пък бях убеден, че те са ми се разкрили благодарение на непредубедено опитно познание на анатомията и физиологията.

В това настроение на идейно усамотение, което тегнеше в душата ми, намирах вътрешно освобождение единствено като отново и отново препрочитах беседата между Гьоте и Шилер, когато двамата си тръгват заедно от едно събрание на обществото на естествоизпитателите в Йена. Те споделят мнението, че природата не трябва да се разглежда на части, както направил това ботаникът Бач в доклада, който току-що били чули. С няколко щриха Гьоте пресъздава пред очите на Шилер своето „прарастение“. Чрез една сетивно-свръхсетивна форма то представлява растението като цяло, от което, възпроизвеждайки цялото в детайли, се оформят листата, цвета и т.н. Поради своята тогава все още непреодоляна кантианска гледна точка Шилер може да види в това „цяло“ само една „идея“, която си изгражда човешкият разум чрез наблюдение на подробностите. Гьоте не позволява това да мине. Духовно той „вижда“ цялото, както вижда сетивно отделния детайл. И не признава принципна разлика между духовното и сетивното възприятие, а само преход от едното към другото. На него му е ясно, че двете имат право на място в действителността на опита. Но Шилер не може да престане да твърди, че прарасте-

нието не е опитност, а идея. Тогава, изхождайки от своя начин на мислене, Гьоте му отвръща, че в такъв случай с очите си той вижда пред себе си именно своите идеи.

За мен това, което открих от разбирането на тези Гьотеви думи, в които мислех, че съм проникнал, беше успокоение след дълга душевна борба. Възгледът на Гьоте за природата се струваше на душата ми като намиращ се в съгласие с духовното.

Сега, подтикван от вътрешна необходимост, се захванах с щателно проучване на естественонаучните съчинения на Гьоте. Отначало не мислех да правя опит да им давам обяснение, каквото скоро след това публикувах в уводите си към тези съчинения в „Немска национална литература“ на Кюршнер. Много повече мислех за това да представя самостоятелно някоя област от естествознанието, тъй като тази наука сега се явяваше пред духовния ми поглед като „съобразна с духовното“.

По това време външният ми живот не беше уреден така, че да мога наистина да стигна до подобни изследвания. Трябваше да давам частни уроци в най-различни области. „Педагогическите“ ситуации, в които се озовавах, бяха наистина многообразни. Така например във Виена се появи един пруски офицер, който поради някаква причина е трябвало да напусне службата си в немската армия. Той искаше да се подготви за постъпване в австрийската армия като инженерен офицер. По особено съдбовно стечение на обстоятелствата станах негов учител по математика и естествознание. Това „преподаване“ ми доставяше най-дълбоко удовлетворение. Защото моят „ученик“ се оказа изключително мил човек, който направо напираше за човешко общение с мен, след като бяхме приключили с въпросите на математиката и механиката, от които се нуждаеше за подготовката си. В други случаи, като например със завършили студенти, които се подготвяха за изпити за докторска степен, трябваше да преподавам математически и естественонаучни знания.

Благодарение на тази непрекъснато възникваща необ-

ходимост отново и отново да работя върху естествознанието от онова време, имах достатъчно възможности да се потопя в съвременните виждания в тази сфера. Нали чрез уроците можех да преподавам само тези възгледи, а това, което беше най-важно за мен във връзка с естествознанието, трябваше да нося тихо заключено в себе си.

Работата ми като частен учител, която по онова време ми предлагаше единствената възможност да се издържам, ме предпазваше от едностранчивост. Налагаше се сам да научавам много неща, за да мога после да ги преподавам. Така например усвоих и „тайните“ на счетоводството, тъй като ми се беше предоставила възможност да давам уроци тъкмо в тази област.

От Шрьоер получавах най-плодотворни импулси и в сферата на педагогическата мисъл. Той дълги години беше работил като директор на евангелските училища във Виена и бе изложил опита си в очарователната книжка „Въпроси на преподаването“. Това, което прочитях в нея, след това можех да обсъждам с него. По отношение на възпитанието и преподаването той често се изказваше против простото набиване на знания в главата, но за всестранното развитие на човешкото същество.

ШЕСТА ГЛАВА

В педагогическата област съдбата ми възложи една специална задача. Бях препоръчан за възпитател в едно семейство, в което имаше четири момчета. На три от тях трябваше да преподавам само подготвителни уроци за основното училище, а после да им помагам да си готвят уроците в средното училище. Четвъртото, което беше на около десет години, отначало ми беше поверено за цялостно възпитание. То беше проблемното дете за родителите, особено за майката. Когато влязох в тяхната къща, то едва беше усвоило най-началните елементи

на четенето, писането и смятането. Смятаха го за изостанало във физическото и умственото му развитие в толкова голяма степен, че в семейството се съмняваха изобщо в способността му да учи. Мисленето му беше бавно и мудро. Дори и минималното умствено напрежение му причиняваше главоболие, понижаване на жизнените функции, пребледняване, бъдещо тревога психическо поведение.

Когато се запознах с детето, си изградих преценката, че едно възпитание, подходящо за този физически и психически организъм, би трябвало да събуди спящите му способности и предложих на родителите да ми възложат неговото възпитание. Майката на момчето прие с доверие моето предложение и така можах да си поставя тази особена педагогическа задача.

Трябваше да намеря достъп до една душа, която се намираше в някакво съноподобно състояние и постепенно да я доведе до овладяване на тялото. В известна степен душата трябваше да бъде внедрена в тялото. Бях изпълнен с вярата, че момчето наистина има скрити, даже много големи умствени способности. Това превърна задачата ми в дълбоко удовлетворяваща. Скоро можах да постигна детето да изпитва към мен нежна привързаност. Благодарение на това простото общуване с него започна да пробужда спящите му умствени способности. За преподаването се налагаше да измислям специални методи. Дори четвърт час над определеното време, предвидено за учебното занятие, водеше до влошаване на здравословното му състояние. Някои от учебните предмети се удаваха на момчето едва с много труд.

За мен тази възпитателна задача бе богат извор на учене. Чрез практиката на преподаване, която трябваше да прилагам, придобивах поглед върху взаимовръзката между умствено-душевното и телесното в човека. Благодарение на нея преминах през същинска школа по физиология и психология. Осъзнах, че възпитанието и преподаването трябва да се превърнат в изкуство, в основата на което лежи действителното познаване на човека. Налагаше се щателно да се придържам

към принципа на икономията. Често за половин час учебно занятие трябваше да се подготвям цели два часа, за да изложя учебния материал така, че след това да мога във възможно най-кратко време и с възможно най-малко напъгане на духовните и физическите сили на момчето да извлека максимум от неговата способност за постижения. Последователността на учебните предмети трябваше да бъде грижливо премисляна и целият дневен режим да се направи по подходящия начин. Бях удовлетворен, че в течение на две години момчето навакса материала от основното училище и можа да издържи зрелостния изпит в гимназията. Здравословното му състояние също значително се подобри. Съществуващата хидроцефалия бе овладяна и чувствително отслабна. Можех да направя на родителите предложение да изпратят момчето в общественото училище. Струваше ми се необходимо житейското му развитие да премине в компанията на други момчета. Останах като възпитател в семейството много години и се посветих поспециално на това момче, което винаги направлявах по такъв начин, че обучението му в училище да не пречи на домашните му занимания и те да продължат в духа, в който бяха започнали. Тогава ми се предостави и споменатият по-горе случай да разширя знанията си по гръцки и по латински, тъй като трябваше да помагам на това и на още едно момче от семейството да си готвят уроците в гимназиалния курс.

Трябва да благодаря на съдбата за това, че ме беше поставила в такава житейска ситуация. Защото чрез нея получих живо знание за човешката същност, за което вярвам, че нямаше да мога да придобия толкова живо по друг начин. Също и в семейството ме приемаха изключително радушно. Започнах да водим прекрасен съвместен живот. Бащата на момчето работеше като агент в търговията с индийски и американски памук. Имах възможност да придобия представа за хода на този вид търговия и за много неща, свързани с нея. Благодарение на това също научих много. Получих вътрешен поглед върху начина на ръководене на един изключително интересен

бранш на вносната търговия, можех да наблюдавам контактите между търговските партньори и връзките между различните търговски и промишлени дейности.

Моят повереник получи възможност да премине гимназиалния курс. Останах до него чак до предпоследната година от него. Тогава той беше напреднал дотолкова, че повече не се нуждаеше от мен. След завършване на гимназията той отиде в медицинския факултет, стана лекар и като такъв падна жертва в световната война. Майка му, която благодарение на заниманията ми със сина ѝ се беше превърнала в моя вярна приятелка и която беше привързана към това проблемно дете с най-съкровена любов, почина съвсем скоро след него. Баща му беше напуснал земята още по-рано.

Една немалка част от младежкия ми живот беше свързана с тази задача, която ми стана толкова близка. Дълги години всяко лято ходех със семейството на възпитаваните от мен деца на езерото Атерзее в курорта Залцкамергут и там опознах благородната алпийска природа на Горна Австрия. Постепенно успях да приключа с частните уроци, които продължавах да давам и на други дори след започването на тази ми възпитателна дейност, и така ми остана време да продължа собственото си следване.

Преди да вляза в това семейство, рядко ми се случваше да вземам участие в детски игри. И ето че „времето ми за игра“ настъпи едва през двайсетте ми години. Налагаше се да се науча и на това как се играе, за да мога да ръководя игрите. И аз го направих с голямо удоволствие. Даже си мисля, че в живота си не съм играл по-малко от другите хора. Само че наваксах пропуснатото, което по принцип се прави в това отношение до десетгодишна възраст, от двадесет и третата до двадесет и седмата си година.

По това време започнах да се занимавам и с философията на Едуард фон Хартман. Изучавах неговата „Теория на познанието“, която предизвикваше у мен непрестанен протест. Мнението, че истинската действителност, както несъзнател-

ното, се намира отвъд съзнателните преживявания и че последните не представляват нищо друго освен нереално, образно отражение на действителността, за мен беше свършено неприемливо. На това противопоставях схващането, че чрез вътрешно укрепване на душевния живот съзнателните преживявания могат да се потопят в истинската действителност. Беше ми ясно, че божествено-духовното се разкрива в човека, ако той направи възможно това откровение благодарение на вътрешния си живот.

Песимизмът на Едуард фон Хартман тогава ми се струваше резултат от напълно погрешната му постановка на въпроса за човешкия живот. Аз възприемах човека като същество, чиято цел е да почерпи от извора в себе си това, което да изпълни неговия живот с удовлетворение. Ако на човека, така си казвах, от самото начало световният ред бе предопределил „по-добър живот“, как би могъл той да превърне този извор в буен поток? Външният световен ред е достигнал до такъв стадий на развитие, в който не се интересува от доброто и злото в нещата и фактите. Едва тогава човешкото същество се пробужда към самосъзнание и продължава своето водещо към свобода развитие, изхождайки не от нещата и фактите, а единствено от извора на човешкото битие. Струваше ми се, че самото поставяне на въпроса за песимизма или оптимизма действа срещу свободното човешко същество. Често си казвах: „Как би могъл човекът да бъде свободен създател на собственото си най-висше щастие, ако външният световен ред му беше предопределил някаква мяра щастие?“

Затова пък съчинението „Феноменология на нравственото съзнание“ на Хартман ме привличаше. Намирах, че в него нравственото развитие на човечеството се проследява съгласно ръководната нишка на емпиричното наблюдение. Умозрителната мисъл тук не е отправена към едно неизвестно битие, намиращо се отвъд съзнанието, както това става в Хартмановата теория на познанието и метафизиката, а към това, което може да се преживее като нравственост в неговото

проявление. Беше ми ясно, че никакво философско умозрително разсъждение няма право да мисли извън пределите на феномените, ако желае да стигне до истински действителното. Феномените в света сами разкриват тази истинска действителност, стига само съзнателната душа първо да се подготви да получи това откровение. Този, който довежда до съзнанието си само доловимото със сетивата, може да търси истински битийното отвъд съзнанието. Който улавя духовното в съзерцание, говори за него в познавателно-теоретичен смисъл като за нещо, лежащо от тази, а не от другата страна. Разглеждането на нравствения свят при Хартман извикваше симпатия у мен, тъй като той оставя изцяло на заден план своята гледна точка за отвъдната страна и се придържа към наблюдаемото. Аз се стремях да достигна до такова познание на битийното, когато самите феномени разкриват духовната си същност именно чрез вглъбяване в тях, а не с помощта на размишление върху това, което лежи „зад“ феномените.

Тъй като непрекъснато се стремях да усещам всяко човешко постижение откъм положителната му страна, философията на Едуард фон Хартман беше ценна за мен, защото тя обяснява наистина убедително много неща във феномените, въпреки че бях против тъкмо основното ѝ направление и възгледи за живота. Но и в тези съчинения на „философа на несъзнаваното“, към които по принцип се отнасях отрицателно, имаше немало изключително интересни неща. Това се отнася и за популярните трудове на Едуард фон Хартман, които разглеждат културно-исторически, педагогически и политически проблеми. У този песимист откривах „здраво“ разбиране за живота, каквото не можех да намеря дори и у някои оптимисти. Именно по отношение на него усещах това, от което се нуждаех: да мога да разбирам нечие мнение, дори и когато трябваше да му се противопоставя.

Така някои късни вечери на езерото Атерзее, когато можех да оставя моите момчета на самите себе си и след като се бях любувал на звездното небе от терасата на къщата, прека-

рах в изучаване на „Феноменология на нравственото съзнание“ и „Религиозното съзнание на човечеството през етапите на неговото развитие“. Докато четях тези съчинения, придобивах все по-голяма увереност в собствената си познавателно-теоретична гледна точка.

По препоръка на Шрьоер през 1882 г. Йозеф Кюршнер ме покани да редактирам естественонаучните трудове на Гьоте с уводи и придружителни коментари в рамките на планираното от него издание на „Немска национална литература“. Шрьоер, който сам беше поел отговорността за драмите на Гьоте за този голям колективен труд, трябваше да напише въвеждащ предговор на първия от томове, възложени на мен. В него той анализираше начина, по който Гьоте като поет и мислител беше свързан със съвременния духовен живот. Той виждаше в светогледа, който донесе следващата след Гьоте естественонаучна епоха, падение от духовната висота, на която се намира Гьоте. В този предговор по изчерпателен начин беше охарактеризирана задачата, която се падаше на мен във връзка с издаването на естественонаучните съчинения на Гьоте.

За мен тази задача включваше изложение, в което, от една страна, трябваше да бъде представено естествознанието, а от друга – целият Гьотев светоглед. Тъй като сега бях длъжен да изляза с такова изложение пред обществеността, аз трябваше да доведе до определен завършек всичко, което си бях изработил досега като светоглед.

До този момент се бях изявявал като автор само в няколко статии за пресата. Не ми беше лесно да напиша това, което живееше в душата ми така, че да го сметна достойно за публикуване. Все имах чувството, че вътрешно изработеното от мен приема много оскъден вид, когато трябва да го представя в готово за печат изложение. Така за мен всички писателски опити се превърнаха в постоянен източник на вътрешно неудовлетворение.

Начинът на мислене, който господстваше в естествознанието, откакто започна голямото му влияние върху цивили-

зацията на деветнадесети век, ми се струваше непригоден за разбирането на това, към което Гьоте се стреми в познанието за природата и което във висока степен и постига.

У Гьоте виждах личност, която поставя човека в особено, съобразно с духа отношение със света и благодарение на това е в състояние да намери правилното място на познанието за природата в целокупността на човешките постижения. Начинът на мислене на епохата, в която бях израснал, ми се струваше подходящ само за развитие на идеи за неживата природа. Смятах го за неспособен да се приближи познавателно до живата природа. За да стигна до идеи, които да могат да способстват за познанието на органиката, си казвах, че е необходимо първо сам да оживя понятията, пригодни за разбиране на неорганичната природа. Защото те ми се струваха мъртви и затова годни единствено да обхванат мъртвото.

Как са се оживили идеите в духа на Гьоте, как са се превърнали в *идеални форми*, това се опитвах да представя в поясненията към Гьотевия възглед за природата.

Това, което Гьоте е мислил и разработил в подробности в една или друга област на знанието за природата, ми се струваше от по-несъществено значение в сравнение с *централното* откритие, което се полагаше да му припиша. Него виждах в това, че той е открил как следва да се мисли за органичното, за да се приближим познавателно до него.

Намирах, че механиката удовлетворява потребността от познание поради тази причина, че по един рационален начин изгражда понятия в човешкия дух, които после тя открива осъществени в сетивния опит в областта на неживото. За мен Гьоте се явяваше основател на една *органика*, която се отнася към одухотворената природа по същия начин. Когато в обзора на историята на по-новия духовен живот се спирах на Галилей, не можех да не забележа, че изграждайки понятия за неорганичното, той придава на съвременното естествознание неговия облик. Към това, което е постигнал в областта на неорганичното, Гьоте се стреми и в тази на органичното. За мен

Гьоте стана Галилей на органиката.

За първия том на естественонаучните съчинения на Гьоте първо трябваше да обработя неговите идеи за метаморфозата. Беше ми трудно да изразя връзката между живите *идеи-форми*, чрез които може да бъде разбрано органичното, и *безформените идеи*, подходящи за разбиране на неорганичното. Да дам по правилен начин нагледно обяснение на това ми се струваше най-важното в моята задача.

В познаването на неорганичното едно понятие се прибавя последователно към друго, за да може да се обозре взаимовръзката от сили, които оказват влияние в природата. В случая на органичното е необходимо едно понятие да произлиза от другото така, че в непрекъснато живо преобразуване на понятията да възникнат *образи* на това, което се проявява в природата във вид на оформени същества. Гьоте се стреми да постигне това чрез опита си да задържи в духа си един идеален образ на листото на растението, който не е закостеняло, безжизнено понятие, а такова, което може да се представи в най-различни форми. Ако човек остави тези форми да се развият една от друга в неговия дух, той ще може да конструира цялото растение. Човек ще пресъздаде по идеален начин в душата си процеса, по който природата създава растението по действителен начин.

Опитвайки се да разбере същността на растението по този начин с духа си, човек се намира много по-близо до природата, отколкото с разбирането на неорганичното с помощта на безформени понятия. В неорганичното се постига само една духовна илюзия за това, което съществува в природата по един лишен от дух начин. Но в процеса на развитие на растението живее нещо, което има далечна прилика с възникващото в човешкия дух като образ на растението. Може да се забележи как, докато създава органичното, природата прилага в действие една духовна същност в самата себе си.

В увода към ботаническите съчинения на Гьоте исках да покажа, че със своето учение за метаморфозата той тръгва в

посоката да мисли за действията на органичната природа по начина, по който човек мисли за духа.

Още по-духоподобна изглежда за Гьотевия начин на мислене дейността на природата в животинското царство и в нисшите природни стадии на развитие на човешкото същество.

В отношението на животинско-човешкото начало Гьоте изхожда от прозрението в едно заблуждение, което забелязва у своите съвременници. Те искат да припишат на органичната основа на човека специално място в природата, търсейки отделни отличителни белези между човека и животното. Един от тези белези при животното те виждат в междучелюстната кост, в която са разположени горните резци. При човека, казват те, липсва такава междинна кост в горната челюст. Неговата горна челюст се състои от една цяла част.

На Гьоте това се струва заблуда. За него човешката форма е преобразуване на животинската към по-високо ниво. Всичко, което се появява в животинските форми, трябва да го има и в човешките, само че в по-съвършен вид, така че човешкият организъм да може да стане носител на съзнаващия себе си дух.

В издигането на по-висше ниво на цялостната форма на човека Гьоте вижда неговата разлика с животното, а не в единичното.

Преминавайки от разглеждане на растението към разглеждане на различните животински форми, може да се види как органичните съзидателни сили стават все по-духовни. В органичната структура на човека участие вземат духовни творчески сили, които осъществяват най-висша метаморфоза на животинските форми. Тези сили присъстват в процеса на развитие на човешкия организъм, а накрая се проявяват в него като човешки дух, след като предварително са си създали в природните основи тяхната свободна от природното форма на съществуване.

Струваше ми се, че в тази концепция за човешкия организъм Гьоте изпреварва всичко оправдано, казано по-късно

въз основа на дарвинизма за родството на човека с животните. Но също така ми се струваше, че той е отхвърлил и всичко необосновано. Материалистическото разбиране на откритото от Дарвин води до това, от родството на човека с животните да се създават представи, които отричат духа там, където той се проявява в най-висшата си форма в земното съществуване, в човека. Разбирането на Гьоте води до това, в животинските форми да се вижда духовно творчество, което още не е достигнало до нивото, на което духът да може да *живее* като такъв. Това, което живее у човека като дух, *твори* в животинската форма на едно по-нисше ниво и преобразява тази форма у човека така, че да може да се прояви не само като съзидаващ, но и като преживяващ сам себе си дух.

Така погледнато, разглеждането на природата от Гьоте става такова, което, проследявайки последователното развитие на неорганичното към органично, води до постепенно превръщане на естествената наука в духовна наука. Да представя това бе за мен по-важно от всичко останало при работата ми върху първия том на Гьотевите естественонаучни съчинения. Затова и моето въведение завършваше с пояснението, че дарвинизмът с материалистическа окраска образува едностранчиво разбиране, което трябва да се оздрави чрез Гьотевия начин на мислене.

Как трябва да се познава, за да се проникне в явленията от живота, това исках да покажа в разглеждането си на Гьотевата органика. Скоро започнах да усещам, че това разглеждане се нуждае от основа, на която да може да стъпи. Същността на познанието се представяше от съвременниците ми по това време по начин, по който не можеше да се стигне до Гьотевите възгледи. Теоретиците на познанието виждаха естествознанието такова, каквото то беше в тази епоха. Това, което казваха за същността на познанието, беше валидно единствено за разбирането на неорганичната природа. Между казаното от мен за метода на познание на Гьоте и общоприетите теории на познанието по това време не можеше да има никакво съзвучие.

Затова онова, което представих, опирайки се на органиката на Гьоте, отново ме отпрати към теорията на познанието. Пред ума си имах теории като тези на Ото Либман, които под най-различни форми изразяваха тезата, че човешкото съзнание никога не би могло да излезе извън собствените си предели, че то трябва да се задоволи да живее с това, което му изпраща реалността в човешката душа и което се представя в него в духовна форма. Ако нещата се разглеждат така, не би могло да се каже, че в органичната природа съществува духовна връзка по начина на Гьоте. Духът би трябвало да се търси в пределите на човешкото съзнание, а съобразното с духовното познание за природата се явява недопустимо. Стигнах до заключението, че за метода на познание на Гьоте не съществува теория на познанието. Това ме доведе до опит да изложя една такава поне в най-общи линии. Написах своята „Теория на познанието на Гьотевия светоглед“, като изхождах от една вътрешна необходимост, преди да продължа да работя по следващите томове от естественонаучните съчинения на Гьоте. Книжката беше готова през 1886 г.

СЕДМА ГЛАВА

Идеите в „Теория на познанието на Гьотевия светоглед“ написах по времето, когато съдбата ме въведе в семейство, в чийто кръг имах възможност да изживея много прекрасни часове и една от щастливите фази в своя живот. Сред моите приятели от дълго време имаше един, който ми беше много скъп заради жизнерадостния му слънчев нрав, точните му забележки за живота и хората и цялостното му отворено и лоялно поведение. Той ме представи, заедно с други наши общи приятели, в своя дом. Там, освен нашия приятел, срещнахме още две дъщери на семейството, негови сестри, и един мъж, в когото скоро трябваше да разпознаем годеника на по-голямата дъщеря.

На заден план в живота на това семейство витаеше нещо

неизвестно, което така и никога не видяхме. Това беше бащата на брата и сестрите. Той хем беше там, хем не беше. От най-различни страни дочухме по нещо за човека, който ни беше непознат. Според приказките, които чувахме, той трябваше да представлява необикновена личност. Братът и сестрите отначало изобщо не говореха за баща си, който, както изглеждаше, винаги се намираше в съседната стая. Едва постепенно стана така, че един или друг от тях започнаха да правят забележки за него. Всяка тяхна дума беше изпълнена с истинско благоговение. Усещаше се, че в негово лице те почитаха един значителен човек. Но също така се долавяше, че изпитваха голяма боязън да не би все пак по някаква случайност да се срещнем с него лице в лице.

Нашите разговори в кръга на семейството касаеха главно литературата. За да се обосноват за едно или друго, братът и сестрите донасяха по някоя книга от библиотеката на баща си. Обстоятелствата се стекоха така, че малко по малко се запознах с много от нещата, които четеше мъжът в съседната стая, макар и сам никога да не го бях виждал.

Накрая не можех да сторя друго освен да започна да питам за много неща, свързани с непознатия. Така пред душата ми постепенно от действително съдържаните, но все пак издаващи много неща разкази на брата и сестрите, в душата ми възникна образът на тази забележителна личност. Обикнах мъжа, който се стори значителен и на мен. Накрая в негово лице започнах да уважавам един човек, когото животът чрез тежки преживявания е довел дотам, да се занимава повече със своя вътрешен свят и да избягва всякакъв контакт с хора.

Един ден на нас, посетителите, ни беше съобщено, че човекът е болен, а скоро след това трябваше да ни бъде известена неговата кончина. Братът и сестрите ми повериха погребалната реч. Казах това, което сърцето ми ме подтикна да кажа за личността, която познавах само по гореописания начин. Беше погребение, на което присъстваха само семейството, годеникът на едната дъщеря и моите приятели. Братът и сестрите ми

казаха, че в погребалната си реч съм предал един точен образ на техния баща. По начина, по който говореха, по сълзите им можах да почувствам, че това беше истинското им убеждение. Също така знаех, че този мъж ми беше толкова близък духовно, сякаш съм общувал много дълго с него.

Между мен и по-малката дъщеря постепенно възникнаха прекрасни дружески отношения. В нея имаше нещо от първообраза на немската девойка. В душата си не носеше заучена образованост, а се изразяваше благородно-сдържано с истинска пленителна естественост. Тази нейна сдържаност предизвикваше такава и у мен. Ние се обичахме и го знаехме съвсем ясно и двамата, но и не можехме да преодолеем сваяна да си кажем, че се обичаме. Така любовта живееше между думите, които си казвахме, а не в самите тях. Чувствах, че отношенията ни бяха най-съкровени, но те никога не намериха възможност да преминат извън душевното.

Радвах се на тази дружба, чувствах приятелката си като най-слънчевото нещо в живота си. Но този живот по-късно ни раздели. Тогава от часовете на радостна задружност остана само краткотрайна кореспонденция, след което и носталгични спомени за една чудесно изживяна част от живота. Обаче спомени, които отново и отново изплуваха от дълбините на душата ми през целия ми последващ живот.

Беше по същото време, когато веднъж отидох при Шрьоер. Той беше цял преизпълнен с впечатления от току-що прочетените стихове на Мари Ойгение деле Грацие. Пред него лежеше едно нейно томче с поеми, епосът „Херман“, драмата „Саул“ и разказът „Циганката“. Шрьоер говореше с ентузиазъм за тези произведения. „И всичко това е написала една млада личност, още преди да навърши шестнадесет години“, каза той, след което добави, че Роберт Цимерман бил казал, че това е единственият истински гений, с когото се е запознал в живота си.

Ентузиазмът на Шрьоер ме накара да прочета произведенията ѝ на един дъх. Написах един фейлетон за поетесата.

Това ми донесе голямата радост да мога да я посетя. При това си посещение имах възможността да проведа един разговор с поетесата, който през живота ми често изникваше в душата ми. По това време тя вече се беше посветила на една задача от най-висш стил, на нейната епическа поема „Робеспьер“. Тя говори с мен за основните идеи в нея. Още тогава в речта ѝ звучеше песимистично основно настроение. Струваше ми се, че сякаш в една личност като Робеспьер тя искаше да представи трагизма на всеки идеализъм. Идеалите възникват в човешката гръд, но те нямат никаква власт над безидейната, жестока, разрушителна дейност на природата, която изкрепява срещу всеки идеал своя безмилостен призив: „Ти си само илюзия, мое призрочно създание, което яз отново и отново захвърлям в небитието!“

Това беше нейното убеждение. След това поетесата ми говори за друг свой поетически замисъл, за „Сатанаида“. Тя искаше да представи антипода на Бог като прасъщество, което представлява силата, разкриваща се на човека в жестоката, безидейна, смазваща природа. Тя говореше с истинска гениалност за тази сила, действаща от бездната на битието и господстваща над всичко съществуващо. Тръгнах си от поетесата дълбоко разтърсен. Величието на речта ѝ не ме напускате. Съдържанието на идеите ѝ беше противоположност на всичко, което носех в душата си като възглед за света. Но никога не бях склонен към това да не се интересувам или да не се възхищавам от всичко, което ми се струваше велико, дори когато истински ме отблъскваше като съдържание. Да, аз си казвах, че такива противоречия в света все някъде трябва да бъдат приведени в хармония. Това ми позволяваше да се отнасям към отблъскващото ме така, сякаш то принадлежи към направлението на дейност на собствената ми душа.

Скоро след това бях поканен у деле Грацие. Тя искаше да почете от нейния „Робеспьер“ пред някои хора, сред които бяха също Шрьоер и съпругата му, както и една приятелка на семейство Шрьоер. Чухме сцени, свидетелстващи за ви-

сок поетически полет, но с песимистичен основен тон, пропити с ярък натурализъм. Това беше животът, обрисуван от най-ужасяващите му страни. Вътрешно излъгани от съдбата човешки величия изплуваха на повърхността и отново биваха низвергнати в хватката на трагизма. Такова беше моето впечатление. Шрьоер беше възмутен. Според него изкуството не следваше да потъва в такива бездни на „ужасяващото“. Дамите се оттеглиха. Те бяха на ръба на нервен срив. Не можех да се съглася с Шрьоер, защото ми се струваше, че той е изцяло изпълнен от чувството, че ужасяващите преживявания в душата на човека никога не трябва да се превръщат в поезия, дори когато тези ужасяващи неща са преживени искрено и правдиво. Скоро след това се появи още едно стихотворение от деле Грацие, в което природата беше възпявана като най-висшата сила, но така, че тя говори подигравателно за всички идеали, които извиква към съществуване, за да заслепи човека, и отново запраца в небитието, когато заслепяването бъде постигнато.

По повод на това стихотворение написах статията „Природата и нашите идеали“, която не публикувах, а отпечатах в малък брой екземпляри. В нея говорех за привидността на основанията, които имат възгледите на деле Грацие. Казвах, че възгледи, които не се затварят пред враждебността, заложена в природата в противовес на човешките идеали, за мен стоят по-високо от един „повърхностен оптимизъм“, който няма поглед върху бездните на битието. Но говорих също и за това, че *вътрешната свободна същност* на човека създава из самата себе си това, което дава смисъл и съдържание на живота, и че тази същност не би могла да се разгърне, ако като дар от природата, отвън ѝ бъде дадено това, което трябва да произлезе отвътре.

Заради тази статия се наложи да преживея голяма болка. Когато Шрьоер я получи, ми писа, че ако мисля така за песимизма, ние никога няма да можем да се разберем. А който говори за природата така, както аз в тази статия, той показва с

това, че не може да приеме достатъчно надълбоко думите на Гьоте: „Познай се, в сговор, в мир живеј със всички!“*

Бях наранен до дълбините на душата си, когато получих тези редове от личността, към която толкова силно бях привързан. Шрьоер можеше да изпадне в страшно вълнение, когато доловеше прегрешение срещу хармонията, проявяваща се в изкуството като красота. Той се отвърна от деле Грацие, когато забеляза такова прегрешение срещу неговите разбирания. Смяташе възхищението, което изпитвам към поетесата, за отричане от него и същевременно от Гьоте. В моята статия той не виждаше това, което казвах за *човешкия дух*, който превъзможва пречките на природата, изхождайки от собствената си вътрешна същност, а беше наранен от твърдението ми, че външният природен свят не би могъл да бъде създател на истинско вътрешно удовлетворение у човека. Исках да представя маловажността на песимизма, въпреки неговата оправданост в рамките на известни граници, а Шрьоер виждаше във всяка склонност към песимизъм нещо, което наричаше „шлаката от изгорели *умове*“.

В дома на Мари Ойгение деле Грацие преживях прекрасни часове от моя живот. Всяка събота вечер беше време за посещения при нея. Тук се събираха представители на най-различни духовни направления. Център на събиранията беше самата поетеса. Тя четеше от своите стихове, твърдо и определено излагаше мисли в духа на своя светоглед и осветяваше човешкия живот с помощта на тези идеи. Това далеч не беше светлината на слънцето, а по-скоро лунният сумрак на заплашително облачно небе. Но от домовете на хората в мрака се издигаха огнени пламъци, като че ли носещи страстите и илюзиите, изпепеляващи хората. И всичко беше по човешки трогателно, винаги увлекателно, като горчивината бе обгърната от благородната магия на една изцяло одухотворена личност.

---

* Гьоте, „Посвещение“, превод Д. Стоевски, в „Антология на немската поезия“, София 1966 г. – Бел. пр.

До деле Грацие винаги се намираха Лауренц Мюлнер, католически свещеник, учител на поетесата, а по-късно неин грижовен и благороден приятел. Тогава той беше професор по християнска философия в теологическия факултет на университета. Не само лицето му, а и цялата му фигура издаваха резултата от едно душевно-аскетично духовно развитие. Скептик по философските въпроси, той беше всестранно образован по отношение на всички аспекти на философията и концепциите в изкуството и литературата. Той списваше за католически-клерикалното списание „Отечество“ стимулиращи мисълта статии за изкуство и литература. Песимистичните възгледи на поетесата за света и живота звучаха непрекъснато и от неговата уста.

Двамата ги обединяваше силна антипатия към Гьоте, за това пък интересът им беше насочен към Шекспир и по-новите поети, родени от изпълнената със страдание тежест на живота или от натуралистическите извращения на човешката природа. Достоевски се радваше на цялата им любов. На Леополд фон Захер-Мазох гледаха като на блестящ, неотстъпващ пред никоя истина изобразител на това, което поклъва в блатото на съвременния живот като твърде човешко и достойно за унищожение. У Лауренц Мюлнер антипатията към Гьоте носеше окраската на католическото богословие. Той възхваляваше монографията на Баумгартен за Гьоте, която го представя като противник на достойните за човека стремления. У деле Грацие в антипатията към Гьоте имаше нещо дълбоко лично.

Около двамата се събираха преподаватели от теологическия факултет, католически свещеници с най-изтънчена ерудиция. Пръв измежду всички тях беше свещеникът от Цистерцианския орден на Светия кръст Вилхелм Нойман. Мюлнер с право го обожаваше заради неговата всеобхватна ерудиция. Веднъж, когато в отсъствието на Нойман говореше с ентузиазизирано възхищение за неговите обширни и всестранны знания, той ми каза: „Да, професор Нойман познава целия свят и още три села.“ С удоволствие се присъединявах към този на-

четен мъж, когато си тръгнахме от посещения у деле Грацие. Често беседвахме с този „идеал“ за учен човек, но същевременно „верен син на своята църква“. Тук бих искал да спомена само за два наши разговора. Единият беше за същността на Христос. Изразих схващането си за това, че Исус от Назарет, благодарение на свръхземно влияние, е приел Христос в себе си и как след Мистерията на Голгота Христос живее като духовно същество в еволюцията на човечеството. Този разговор се запечата дълбоко в душата ми и нееднократно отново изплуваше в нея. Защото за мен той беше от голямо значение. Този разговор всъщност се проведе между трима: професор Нойман, аз и един невидим трети – персонификация на католическата догматика, видима за духовното око, която се показваше заплашително зад професор Нойман и непрекъснато го потупваше направляващо по рамото, когато острата логика на учения твърде много се съгласяваше с мен. При него беше забележително как първата част на дадено сложно изречение много често се превръщаше в своята противоположност във втората му част. В негово лице ми противоречеше един от най-добрите представители на католическия начин на живот. Благодарение на него ми се удаде, запазвайки пълно уважение към неговите възгледи, да изуча основно особеностите на католическото разбиране за живота.

Друг път говорихме за повтарящите се земни животи. Професорът ме изслуша, говореше за най-различни книги, в които можеше да се намери нещо по този въпрос. Често поклащаше глава, но изобщо нямаше намерение да навлиза в съдържателната страна на изглеждащата му твърде нереална тема. И все пак за мен и този разговор беше важен. Дълбоко в паметта ми се връза чувството на неловкост, с което Нойман приемаше изказванията ми със своите неизречени присъди над тях.

Съботни посетители бяха още историци на църквата и други теолози. Освен това от време на време се появяваха философът Адолф Щьор, Гозвине фон Берлепш, прочувствената

разказвачка Емилие Матайя (която пишеше под псевдонима Емил Мариот), поетът и писател Фриц Лемермайер и композитора Щрос. С Фриц Лемермайер, с когото по-късно тясно се сприятелих, се запознах в следобедите при деле Грацие. Той беше забележителен човек. Говореше за всичко, от което се интересува, с вътрешно премерено достойнство. По външен вид той приличаше както на музиканта Рубинщайн, така и на актьора Левински. Беше развил почти култ към Хебел. Възгледите му за живота и изкуството, породени от мъдро, идващо от сърцето знание, бяха изключително здраво вкорени в него. Беше автор на интересния, съдържателен роман „Алхимикът“ и още много други произведения, които се характеризираха с красота и дълбочина на мисълта. Той умееше да разглежда най-дребните неща в живота от гледна точка на важното. Спомням си как веднъж го видях в уютната му стая, намираща се в една странична улица във Виена, когато го посетихме заедно с други приятели. Той тъкмо щеше да си приготвя яденето: две рохки яйца с бързовар и хляб. Докато водата кипваше, за да сvari яйцата за нас, той каза с патос: „Ще бъде много вкусно.“ Ще стане отново дума за него в един по-късен етап от живота ми.

Алфред Щрос, композитора, беше гениален, но песимистично настроен човек. Когато сядаше на пианото у деле Грацие и свиреше свои етюди, човек имаше чувството, че това е музиката на Антон Брукнер, сведена до въздушни тонове, които желаят да избягат от земното битие. Щрос беше малко разбран. Фриц Лемермайер го обичаше безкрайно.

Двамата, Лемермайер и Щрос, бяха големи приятели с Роберт Хамерлинг. Благодарение на тях по-късно имах повод за краткотрайна кореспонденция с Хамерлинг, за когото ще има още какво да кажа. Щрос свърши живота си тежко болен и в умопомрачение.

Също и скулптора Ханс Брандщетер се появяваше у деле Грацие.

В цялото това общество невидимо присъстваше истори-

кът на теологията Вернер, за когото бях слушал възторжени речи, едва ли не химни за възхвала. Деле Грацие го обичаше повече от всички. Докато можех да посещавам съботните вечери, самият той така и не се появи. Но неговата обожателка ни разкриваше образа на биографа на Тома Аквински от все нови и нови страни, образа на добрия, обичан учен, останал наивен и в най-напреднала възраст. Представяхме си един човек, толкова безкористен, толкова отдаден на нещата, за които говори като историк, толкова прецизен, че си казвахме: „Ах, само ако имаше повече такива историци!“

Над тези съботни събирания цареше истинско обаяние. Когато се стъмнеше, запалваха една лампа, покрита с червен плат и се разполагахме в едно кръгло пространство от светлина, което внасяше тържествено настроение в цялата компания. Често когато стоящите малко по-встрани от нейния кръг вече си бяха тръгнали, деле Грацие ставаше извънредно разговорлива и имахме възможност да чуем някои думи, които звучаха като въздишката на живота в отзвук на тежки съдбовни дни. Можеше обаче да се чуе и истински хумор по повод превратността на живота и гласове на възмущение от корупцията в пресата и на други места. Между тях се чуваха и саркастичните, често пъти ядовити забележки на Мюлнер по всевъзможни въпроси на философията, изкуството и други.

Домът на деле Грацие беше място, където песимизмът се разкриваше с непосредствена жизнена сила, място на настроенията против Гьоте. Винаги ме изслушваха, когато говорех за Гьоте, но Лауренц Мюлнер беше на мнение, че му приписвам неща, които всъщност нямат много общо с действителния министър на великия херцог Карл Август. Въпреки това за мен всяко посещение в този дом – а знаех, че там ме приемаха на драго сърце – беше нещо, за което съм безкрайно благодарен. Там се чувствах в духовна атмосфера, която беше истински благотворна за мен. За това не се нуждаех от съгласие в идеите, а от ревностна, открита към духовното човечност.

Сега бях поставен между този дом, който посещавах с

голямо удоволствие, и моя учител и бащински настроен приятел Карл Юлиус Шрьоер, който след първите си посещения никога повече не се появи у деле Грацие. Поради това емоционалният ми живот се разкъсваше на две, тъй като с искрена любов и уважение беше привлечен и от двете страни.

Но тъкмо по това време у мен започнаха да узряват първите мисли за появилата се по-късно „Философия на свободата“. В гореспоменатото непубликувано съчинение за деле Грацие, „Природата и нашите идеали“, в следните изречения се намират зародишите на тази книга: „Нашите идеали вече не са толкова повърхностни, за да се задоволяват с често толкова плоска, толкова празна действителност. Въпреки това не мога да повярвам, че не съществуват средства, с които да се издигнем над дълбокия песимизъм, идващ от това познание. Това издигане се получава, когато погледна в света на нашата душевност, когато пристъпя по-близо до същността на нашия идеален свят. Той е един затворен в себе си, съвършен в себе си свят, който не може да спечели или пък да загуби нещо от преходността на външните неща. Та не са ли нашите идеали, ако са истински живи индивидуалности, същности сами по себе си, независими от благосклонността или неблагосклонността на природата? Макар и листата на прекрасната роза да могат да бъдат завинаги откъснати от безмилостния порив на вятъра, все пак тя е изпълнила своето послание, защото е зарадвала стотици човешки очи. Ако утре на унищожителната природа ѝ се прииска да унищожи цялото звездно небе, все пак хората хилядолетия наред са вдигали към него поглед, изпълнен с благоговение, и това е достатъчно. Не съществуването във времето, не, вътрешната същност на нещата ги прави съвършени.

Идеалите на нашия дух представляват свят сам по себе си, който също трябва да се изживее за себе си, и който не може да спечели нищо от съдействието на една блага природа. Какво заслужаващо съжаление същество щеше да бъде човекът, ако не можеше да намери удовлетворение в собствения

си идеален свят, а се нуждаеше от съдействието на природата за това? Къде щеше да остане божествената свобода, ако природата ни пазеше и се грижеше за нас, безпомощните деца, водейки ни на повод? Не, тя трябва да ни *откаже* всичко, за да може, когато сме щастливи, това да е изцяло резултат от дейността на свободното ни същество. Нека природата всеки ден да разрушава това, което съграждаме, за да можем ежедневно да се радваме на ново съзидание! *Не желаем за нищо* да благодарим на природата, за *всичко* искаме да благодарим на себе си!

Тази свобода, бихме могли да кажем, е само мечта! Докато си въобразяваме, че сме свободни, се подчиняваме на непоколебимата принуда на природата. Най-възвишените мисли, които измисляме, всъщност са само резултат от сляпо властващата в нас природа. О, най-накрая трябва да признаем, че едно същество, което познава себе си, *не може* да бъде несвободно!... Виждаме мрежата на законите, които действат в нещата, и това създава *необходимостта*. В познанието си ние притежаваме силата да освобождаваме закономерността на нещата от тях самите, така че трябва ли въпреки това да сме безволеви роби на тези закони?“

Тези мисли развих, изхождайки не от духа на противоречие, а от подтика да противопоставя това, което ми казваше виждането на духовния свят, на това, което трябваше да разглеждам като виждане за живота, стоящо на противоположния полюс на моето собствено, което обаче безкрайно уважавах, защото ми беше разкрито от дълбините на откровени души.

По същото време, когато можах да изживея толкова много вълнения в дома на деле Грацие, ми се предостави възможност да вляза и в кръга на млади австрийски поети. Те се срещаха всяка седмица за свободен обмен на мнения и обсъждане на това, което един или друг беше написал. Там се събираха хора с най-различни характери. Присъстваха всяко виждане за живота и всеки темперамент от оптимистичния, наивен изобразител на живота до оловно тежкия песимист.

Фриц Лемермайер беше душата на кръга. Там царяха силни настроения срещу „старото“ в духовния живот на епохата, начало на което беше положено от братя Харт, Карл Хенкел и други в Германия. Но всичко беше забулено от австрийската „любезност“. Много се говореше за това как вече е дошло времето, в което във всички сфери на живота трябва да прозвучат нови тонове, но това винаги ставаше със свойственото за австрийците отричане на радикализма.

Един от най-младите в този кръг беше Йозеф Китир. Той се стремеше към лирика, за каквата се беше вдъхновил от Мартин Грайф. Не желаше да изразява субективни чувства, а да представи „обективно“ даден процес или ситуация, но така, сякаш те не се наблюдават от сетивата, а от чувствата. Не искаше да каже, че е очарован, а трябваше да бъде изобразен процесът на очароване и очароването да се установи у слушателя или читателя, без поетът да го е изказал. Китир беше сътворил много красиви неща в това направление. Той беше простодушна натура. За известно време поддържаше близки приятелски отношения с мен.

В този кръг слушах да се говори с голямо въодушевление за един немско-австрийски поет и първо се запознах с някои от неговите стихове. Те ми направиха силно впечатление. Стремях се да се запозная с него. Попитах Фриц Лемермайер, който го познаваше добре, и някои други дали поетът не би могъл да бъде поканен на нашите сбирки. Но ми отвърнаха, че не биха могли да го довелат тук, дори и ако впрегнат четири коня. Той бил саможив особняк и не искал да се среща с много хора. Аз обаче исках непременно да се запозная с него. Така че една вечер цялото общество се вдигна и тръгнахме към мястото, където „знаещите“ можеха да го открият. Това беше малка винарна на една улица, паралелна на Кернтнерщрасе. Той седеше в един ъгъл с немалка чаша червено вино пред себе си. Седеше така, сякаш беше седял там цяла вечност и искаше да остане да седи още безкрайно дълго. Това беше доста възрас-тен господин, но с по младежки сияещи очи и лице с фини

изразителни черти, разкриващи поета и идеалиста. Отначало не ни видя да влизаме. Защото беше ясно, че в благородно очертаната му глава се раждаше някакво стихотворение. Наложих се Фриц Лемермайер да го хване за рамото. Тогава той извърна глава към нас и ни погледна. Бяхме го обезпокоили. Това обърканият му поглед не можа да скрие, но той го показа по най-добронамерен начин. Застанахме около него. В тясното помещение нямаше място за сядане за толкова много хора. Беше забележително как мъжът, описан като „особняк“, съвсем скоро се оказа духовит събеседник. Всички усетихме, че с това, което започна да се обменя между нашите души в разговора, не бихме могли да останем в спарената теснотия на това помещение. И сега не беше чак толкова трудно да отведем „саможивия особняк“ с нас в един друг „локал“. Всички, с изключение на него и на един друг негов познат, който от доста време идваше в нашия кръг, бяхме млади, но скоро се оказа, че никога още не сме били толкова млади, колкото тази вечер, когато възрастният господин беше сред нас, защото той всъщност беше най-младият.

Бях развълнуван най-дълбоко в душата си от обаянието на тази личност. Веднага ставаше ясно, че този човек сигурно е сътворил много повече значителни неща, отколкото беше публикувал, и смело го попитах за това. Той ми отговори почти плахо: „Да, въкъщи имам още някои космически неща.“ Успях да го убедя да ми обещае, че следващия път, когато можем да се видим, ще ми ги донесе.

Така се запознах с Ферхер фон Щайнванд – един целенасочен, пълен с идеи, приемащ себе си за идеалист поет от Каринтия. Син на бедни родители, той беше прекарал младостта си сред големи лишения. Изтъкнатият анатом Хиртл разбрал колко ценен е той и му осигурил един начин на съществуване, чрез който да може да живее изцяло в своите стихове, мисли и концепции. Светът наистина дълго знаеше твърде малко за него. След появата на първата му поетична творба „Графиня Зеленбранд“, Роберт Хамерлинг му отдаде пълното си при-

знание.

Отсега нататък нямаше нужда да взимаме „особняка“. Той идваше почти редовно на нашите вечери. Достави ми голяма радост, че на една от тях той ми донесе своите „космически неща“. Това бяха „Хор на праинстинктите“ и „Хор на прасънницата“ – поеми, в чиито звучни ритми живеят усещания, които сякаш проникват в мировите творчески сили. В тях, сякаш са материални, витаят идеи във величествено съзвучие, които действат като образи на силите, от които се е зародил светът. Разглеждам факта, че се запознах с Ферхер фон Щайнванд като един от най-важните, случили се в младежките ми години. Защото неговата личност въздействаше като тази на мъдрец, разкриващ мъдростта си в истинска поезия.

Борех се със загадката на повтарящите се човешки животи. Много неща в тази насока ми се разкриха, когато се сближих с хора, в чието характерното поведение в живота, в отпечатъка на личността им без трудност се откриваха следи от същностно съдържание, което не следва да се търси в унаследеното или изпитаното от тях след момента на раждането. В мимиките, във всеки жест на Ферхер се проявяваше душевна същност, която е могла да се формира само в началото на християнското развитие, когато гръцкото езичество все още е продължавало да оказва влияние върху него. До такова виждане не се стига, когато се мисли само за онези прояви на дадена личност, които веднага се натрапват на вниманието. То се събужда по-скоро от привидно съпровождащите тези прояви, в действителност обаче безкрайно задълбочаващи ги и проникващи в интуицията черти на индивидуалността. То не се придобива също така, когато го търсим, докато сме заедно с личността, а едва тогава, когато силното впечатление продължава да действа и се превръща в оживен спомен, в който същественото във външния живот се заличава и иначе „несъщественото“ започва да говори на съвсем ясен език. Който „наблюдава“ хората, за да отгатне предишните им земни животи, съвсем определено няма да постигне тази цел. Такова на-

блюдение трябва да се възприема като оскърбление, нанасяно на наблюдавания. Можем да се надяваме да разкрием дългото минало на някой човек в настоящето само благодарение на идващото от външния духовен свят провидение на съдбата.

Именно в описвания период от живота ми ми се удаде да достигна до определени виждания за повтарящите се земни животи на човека. Те не ми бяха чужди и преди, но още носеха неопределен характер и не се проявяваха в отчетливи впечатления. Теории за такива неща като повтарящи се земни животи не си създавах в своите мисли. Запознах се с тях от литературата или от други източници и ги възприемах за нещо очевидно, но самият аз не теоретизирах върху тях. И тъй като ги съзнавах благодарение на истинско виждане в тази област, можах да проведя гореспоменатия разговор с професор Нойман. Със сигурност не е укорително, ако хората се убеждават в повтарящите се земни животи и само чрез познания, които могат да бъдат придобити единствено по свръхсетивен път. Защото едно пълно убеждение в тази област е възможно и за непредубедения здрав човешки разсъдък и тогава, когато човекът не е стигнал до фактическо съзерцание. Само че пътят на теоретизирането в тази област не беше моят път.

По времето, когато у мен все повече се утвърждаваха конкретни възгледи за повтарящите се земни животи, се запознах с теософското движение, основано от Е. П. Блаватска. „Езотеричен будизъм“ на Синет попадна в ръцете ми от един приятел, с когото говорех за тези неща. Тази книга, първото, с което се запознах в областта на теософията, не ми направи никакво впечатление. Радвах се, че не съм я прочел, преди да се появят вижданията, произлизащи от собствения ми душевен живот. Защото в съдържанието ѝ имаше нещо отблъскващо за мен и антипатията към този начин на представяне на свръхсетивното навярно първоначално щеше да ми попречи да напредвам по пътя, който ми беше предначертан.

ОСМА ГЛАВА

По това време, около 1888 г., от една страна, вътрешният ми душевен живот ме подтикваше към силна духовна концентрация, а от друга – животът ме ввлече в широк кръг познания. Работата над подробния увод към втория том на естествонаучните съчинения на Гьоте ми даде вътрешен импулс да представя възгледите си за духовния свят под формата на мисловно прегледно изложение. Това изискваше вътрешно оттегляне от всичко, с което бях свързан във външния живот. Много съм благодарен на обстоятелството, че това оттегляне ми беше възможно. Тогава можех да седя в най-оживеното кафене и все пак в душата си да съм съвсем спокоен, премисляйки и скицирайки концепциите, които после преминаха в споменатия увод. Така водех вътрешен живот, който не беше свързан по никакъв начин с външния свят, с който все пак интересите ми интензивно се преплитаха.

Това бе времето, през което в тогавашна Австрия подобни интереси бяха обърнати към кризисните явления, появили се в обществения живот. Мнозина от тези, с които общувах, бяха посветили работата и усилията си на решаването на конфликтите между народностите в Австрия. Други се занимаваха със социалния въпрос. Трети пък изпитваха стремеж към обновяване на творческия живот. Когато с душата си живеях в духовния свят, често имах усещането, че борбите за постигане на всичките тези цели ще останат безплодни, защото отказваха да се приближат към духовните сили на битието. Осъзнаването на тези духовни сили ми се струваше най-важно. Обаче в духовния живот, който ме заобикаляше, не откривах ясно разбиране за това.

Тогава се появи сатиричният епос „Хомункулус“* на Роберт Хамерлинг. В него като в огледало се отразяваше съвре-

---

* Хомункулус – изкуствен, лабораторно създаден човек. Термин, използван често от алхимиците. – Бел. пр.

менността, в преднамерено карикатурни образи бяха показани нейният материализъм и интереси, обърнати към външното в живота. Един човек, който е в състояние да живее само с механистично-материалистически представи и занимания, влиза във връзка с жена, чието същество пребивава не в действителния свят, а в света на фантазиите. Хамерлинг искаше да представи двата аспекта, в които се е изопачила цивилизацията. От едната страна е бездуховният стремеж, който мисли за света като за механизъм и иска да представи живота по механичен начин. От другата страна са бездушевните фантазии, които изобщо не се интересуват от това дали привидният им духовен живот има реално отношение с действителността.

Гротескността на образите, с която рисува Хамерлинг, отблъсна мнозина, които му бяха почитатели заради предишни негови произведения. Дори и в дома на деле Грацие, в който преди Хамерлинг винаги предизвикваше всеотдайно възхищение, започнаха да се колебаят, когато се появи този епос.

На мен обаче „Хомункулус“ направи много дълбоко впечатление. Той показваше, така ми се струваше, силите, действащи в съвременната цивилизация по духовно помрачаващ начин. В него откривах сериозно предупреждение към епохата. Но също така се затруднявах да заема някаква позиция спрямо Хамерлинг. Първоначално появата на „Хомункулус“ увеличи трудностите в моята душа. У Хамерлинг виждах личност, която в някакъв смисъл сама беше откровение на епохата. Поглеждах назад към времето, в което Гьоте и сьратниците му бяха довели идеализма до достойна за човека висота. Изпитвах необходимост да проникна в света на истинския дух през портата на този идеализъм. Той ми се струваше като великолепната сянка, хвърляна в душата на човека не от сетивния свят, а падаща във вътрешното му същество от един духовен свят, която поставя изискването от самата нея да се стигне до света, който я хвърля.

Харесвах Хамерлинг, който беше нарисувал тази идеалистична сянка в толкова величествени образи. Но дълбоко ме

наскърбяваше фактът, че е останал само дотук и че погледът му е насочен не толкова напред към реалния свят на духа, пробиващ си път чрез една нова форма, колкото назад, към сянката на една духовност, разрушена от материализма. Въпреки това „Хомункулус“ ме привличаше. Макар и да не показваше как човек да проникне в духовния свят, все пак той представяше докъде се стига, ако той иска да действа единствено в свят, лишен от духовност.

Размишленията над „Хомункулус“ съвпаднаха с времето, в което бях започнал да се замислям над същността на художественото творчество и красотата. Това, което преминаваше през душата ми тогава, се изля в краткото съчинение „Гьоте като баща на една нова естетика“, написано въз основа на една лекция, която изнесох пред Виенското Гьотево общество. Исках да открия причините защо идеализмът на такава смела философия, изразена толкова убедително в трудовете на Фихте и Хегел, не е могъл да проникне до живия дух. Един от пътищата, по които поех, за да открия тези причини, беше размишлението над заблужденията на чисто идеалистическата философия в областта на естетиката. Хегел и мислещите подобно на него намират съдържанието на изкуството в сетивното проявление на „идеята“. Когато „идеята“ се проявява в сетивен облик, тя се разкрива като нещо красиво. Това беше тяхното мнение. Но периодът, следващ този идеализъм, не искаше повече да признае каквато и да е било реалност в една „идея“. Понеже идеята на идеалистическия мироглед, както живее в съзнанието на идеалистите, не насочва към духовния свят, в следващото поколение тя не може да се утвърди като нещо, имащо реална стойност. Така възниква „реалистическата“ естетика, която вижда в произведението на изкуството не проявлението на идеята в сетивен образ, а само сетивния образ, който поради потребностите на човешката природа приема нерепрезентативна форма в художественото произведение.

Същественото в произведението на изкуството исках да видя в онова, което се проявява пред сетивните органи. Но

пътят, по който поема истинският творец в своето творчество, ми се струваше път към истинския дух. Той изхожда от това, което е сетивно възприемаемо, но го трансформира. При тази трансформация той не се оставя да бъде воден само от изцяло субективни импулси, а се стреми да придаде на сетивно проявяващото се форма, която да го изрази така, сякаш тук присъства самото духовно. Не проявлението на идеята в сетивната форма е красивото, така си казвах, а представянето на сетивното под формата на дух. Така в битието на изкуството виждах навлизане на света на духа в сетивния свят. Истинският човек на изкуството е повече или по-малко несъзнателен застъпник на духа. Необходимо е единствено – така си казвах тогава отново и отново – преобразяването на действащите в твореца и насочени към сетивната материя душевни сили в свободно от сетивното, чисто духовно съзерцание, за да се достигне до познание за духовния свят.

По това време в мислите ми истинското познание, проявлението на духовното в изкуството и моралната воля в човека се съединиха в едно цяло. В човешката личност виждах център, в който тя се съединява непосредствено с изначалната мирова същност. От този център избликва волята. И ако в центъра действа ясната светлина на духа, волята става свободна. Тогава човекът постига хармония с духовността на света, което става не по необходимост, а единствено в творческата реализация на собственото същество. В този център на човека не от тъмни инстинкти, а породени от „морални интуиции“ произлизат мотиви за действие, които са толкова прозрачни в себе си, като най-прозрачните мисли. Така чрез съзерцаването на свободната воля исках да открия духа, чрез който човекът е като индивидуалност в света. Чрез усещането за истински красивото исках да съзря духа, който действа в човека, когато е активен в сетивното по такъв начин, че не просто да изразява собствената си същност духовно като свободно дело, а така, че тази негова духовна същност да се излива в света, чиято реалност произхожда от духа, но без да разкрива този

дух непосредствено. Чрез съзерцаването на истинското желане да *изживея* духа, който се разкрива в собствената си същност, чието духовно отражение е моралното дело, и към който се стреми художественото творчество посредством сетивната форма.

Пред душата ми витаеше „философия на свободата“, една житейска визия за жадуващия духа и стремящ се към красотата сетивен свят, една духовна визия за живия свят на истината.

Беше също през 1888 г., когато бях въведен в дома на виенския евангелски пастор *Алфред Формей*. Веднъж седмично там се събираше един кръг от творци и писатели. Алфред Формей сам се изявяваше като поет. Фриц Лемермайер го характеризираше дружески така: „Топлосърдечен, със задушевно усещане за природата, мечтателен, почти опиянен от вярата в Бог и блаженството, така пише стихове Алфред Формей в меки, звучни акорди. Като че ли стъпките му не докосват твърдата земя, а сякаш броди в унес и мечтае високо в облациите.“ Такъв беше Алфред Формей също и като човек. Хората се чувстваха далеч от всичко земно, когато идваха в този пасторски дом и отначало там бяха само домакинът и домакинята. Пасторът беше по детски набожен, но в топлата му душевност набожността преминаваше по най-самопонятен начин в лирическо настроение. Човек веднага биваше обгърнат от атмосфера на сърдечност, щом Формей кажеше само няколко думи. Домакинята беше заменила сценичното си призвание за пасторския дом. В приветливата, обгрижваща гостите с очарователна грация пасторша никой не можеше да открие някогашната актриса. За пастора тя се грижеше почти майчински и майчина грижа беше почти всяка дума, която чувахме да отправя към него. И двамата имаха импозантна външност, която контрастираше по очарователен начин с душевната им грация. В откъснатото от действителността настроение на този пасторски дом гостите внасяха „света“ от всички посоки на духовния компас. Там от време на време се появяваше

вдовицата на Фридрих Хебел. Появата ѝ винаги означаваше празник. В една напреднала възраст тя се занимаваше с изкуството на декламацията, което пренасяше сърцето в блажена омая и напълно покоряваше усета за изкуство. А когато Кристине Хебел разказваше, цялото помещение се изпълваше с душевна топлина. На тези вечери у Формей се запознах и с актрисата Вилборн – интересна личност с блестящ декламаторски глас. Човек можеше винаги с ново удоволствие да слуша „Тримата цигани“ на Ленау. Скоро стана така, че кръгът, който се беше образувал у Формей, започна понякога да се събира и при г-жа Вилборн. Но колко по-различно беше там. Тези, които в пасторския дом се държаха сериозно, тук ставаха весели и жизнерадостни и откликваха на хумора на Фридрих Шльоغل, когато този „виенски народен поет“ четеше забавните си истории. Когато например във Виена в един тесен кръг въведоха практиката на кремацията, той написа един „фейлетон“. В него разказваше как един мъж, който обича жена си по малко „грубоват“ начин, всеки път, когато нещо не му харесва, ѝ подвиква: „Дърто, марш в крематориума!“ У Формей по този повод сигурно щяхме да чуем разсъждения от културно-исторически характер. У Вилборн се смеехме така, че чак столовете затрепяваха. Формей изглеждаше като светски мъж у Вилборн, а Вилборн у семейство Формей – като игуменка. Тук можеше да се проследи най-подробно способността на човека да се променя чак до изражението на лицето.

У Формей се появяваше и Емилие Матайя, която пишеше своите романи, наситени с убедителни наблюдения за живота под псевдонима Емил Мариот. Тя беше очарователна личност, която с начина си на живот разкриваше суровостта на човешкото битие ясно, гениално, често обаятелно. Беше творец, който знае как да представи живота, когато той смесва своите загадки с ежедневиия живот и когато пагубно стоварва върху хората трагична съдба.

Често там можеха да бъдат чути четирите дами от австрийския дамски квартет Чемпас. Там няколко пъти Фриц

Лемермайер рецитираше мелодраматично „Балада за момчето от степта“ на Хебел под огнения акомпанимент на пиано от Алфред Щрос.

Обичах този пасторски дом, в който човек можеше да намери толкова много топлина. Там активно се проявяваше най-благородна хуманност.

В същия период ми се наложи да се занимавам подробно с австрийските обществени дела. Защото през 1888 г. за кратко ми беше прехвърлена редакцията на „Немски седмичник“. Това списание беше основано от историка Хайнрих Фридюнг. Кратката ми редакторска работа се случи по времето, когато противоречията между народностите на Австрия бяха придобили особено остър характер. Не ми беше лесно всяка седмица да пиша по една статия върху обществените процеси. Защото по принцип бях толкова далече от каквото и да е партийно разбиране за живота, колкото изобщо беше възможно. Интересуваше ме ходът на културното развитие в еволюцията на човечеството. И трябваше да боравя с гледната точка, произтичаща от този факт така, че пълната обосновка на това виждане да не доведе дотам, статията ми да изглежда като продукт на един „чужд на света идеалист“. Към това се прибавяше обстоятелството, че в тогавашна Австрия, особено поради въведената от министър Гауч „образователна реформа“, виждах ощетяване на културните интереси. Над забележките ми в тази област веднъж започна да се замисля дори Шрьоер, който все така имаше голяма симпатия към частичното разглеждане на нещата. Аз хвалех целесъобразните начинания, които беше предприел католически-клерикалният министър Лео Тун за австрийските гимназии още през петдесетте години, в противовес на непедagogическите мерки на Гауч. Когато Шрьоер прочете статията ми, каза: „Нима искате отново клерикална образователна политика в Австрия?“

За мен тази кратка редакторска практика все пак беше от голямо значение. Тя насочи вниманието ми към стила, възприет тогава в Австрия при обсъждането на обществените въ-

проси. Този стил ми беше дълбоко антипатичен. Искаше ми се аз също да допринеса в разискванията на тези процеси с неща, в които да бъде включено отношение към великите духовни цели и целите на човечеството. Това ми липсваше в стила на тогавашната преса. Как да реализирам този подход по това време ми беше ежедневна грижа. И нямаше как да не ми е грижа, защото не притежавах силата, която би ми дал един богат житейски опит в тази сфера. По принцип бях извикан за тази редакторска дейност напълно неподготвен. Струваше ми се, че виждам тези направления, в които бяхме длъжни да развиваме различните области от обществения живот, но не бях овладял формулировките, систематизирани така, че да могат да бъдат убедителни за читателите на вестници. И затова подготовката за всеки седмичен брой за мен беше тежка борба.

Почувствах се като освободен от голямо бреме, когато тази дейност приключи поради факта, че предишният собственик на седмичника се беше оплел в спор с неговия основател във връзка с продажната му цена.

Все пак тази работа ми донесе доста близки отношения с личности, чиято дейност беше ориентирана към най-различни области на обществения живот. Запознах се с Виктор Адлер, който по това време беше безспорният лидер на социалистите в Австрия. В слабия, непретенциозен мъж се криеше енергична воля. Когато говореше на масата в някое кафене, непрекъснато имах чувството, че съдържанието на това, което казва, е незначително, ежедневно, но че така говори една воля, която нищо не може да пречупи. Запознах се с Пернерщорфер, който тогава премина от немските националисти към техните социалистически партийни противници. Той беше силна личност с всеобхватни знания. Остър критик на недостатъците на обществения живот, той издаваше месечника „Немско слово“. За мен той беше стимулиращо четиво. В компанията на тези личности срещнах и други, които бяха научни или партийни привърженици на социализма. Те ме подтикнаха да се занимавам с Карл Маркс, Фридрих Енгелс, Родбертус и други социалико-

номически автори. Но вътрешно не можах да се приближа към никого от тях. За мен беше болезнено да слушам да се говори за това, че материално-икономическите сили в историята на човечеството са двигател на същинското развитие и че духовното трябвало да бъде само идейна надстройка на тази „истински реална“ основа. Аз познавах действителността на духовното. За мен твърденията на теоретизиращите социалисти бяха затваряне на очите пред истинската действителност.

При все това ми беше ясно, че самият „социален въпрос“ е от огромно значение. Струваше ми се обаче, че трагизмът на епохата се състои в това, че с него се занимават личности, които изцяло са обхванати от материализма на съвременната цивилизация. Държах на това, че тъкмо *този* въпрос може да бъде правилно поставен само от светоглед, ориентиран към духовното.

И така, на двадесет и седем години бях изпълнен с „въпроси“ и „загадки“ относно външния живот на човечеството, докато същността на душата и нейната връзка с духовния свят се представяха пред душата ми като завършена в себе си концепция, приемаща все по-определени форми. Духовно можех да работя само като изхождах от тази концепция. И тази работа все повече приемаше такова направление, което няколко години по-късно щеше да ме доведе до написване на „Философия на свободата“.

ДЕВЕТА ГЛАВА

По това време (1889 г.) се осъществи пътуването ми до Германия. Повод за него беше поканата за сътрудничество във Ваймарското издание на Гьоте, която ми беше отправена от великата херцогиня Софи фон Заксен чрез Архива на Гьоте. Преди няколко години бе починал Валтер фон Гьоте, внукът на Гьоте. Той беше завещал на великата херцогиня ръкописите, останали след Гьотевата смърт. С тях тя беше основала Архива на Гьоте и заедно с група негови изследователи, на чело на която бяха Херман Грим, Густав фон Льофер и Вилхелм Шерер, бяха решили да организират такова издание на Гьоте, в което познатите му съчинения да се обединят с още непубликуваното му наследство.

Моите публикации за Гьоте бяха поводът да ми предложат да обработя една част от естественонаучните му съчинения за това издание. За да се ориентирам в естественонаучното му наследство и да направя първите стъпки към моята работа, бях извикан във Ваймар.

Продължилото няколко седмици пребиваване в града на Гьоте за мен беше празник в живота. Дълги години бях живял в мислите на Гьоте; сега имах възможност сам да бъда на местата, където са се породили тези мисли. Прекарах тези седмици под възвишените впечатления на това чувство.

Сега можех ден след ден да преглеждам ръкописи, съдържащи допълнения към материала, върху който бях работил преди за изданието на Гьоте в „Национална литература“ на Кюршнер.

Работата по това издание създаде в душата ми картина на Гьотевия светоглед. Сега предстоеше да изясня доколко издържана е тази картина, като се вземат предвид ръкописите от още непубликуваното наследство на Гьоте в областта на естествените науки. С голям интерес се задълбочих в тази част от Гьотевото наследство.

Скоро можах да се убедя, че още непубликуваното съ-

ществено допринася за по-доброто разбиране на познавателния метод на Гьоте.

В публикуваните ми дотогава съчинения бях разтълкувал неговия познавателен метод по следния начин. Утвърждавах, че съгласно Гьоте човекът с обикновеното си съзнание първоначално е далече от истинската същност на обкръжаващия го свят. От тази отдалечена позиция се поражда стремежът преди познаването на света в душата първо да се развият познавателни сили, които отсъстват в обикновеното съзнание.

Изхождайки от тази гледна точка, за мен беше от голямо значение, когато в ръкописите на Гьоте срещнах пояснения като следното:

„За да можем в известна степен да се ориентираме в тези различни видове (Гьоте има предвид различните видове знание в човека и неговото отношение към външния свят), ще ги разделим на практично, познаващо, съзерцателно и всеобхватно.

1. Практичните, търсещи ползата и изискващи хора са първите, които, така да се каже, очертават бегло полето на науката, за да открият полезното за практиката. Съзнанието, основаващо се на опита, им дава известна увереност, а потребността – известна широта.

2. Жадните за знания имат нужда от спокоен, безкористен поглед, от любопитно безпокойство и ясен разсъдък и винаги се намират във връзка с първите. В научен смисъл те също преработват само това, което откриват.

3. Съзерцаващите вече действат продуктивно и знанието, увеличаващо се само, изисква, незабелязано за себе си, съзерцание и преминава в него. И колкото и пъти да се кръстят и прекръстват познаващите, за да се опазят от имажинацията, все пак, преди да се объркат, те са принудени да извикат на помощ продуктивното въображение.

4. Всеобхващащите, които в един горд смисъл могат да се нарекат съзидатели, действат продуктивно в най-висша степен. Изхождайки от идеята, те изразяват единството на ця-

лото, а то в известен смисъл е в съответствие с това, фактите на природата сами да се подчинят на тази идея.“

От такива забележки става ясно, че Гьоте е на мнение, че човекът с обикновената форма на съзнанието си се намира *извън* същността на външния свят. Той трябва да премине към друга форма на съзнанието, ако иска да се съедини познавателно с тази същност. По време на пребиваването ми във Ваймар у мен винаги решително изникваше въпросът: как трябва да се надгражда върху основите на познанието, положени от Гьоте, за да може, изхождайки мисловно от неговия съзерцателен метод, да се премине към такъв, който да може да приеме в себе си *духовния опит*, такъв, какъвто ми се открива той?

Гьоте изхожда от това, което се постига на нисшите степени на познанието, тези на „практичните“ и на „жадните за знания“. В душата му тези знания се изпълват със светлината на „съзерцателните“ и „всеобхватните“ знания, които, благодарение на продуктивните душевни сили, могат да осветят съдържанието на по-нисшите степени на познанието. Когато по този начин, с по-нисшето знание в душата, пристъпва светлината на по-висшето съзерцание и обхващане, той се чувства съединен със същността на нещата.

Но това, разбира се, още не е дадено на познаващото преживяване в духа, а само е указан пътят към него от една страна – от тази, която изхожда от отношението на човека към външния свят. Беше ми ясно, че едва с постигането на другата страна, която произтича от отношението на човека към самия себе си, може да настъпи удовлетворение.

Може ли съзнанието, когато стане *продуктивно*, т.е. прибавя нещо от себе си към най-близките образи от действителността, да продължи да съществува в рамките на действителността, или пък ще се изплъзне от нея, за да се изгуби в нереалното? Какво от „създаденото“ с помощта на съзнанието се противопоставя на това съзнание, ето кое трябваше да бъде прозряно. Първо беше нужно да се постигне съгласие на човешкото съзнание със самото себе си. Едва тогава човек би

могъл да намери потвърждение на чисто духовното преживяване. По такива пътища протичаха мислите ми, още по-ясно повтаряйки предишните си форми, когато седях над ръкописите на Гьоте във Ваймар.

Беше лято. По това време можеше да се види малко от съвременния ваймарски живот на изкуството. Човек можеше в пълно спокойствие да се отдаде на въздействието на художественото, представено в един паметник за делото на Гьоте. Тук не се живееше в съвременето, а всичко беше пренесено в епохата на Гьоте. *Съвременна* тогава във Ваймар обаче беше епохата на Лист. Но нейните представители не бяха там в момента.

Часовете след работа прекарвах с хората, работещи в Архива. Сред тях бяха външните сътрудници, посещаващи Архива за по-кратко или за по-дълго време. Бях приет изключително любезно от Бернхард Зуфан, директор на Архива на Гьоте, и намерих скъп приятел в лицето на Юлиус Вале, постоянен сътрудник в Архива. Но всичко придоби по-определени форми едва когато след година отново постъпих на работа там за по-дълго време. За това ще разкажа по-късно при описанието на тази част от моя живот.

Стремежът ми сега беше насочен преди всичко към това да се запозная лично с Едуард фон Хартман, с когото от години бях в кореспонденция по философски въпроси. Това трябваше да стане по време на един кратък престой в Берлин, веднага след пребиваването ми във Ваймар.

Имах възможност да беседвам дълго с този философ. Той беше полуизлегнат с изпънати крака на канапето. Откакто се бяха появили болките в колената му, прекарваше по-голямата част от живота си в тази поза. Пред себе си видях едно чело, явен признак за бистър и остър ум, и поглед в очите му, който разкрива най-съкровено усещаната увереност в това, което философът знае. Лицето му обгръщаше мощна брада.

Той говореше с абсолютна категоричност, от която можеше да се съди за начина, по който е нахвърлил някои от

основополагащите си мисли за всеобщата концепция за света, осветлявайки я по свой собствен начин. В тези мисли всичко, което стигаше до него от чуждите виждания, веднага биваше обсипано с критика. Така седях срещу него, докато той правеше острите си преценки за мен, но всъщност *вътрешно* така и не ме слушаше. За него същността на нещата се намираще в несъзнаваното и трябваше завинаги да остане там, скрита за човешкото съзнание. За мен несъзнаваното беше нещо, което чрез усилията на душевния живот може все повече да се издига до съзнанието. В хода на разговора ни стигнах дотам да му кажа, че все пак човек не би трябвало предварително да вижда в представата нещо отделено от действителността и представящо само нещо нереално в съзнанието. Подобен възглед не би могъл да бъде изходна точка на теорията на познанието. Защото чрез него човек сам си препречва достъпа до всяка действителност, като тогава му остава само да вярва, че живее в представи и че би могъл да се приближи до нещо истинско само в хипотетични концепции, т.е. по един нереален начин. По-скоро човек би трябвало първо да провери дали възгледът за представата като нещо нереално е защитим или пък произхожда единствено от един предразсъдък. Едуард фон Хартман възрази, че това не подлежи на оспорване. Още от обяснението на думата „представа“ ставало видно, че в нея не би могло да има нищо реално. Когато чух това възражение, в душата ми нахлу мраз. „Обясненията на думите“ да бъдат сериозна изходна точка за един светоглед! Чувствах колко далече се намирам от съвременната философия. Когато на връщане седях в купето на влака, потънал в мислите и спомените си за все пак толкова ценното ми посещение, това душевно смразяване се повтори. То беше нещо, чието въздействие продължи дълго у мен.

С изключение на визитата при Едуард фон Хартман, кратките посещения в Берлин и Мюнхен, които можах да направя по време на пътуването си през Германия веднага след Ваймар, бяха наситени с художествени впечатления. Разширя-

ването на моя кръгзор в това направление тогава усетих като особено обогатяване на душевния си живот. Така това първо голямо пътешествие, което можах да направя, беше от голямо значение и за възгледите ми за изкуството. В мен живееха множество впечатления, когато след пътуването за няколко седмици се установих отново в Залцкамергут при семейството, на чиито синове преподавах вече от години. Още повече че ме посъветваха да си намеря външна заетост като домашен учител. Вътрешно това бе подкрепено от желанието ми да доведе до определена точка в житейското му развитие момчето, чието обучение ми беше поверено преди няколко години, и чиято душа бях успял да събудя от напълно спящо състояние.

След връщането ми във Виена скоро ми се предостави възможност да общувам с един кръг от хора, който се поддържаше от една дама, чийто мистически-теософско настроен ум правеше дълбоко впечатление на всички участници в него. Часовете, които тогава можах да изживея в дома на тази дама, Мари Ланг, бяха в най-висша степен ценни за мен. Присъщата ѝ сериозност в разбирането и усещането за живота се проявяваха в нея благородно и красиво. Дълбоките ѝ душевни преживявания се изразяваха от един звучен и проникновен глас. В мистическите търсения, във вътрешната борба със себе си и света тя се опитваше да намери някакво, макар и непълно удовлетворение. Така че тя сякаш бе създадена да бъде душата на кръг от търсачи. В този кръг беше проникнала теософията, чието начало бе поставено от Е. П. Блаватска в края на миналия век. Франц Хартман, който благодарение на многобройните си теософски трудове и връзките си с Е. П. Блаватска беше станал прочут в широки кръгове, беше въввел своята теософия и в този кръг. Мари Ланг беше възприела много неща от нея. Мисловното съдържание, които тя можеше да намери в теософията, в много отношения съответстваше на нейната душевна настройка. Но всичко, което възприемаше откъм тази страна, беше свързано с нея само външно. Тя обаче носеше у себе си мистическо богатство, което беше издигнато до съзнанието по

доста елементарен начин от изпитаното ѝ от живота сърце.

Архитектите, литераторите и други личности, които срещам в дома на Мари Ланг, със сигурност едва ли щяха да се заинтересуват от теософията, предлагана от Франц Хартман, ако Мари Ланг не внасяше своя дял в нея. Най-малко пък щях да се заинтересувам от нея самият аз. Защото отношението към духовния свят, изразено в съчиненията на Франц Хартман, беше напълно противоположно на моето духовно направление. Не можех да се съглася, че то беше проникнато от действителна вътрешна истина. Съдържанието му ме занимаваше по-малко от начина, по който въздействаше върху хората, които все пак бяха истински търсачи.

Чрез Мари Ланг се запознах с г-жа Роза Майредер, нейна приятелка. Роза Майредер принадлежи към онези личности, към които съм изпитвал най-дълбоко уважение през живота си и към чието развитие съм проявявал най-голям интерес. Много добре мога да си представя, че всичко, за което ще говоря тук, няма да ѝ хареса много, но точно по този начин чувствам нещата, които дойдоха в живота ми благодарение на нея. От съчиненията на Роза Майредер, които по-късно с пълно право направиха толкова голямо впечатление на много хора, и които несъмнено я поставят на едно от челните места в литературата, тогава още не беше публикувано нищо. Но това, което се разкрива в нейните произведения, живееше в Роза Майредер в духовна форма, към която се отнасях с огромна вътрешна симпатия. Тази жена създаваше у мен впечатлението, че сякаш притежава всеки един от различните човешки душевни таланти в такава степен, че в хармоничното си взаимодействие те дават истинен израз на човешкото същество. Тя обединяваше различни артистични дарования с един свободен, проникновен усет за наблюдение. Нейната живопис се отличаваше с индивидуален подход към живота, както и с дълбоко проникване в обективния свят. Разказите, с които започна писателското ѝ поприще, представляват завършени хармонии, изплетени от лична борба и напълно обективно наблюдение.

Следващите ѝ произведения все повече носят подобен характер. Най-ясно той се проявява в по-късно публикувания ѝ двутомен труд „Критика на женствеността“. Разглеждам като красива скъпоценност в живота си, че по времето, което описвам тук, съм прекарал някой и друг час с Роза Майредер в годините на нейното търсене и душевна борба.

Тук отново трябва да се обърна към тези отношения, които възникваха между мен и хората отвъд сферата на мисловното съдържание, в известен смисъл съвсем независимо от нея, и които преживявах много интензивно. Защото моят светоглед и още повече насоката на моите усещания не бяха тези на Роза Майредер. Начинът, по който, изхождайки от настоящем признатата научност, се издигам до преживяване на духовното, бе невъзможно да ѝ стане симпатичен. Тя се опитва да използва тази научност за обосновката на идеи, целящи пълното развитие на човешката личност, без да позволява познанието за един чисто духовен свят да намери достъп до тази личност. Това, което за мен се явяваше необходимост в това отношение, едва ли ѝ говореше нещо. Тя беше напълно отдадена на изискванията на непосредствената човешка индивидуалност и не обръщаше внимание на духовните сили, действащи в тази индивидуалност. Този метод ѝ позволи да достигне значително ниво в изобразяването на същността на женствеността и жизнените потребности на жената.

Моето отношение към изкуството, както тя си го представяше, така и никога не я удовлетвори. Тя мислеше, че не доценявам истински художественото тогава, когато аз се стремях да разбера специфично художественото посредством това, което възникваше в душата ми при преживяване на духовното. Тя смяташе, че не мога да вникна достатъчно в откровенията на сетивния свят и поради това не мога да се приближа до същинското художествено, докато аз се опитвах да проникна тъкмо в пълната истина на сетивните форми. Всичко това не отне нищо от сърдечния приятелски интерес, който развих у себе си към тази личност по времето, когато ѝ бях

благодарен за най-ценните часове в моя живот, и който наистина не е намалял и до ден днешен.

В дома на Роза Майредер многократно имах възможност да участвам в беседите, за които в него се събираха талантиливи хора. Там тихо, видимо вгълбен повече в себе си, отколкото слушайки околните, седеше Хуго Волф, близък приятел на Роза Майредер. Човек го чуваше в душата си, въпреки че той говореше толкова малко. Защото това, което ставаше в живота му, се предаваше по един тайнствен начин на тези, които общуваха с него. Бях привързан с най-сърдечна обич към Карл Майредер, съпруг на г-жа Роза, който беше изключително фин мъж и като личност, и като човек на изкуството, а също и към брат му Юлиус Майредер, ентузиаст в отношението си към изкуството. Мари Ланг, нейният кръг и Фридрих Екщайн, който тогава се беше посветил изцяло на теософското духовно течение и концепция за света, често бяха там.

Това беше времето, по което „Философия на свободата“ придобиваше все по-определени форми в душата ми. Роза Майредер е личността, с която говорех най-много за тези форми в периода на създаване на моята книга. Тя ме освободи от част от вътрешната самота, в която живеех. Стремеше се към виждане на непосредствената човешка личност, а аз – към откровението на света, към което тази личност може да се стреми чрез посредничеството на разкриващото се пред духовния взор. Между двете съществуваха много мостове. Често в по-нататъшния си живот в благодарната ми памет пред духа ми се появяваше една или друга картина от тези преживявания, както например споменът за нашата разходка през величествените алпийски гори, по време на която Роза Майредер и аз говорехме за истинския смисъл на човешката свобода.

ДЕСЕТА ГЛАВА

Когато погледна назад към своя жизнен път, виждам първите три десетилетия от живота си като завършена фаза. Към нейния край се преместих във Ваймар, за да работя там почти седем години в Архива на Гьоте и Шилер. Разглеждам времето, което прекарах във Виена между описаното пътуване до Ваймар и преселването ми в града на Гьоте, като периода, който ме доведе до известен завършек на това, към което душата ми се стремеше дотогава. Този завършек намери израз в работата ми върху „Философия на свободата“.

Съществена част от общите идеи, чрез които изразявах възгледите си тогава, беше, че за мен сетивният свят не представява истинска реалност. В трудовете и статиите, които публикувах по това време, винаги посочвах, че човешката душа се явява истинската реалност при създаването на дадена мисъл, която тя не черпи от сетивния свят, а разгръща в свободна дейност, излизаща отвъд сетивното възприятие. Смятах, че чрез това „свободно от сетивността“ мислене душата пребивава в духовната същност на света.

Но също така ясно подчертавах, че човекът, който живее в свободното от сетивността мислене, реално осъзнавайки това, пребивава в духовните първопричини на битието. Да се говори за граници на познанието за мен нямаше никакъв смисъл. За мен познанието беше преоткриване на преживяваното от душата духовно съдържание във възприемаемия свят. Ако някой говори за граници на познанието, в това виждах единствено признание, че не може да преживее духовно в себе си истинската действителност и поради това и не може да я преоткрие във възприемаемия свят.

Ето защо при излагането на собствените ми прозрения главното за мен беше опровергаването на възгледа за граници на познанието. Исках да отхвърля този път на познание, който вижда сетивния свят и след това желае чрез сетивния свят да си пробие през него път навън към някаква истинска реал-

ност. Исках да подчертая, че истинската действителност следва да се търси не с пробив навън, а с потапяне във вътрешното същество на човека. Който желае да си пробие път навън и вижда, че това е невъзможно, е този, който говори за граници на познанието. Това обаче е невъзможно, не защото човешката познавателна способност е ограничена, а поради факта, че се търси нещо, за което при надлежно осъзнаване изобщо не може да се говори. Когато човек желае да проникне по-нататък в сетивния свят, зад възприемаемото той търси нещо като продължение на сетивното. То е все едно живеещият в илюзии да търси причината за своите илюзии в други илюзии.

Смисълът на моите изложения тогава беше този: докато се развива в земното битие от момента на раждането, човекът се изправя срещу света и иска да го опознае. Първо му се удава сетивното възприятие. Но то представлява само преддверие към познанието. В това възприятие все още не се открива всичко, което съществува в света. Светът е същностен, но на човека все още не му се удава да разбере тази същностност. Отначало тя остава скрита за него. Понеже все още не противопоставя собственото си същество на света, той си изгражда за него образ, в който отсъства същността. Този образ за света всъщност е илюзия. Възприемайки сетивно, човекът среща един илюзорен свят. Когато обаче, изхождайки от вътрешното същество на човека, свободното от сетивност мислене стигне до сетивното възприятие, тогава илюзията се пропива с действителност и престава да бъде илюзия. Тогава преживяващият се в своето вътрешно същество човешки дух се среща с Мировия дух, който за човека *сега вече не е скрит зад сетивния свят, а пребивава и твори в него*.

Да се намери духът в света по това време не разглеждах като въпрос на логическо умозаклучение или продължение на сетивното възприятие, а като нещо, което се получава, когато човекът премине от възприемане към преживяване на свободното от сетивност мислене.

От такива разбирания е проникнато написаното от мен

във втория том на осъщественото от мен издание на Гьотевите естественонаучни съчинения от 1888 г.: „Който признае на мисленето присъщата му способност за възприятие, излизаща извън пределите на сетивното, по необходимост ще трябва да му признае и обекти, намиращи се отвъд чисто сетивната действителност. Тези обекти на мисленето са *идеите*. Когато мисленето за идеята укрепне достатъчно, то се слива с първопричината на мировото битие. Това, което действа отвън, навлиза в духа на човека: той става едно с обективната реалност в цялото ѝ могъщество. *Осъзнаването на идеята в действителността е истинското причастие за човека*. За мисленето идеите имат същото значение, както окото за светлината, както ухото за тона. *То е органът на разбирането*.“ (Срв. Увод към Гьотевите естественонаучни съчинения в „Немска национална литература“ на Кюршнер, Том 2, стр. 4.)

Тогава за мен беше по-малко важно да представя духовния свят такъв, какъвто се явява, когато свободното от сетивността мислене се развие от преживяване на самото себе си към духовно възприятие, а много повече ме интересуваше да покажа, че духовното представлява същността на дадената в сетивното възприятие природа. Исках да дам израз на това, че природата всъщност е духовна.

Последното се дължеше на факта, че съдбата ми ме беше довела до занимания с теоретиците на познанието от това време. Те предпоставяха, че природата е неодоушевена и поради това имаха за задача да изяснят доколко човекът има право да създава в духа си духовен образ на природата. Исках да противопоставя на това една съвършено различна теория на познанието. Желаях да покажа, че мислейки, човекът не си създава представи за природата като някой, който се намира извън нея, а че познанието е *преживяване*, така че познавайки, човекът пребивава в същността на нещата.

Да свържа собствените си възгледи с възгледите на Гьоте беше по-нататъшната ми съдба. В тази връзка наистина има много възможности да се покаже, че природата е духовна, тъй

като самият Гьоте се стреми към духовен възглед за природата. Обаче не съществува същата възможност да се говори за чисто духовния свят като такъв, понеже Гьоте не доразвива духовния си възглед за природата чак до непосредствено възприемане на духа.

На второ място тогава ме интересуваше да изразя идеята за свободата. Ако човекът действа, изхождайки от своите инстинкти, нагони, страсти и т.н., той е несвободен. Импулсите, които той съзнава напълно по същия начин като впечатления от сетивния свят, определят неговите действия. Тогава обаче не действа истинското му същество. Той се намира на тази степен, на която истинската му същност още изобщо не се е разкрила. Като човек той се открива също толкова малко, колкото сетивният свят разкрива същността си пред чисто сетивното наблюдение. При това сетивният свят в действителност не е илюзия, а само бива превърнат в такава от човека. В действията си обаче той може да позволи на тези сетивни нагони, страстни желания и т.н. да се превърнат от илюзия в реалност. Тогава той се оставя чрез него да действа нещо илюзорно; не е *самият* той, който действа. Той позволява да действа недуховното. Духовното в него започва да действа едва когато той започне да намира импулси за своите действия в моралните интуиции на свободното си от сетивност мислене. Тогава действа самият той, а не нещо друго. Тогава той е свободно, действащо из самото себе си същество.

Исках да покажа, че този, който отхвърля свободното от сетивността мислене като чисто духовно начало в човека, никога не би могъл да стигне до разбиране на свободата и че до това разбиране обаче се стига веднага, щом човек прогледне в действителността на свободното от сетивност мислене.

В тази област изхождах не толкова от желанието да представя чисто духовния свят, в който човекът преживява моралните си интуиции, колкото от това да подчертая духовния характер на самите тези интуиции. Ако за мен беше важно първото, щях да започна главата „Нравственото въображение“

във „Философия на свободата“ по следния начин: „Свободният дух действа по свои импулси. Това са интуиции, които се изживяват от него извън природното битие в чисто духовния свят, без той да съзнава този духовен свят с обикновеното си съзнание.“ Но за мен тогава беше важно единствено да охарактеризирам чисто духовния характер на моралните интуиции. Затова обърнах внимание върху битието на тези интуиции в целостта на човешкия свят на идеите и съответно казах: „Свободният дух действа по свои импулси, а именно интуиции, мисловно подбрани от целостта на неговия свят на идеите.“* Който не отпрати поглед към чисто духовния свят и следователно не би могъл да напише дори и първото изречение, не може да се застъпи изцяло и за второто. Указания за първото положение могат да се намерят достатъчно във „Философия на свободата“, например: „Висша степен на индивидуалния живот е понятийното мислене без оглед на определено възприятинно съдържание. Съдържанието на дадено понятие ние определяме чрез чиста интуиция от идейната сфера. Първоначално едно такова понятие не съдържа отношение към определени възприятия.“** Тук се имат предвид „сетивните възприятия“. Ако по това време възнамерявах да пиша за духовния свят, а не просто за духовния характер на моралните интуиции, трябваше да взема предвид противоположността между сетивно и духовно възприятие. Но за мен беше важно само да подчертая несетивния характер на моралните интуиции.

В такова направление се развиваше светът на моите идеи, когато на тридесет години, с встъпването ми във Ваймарския период, приключи първата фаза от моя живот.

---

* Превод Борис Парашкевов, Антропософско издателство „Димо Даскалов“, Стара Загора 1993, стр. 108. – Бел. пр.

** Превод Борис Парашкевов, Антропософско издателство „Димо Даскалов“, Стара Загора 1993, стр. 87. – Бел. пр.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

В края на първия период от живота ми у мен възникна потребността да си изградя ясно определена позиция по отношение на някои тенденции в човешката душа. Една от тези тенденции беше мистиката. Но във вида, в който тя се явяваше пред душевния ми взор в различните епохи от духовното развитие на човечеството – в източната мъдрост, в неоплатонизма, в християнското средновековие, в кабалистичните стремления, – поради различната ми настройка ми беше доста трудно да си изработя някакво отношение към нея.

Струваше ми се, че мистикът е човек, който не се справя със света на идеите, в който за мен се изразяваше духовното. Усещах като липса на истинска духовност, когато, за да постигне душевно удовлетворение от собствените си идеи, човек иска да се потопи в един вътрешен свят, лишен от идеи. В това не можех да видя път към светлината, а по-скоро поход към духовния мрак. Струваше ми се проява на безсилие в познанието, когато душата иска да стигне до духовната действителност, която реално сама не действа в идеите, обаче може да бъде изживяна от човека чрез тях, чрез бягство от идеите.

И все пак нещо ме привличаше към мистическите стремежи на човечеството. Това беше начинът на вътрешното преживяване на мистиците. Те искат да живеят във вътрешно си съществуване в жив контакт с източниците на човешкото битие, а не просто да ги гледат като нещо външно с помощта на наблюдение, опиращо се на идеите. Но също така ми беше ясно, че до подобен род вътрешно преживяване се стига и когато човек се спусне в дълбините на душата, с пълното ясно съдържание на света на идеите, вместо при вглъбяването да отхвърля това съдържание. Стремях се да внеса светлината на света на идеите в топлината на вътрешното преживяване. Мистикът ми изглеждаше като човек, който не може да долови духа в идеите и затова вътрешно застива при мисълта за идеи. Студът, който преживява в идеите, го принуждава да търси топлината, от ко-

ято се нуждае душата му, в освобождаване от идеите.

За мен вътрешната топлина на душевното преживяване се появяваше точно тогава, когато запечатвах в ясни идеи първоначално неопределеното преживяване на духовния свят. Често си казвах: „Как само не могат да разберат тези мистици топлотата, душевната интимност, която човек изпитва, когато живее в общение с духовно проникнатите идеи!“ За мен този жив контакт с идеите винаги беше начин за лично общуване с духовния свят.

Струваше ми се, че мистикът укрепва позицията на материалистически настроения наблюдател на природата, а не я отслабва. Той отхвърля наблюдението на духовния свят, защото или изобщо не признава неговото съществуване, или пък понеже смята, че човешкото познание е годно единствено за сетивно възприемаемото. Той поставя граници на познанието там, където такива има сетивното възприятие. По отношение на човешкото познание посредством идеи обикновеният мистик е на едно мнение с материалиста. Той твърди, че идеите не стигат до духовното и затова този, който прибъгва до идеи в познанието, винаги си остава извън духовното. Но тъй като желае да стигне до духа, той се обръща към едно свободно от идеи вътрешно преживяване. Така той отдава право на материалистическия наблюдател на природата, като ограничава познанието посредством идеи до познаване на чисто природното.

Ако обаче човек навлезе във вътрешния свят на душата си, без да вземе идеите със себе си, той стига до вътрешната област на чистото чувстване. Тогава такъв човек казва, че духовното не може да се постигне по пътя, който в обикновения живот се нарича път на познанието. И твърди, че за да се преживее духовното, от сферата на познанието трябва да се потопим в тази на чувствата.

Материалистическият наблюдател на природата може да се съгласи с подобно виждане, освен ако, разбира се, не смята всички приказки за духа за фантасмагорична игра на думи,

които не означават нищо съществено. Тогава в своя обрнат към сетивното идеен свят той ще види единствената оправдана познавателна основа, а в мистичното отношение на човека към духа – нещо чисто субективно, към което или имаме склонност, или не, според това как сме предразположени, за което обаче във всеки случай не може да се говори по същия начин, както за съдържанието на едно „достоверно познание“. Защото отношението на човека към духовното се приписва изцяло на „субективните усещания“.

Докато разглеждах тези неща с душевния си взор, в душата ми все повече укрепваха силите, намиращи се във вътрешна опозиция на мистиката. Възприемането на духовното във вътрешното душевно преживяване за мен беше много по-сигурно, отколкото възприемането на сетивното. Да поставям граници на познанието пред това душевно преживяване за мен представляваше невъзможност. Чистия път на чувствата към духовното отхвърлях с абсолютна решителност.

И все пак, когато си помислех за *начина*, по който преживява мистикът, отново усещах далечно сродство със собственото ми отношение към духовния свят. Търсех общуване с духа чрез осветените от него идеи по същия начин, както мистикът чрез общуване с нещо, изпразнено от идеи. Можех също така да кажа, че моето разбиране почива върху „мистическо“ преживяване на идеите.

В собственото си вътрешно същество да придам на този душевен конфликт яснота, която след това да ме изведе над него, не представляваше голяма трудност. Защото истинското виждане на духовното хвърля светлина върху сферата на приложимост на идеите и поставя пред субективното неговите граници. Като наблюдател на духовното човек знае, че субективното престава да функционира, когато самата душа се превърне във възприятиен орган на духовния свят.

Но трудността се получаваше от това, че в съчиненията си трябваше да намеря формите на изказ за своите виждания. Човек не може толкова лесно да намери нова форма за изразя-

ване на наблюдение, непознато на читателите. Имах следния избор: да приведа това, което намирам за необходимо да кажа, или в по-голяма степен към формите, общоприети в областта на наблюдението на природата, или към тези, употребявани от по-склонните към мистическо усещане автори. Струваше ми се, че с използване на последния метод тези затруднения няма да изчезнат.

Стигнах до извода, че формите на изразяване, приети в областта на естествознанието, се отличават с богато съдържание на идеи, даже и ако това съдържание отначало е материалистическо. Искях да формулирам идеи, които да охарактеризират духовното по начин, подобен на този, по който естественаучните идеи характеризират сетивно възприемаемото. Благодарение на това усещане щеше да ми се удаде да запазя идейния характер на всичко, което трябваше да изразя. Същото ми се струваше невъзможно с използване на мистически форми. Защото те насочват основно не към това, което съществува реално извън човека, а само описват субективните преживявания в човека. Стремях се не да описвам човешки преживявания, а да покажа как чрез духовните органи в човека се разкрива духовният свят.

Изхождайки от такива основни съображения, се оформиха идеите, от които по-късно се разви „Философия на свободата“. Не желяех да позволя на никакви мистични настроения да станат доминантни у мен при формулирането на тези идеи, въпреки че ми беше ясно, че най-дълбокото преживяване на това, което би трябвало да се прояви в идеи, във вътрешността на душата е подобно на вътрешното усещане на мистика. Но все пак съществуваше разликата, че в моя начин на представяне на нещата човекът сякаш се отрича от себе си и приважда външния духовен свят към обективно проявление в себе си, докато мистикът усилва собствения си вътрешен живот и вследствие на това заличава истинската форма на обективно духовното.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

Времето, което ми бе нужно за излагане на естествонаучните идеи на Гьоте за уводите към „Немска национална литература“ на Кюршнер, беше продължително. Започнах тази работа в началото на осемдесетте години и тя още не беше завършена, когато встъпих във втория период от живота си с преместването ми от Виена във Ваймар. Причината за това е в гореописаното затруднение, касаещо естествонаучния и мистическия начин на изразяване.

Докато работех над придаването на правилна форма на мислите, поясняващи Гьотевата гледна точка към естествознанието, трябваше да намеря също и форма на изразяване за духовните преживявания, които се явяваха пред душата ми в собственото ми съзерцаване на мировите процеси. Така че непрекъснато чувствах подтик от Гьоте да преминавам към представяне на собствения си светоглед и после обратно към него, за да мога със собствените си мисли, до които бях достигнал, да изложа по-добре мислите на самия Гьоте. Като съществено у него усещах преди всичко отказа му да се задоволи с някакви теоретически лесно обозрими мисловни построения за сметка на познанието на неизмеримото богатство на действителността. Гьоте става рационалистичен, когато желае да представи многообразните форми на растителните и животинските видове. Когато желае да разбере геоложкия строеж на земята или пък метеорологичните явления, той се стреми към идеите, действени в процеса на развитие на природата. Но идеите му не са абстрактни мисли. Те са образи, живеещи в душата по мисловен начин.

Когато разбих какво е вложил в такива образи в естествонаучните си трудове, пред мен заставаше нещо, което ми носеше най-дълбоко душевно удовлетворение. Гледах едно *идейно-образно съдържание*, за което можех единствено да вярвам, че – ако бъде доразвито – представлява истинско отражение на ставащото в природата в човешкия дух. Стана

ми ясно, че преобладаващият в момента естественонаучен начин на мислене трябва да се извиси до този на Гьоте.

Същевременно обаче в разбирането на Гьотевото познание за природата се заключаваше изискването да се даде представа за същността на това съдържание от идеи-образи по отношение на самата духовна действителност. Идеите-образи са оправдани единствено тогава, когато се отнасят до такава духовна действителност, която стои в основата на сетивното. Но в свещеното си благоговение пред необятното богатство на действителността Гьоте се въздържа да пристъпи към изобразяване на духовния свят, след като е довел сетивния до духовен образ-форма в душата си.

Сега трябваше да покажа, че дори Гьоте наистина да може да живее душевно, когато напредва с познанието си от сетивната към духовната природа, някой друг може да разбере напълно душевния живот на Гьоте само когато, излизайки отвъд него, сам отведе своето познание до възприемане на духовния свят в идеи.

Когато говори за природата, Гьоте пребивава в духа. Той се страхува да не стане абстрактен, ако след живото пребиваване в духа продължи към живот в мисли за това пребиваване. Той *желае* да се усеща вътре в духа, но не иска сам да *мисли* себе си в духа.

У мен често възникваше усещането, че няма да остана верен на Гьотевия начин на мислене, ако дам израз само на мисли, касаещи неговия светоглед. Така че за всяка подробност, свързана с тълкуването на Гьоте, трябваше отново и отново да овладявам метода да говоря за Гьоте по начина на Гьоте.

Моето изложение на Гьотевите идеи представлява една продължила с години борба да разбирам все по-добре Гьоте с помощта на собствените си мисли. Поглеждайки назад към тази борба, трябва да призная, че на нея дължа много за развитието на духовните си познавателни преживявания. Това развитие протичаше много по-бавно, отколкото щеше да бъде в случая, ако задачата за Гьоте не бе поставена на пътя ми

от съдбата. Тогава щях да последвам духовните си преживявания и да ги представя по начина, по който ми се явяваха. Щях по-бързо да си пробия път в духовния свят, но нямаше да имам повод да се потопя, полагайки усилия, в собственото си вътрешно същество.

Така благодарение на работата си върху Гьоте преживях разликата между едно състояние на душата, в което духовният свят се открива, така да се каже, като благодат, и състояние, в което, стъпка по стъпка, то постепенно все повече уподобява на духа собственото ми вътрешно същество, за да може след това, когато душата сама започне да се изживява като истински дух, да се окаже в самата духовна същност на света. Едва в това пребиваване човек започва да усеща колко тясно в човешката душа могат да се срастнат човешкият дух и мировата духовност.

По времето, когато работех върху моите интерпретации на Гьоте, в духа ми той винаги беше до мен, сякаш ми беше наставник, който непрекъснато ме назидаваше: „Който напредва твърде бързо по духовните пътища, може и да стигне до някакво тясно ограничено преживяване на духа, но ще встъпи в едно съдържание на действителността, лишено от богатството на живота.“

Във връзка с работата ми върху Гьоте имах възможност истински нагледно да наблюдавам „как действа кармата в човешкия живот“. Съдбата се състои от два комплекса фактори, които постепенно се обединяват в човешкия живот. Единият произлиза от порива на душата отвътре навън, а другият пристъпва към човека от външния свят. Собствените ми душевни стремежи бяха насочени към съзерцание на духовното, а външният духовен живот на света подготви за мен работата над Гьоте. В съзнанието си трябваше да приведа в хармония двете течения, които се срещаха в него. Последните години от първия период от живота ми се занимавах с това да доказвам своята правота ту пред себе си, ту пред Гьоте.

Задачата, която си поставих в докторската си дисерта-

ция: да постигна „съгласуване на човешкото съзнание със самото себе си“, беше вътрешно преживяна. Защото виждах, че човекът е в състояние да разбере каква е истинската действителност във външния свят едва когато я е прозрял в самия себе си.

Тази среща на истинската действителност на външния свят с истинската действителност във вътрешния живот на душата познаващото съзнание трябва да постигне в усърдна духовна вътрешна активност. За искащото и действащо съзнание тя е налице винаги когато човекът изживява своята свобода в действията си.

Това, че свободата живее в непосредственото съзнание като факт, но все пак се явява загадка за познанието, се дължи на причината, че човекът не притежава собственото си истинно битие, истинското си самосъзнание като нещо предварително дадено, а трябва да ги постигне чрез съгласуване на своето съзнание със самото себе си. Най-голямата ценност на човека – свободата – може да бъде постигната едва след съответната подготовка.

Моята „Философия на свободата“ се основава на преживяване, състоящо се от съгласуването на човешкото съзнание със самото себе си. Свободата се *упражнява* във волята, *преживява* се в чувствата и се *познава* в мислите. Само че за осъществяване на това животът не трябва да бъде изгубен в мислене.

Докато работех над „Философия на свободата“, ми беше постоянна грижа при изложението на мислите си да поддържам напълно будно вътрешното преживяване, обхващащо самите тези мисли. Това им придава мистичния характер на вътрешното съзерцаване, но също така прави последното подобно на външното сетивно съзерцание на света. Проникне ли човек в едно такова вътрешно преживяване, той повече не усеща противоречие между познаването на природата и познаването на духа. Става му ясно, че второто е само метаморфозирало продължение на първото.

Благодарение на разбирането на това по-късно сложих на заглавната страница на „Философия на свободата“ мотото: „Резултати от наблюдения на душата по природонаучен метод“. Защото, когато се придържаме точно към естественонаучния метод в духовната област, той ни отвежда до познание и в тази област.

По това време за мен голямо значение имаше задълбоченото занимание с Гьотевата „Приказка за зелената змия и красивата лилия“, представляваща заключението на неговите „Разговори на немски изселници“. Тази „приказка-загадка“ има много тълкуватели. За мен не беше важно „тълкуването“ на нейното съдържание. Исках просто да го възприема в неговата поетично-художествена форма. Винаги съм изпитвал неприязън към това да съсипвам творческата фантазия с интелектуални обяснения.

Виждах, че това произведение на Гьоте е резултат от духовното му общуване с Шилер. Когато Шилер пише „Писма за естетическото възпитание на човека“, духът му преминава през философската фаза на неговото развитие. „Съгласуването на човешкото съзнание със самото себе си“ е една от най-силно занимаващите го душевни задачи. Той вижда човешката душа, от една страна, изцяло отдадена на разсъдливостта. Чувства, че душата, действаща в сферата на чистия разум, не е зависима от телесно-сетивното. Но подобен род свръхсетивна дейност все пак не го удовлетворява. Душата пребивава „в духа“, когато е отдадена на „логическата необходимост“ на разсъдъка. Но в това си отдаване тя нито е свободна, нито вътрешно духовно жива. Тя се отдава на абстрактната сянка на духа, но не се движи и не действа в живота и битието на духа. От друга страна, Шилер забелязва, че развивайки противоположна дейност, човешката душа е изцяло отдадена на телесното – на сетивните възприятия и първичните импулси. Тук в нея се изгубва въздействието на духовната сянка. Тя се отдава на природните закономерности, които не представляват нейната същност.

Шилер стига до виждането, че и в двата случая човекът не е „истински човек“. Но той може да породи у себе си това, което не му е дадено от природата или от рационалните сенки на духовното, проявяващи се без негово участие. Той може да внесе разум в сетивните дейности и може да издигне сетивното до по-висша сфера на съзнанието, така че то да действа като духовното. Така той постига една средна настройка между принудата на логиката и тази на природата. Шилер вижда, че човекът се намира в такава настройка, когато се занимава с изкуство. Естетическата концепция за света е обърната към сетивното, но по такъв начин, че открива духа в него. Тя живее в сянката на духа, но в процеса на творчество или в наслаждението придава на духа сетивна форма, така че той загубва сенчестото си битие.

Още преди години вниманието ми беше привлечено от тази борба на Шилер за извоюване на концепцията за „истинския човек“. Когато Гьотевата „приказка-загадка“ сама стана загадка за мен, стремежът на Шилер отново изникна пред мен. Виждах, че Гьоте е възприел Шилеровата представа за „истинския човек“. Не по-малко отколкото неговия приятел го вълнува въпросът: „Как сенчестото отражение на духовното да намери в душата сетивно-телесното и как природното във физическото тяло да се развие до духовното?“

Кореспонденцията между двамата приятели и останалото, което знаем за духовното им общуване, потвърждават, че за Гьоте решението на Шилер е твърде абстрактно, твърде едностранчиво философско. Той създава прекрасните образи на реката, разделяща два свята, блуждаещите светлини, търсещи пътя от единия свят към другия, змията, която трябва да се пожертва, за да образува мост между двата свята, „красивата лилия“, която може само да бъде предчувствана от живеещите „отсам“ като живееща в духа „отвъд“ реката, и още много други. На философското решение на Шилер той противопоставя едно приказно-поетично видение. Гьоте чувства, че ако човек се изправи срещу прозрените от Шилер загадки на душата с

философски понятия, той обеднява, докато търси истинската си същност. Той желае да се приближи към тази загадка в цялото богатство на душевното преживяване.

Приказните образи на Гьоте ни връщат към имажинациите, явяващи се често на търсачи на духовното преживяване на душата още много преди Гьоте. Известно подобие на тримата царе от приказката може да се открие в „Химическата сватба“ на Кристиан Розенкройц. Други образи са повторение на образите от предишни времена на човека, поел по пътя на познанието. Само че при Гьоте те се появяват в по-красива, по-благородна, по-художествена форма на фантазията, докато преди все пак са носели по-малко художествен характер.

В тази приказка Гьоте довежда творческото въображение по-близо до границата, от която то преминава във вътрешен душевен процес, който представлява познавателно преживяване на истинските духовни светове. Струваше ми се, че ако се вгълби в тази творба, човек може да погледне най-дълбоко в неговата душа.

За мен бе важно не обяснението на приказката, а стимулите за душевно преживяване, идващи от работата ми с нея. След това тези импулси продължиха да действат в по-нататъшния ми душевен живот чак до формата на създадените по-късно мистерийни драми. Обаче за работата ми, свързана с Гьоте, не можах да почерпя много от тази приказка. Защото ми се струваше, че в написването на тази творба, воден от вътрешната сила на един полунесъзнателен душевен живот, Гьоте е надраснал самия себе си в своя светоглед той. Така че за мен възникна сериозно затруднение. Можех да продължа тълкуванията си на Гьоте за „Немска национална литература“ на Кюршнер единствено в стила, в който ги бях започнал, самите те обаче вече не ме удовлетворяваха. Защото си казвах, че докато е писал „приказката“, в нея Гьоте е прогледнал към духовния свят отвъд границата. А това, което е написал за процесите в природата, не взема под внимание този поглед. Затова и то не може да бъде интерпретирано въз основа на

това прозрение в духовния свят.

Но макар и от вглъбяването ми в приказката първоначално да не спечелих нищо за работата си върху Гьоте, това вглъбяване извика у мен изобилие от душевни импулси. За мен това, което се вля в душата ми във връзка с тази приказка, стана важен материал за медитация. Отново и отново се връщах към нея. Тези занимания подготвиха у мен настройката, с която по-късно пристъпих към ваймарската си работа.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Именно в този период външният ми живот беше наситен със социални контакти. Често се събирахме със старите ми приятели. Колкото и малко да имах възможност да говоря за нещата, за които загатвам тук, духовните и душевни връзки, свързващи ме с приятелите ми, бяха много интензивни. Често си спомнях за тези безкрайни разговори, които тогава водехме в едно популярно кафене на Михаелплац във Виена. Имах повод за това особено по времето, когато след световната война старата Австрия беше разцепена. Защото предпоставките за този разпад още тогава бяха навсякъде налице. Но никой не искаше да го признае. Всеки имаше една или друга готова рецепта в зависимост от националните или културните си наклонности. И ако идеали, проявяващи се по време на прилив, оказват приповдигащо въздействие, то тези, породени от упадък и желяещи да го задържат, са не по-малко възвишени в своя трагизъм. Такива трагични идеали въздействаха тогава на душите на най-добрите виенчани и австрийци.

Често предизвиквах недоволство у такива идеалисти, когато изказвах убеждението си, наложило се у мен поради увлечението ми от епохата на Гьоте. Твърдах, че през този период е бил достигнат връх в западноевропейското културно развитие. Но той не е бил задържан. Епохата на естествените науки с нейните последствия в живота на хората и народите

означава упадък. За по-нататъшен напредък имаме нужда от съвършено нов импулс откъм духовната страна. Не може да се напредва по положени преди това духовни пътища, без да се наложи първо да се върнем обратно по тях. Гьоте представлява връх, но не неговото начало, а неговия край. Той показва резултатите от едно развитие, стигащо до него, намиращо в него своя най-пълен облик, което обаче не може да бъде продължено, без да се отиде към много по-изначални извори на духовното преживяване от тези, съдържащи се в това развитие. В такова настроение написах последната част от работата си, посветена на Гьоте.

Именно в това настроение за първи път се запознах със съчиненията на Ницше. „Отвъд доброто и злото“ беше първата негова книга, която прочетох. От начина, по който той разглежда нещата, бях едновременно запленил и отблъснат. Трудно ми беше да намеря правилната позиция по отношение на Ницше. Харесваше ми стилът му, харесвах дързостта му. Но изобщо не ми допаднаше начинът, по който Ницше говори за най-дълбоките проблеми, без да се потопи в тях с душата си в съзнателно духовно преживяване. Тогава отново забелязвах, че той казва много неща, които ми бяха безкрайно близки в духовното преживяване. Така самият аз почувствах, че неговата борба ми е близка, и изпитах потребност да изразя тази близост. Струваше ми се, че Ницше е сред най-трагичните хора на тогавашното съвремие. И този трагизъм на предразположената към по-голяма задълбоченост душа по мое мнение произтичаше от общата духовна атмосфера на естественонаучната епоха. В такива усещания преживях последните си години във Виена.

Преди края на първия период от моя живот успях да посетя още Будапеща и Трансилвания. Един от моите приятели, родом от Трансилвания, за когото споменах преди и който през всичките години беше останал свързан с мен с рядка преданост, ме бе запознал с много от пребиваващите във Виена негови земляци. Така към моя станал вече много широк кръг

познати се прибави и кръг от трансилванци. Между тях бяха господин и госпожа Брайтенщайн, с които тогава се бяхме сприятелили и с които си останахме най-сърдечни приятели. Дълго време те имаха водеща позиция във Виенското Антропософско общество. Човешките контакти с трансилванци доведоха до пътуването ми до Будапеща. Столицата на Унгария, с толкова различния си от Виена характер, ме впечатли дълбоко. От Виена дотам се стигаше през един район, блестящ с очарователната си природа, с темпераментната натура и музикалния живец на хората. Щом погледнеш от прозореца на влака, човек добиваше впечатлението, че самата природа тук е станала особено поетична и че хората, не обръщащи много внимание на обичайната за тях поезия на природата, сноват напред-назад в съзвучие със собствената си съкровена музика на сърцето. А когато стъпеше в Будапеща, пред него се разкриваше един свят, към който представителите на други европейски народи гледаха с наистина голям интерес, който обаче никога не можеше да бъде разбран докрай от тях. Тъмен фон, озарен от играеща си с цветовете светлина. Когато стоях пред паметника на Ференц Деак, същността на този народ застана пред погледа ми като концентрирана в този човек. В главата на създателя на тази Унгария, която съществуваше от 1867 до 1918 г., живееше твърда и горда воля, която действа сърцато и надделява без хитрост, а със стихийна непосредственост. Чувствах колко субективно верен за всеки истински унгарец е често чуваният от мен девиз: „Извън Унгария няма живот, а дори и да има, това изобщо не е живот.“

На западната унгарска граница като дете видях как немците усещаха тази твърда и горда воля. Сега във вътрешността на Унгария научих как тази воля води маджарския народ до затвореност към човечеството, която, както с известна наивност си мислят те, ги обгръща с някакъв романтичен ореол, виден за самите тях, който обаче се открива по-скоро пред скритите очи на природата, отколкото пред отворените очи на хората.

Половин година след това посещение трансилванските ми приятели уредиха възможността да изнеса лекция в Херманщат. Беше по Коледа. Пътувах през обширни равнини, по средата на които е разположен град Арад. Изпълнената с копнеж поезия на Ленау прозвуча в сърцето ми, когато очите ми видяха тези равнини, в които всичко е простор, който не поставя никаква преграда пред бродещия поглед. Трябваше да пренощувам в едно гранично село между Унгария и Трансилвания. Половината нощ седях в салона на една гостилница. Освен мен там имаше само група картоиграчи, насядали около една маса. На нея се бяха събрали хора от всички националности, които тогава можеха да се намерят в Унгария и Трансилвания. Хората играеха с невероятна разпаленост, която всеки път избуяваше наново през интервали от половин час и се изразяваше под формата на душевни облаци, издигащи се над масата, които се борят помежду си като демони и изцяло поглъщат хората като в змийски кълба. Какво различие в начина на проявяване на страст у различните национални типове!

През Коледния ден пристигнах в Херманщат. Бях въведен в кръга на трансилванските саксонци. Там те живееха сред румънците и маджарите. Благородна народност, желаеща да съхрани своята доблест в упадък, който не искаше да види. Германофилство, което, като спомен от отклоняването на живота му на Изток преди столетия, искаше да остане вярно на своя източник, което обаче с тази си душевна настройка носи белега на отчуждение от света, изразяващо се в живота като придобита чрез възпитанието универсална веселост. Прекарах прекрасни дни сред немски духовници от евангелската църква, учителите от немските училища и други немски трансилванци. Сърцето ми се сгръ сред тези хора, които, в грижата за своя народностен характер и неговото култивиране, развиваха една култура на сърцето, обърната преди всичко към сърцата на другите.

Тази топлина живееше в душата ми, когато, заедно със

старите и новите си приятели, загърнат в дебели кожи, предприех пътуване с шейна през ледения мраз и скърцащия сняг на юг към Карпатите (трансилванските Алпи). Черен, залесен отвесен планински скат, когато се приближаваш към тях отдалеч; дива, насечена, често всяваща ужас планинска местност, когато вече си там.

Съсредоточие на всичките ми преживявания там беше моят дългогодишен приятел. Той все измисляше по нещо ново, за да опозная по-добре трансилванското саксонство. Той все още продължаваше да прекарва известно време ту във Виена, ту в Херманщат. За насърчаване на трансилванското саксонство в този период беше основал седмичен вестник в Херманщат. Начинание, състоящо се изцяло от идеализъм и нито грам практическа мисъл, на което обаче сътрудничеа почти всички представители на саксонството. След няколко седмици то се провали.

Преживявания като това пътуване ми бяха дадени от съдбата. Чрез тях можах да си изработя отношение към външния свят, нещо, което не ми беше лесно, докато животът в духовния елемент за мен беше нещо напълно естествено.

Обратният ми път към Виена беше изпълнен с тъжни спомени. Там почти веднага в ръцете ми попадна една книга, за чието „духовно богатство“ тогава се говореше в най-широки кръгове: „Рембранд като възпитател“. В разговорите за тази книга, които тогава се водеха повсеместно, където и да отиде човек, винаги се говореше за появата на един напълно нов дух. Но именно поради това явление се убедих колко самотен бях с моята душевна настройка сред тогавашния духовен живот.

По отношение на книгата, възхвалявана в най-висша степен от цял свят, усещах нещата така: струваше ми се, че сякаш някой няколко месеца всяка вечер е седял на някоя маса в една от добрите гостилници и е слушал „духовитостите“, изричани от „най-забележителните“ личности на техните запазени маси, след което ги е записал в афористична форма.

След тази продължителна „подготвителна работа“ е сложил бележките със сентенциите в един кош, разтръскал го е силно, за да ги размеси добре, и след това отново ги е извадил. След изваждането им е съединил листчетата едно към друго и така се е получила книга. Разбира се, тази критика е преувеличена. Но усещането ми за живота ме принуждаваше да отхвърля това, което тогавашният „дух на времето“ възхваляваше като върхово постижение. Възприемах „Рембранд като възпитател“ като книга, която се държи на повърхността, единствено благодарение на остроумно подадени мисли, нямащи нищо общо с истинските глъбини на човешката душа в нито едно от нейните изречения. Беше ми болно, че съвременниците ми смятаха тъкмо една такава книга за творение на дълбока личност, докато аз нямаше как да не твърдя, че такива мислители, шляпащи в плитчините на духовните води, ще изгонят от душите всичко дълбоко човешко.

Когато бях на четиринадесет години, се наложи да започна да давам частни уроци. В продължение на петнадесет години, до началото на втория период от живота ми, който прекарах във Ваймар, съдбата ми беше обвързана с тази дейност. Душевното развитие на много хора в детска и юношеска възраст се свърза със собственото ми развитие. При това можях да наблюдавам колко различно е житейското съзряване при мъжкия и женския пол. Защото освен да давам уроци на момчета и млади мъже, към участва ми спадеше да се занимавам и с няколко девойки. Да, известно време дори майката на момчето, чието възпитание бях поел поради патологичното му състояние, беше моя ученичка по геометрия. Друг път пък преподавах естетика на тази дама и сестра ѝ.

В семейството на това момче дълги години бях намерил нещо като дом, от който ходех и у други семейства, за да възпитавам и преподавам. Поради близките приятелски отношения с майката на момчето стана така, че изцяло споделях радостите и неволите на това семейство. В тази жена виждах рядко красива човешка душа. Тя беше напълно отдадена на

грижата за развитието и съдбата на четирите ѝ момчета. От нейния пример човек можеше да изучава великата майчина любов. Съвместната работа с нея в областта на възпитанието придаваше на живота прекрасно съдържание. Тя имаше музикален талант и с въодушевление се занимаваше с музика. Отчасти сама провеждаше упражненията по музика с нейните синове, докато бяха малки. С мен разговаряше обстойно по най-разнообразни житейски проблеми, отнасяйки се към всичко с разбиране и дълбок интерес. Тя проявяваше голямо внимание и към моите научни и други работи. По това време изпитвах най-дълбока необходимост да обсъждам с нея всичко, което ме занимаваше вътрешно. Когато говорех за духовните си преживявания, тя ме слушаше по един свойствен за нея начин. За разума ѝ тези неща изглеждаха доста привлекателно, но той запазваше лека нотка на резервираност. Душата ѝ обаче попиваше всичко. Същевременно тя поддържаше определено натуралистично виждане по отношение на човешкото същество. Смяташе, че моралната душевна природа е изцяло свързана със здравето или болестта на физическия организъм. Имам предвид, че тя инстинктивно мислеше за хората по медицински начин, като мисленето ѝ клонеше към известен натурализъм. Да разговарям с нея на тази тема ми оказваше изключително благотворно влияние. Освен това отношението ѝ към външния живот беше на жена, която изпълнява с най-силно чувство на дълг всичко, спадащо към нейната участ, но която все пак гледа вътрешно на по-голямата част от него като на нямащо никакво отношение към нея. Тя гледаше на съдбата си като на нещо обременяващо. Но също и не изискваше нищо от живота. Приемаше го такъв, какъвто дойде, доколкото това не касаеше синовете ѝ. По отношение на тях обаче изживяваше всичко с най-силните емоции на своята душа.

Съпреживявах всичко това: душевния живот на една жена, трогателната ѝ отдаденост на нейните синове, живота на семейството в рамките на широк кръг роднини и познати. Но това не минаваше без трудности. Семейството беше еврей-

ско. Във възгледите си то бе напълно свободно от всякаква религиозна и расова ограниченост. Но главата на семейството, към когото изпитвах най-топли чувства, беше развил известна чувствителност към всички съждения, изказвани за евреите от неевреи. Тя се дължеше на искрата на антисемитизма, която се разпалваше по това време.

Тогава вземах живо участие в борбите, водени от немците в Австрия за националното им съществуване. Стигнах и до това да се занимавам с историческото и социално положение на евреите. Тези ми занимания станаха особено интензивни, когато излезе „Хомункулус“ на Хамерлинг. Поради това си произведение този виден немски поет беше смятан за антисемит от голяма част от журналистите, дори и немските национални антисемити претендираха, че той е един от тях. Това малко ме засягаше, но пък написах една статия за „Хомункулус“, в която, както вярвах, се бях изказал напълно обективно по отношение на евреите. Мъжът, в чиято къща живеях и с когото се бяхме сприятелили, я прие като особен вид антисемитизъм. Приятелските му чувства към мен не пострадаха ни най-малко, но той беше дълбоко опечален. Когато прочете статията, се обърна към мен, разкъсан от най-дълбоко страдание, и ми каза: „Това, което пишете тук за евреите, изобщо не може да се тълкува в приятелски смисъл, но не това е, което ме наранява, а фактът, че при тесните си контакти с нас и нашите приятели сте могъл да имате преживяванията, свързани с нас, които са Ви накарали да пишете по този начин.“ Мъжът грешеше. Защото бях направил преценката си, изхождайки изцяло от духовно-исторически обзор. Нищо лично не беше й повлияло. Той не можеше да види това по този начин. На обясненията ми отвърна със забележката: „Не, според тази статия мъжът, който възпитава моите деца, не е „приятел на евреите“. По този въпрос не можах да го разубедя. И за миг обаче той не си помисли, че нещо трябва да се промени във връзката ми със семейството. Той я виждаше като необходимост. Аз пък още по-малко можех да приема случилото се като повод за промяна

на. Защото разглеждах възпитанието като задача, определена ми от съдбата. Ние двамата обаче не можехме да направим нищо друго освен да си помислим, че в нашите отношения се е намесил някакъв трагичен отпечатък.

Към всичко това се прибави и фактът, че много от приятелите ми бяха придобили от тогавашните национални борби антисемитски нюанс в отношението си към евреите. Те не гледаха със симпатия на положението и работата ми в един еврейски дом. А домакинът на този дом пък намираще в приятелските ми връзки с такива личности единствено потвърждение на впечатлението, което си беше създал от моята статия.

Към семейния кръг, който споделях толкова отблизо, принадлежеше Игнац Брюл, композитор на „Златният кръст“. Това беше личност с тънък усет, която изключително ми се нравеше. У Игнац Брюл имаше нещо чуждо на света, нещо вгълбено в себе си. Интересите му не се изчерпваха само с музиката. Те бяха насочени към много страни на духовния живот. Той можеше да изживее тези си интереси единствено като „галеник“ на съдбата, на фона на семеен кръг, който никога не позволи той изобщо да бъде докоснат от грижите за ежедневието и който даде възможност творчеството му да се развие, стъпвайки на известно благосъстояние. Така той не израсна в живота, а само в музиката. Доколко стойностно или не беше музикалното му творчество, няма нужда да обсъждам тук. Но колко очарователни бяха срещите с него на улицата, когато, щом някой го заговореше, той сякаш се събуждаше от своя свят на тонове! Обикновено не си закопчаваше копчетата на жилетката в правилните илици. Очите му говореха с блага замисленост, походката му не беше твърда, но изразителна. С него можеше да се беседва за много неща. Той имаше деликатно разбиране за тях, но се виждаше как почти веднага съдържанието на разговора у него неусетно преминава в сферата на музикалното.

В семейството, при което живеех, се запознах и със знаменития лекар д-р Бройер, който заедно с Фройд беше свър-

зан с раждането на психоанализата. Той обаче беше споделял този възглед само в началото и определено не беше съгласен с по-късното му развитие от Фройд. За мен д-р Бройер беше изключително привлекателна личност. Възхищавах се от неговото отношение към лекарската професия. Освен това и в други области той беше дух с многостранни интереси. Говореше за Шекспир така, че човек силно да се запали по него. Беше интересно да го слушаш и как говори чисто по медицински за Ибсен или дори за „Кройцера соната“ на Толстой. Когато разговаряше на такива теми с моята приятелка, която описах тук, а именно майката на възпитаваните от мен деца, често с най-голям интерес се присъединявах към тях. Психоанализата тогава още не беше възникнала. Но проблемите в това направление вече съществуваха. Феномените на хипнозата пък бяха придали на медицинското мислене особена окраска. Приятелката ми беше в приятелски отношения с д-р Бройер още от своята младост. Тук се натъкнах на един факт, който ми даде доста поводи за размисъл. В някои случаи тази жена мислеше още по-медицински и от този толкова виден лекар. Веднъж ставаше дума за един зависим от морфин. Д-р Бройер го лекуваше. Жената веднъж ми каза следното: „Помислете си само какво е направил Бройер. Той заставил зависимия да му даде честната си дума, че повече няма да приема морфин. Вярвал, че с това е постигнал нещо, и бил възмутен, когато пациентът не успял да спази обещанието си. Дори ми каза: „Как мога да лекувам някого, който не държи на думата си?“ Нима някой би повярвал – така каза тя, – че един толкова знаменит лекар може да е толкова наивен? Как бихме могли да искаме да изцерим нещо така дълбоко вкоренено в природата чрез едно обещание?“ Не е важно дали тя имаше пълно право. Вижданията на лекаря относно терапията на внушението може и да са изиграли роля при опита му за лечение, но никой не би могъл да отрече, че твърдението на приятелката ми свидетелства за необикновената енергия, с която тя говореше по достоен за внимание начин, изхождайки от духа, живеещ във

Виенското медицинско училище тъкмо по времето, когато то беше в своя разцвет.

Тази жена беше забележителна по свой начин. Срещата с нея представлява значително явление в моя живот. Тя вече отдавна не е между живите. Сред причините, които направиха за мен трудно напускането на Виена, е и тази, че се налагаше да се разделя с нея.

Когато погледна назад към съдържанието на първия период от моя живот, докато се опитвам да го охарактеризирам външно, у мен намира следното усещане: съдбата ме е водила така, че на тридесетгодишна възраст да не се виждам обвързан с никаква външна „професия“. В Архива на Гьоте и Шилер във Ваймар също постъпих, не за да заема служба за цял живот, а като свободен сътрудник на изданието на Гьоте, публикувано от Архива по поръчка на великата херцогиня Софи. В доклада, който отпечата директорът на Архива в дванадесетия том на Гьотевия годишник, е записано: „Към постоянните ни сътрудници от есента на 1890 г. се присъедини Рудолф Щайнер от Виена. Възложена му е цялата област на „морфологията“ (с изключение на раздела за остеологията), пет или вероятно шест тома от „втората част“, допълнени от много важен материал от ръкописното наследство.“

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

За неопределен период от време отново бях изправен пред задача, която не ми беше дадена по повод на някакво външно събитие, а беше следствие от вътрешния процес на развитие на възгледите ми за света и живота. На същия се дължеше и че държах докторския си изпит в Росток, представяйки своя труд „Съгласуване на човешкото съзнание със самото себе си“. Външни обстоятелства направиха така, че да не мога да положа изпита във Виена. Зад себе си официално имах реалното училище, а не гимназия, въпреки че бях получил гим-

назиално образование благодарение на частните уроци, които давах по програмата на гимназията, и на самостоятелната си подготовка. Това изключваше възможността да получа докторска степен в Австрия. Бях се самообучавал задълбочено в областта на философията, но имах зад себе си официален курс на обучение, който ме изключваше от всичко, което дава достъп до следването на философия.

В края на първия период от живота си в ръцете ми беше попаднал един философски труд, който силно ме заплени: „Седем книги платонизъм“ от Хайнрих фон Щайн, който по това време преподаваше философия в Росток. Това обстоятелство доведе до това да предам своята дисертация на милия стар философ, когото много ценях заради неговата книга и когото за първи път видях на изпита.

Личността на Хайнрих фон Щайн все още битуваше най-живо в спомените ми. Почти така, сякаш съм преживял много неща заедно с него. Защото „Седем книги платонизъм“ представлява израз на ясно очертана философска индивидуалност. В тази книга философията като мисловно съдържание не се приема като нещо, почиващо на собствените си основи. Платон бива всестранно разгледан като философ, търсил философия, основаваща се на самата себе си. Откритото от него по този път е старателно представено от Хайнрих фон Щайн. В първите глави на това съчинение човек се вживява напълно в платоническия светоглед. След това обаче Щайн преминава към внасянето на Христовото откровение в развитието на човечеството. Това реално внедряване в духовния живот той посочва като нещо по-висше в сравнение с изработването на мисловно съдържание единствено чрез философията.

От Платон към Христос като към осъществяването на нещо възжелено – така би могло да се определи това, което се съдържа в изложението на Щайн. След това той проследява влиянието на платонизма в християнското развитие на светогледите.

Щайн е на мнение, че откровението е дало *от отвън* съ-

държанието на човешкия стремеж към светогледи. Тук не можех да се съглася с него. За мен беше преживяване, че човешкото същество би могло да има откровение, когато постигне съгласуване със самото себе си в живо духовно съзнание и че тогава чрез преживяването на идеите това откровение би могло да получи битие в човека. Но в книгата усещах нещо, което ме привлича. Реалният живот на духа зад този на идеите, ако и във форма, която да не беше моята, тук се явяваше импулс към всеобхватно историческо-философско изложение. Платон, великият носител на света на идеите, който с копнеж очаква своето осъществяване чрез Христовия импулс – да се представи това е смисълът на книгата на Щайн. Въпреки противоречието, в което се намирах по отношение на нея, тази книга ми беше по-близка от цялата философия, добиваща съдържание, изхождайки единствено от понятия и сетивен опит.

При Щайн ми липсваше и съзнанието, че все пак Платоният идеен свят също води своето начало от едно древно откровение на духовния свят. Това (дохристиянско) откровение, изложено по доста интересен начин в „История на идеализма“ на Ото Вилман, не се проявява във възгледите на Щайн. Той не разглежда платонизма като идеен остатък от праоткровението, който след това получава обратно загубеното си духовно съдържание в по-висша форма в християнството. Платоническите идеи при него са представени като понятиено съдържание, развило се от самото себе си и след това получило живот чрез Христос.

Въпреки това книгата е една от тези, които са написани с философска топлина. Нейният автор беше личност, пронизана от дълбока религиозност, която търси във философията израз на религиозния живот. На всяка страница от тритомното произведение се усеща стоящата зад него личност. След многократно препрочитане на книгата и особено на частите, в които става дума за връзката на платонизма с християнството, за мен беше важно преживяване да се срещна с автора лице в лице.

С цялостния си начин на поведение той беше спокой-

на личност в напреднала възраст, с благ поглед, който сякаш беше създаден да изследва кротко, но проникновено процеса на развитие на своите студенти. В неговия език – във всяка фраза, в тона на думите – прозираше разсъдливостта на философа. Такъв стоеше пред мен Щайн, когато го посетих преди изпита. Той ми каза: „Вашата дисертация не отговаря на изискванията. От нея се вижда, че не сте я писали под ръководството на някой преподавател. Но съдържанието на работата Ви ми позволява да я приема на драго сърце.“ Толкова много ми се искаше по време на устния изпит да ме попита за нещо, свързано със „Седем книги платонизъм“, но нито един от неговите въпроси не се отнасяше до тях. Всички бяха взети от Кантовата философия.

Винаги съм носил образа на Хайнрих фон Щайн дълбоко запечатан в сърцето си и щеше да ми бъде безкрайно приятно да се срещна отново с него. Съдбата никога повече не ни събра. Моят докторски изпит е един от любимите ми спомени, тъй като впечатлението от личността на Щайн далеч затъмнява всичко друго, свързано с него.

Настроението, с което отидох във Ваймар, носеше оттежка на обстояните ми занимания с платонизма. То много ми помогна да се ориентирам в задачата си в Архива на Гьоте и Шилер. Как живее Платон в идейния свят и как Гьоте? Това ме занимаваше, когато отивах към Архива и си тръгвах от него. Занимаваше ме и когато седях над ръкописите от Гьотевото наследство.

Този въпрос стоеше на заден план, когато в началото на 1891 г. дадох израз на впечатленията си от Гьотевото естествознание (в кратката статия „За обогатяването на нашите възгледи благодарение на публикуването на естественаучните съчинения на Гьоте от Гьотевия архив“ в том XII на „Гьотевия годишник“ с такива думи: „За повечето хора е невъзможно да си представят, че нещо, за чието проявление са необходими свършено *субективни* условия, може да има *обективно* значение и същност. Пример за това е „прарастението“. То пред-

ставява *същностното*, обективно съдържащо се във всички растения. Но за да получи то проявено битие, човешкият дух е този, който трябва да го построи свободно.“ Или по-нататък: „Едно правилно разбиране на Гьотевия начин на мислене дава и възможността да се реши дали е съобразно с разбирането на Гьоте прарастението или праживотното да се идентифицират с някоя проявена или очакваща се да се прояви сетивно в определено време реална органична форма. На този въпрос може да се отговори единствено с категорично „не“. „Прарастението“ се съдържа във всяко растение, може да се получи от растителния свят чрез конструктивната сила на духа, но за никоя отделна, индивидуална форма не може да се говори като за типична.“

Така станах сътрудник в Архива на Гьоте и Шилер. Това беше мястото, където филологията от края на деветнадесети век бе взела връх в писменото наследство на Гьоте. Начело на Архива стоеше неговият директор Бернхард Зуфан. С него още от първия ден на Ваймарския период от живота ми установихме лични отношения. Имах възможност често да посещавам дома му.

Бернхард Зуфан бе станал приемник на Ерих Шмит, първия директор на Архива, благодарение на приятелството си с Херман Грим.

Последният Гьотев потомък, Валтер фон Гьоте, беше завещал Гьотевото наследство на великата херцогиня Софи. Тя основала Архива, за да може наследството да заеме подобаващото му място в духовния живот. Естествено тя се обърнала към онези личности, за които е предполагала, че са длъжни да знаят какво трябва да стане с ръкописите на Гьоте.

Такъв човек беше преди всичко г-н фон Льофер. Той сякаш беше предопределен да стане посредник между познавачите на Гьоте и Ваймарския двор, на който беше поверено управлението на Гьотевото наследство. Защото той беше стигнал до високо служебно положение в пруското министерство на дворцовото домакинство, така че беше в близки отношения

с кралицата на Прусия, сестра на великия херцог фон Ваймар, и същевременно беше най-важният сътрудник на най-прочутото по това време издание на Гьоте, това на Хемпел.

Льопер беше уникална личност, една много симпатична смесица от светски човек и чуждак. В областта на „изследването на Гьоте“ той беше дошъл като любител, а не като специалист. Но със своята работа си беше спечелил огромно уважение. В съжденията си за Гьоте, представени в такава красива форма в неговото издание на „Фауст“, той беше напълно самостоятелен. Това, което излагаше, беше научил от самия Гьоте. И когато към него се обърнаха за съвет кой би могъл най-добре да управлява литературното наследство на Гьоте, той, разбира се, си спомни за онези познавачи на Гьоте, с които се беше запознал благодарение на собствената си работа в тази област.

Първият взет предвид беше Херман Грим. Той се беше заел с Гьоте като историк на изкуството. Като такъв беше изнасял лекции за Гьоте в Берлинския университет, които после беше публикувал в книга. Но същевременно той може би гледаше на себе си като на духовен потомък на Гьоте. Беше израснал от онези кръгове на немския духовен живот, които винаги бяха пазили жива традицията за Гьоте и които можеха да се смятат за свързани с него по личен начин. Съпругата на Херман Грим беше Гизела фон Арним, дъщеря на Бетина, авторка на книгата „Кореспонденцията на Гьоте с едно дете“.

Херман Грим съдеше за Гьоте като въодушевен от изкуството човек. Още повече че като историк на изкуството той беше учен само дотолкова, доколкото му беше възможно, за да съхрани в себе си лично отношение към изкуството в качеството на негов ценител.

Мисля, че с Льопер, с когото беше в приятелски отношения поради общия им интерес към Гьоте, Херман Грим можеше да се разбира добре. Представям си, че когато двамата са си говорили за Гьоте, на преден план е излизал човешкият интерес към гения, а научното разглеждане е оставало на заден план.

Научен подход към Гьоте проявяваше единствено Вилхелм Шерер, професор по история на немската литература в Берлинския университет. В негово лице двамата трябваше да признаят официалния познавач на Гьоте.

Льопер го правеше по детски безобиден начин. Херман Грим пък – с известна вътрешна съпротива. Защото всъщност не му беше симпатичен филологическият метод на анализ, прилаган от Шерер.

В тези три личности беше съсредоточено същинското ръководство в управлението на Гьотевото литературно наследство. Но все пак то премина почти изцяло в ръцете на Шерер. Льопер определено не мислеше да участва в задачата с нещо повече от това да дава съвети и да бъде външен сътрудник. Той беше свързан с обществените дела благодарение на положението си в пруския двор. Херман Грим мислеше за това също толкова малко. Благодарение на позицията си в духовния живот, той беше склонен единствено да дава указания и общи ръководни линии за работата. За изпълнение на детайлите не можеше да отговаря.

Съвсем различно стояха нещата при Вилхелм Шерер. За него Гьоте беше важна глава в историята на немската литература. В Архива на Гьоте излизаха наяве нови източници от изключително значение за попълването на тази глава. Следователно работата в Гьотевия архив трябваше да бъде систематично включена и подредена в общото литературно-историческо дело. Така възникна планът за издание на Гьоте, съставено коректно от филологическа гледна точка. Шерер пое духовния контрол, а ръководството на Архива бе поето от Ерих Шмит, негов ученик, който тогава заемаше професурата по история на съвременната немска литература във Виена.

Така работата в Архива на Гьоте доби своя облик, който се отразяваше и на всичко друго, случващо се в Гьотевия архив или във връзка с него. Всичко носеше характера на тогавашния филологически начин на мислене и работа.

У Вилхелм Шерер литературно-историческата филоло-

гия се стремеше към подражание на тогавашните естественонаучни методи. Вземаха се най-разпространените естественонаучни идеи и желанието беше литературно-историческите филологически идеи да бъдат възпроизведени по техен образец. Откъде даден поет е заимствал нещо, как се е трансформирала тази заемка у него – ето въпросите, поставяни в основата на историята на развитието на духовния живот. Личността на поета изчезна от полезрението. Появиха се възгледи за развитието на „сюжети“ и „мотиви“ от личностите. Този метод на анализ стигна своя апогей в голямата монография на Ерих Шмит за Лесинг. В нея главното не е личността на Лесинг, а много подробно разглеждане на мотива на Мина фон Барнхелм, мотива на Натан и т.н.

Шерер почина рано, скоро след основаването на Архива на Гьоте. Учениците му бяха многобройни. Ерих Шмит беше отзован от Гьотевия архив, за да заеме мястото на Шерер в Берлин. Тогава Херман Грим се наложи директорството на Архива да не получи някой от многобройните ученици на Шерер, а Бернхард Зуфан.

Преди това той заемаше поста гимназиален учител в Берлин. Същевременно беше издал съчиненията на Хердер. Благодарение на това изглеждаше сякаш предопределен да поеме и ръководството на Гьотевото издание.

Ерих Шмит си запази известно влияние и така духът на Шерер продължи да управлява работата върху Гьоте. Но идеите на Херман Грим излязоха по-силно на преден план, ако не в начина на работа, то поне що се касае до атмосферата на общуване в Архива на Гьоте.

Когато пристигнах във Ваймар и влязох в по-тясна връзка с него, Бернхард Зуфан беше човек, кален в личния си живот от тежки изпитания. Беше видял двете си съпруги, които бяха сестри, преждевременно зарити в гроба. Сега той живееше във Ваймар с двете си момчета, тъгуващ по напусналите го, без каквато и да е радост от живота. Единствената светлина за него беше благоразположението, което получаваше от велика-

та херцогиня Софи, дълбоко почитаната от него владетелка. В тази почит нямаше нищо сервилно. Зуфан обичаше великата херцогиня и ѝ се възхищаваше като личност.

Зуфан беше привързан към Херман Грим с беззаветна преданост. Преди това в Берлин на него бяха гледали като на член на семейство Грим и с удоволствие се беше потапял в духовната атмосфера, царяща в този дом. Но у него имаше нещо, което не му позволяваше да се адаптира към живота. С него човек определено можеше да говори на най-възвишени духовни теми, но в разговора лесно се промъкваше някаква горчивина, произлизаща от неговите усещания. Тази горчилка живееше преди всичко в собствената му душа. Той се бореше с нея с помощта на сух хумор. Поради това беше трудно хората да се отнасят към него с топлота. Той можеше на един дъх да се отзове със симпатия на някоя велика идея и – без никакъв преход – да изпадне в дребнави тривиалности. Към мен се отнасяше с неизменно благородно отношение. От духовните интереси, живеещи в душата ми, не се интересувах, като от време на време ги разглеждаше от гледната точка на суховатия си хумор. Но към насоката на работа ми в Архива на Гьоте и към личния ми живот проявяваше най-голям интерес.

Не мога да отрека, че понякога това, което правеше Зуфан, начинът, по който постъпваше при управлението на Архива, и ръководенето на Гьотевото издание ми правеше много неприятно впечатление. Никога не съм държал това в тайна. Но погледна ли назад към годините, преживени с него, все пак връх взема дълбокото вътрешно съчувствие към съдбата и личността на този преживял толкова много тежки изпитания човек. Той страдаше от живота и страдаше от себе си. Виждах как, при всичките добри страни на неговия характер и способностите му, той като че ли все повече затъваше в безпочвени и безплодни размишления, надигащи се в душата му. Когато Архивът на Гьоте и Шилер се премести в новопостроената за него сграда на река Илм, във връзка с откриването на тази сграда Зуфан каза, че вижда в себе си една от онези човешки

жертви, които в древността са зазиждали в портите на свещени здания за благословия на делото. Наистина постепенно той изцяло се живя в една изфантазирана от самия него роля на жертва на нещо, с което не се чувстваше напълно свързан. Той се чувстваше като товарното муле на тази работа, свързана с творчеството на Гьоте, не можещо да изпита никаква радост от задачата, от която други биха се вдъхновили в най-висша степен. В подобно настроение го намирах винаги, когато се срещаш с него вече след отпътуването ми от Ваймар. Той сложи край на живота си в помрачено съзнание.

Освен Бернхард Зуфан, когато постъпих в Архива на Гьоте и Шилер, там работеше и Юлиус Вале. Той беше извикан тук още от Ерих Шмит. Вале и аз се бяхме сблизили още по време на първия ми престой във Ваймар и между нас се изградиха сърдечни приятелски отношения. Вале работеше по издаването на дневниците на Гьоте. Архивар беше Едуард фон дер Хелен, който се грижеше също и за издаването на писмата на Гьоте.

В подготовката на „съчиненията на Гьоте“ сътрудничеса и голяма част от света на немските германисти. Тук непрекъснато пристигаха и отново си заминаваха професори и преподаватели по филология. С тях прекарвахме много от времето си през по-дългите им или по-кратки посещения дори и извън Архива. Имахме възможност да се потопим изцяло в кръга от интереси на тези личности.

Освен тези същински сътрудници на Гьотевото издание Архивът се посещаваше от многобройни личности, интересуващи се от една или друга от богатите ръкописни сбирки на немски поети. Защото Архивът постепенно се превърна в място за събиране на литературните наследства на много поети. Идваха и други заинтересовани, които малко се интересуваха от ръкописите и искаха просто да се занимават в библиотеката, намираща се в помещенията на Архива. Имаше и много посетители, желаещи просто да видят литературните съкровища на Архива.

Всички работещи в Архива се радваха, когато се появеше Льопер. Той влизаше с дружелюбни и приветливи забележки. Даваха му работния материал, той се настаняваше и работеше часове наред с рядко срещана концентрация. Каквото и да ставаше около него, той не вдигаше поглед. Ако ми се наложеше да търся vyplъщението на приветливостта, щях да избира г-н фон Льопер. Приветлив беше неговият начин на изследване на Гьоте, любезна беше всяка дума, която отправяше към някого. Особено приветлив беше отпечатъкът, който беше възприел целият му душевен живот поради факта, че почти винаги изглеждаше така, сякаш размишлява над въпроса как Гьоте да бъде представен пред света, така че да може да бъде истински разбран. Веднъж седях до него на едно представление на „Фауст“ в театъра. Заговорих го за режисурата на пиесата, за актьорската игра. Той изобщо не слушаше какво му казвам. Но възрази: „Да, тези актьори често използват думи и изрази, които изобщо не подхождат за Гьоте.“ Още повече разполагаше към себе си Льопер със своята „разсеяност“. Когато в антракта започнах да говоря за нещо, свързано с изчисляване на времето, Льопер каза: „И така, 1 час съдържа 100 минути, а минутата – 100 секунди...“ Вторачих се в него и казах: „60, Ваше превъзходителство.“ Той погледна часовника си, провери, засмя се от сърце, преброи и каза: „Да, да, 60 минути, 60 секунди.“ Често наблюдавах у него подобни доказателства за „разсеяност“. Но дори на тези прояви на особеностите на душевната природа у Льопер не можех да се надсмивам, тъй като те бяха необходимото странично явление на свободната му от всякаква поза, несантиментална, бих казал, прелестна сериозност на тази личност, която същевременно оказваше очарователно въздействие. Той говореше с преливащи едно в друго изречения, почти без мелодия на речта, но през безцветната му реч изпъкваше ясно отчетливостта на мисълта.

Когато се появеше Херман Грим, в Архива се установяваше атмосфера на духовно благородство. От момента, когато – още във Виена – прочетох книгата му за Гьоте, у мен се

породи най-дълбока симпатия към неговия дух. И тъй като за първи път можах да го срещна в Архива, бях прочел почти всичко, излязло от него дотогава. Благодарение на Зуфан скоро се запознах с него по-отблизо. Веднъж ме покани на обяд в своя хотел, когато Зуфан отсъстваше от Ваймар, а той беше дошъл да посети Архива. Бяхме сами. Очевидно му беше приятно да чуе как разбирам възгледите му за света и живота, така че започна да споделя. Говори ми за своята идея за „История на немската фантазия“, която носеше в душата си. Тогава останах с впечатлението, че възнамерява да напише такава книга. Това не се случи, но той много красиво изложи пред мен как непрекъснатият поток на историческото развитие получава своите импулси от недрата на творческата народна фантазия, която в неговото тълкувание приемаше характера на жив, действителен свръхсетивен гений. По време на този обяд се почувствах силно увлечен от тези тълкувания на Херман Грим. Вярвах, че зная как действат свръхсетивната духовност през човешкия век. Пред себе си имах личност, чиято духовна визия достига до творещата духовност, която обаче не желае да обхване познавателно целия живот на тази духовност, а остава в областта, в която духовното в човека се проявява като фантазия.

Херман Грим имаше особената дарба да обзира по-големи или по-малки епохи от духовната история и да разказва за тях в точна и одухотворена епиграмна форма. Когато описваше някоя отделна личност, например Микеланджело, Рафаело, Гьоте или Омир, той винаги ги изобразяваше на фона на такива обзори. Често препрочитах една от неговите статии, в която дава особено точна обзорна характеристика на такива епохи като елинистическата, римската и Средновековието. Той цял беше откровението на един единен стил. Когато отсичаше красивите си фрази в устната реч, имах усещането, че точно такива фрази могат да се срещнат и в която и да е от статиите му, а когато след запознанството ми с него четях някоя негова статия, ми се струваше, че го чувам как говори. Той не си позволяваше никаква небрежност в устната реч, а имаше

чувството, че в художествено-литературното изложение човек трябва да остане същият, какъвто е и в ежедневиия живот. Но в ежедневиия живот Херман Грим не беше като другите хора. За него беше напълно естествено да води стилизиран начин на живот.

Когато Херман Грим се появяваше във Ваймар и в Архива, усещаме дома на литературното наследство свързан с Гьоте посредством тайни духовни нишки. Но не по начина, когато идваше Ерих Шмит. Той беше свързан с ръкописите, съхранявани в Архива, не чрез идеи, а чрез историко-филологическия метод. Така и не можах да стигна до някаква човешка връзка с Ерих Шмит. И така, цялото голямо уважение, което му оказваха в кръга на всички, които работеха в Архива като филолози на Шерер, практически не ме впечатляваше.

Винаги приятни бяха моментите, когато в Архива се появяваше великият херцог Карл Александър. В тази личност живееше едно показващо се в аристократично поведение, но истинско вътрешно възхищение от всичко, свързано с Гьоте. Благодарение на своята възраст, на постоянната си връзка с всичко значително в немския духовен живот и своята печелеща симпатиите любезност той правеше много добро впечатление. Приятна ни беше мисълта да знаем, че е покровител на работата върху Гьоте.

Великата херцогиня Софи, притежателка на Архива, виждахме само при особено тържествени поводи. Когато имаше да ни каже нещо, тя викаше Зуфан при себе си. При нея водеха и сътрудническите посетители, за да ѝ ги представят. Грижата ѝ за Архива обаче беше изключителна. По това време тя лично проведе цялата предварителна подготовка за строежа на държавна сграда, достойно хранилище за литературното наследство.

Също и Карл Август, наследник на великия херцог, който почина преди да поеме управлението, идваше често в Архива. Интересът му към всичко, което ставаше там, не беше особено задълбочен, но с удоволствие разговаряше с нас, сътрудници-

те. Разглеждаше повече като задължение необходимостта да се интересува от духовния живот. Жив обаче беше интересът на Паулине, наследница на великия херцог. С нея често имах възможност да разговарям за неща, свързани с Гьоте, поезията и т.н. По отношение на социалните си връзки Архивът се намираше между научните и артистичните кръгове и Ваймарското дворцово общество. Той получаваше собствената си обществена окраска и от двете страни. Едва се бяха затворили вратите зад някой професор, когато отново се отваряха пред някоя княжеска особа, дошла на посещение в двора. Много хора с всевъзможни позиции в обществото участваха в случващото се в Архива. В него се водеше активен живот, интересен в много отношения.

В непосредствено съседство с Архива беше Ваймарската библиотека. В нея в качеството на главен библиотекар обитаваше Райнхолд Кьолер, човек с детинска душевност и почти безгранична начетеност. Сътрудниците на Архива често посещаваха библиотеката по работа, защото тя разполагаше с мощен литературен материал, представляващ важно допълнение към това, което се съхранява в Архива. Райнхолд Кьолер познаваше митовете, приказките и сагите с уникална изчерпателност. Знанията му в областта на лингвистиката бяха със заслужаваща възхищение универсалност. Той знаеше къде да намери и най-скритите литературни свидетелства. При това скромността му беше трогателна и приемаше хората с най-сърдечна отзивчивост. Той никога не позволи на някого друго да донесе книгите, от които имаше нужда, от рафтовете, на които почиваха, до читалнята на библиотеката, където работехме. Веднъж отидох там и помолих за една книга, която Гьоте беше използвал при ботаническите си проучвания, за да я прегледам. Райнхолд Кьолер отиде да донесе вехтата книга, която сигурно от столетия стоеше складирана неизползвана някъде най-отгоре. Дълго време не се върна. Потърсиха го къде е. Беше паднал от стълбата, на която се беше покатерил, за да стигне до книгата, и си беше счупил тазобедрената кост.

Този мил, благороден човек така и не можа да се оправи от последиците от инцидента. След дълго боледуване този уважаван от всички човек почина. Аз страдах много от болезнената мисъл, че това нещастие се беше случило, за да ми предостави книгата, която аз бях поръчал.

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

С две лекции, които трябваше да изнеса скоро след началото на ваймарския си период, за мен са свързани важни спомени. Едната държах във Ваймар на тема „Фантазията като създател на културата“. Тя предшестваше гореописания разговор с Херман Грим за вижданията му относно историята на развитието на фантазията. Преди да изнеса лекцията, изхождайки от духовния си опит, се опитах да обобщя в душата си това, което можех да кажа за несъзнаваните духовни влияния на истинския духовен свят върху човешката фантазия. Струваше ми се, че от това, което живее във фантазията, само отнасящото се до нейното съдържание е стимулирано от човешките сетива. Същинското творческо в истинските форми на фантазията за мен се явяваше отражението на духовния свят, съществуващ извън човека. Искях да покажа, че фантазията е вратата, през която съществата от духовния свят въздействат непряко върху културното развитие чрез човека.

Тъй като бях ориентирал идеите си за тази лекция съобразно подобни цели, изказванията на Херман Грим ми направиха дълбоко впечатление. Той въобще нямаше необходимост да изследва свръхсетивните духовни източници на фантазията. Приемаше проявяващото се като фантазия в човешките души като факт и искаше да проследи неговото развитие.

Първо представих единия полюс на разгръщане на фантазията – живота по време на сън. Показах как външните сетивни възприятия се преживяват от приглушения живот на съзнанието в съня не както в будно състояние, а трансформи-

рани символично-образно; как вътрешните телесни процеси се изживяват с подобни символи; как преживяванията се издигат до съзнанието не в трезви спомени, а по начин, указващ за енергична преработка на преживяното в глъбините на душевния живот.

Насън съзнанието е приглушено. То потъва в сетивно-физическата действителност и съзерцава дейността на духовното в сетивното битие, което остава скрито в сетивното възприятие, което обаче се струва на полусънното съзнание само като игра на цветове от плитчините на сетивното.

Във фантазията душата се издига над обикновеното състояние на съзнанието в същата степен, в която потъва под него в сънния живот. Появява се не духовното, скрито в сетивното битие, а духовното въздейства върху човека. Той обаче не може да го разбере в изначалния му вид, а несъзнателно го превръща в нагледни образи посредством душевно съдържание, което заема от сетивния свят. Съзнанието не прониква чак дотам, че да възприеме духовния свят, но го изживява в образи, които черпят материал от сетивния свят. Така истинските творения на фантазията се явяват продукт на духовния свят, но самият той не прониква в съзнанието на човека.

С лекцията си исках да покажа един от пътищата, по които се проявява работата на съществата от духовния свят в развитието на живота.

По този начин се постарях да открия средства, чрез които да мога да представя духовния свят, който преживявах, и все пак по някакъв начин да го свържа с достъпното за обикновеното съзнание. Бях на мнение, че за духа трябва да се говори, но с респект към формите на изразяване, в които хората са свикнали да се говори за него в тази научна епоха.

Другата лекция изнесох във Виена по покана на „Научния клуб“. Тя се занимаваше с въпросите за възможността за съществуване на една монистична философия при съхраняване на истинско познание за духовното. Представих как човекът регистрира физическата страна на действителността

чрез сетивата отвън, а чрез духовното възприятие „отвътре“ – духовната ѝ страна, така че всичко, което се преживява, се явява единен свят, в който сетивното отразява духа, а духът се разкрива творчески в сетивното.

Това стана по времето, по което Хекел формулира *сво-ята* монистическа концепция за света с речта си „Монизмът като свързващо звено между религията и науката“. Хекел, който знаеше за пребиваването ми във Ваймар, ми изпрати отпечатаната си реч. Отвърнах на оказаното ми внимание, като му изпратих броя на списанието, в който беше отпечатана лекцията ми във Виена. Който я прочете, ще види колко отрицателно се бях отнесъл тогава към изложения от Хекел монизъм, когато ми се предостави възможност да изразя това, което има да каже за този монизъм човек, за когото духовният свят е нещо, в което вижда.

Съществувахе и още едно обстоятелство, поради което смятах за необходимо да разгледам по-отблизо монизма в окраската, придадена му от Хекел. Той ми се струваше като феномен на естествена научната епоха. В Хекел философите виждаха философския дилетант, който всъщност не познава нищо друго освен формите на живите създания, върху които прилага идеите на Дарвин по начина, по който ги беше усвоил, и който смело заявява, че за формирането на един светоглед не трябва да се използва нищо друго освен това, което може да си представи един образован в теорията на Дарвин наблюдател на природата. Естествоизпитателите виждаха в Хекел фантазьор, който прави от естествена научните наблюдения заключения, изведени на произволен принцип.

Тъй като работата ми изискваше да представя вътрешния характер на мисленето за света и човека, за природата и духа, преобладаващ преди един век в Йена, когато Гьоте е подхвърлил в този начин на мислене своите естествена научни идеи, у Хекел виждах нагледна илюстрация на мисленето в това направление в тогавашното съвремие. По време на работата си трябваше да поставя пред душевния си взор във всичките му

подробности отношението на Гьоте към начина на разглеждане на природата, свойствен за неговата епоха. В същата Йена, в която Гьоте беше почерпил най-важните импулси, послужили му за формулиране на неговите идеи за природните явления и същността на природата, едно столетие по-късно развиваше дейност Хекел с претенцията, че от знанието за природата може да извлече меродавното за един мироглед.

Освен това на едно от първите заседания на Гьотевото общество, които посещавах по време на работата си във Ваймар, Хелмхолц изнесе лекция на тема „Гьотевото предусещане на идващите естествонаучни идеи“. Тогава ми беше обърнато внимание върху някои неща, които Гьоте, чрез една щастлива инспирация, беше „предусетил“ от по-късните естествонаучни идеи, но също така бяха загатнати и заблужденията на Гьоте в тази област, изразяващи се в учението му за цветовете.

Когато обръщах поглед към Хекел, винаги изпитвах желание да поставя пред душата си собствената преценка на Гьоте за развитието на естествонаучните възгледи през столетието, следващо формирането на собствения му век. Когато слушах Хелмхолц, пред душата ми стоеше преценката за самия Гьоте, произтичаща от това развитие.

Тогава не можех да направя друго освен да си кажа, че ако се мисли за същността на природата, изхождайки от господстващото в тогавашната епоха духовно настроение, би трябвало да се получи това, което мисли Хекел със свършената философска наивност. Тези, които го оборват, навсякъде показват, че се ограничават до чисто сетивното разбиране и искат да избегнат по-нататъшното развитие на това разбиране чрез мисленето.

Отначало не изпитвах потребност да се запозная лично с Хекел, за когото ми се наложи да размишлявам много. Тогава дойде шестдесетият му рожден ден. Бях поканен да взема участие в бляскавото тържество, устроено в Йена. Привлече ме чисто човешкият аспект на това празненство. По време на банкетата при мен дойде синът на Хекел, с когото се бях запоз-

нал във Ваймар, където посещаваше художественото училище, и ми каза, че баща му би искал да му бъде представен. Тогава това направи синът му.

Така се запознах лично с Хекел. Той беше обаятелна личност, с очи, гледащи наивно на света, толкова благи, че човек имаше усещането, че този поглед ще се пречупи, ако през него проникне остротата на мисленето. Той можеше да издържа единствено на сетивни впечатления, не на мислите, разкриващи се в нещата и процесите. Всяко движение на Хекел беше насочено към това да приеме изразяването от сетивата и да не позволи на ръководещите мисли да се изразят в тях. Разбирах защо Хекел толкова много обича да рисува. Той просто се отдаваше на сетивни възприятия. Там, където би трябвало да започне да мисли, той преставаше да разгръща умствената си дейност и предпочиташе да запечата видяното посредством четката. Такава беше същинската природа на Хекел. Ако я беше разгърнал, щеше да се разкрие нещо необикновено очарователно, истински човешко.

Но в едно от кътчетата на тази душа се таеше нещо, което упорито искаше да се изрази и наложи със съвсем определено мисловно съдържание. Нещо, идващо от напълно различно отношение към света от неговия усет към природата. Тенденцията на един предишен земен живот, с фанатичен уклон, насочен към нещо съвсем различно от природата, търсеше удовлетворение на своята страст. В дълбините на неговата душа се изживяваше религиозна политика, прибягваща до идеите за природата, за да се прояви.

По такъв противоречив начин у Хекел живеяха две същества – един човек с благо, изпълнено с любов отношение към природата, а зад него нещо като сенчесто същество с не напълно премислени, тясно ограничени идеи, издишващи фанатизъм. Когато Хекел говореше, благостта му трудно позволяваше на фанатизма да се излее в слово. Беше така, сякаш естествено желаната от него мекота заглушава скритите демонични сили в речта му. Това беше загадъчна личност, коя-

то човек не можеше да не обикне, когато я види, но от която често можеше да изпадне в гняв, слушайки мненията, които изразява. Такъв виждах пред себе си Хекел, когато през деветдесетте години на миналия век подготвяше това, което после доведе до ожесточени духовни борби, разбушували се в края на стария и началото на новия век по повод на неговото идейно направление.

Сред посетителите във Ваймар беше и Хайнрих фон Трайчке. Имах възможността да се запозная с него, когато Зуфан ме покани да присъствам на обяда у тях, на който веднъж беше поканил Трайчке. Останах дълбоко впечатлен от тази личност, за която толкова много се спореше. Трайчке беше напълно глух. Хората разговаряха с него, като пишеха това, което искаха да му кажат, на малък бележник, който той им подаваше. Получаваше се така, че в компанията, в която се намираще, личността му винаги попадеше в центъра. Ако някой му беше написал нещо, той говореше по темата, без да възниква истински разговор. За другите той присъстваше по много по-интензивен начин, отколкото те за него. Това се беше отразило на цялостната му душевна нагласа. Той говореше, без да трябва да държи сметка за възраженията, които среща някой друг, който споделя мислите си сред хора. Ясно можеше да се види, че това бе пуснало корен в съзнанието му. Тъй като не можеше да чуе възражения срещу мислите си, той усещаше много силно стойността на това, което сам мисли.

Първият въпрос, отправен от Трайчке към мен, беше откъде произхождам. Написах на листчето, че съм австриец. Трайчке отвърна, че австрийците са или много добри и гениални хора, или мошеници. Казваше подобни неща, от които човек можеше да долови, че самотата, в която живее душата му поради глухотата, е довела до парадокси и че той намира вътрешно удовлетворение в тях. Обикновено обедните гости оставаха у Зуфан цял следобед. Така стана и тогава, когато Трайчке бе сред тях. Можаме да видим как тази личност се разгръща. Този широкоплещест мъж и в духовната си личност

имаше нещо, чрез което се налагаше широко сред ближните си. Не може да се каже, че Трайчке четеше лекции. Защото всичко, което изричаше, носеше личен характер. Във всяка негова дума живееше страстното желание да се изкаже. Колко заповеден бе тонът му, дори когато разказваше! Той искаше чрез думите му и другите да бъдат завладени от чувства. Рядко срещан огън, искрящ от очите му, съпровождаше неговите твърдения. Тогава стана въпрос за мирогледа на Молтке и за начина, по който той го представя в своите мемоари. Трайчке отхвърли безличния начин, напомнящ на математическо мислене, по който Молтке разглежда световните събития. Той не можеше да съди за нещата другояче, освен с нотка на силна лична симпатия и антипатия. Хора, които като Трайчке се намират изцяло в своята личност, могат да направят на другите хора впечатление само когато личният елемент е значително и същевременно дълбоко свързан с нещата, които излагат. Така беше и при Трайчке. Когато говореше за исторически факти, говореше така, сякаш всичко се случва в настоящето и той лично е там с цялата си радост и цялото си огорчение. Човек го слушаше и добиваше впечатлението за личен елемент в цялата му безгранична сила, но при това не възникваше никакво отношение към съдържанието на казаното.

Влязох в много близки приятелски отношения и с един друг посетител на Ваймар. Това беше Лудвиг Лайстнер – фина, хармонична в самата себе си личност, живееща в духовното по най-красив начин. Тогава той беше литературен консултант на издателство „Кота“ и в качеството си на такъв работеше в Архива на Гьоте. Имах възможност да прекарвам с него почти цялото време, което ни оставаше свободно. Основното му произведение „Загадката на сфинкса“ вече беше публикувано. То представлява своего рода история на митовете. В тълкуването на митовете той вървеше по свой собствен път. Нашите разговори много често касаеха областта, разглеждана в тази толкова значима книга. Лайстнер отхвърляше всички обяснения на приказното, на митичното, които повече или по-

малко съзнателно се свеждат до фантазията, основаваща се на символи. Той виждаше произхода на създаващия митове народен възглед за природата в съновиденията и в частност в кошмарите. Потискащият кошмар, който се явява на сънуващия като измъчващ питащ дух, превръща се в зъл дух, в елф, в демон-мъчител – целият орляк от духове, според Лудвиг Лайстнер, възниква от сънуващия човек. Питащият сфинкс е друга метаморфоза на обикновената полудница, която се явява на спящия по пладне на полето и задава въпроси, на които той трябва да отговаря. Лудвиг Лайстнер проследява всички парадоксални, изпълнени със смисъл, мъчителни и прелестни образи, предизвикани от съня, за да ги покаже отново в образите от приказките и митовете. При всеки разговор с него имах чувството, че той толкова лесно би могъл да намери пътя от творческото несъзнавано в човека, което действа по време на съня, до свръхсъзнателното, което докосва реалния духовен свят. Той слушаше моите изказвания, касаещи темата, с най-голямо благоразположение. Не възразяваше нищо, но вътрешна връзка с него така и не можах да постигна. За това му пречеше и страхът, характерен за тази епоха, че ако се приближи към духовното като такова, веднага ще загуби „научната“ почва под краката си. Но Лудвиг Лайстнер имаше специално отношение към изкуството и поезията поради това, че отнася мита към реалните сънни преживявания, а не към абстрактно творещата фантазия. Така всичко творческо в човека, според неговите виждания, придобива мирово значение. С рядкото си вътрешно спокойствие и душевна затвореност той беше поетична личност с тънък усет. В изказванията му за всевъзможни неща имаше нещо поетично. Понятия, които са непоетични, той всъщност изобщо не познаваше. С него преживях най-прекрасни часове във Ваймар, а след това и при едно посещение в Щутгарт, където имах възможността да отседна при него. Рамо до рамо с него стоеше неговата съпруга, която беше изцяло погълната от духовната му същност. За нея Лудвиг Лайстнер всъщност представляваше всичко, което я

свързва със света. След посещението си във Ваймар той не живя още дълго. Жена му скоро последва отишлия си от този свят. За нея светът беше празен, щом Лудвиг Лайстнер вече го няма в него. Тя беше рядко деликатна и в това си качество действително забележителна жена. Винаги знаеше как да отсъства, когато се опасяваше да не попречи, и никога не липсваше, когато трябваше да се погрижи за нещо. По майчински тя пазеше Лудвиг Лайстнер, чиято рафинирана духовност се криеше в много крехко тяло.

С Лудвиг Лайстнер, както с много малко други хора, можех да говоря за идеализма на немските философи Фихте, Хегел и Шелинг. Той притежаваше жив усет за реалността на идеалното, присъща за тези философи. Когато веднъж му говорих за своето безпокойство по повод едностранчивостта на естественонаучния светоглед, той каза: „Хората изобщо си нямат представа за значението на творческото в човешката душа. Те не знаят, че именно в това творческо начало живее същото такова мирово съдържание, каквото и в природните явления.“

Чрез заниманията си с литературното и художественото Лудвиг Лайстнер не загуби връзката си с непосредствено човешкото. Неговото поведение и подход бяха непретенциозни, но който разбира от такива неща, скоро след запознанството с него усещаше значимостта на личността му. Официалните изследователи на митове се противопоставяха на неговите схващания и почти не им обръщаха внимание. Така един мъж, на когото поради вътрешната му ценност се полага едно от първите места в духовния живот, остана почти незабелязан. От книгата му „Загадката на сфинкса“ науката за митовете би могла да получи съвсем нови импулси, но тази книга не оказва почти никакво влияние.

По това време на Лудвиг Лайстнер беше поръчано пълното издание на Шопенхауер и издание на избрани съчинения от Жан Пол за поредицата „Библиотека на световната литература“ на „Кота“. Той ми повери и двете. И така към тогаваш-

ните ми задачи във Ваймар трябваше да включва и цялостното разработване на песимистичния философ и на гениално-парадоксалния Жан Пол. И на двете начинания се посветих с най-дълбок интерес, тъй като обичах да се пренасям в състояния на духа, силно противоположни на моето собствено. У Лудвиг Лайстнер нямаше външни мотиви, поради които да ме направи издател на Шопенхауер и Жан Пол. Задачата възникна изцяло благодарение на беседите, които бяхме водили за двете личности. Действително той стигна до мисълта да ми възложи тази работа по време на един разговор.

По това време във Ваймар живееха Ханс Олден и г-жа Грете Олден. Те събираха около себе си светски кръг от хора, желаещи да живеят „в настоящето“, обратно на всички, които смятаха, че централната точка на духовното битие се състои в продължението на един отминал живот в Архива на Гьоте и Гьотевото общество. Бях приет в този кръг и мисля с най-голямо признание за всичко, което преживях в него.

Колкото и силно да се бяха втвърдили идеите на някого в Архива от съпреживяването на „филологическия метод“, те отново ставаха свободни и подвижни, когато отидеше в дома на Олден, в който приемаха с интерес всеки, който носеше в главата си идеята, че сред хората трябва да намери място нов начин на мислене, но също и всеки, който в дълбините на душата си намираше за болезнени много от старите културни предразсъдъци и мислеше за бъдещи идеали.

Светът познава Ханс Олден като автор на леки театрални пиеси като „Официалната съпруга“. В тогавашния си ваймарски кръг той обаче се изразяваше по друг начин. Имаше сърце, отворено към най-висшите интереси, проявяващи се по това време в духовния живот. Какво живее в драмите на Ибсен, какво бушува в духа на Ницше – за това в дома му се водеха безкрайни, но винаги интересни дискусии.

Габриеле Ройтер, която тогава написа романа „От добро семейство“, който скоро след това ѝ завоюва с шум място в литературата, беше член на кръга на Олден и внасяше в него

всички сериозни въпроси, които по това време вълнуваха хората по отношение живота на жената.

Ханс Олден можеше да стане очарователен, когато с леко скептичния си начин на мислене на часа прекъсваше някой разговор, който заплашваше да се изгуби в сантименталност, но и сам можеше да стане сантиментален, когато други изпаднаха в лековатост. В този кръг искаха да развият най-дълбоко „разбиране“ за всичко „човешко“, но се отнасяха с безпощадна критика към едно или друго, което не им се нравеше у някого. Ханс Олден беше дълбоко убеден в това, че за човека единственият смисъл на литературата и художественото творчество е да се обърне към великите идеали, за които наистина много се говореше в неговия кръг. Но самият той се отнасяше твърде презрително към хората, за да осъществи идеалите си в собствените си произведения. Той смяташе, че идеалите могат да живеят в малък кръг избраници, и само този, който разсъждава „детински“, може да вярва, че би могъл да изнесе такива идеали пред по-широка публика. По това време той положи началото на художествената реализация на своите идеи в пиесата „Умната Кете“. Тази пиеса имаше скромнен успех във Ваймар. Това засили у него разбирането, че на публиката трябва да се дава каквото иска, а по-висшите интереси трябва да бъдат запазени за неголям кръг от хора, които имат разбиране за тях.

Г-жа Грете Олден беше проникната от това разбиране в още по-голяма степен от Ханс Олден. Тя беше най-съвършеният скептик в преценката си относно способността на света да възприема духовни неща. Писаното от нея беше съвсем явно вдъхновено от определена форма на мизантропия.

Предлаганото от Ханс Олден и Грете Олден на техния кръг, изхождайки от такава душевна настройка, беше проникнато от атмосферата на естетическо светуосещане, способно да достигне до най-сериозни неща, което обаче така и не се поколебаваше да пренебрегне с лековат хумор някои от най-сериозните въпроси.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Към най-прекрасните часове в моя живот се числи и преживяното от мен благодарение на Габриеле Ройтер, с която се сближих чрез този кръг. Тя беше личност, която носи в себе си дълбоките проблеми на човечеството и подхожда към тях с известен радикализъм в сърцето и усещанията си. С цялата си душа преживяваше всичко, което според нея се явява в социалния живот като противоречие между традиционните предразсъдъци и изначалните повели на човешката природа. Тя беше отправила поглед към жената, външно впрегната в тези традиционни предразсъдъци от живота и възпитанието, която трябва да изпита болезнено това, което желае да се прояви в живота като „истина“ из дълбините на душата ѝ. Величието на Габриеле Ройтер се разкриваше именно в това спокойно и интелигентно проявление на радикализъм в сърцето, проникнат от художествен усет и талант за форма. Разговорите, които водехме с нея, докато работеше върху книгата си „От добро семейство“, бяха необикновено увлекателни. Връщам се назад в мислите си и се виждам как стоим с нея на ъгъла на някоя улица, обсъждайки повече от час в най-жежкия зной въпросите, които я вълнуват. Габриеле Ройтер беше в състояние по най-достоеен начин, без и за миг да загуби спокойствие, да говори за неща, относно които други веднага биха изпаднали във видимо вълнение. „Страстно ликуващ, до смърт наскърбен“*, това живееше в нейните чувства. Но то си оставаше в душата ѝ и никога не преминаваше в нейните слова. Габриеле Ройтер подчертаваше отчетливо това, което имаше да каже, но никога не го правеше с гласа си, а използвайки само душевни сили. Беше ѝ присъщо именно такава изкуство на изразяване, в рамките на душевното, когато речта неизменно запазва своята равномерност и спокойствие на звучене. И ми се струва, че

---

* „Страстно ликуващ, до смърт наскърбен“, В. Й. Гьоте, „Егмонт“.
– Бел. пр.

в писането си тя бе изградила своя толкова очарователен стил от тази си характерна особеност.

Във възхищението, което Габриеле Ройтер намираше в кръга на Олден, имаше нещо неизразимо красиво. Ханс Олден неведнъж ми е казал с напълно елегичен тон: „Колко е велика тази жена!“ И допълваше: „Само ако можех да се извия толкова смело и да представя пред външния свят това, което ме вълнува в дълбините на душата ми!“

Този кръг вземаше своеобразно участие във ваймарските мероприятия, посветени на Гьоте. Това ставаше с тон на ирония, който обаче никога не се подиграваше фриволно, а често дори демонстрираше естетическо негодувание, че „настоящето“ тук раздава присъди над „миналото“. Дни наред след тези мероприятия Олден седеше на пишещата машина, за да пише кратки статии за преживяното, които по негово мнение би трябвало да отразяват съжденията на един „светски човек“ за Гьотевите пророци.

В този тон скоро изпадна и един друг „светски човек“, Ото Ерих Хартлебен. Той не отсъстваше от почти никое Гьотево събрание. Но в началото така и не можах да отгатна защо изобщо идва.

Запознах се с Ото Ерих Хартлебен в кръга на журналистите, театралите и писателите, който се събираше във вечерите на Гьотевите фестивали отделно от „учените знаменитости“ в хотел „Хемнициус“. Веднага ми стана понятно неговото присъствие там, тъй като той се чувстваше в свои води в разговорите, които се водеха в хотела. Той се застояваше дълго там и просто не можеше да си тръгне. Един път бяхме с него и останалите. Ние, останалите, на следващата сутрин трябваше „по задължение“ да отидем на Гьотевото заседание. Хартлебен го нямаше. Но аз вече изпитвах симпатия към него и се обезпокоих от неговото отсъствие. Затова след края на събранието го потърсих в хотелската му стая. Той още спеше. Събудих го и му казах, че отчетното годишно събрание на Гьотевото общество вече е приключило. Не разбирах защо

му е да участва в Гьотевите празненства по този начин. Но от отговора му разбрах, че за него е напълно естествено да дойде във Ваймар за Гьотевото събрание, за да спи по време на неговата програма. Защото той проспa по-голямата част от това, за което другите бяха дошли.

С Ото Ерих Хартлебен се сблизих по особен начин. На една от споменатите вечери се завърза дълъг разговор за Шопенхауер. За философа бяха казани много думи на възхищение и на неодобрение. Хартлебен дълго мълча. След това изведнъж се намеси в бурния обмен на мнения: „Той предизвиква интерес у хората, но за живота не означава нищо.“ Между-временно ме погледна въпросително с по детски безпомощен поглед. Искаше да кажа нещо, защото беше чул, че по това време се занимавах с Шопенхауер. И аз казах: „Принуден съм да гледам на Шопенхауер като на тесногръд гений.“ Очите на Хартлебен заблестяха, той стана неспокоен, изпразни чашата си и си поръча нова. В този миг той ме заключи в сърцето си. Приятелството му с мен беше сключено. „Тесногръд гений!“ – това му хареса. Със същия успех бих могъл да използвам този израз и за някоя съвсем друга личност, но на него щеше да му е все едно. Той дълбоко се интересуваше от факта, че някой би могъл да е на мнение, че и геният може да бъде тесногръд.

За мен Гьотевите заседания бяха уморителни. Защото по време на тях повечето хора във Ваймар според интересите си принадлежаха или към кръга на филолозите, които беседват или седят на трапезата, или към направлението на Олден-Хартлебен. Аз трябваше да участвам и в двата. Моите интереси ме влечаха и към двете страни. Това се съчетаваше много добре, тъй като едните се събираха денем, а другите – вечер. Но не ми беше позволено да живея по начина на Ото Ерих. Не можех да спя по време на дневните заседания. Обичах разностранността на живота и наистина по обяд с удоволствие ходех в кръга на сътрудниците на Архива у Зуфан, с когото Хартлебен така и не се запозна, тъй като това не представляваше интерес за него, а вечер – при Хартлебен и неговите съ-

мишленици.

В периода на пребиваването ми във Ваймар пред душата ми се разкриваха тенденциите в светогледа на редица хора. Това се случваше по време на непосредствените разговори с тези хора, с които бяха възможни беседи за световните и житейски въпроси. А и много личности, интересуващи се от такива разговори, минаваха през Ваймар.

Преживях това време във възрастта, в която душата е склонна да се обръща активно към външния живот, в който би искала да намери здрава връзка с него. Светогледите, които ми се откриваха, за мен бяха част от външния живот. И бях принуден да почувствам колко малко, по същество, съм живял във външния свят досега. Когато се оттеглях от оживеното общуване, всеки път изведнъж осъзнавах, че дотогава единствено близък ми е бил духовният свят, който виждах с вътрешния си взор. С този свят можех лесно да вляза във връзка. И мислите ми по това време често отиваха по посока на това да казвам сам на себе си колко труден ми е бил пътят през сетивата към външния свят през цялото ми детство и младост. Винаги ми е било трудно да втъпя на паметта си такива данни от външния свят, каквито например е необходимо човек да асимилира в областта на науката. Трябваше много дълго да разглеждам даден природен обект, за да запомня как се нарича той, към кой научен клас принадлежи и т.н. Дори мога да кажа, че в сетивния свят за мен имаше нещо сяркообразно. Той преминаваше пред душата ми в образи, докато спойката ми с духовния свят носеше напълно реален характер.

Всичко това усещах най-често в началото на деветдесетте години във Ваймар. По това време привършвах „Философия на свободата“. Записах, така го чувствах, мислите, които ми беше дал духовният свят до тридесетата ми година. Всичко, дошло при мен чрез външния свят, имаше единствено характера на импулс.

Усещах това особено силно в живота общуване с други хора във Ваймар по въпросите на светогледа. Аз се проник-

вах от техния начин на мислене и чувстване, но те изобщо не вникваха в това, което бях преживял и продължавах да изживявам вътрешно. Вживявах се много интензивно в това, което други виждаха и мислеха, но не допусках вътрешната си духовна действителност в този свят на преживявания. Винаги трябваше да оставам в собственото си същество, вътре в себе си. И това действително беше моят свят, отделен сякаш с тънка стена от целия външен свят.

Със собствената си душа живеех в свят, граничещ с външния, но винаги ми беше необходимо да прекрачвам една граница, когато трябваше да си имам работа с външния свят. Общувах най-оживено с другите, но във всеки отделен случай за общуването с тях трябваше да излизам от моя като през някаква врата. Това ме караше да ми се струва, че всеки път, когато влизах във външния свят, правех нещо като посещение. Това обаче не ми пречеше да се отдавам с най-жив интерес на този, на когото бях на гости. Дори се чувствах като у дома, докато бях на посещение.

Така беше с хората, така беше и със светогледите. С удоволствие ходех у Зуфан, на драго сърце отивах и при Хартлебен. Зуфан никога не ходеше при Хартлебен, а Хартлебен – никога у Зуфан. Никой от двамата не можеше да навлезе в начина на мислене и чувстване на другия. Аз и у Зуфан, и при Хартлебен бях *като* у дома си. Но всъщност нито Зуфан, нито Хартлебен идваха при мен. Дори и когато идваха при мен, те си оставаха при себе си. В моя духовен свят не преживях никакви гостувания.

Пред душата си виждах най-различни светогледи. Естественонаучните, идеалистическите и много нюанси на двата. Чувствах порив да проникна в тях, да се движа в тях. В моя духовен свят обаче те не хвърляха никаква светлина. За мен те представляваха явления, намиращи се пред мен, а не реалности, в които да мога да се вживея.

Именно това се случваше в душата ми, когато животът ме тласна към непосредствено съприкосновение със светогле-

ди като тези на Хекел и Ницше. Усещах тяхната относителна обоснованост. Душевната ми нагласа не ми позволяваше да ги разглеждам така, че да кажа: това е правилно, това е неправилно. Ако беше така, щеше да трябва да усещам живеещото в тях като чуждо за мен. Но не усещах единия от тях по-чужд от другия, защото въкци се чувствах единствено във възприемания от мен духовен свят, а „като у дома си“ можех да се почувствам във *всеки* друг свят.

Когато описвам нещата така, на някого може да се стори, че всичко ми е било принципно безразлично. Обаче изобщо не беше така. Усещанията ми бяха съвсем други. Отнасях се с пълно участие към всичко различно, защото не се отчуждавах от него поради факта, че същевременно внасях в него собствените си преценки и усещания.

Водех например безброй разговори с Ото Харнак, остроумния автор на книгата „Гьоте в периода на неговата зрялост“, който по това време много често идваше във Ваймар, понеже работеше върху Гьотевите студии за изкуството. Мъжът, който по-късно бе въввлечен в разтърсваща житейска трагедия, ми беше истински симпатичен. Когато говорех с него, можех изцяло да бъда Ото Харнак. Възприемах мислите му, вживявах се в тях – в посочения смисъл – като на гости, но все пак „като въкци“. Изобщо не си и помислях да го помоля да ме посети. Той можеше да живее само при себе си. Беше толкова погълнат от *своите* мисли, че усещаше като чуждо всичко, което не беше негово. Той би могъл да слуша за моя свят единствено по такъв начин, че да го сметне за Кантовото „нещо само по себе си“, което лежи „отвъд съзнанието“. Чувствах се духовно задължен да се отнасям към неговия свят не по кантиански, а да пренеса своето съзнание в него.

Само че подобен живот не бе лишен от някои духовни опасности и трудности. Който отхвърля всичко, което не се намира в неговото мисловно направление, няма да се впечатли от относителната обоснованост, която имат различните светогледи. Той може безрезервно да усеща привлекателните

страни на това, което се мисли в дадено направление. Това очарование на интелектуализма живее у толкова много хора. Те лесно се справят с нещо, мислено по начин, различен от техния. На този обаче, на когото е открит един свят на съзерцание, духовен свят, *вижда* обосноваността на най-различни „гледни точки“ и трябва непрекъснато да се брани във вътрешността на душата си, за да не бъде силно увлечен от една или друга гледна точка.

Човек обаче осъзнава „същността на външния свят“, когато му се отдаде с любов и все пак винаги се връща към вътрешния свят на духа. Но в този процес той също така се научава да живее наистина в духовното.

Различните интелектуални „гледнища“ взаимно се отричат едно друго. Духовното съзерцание вижда в тях именно „гледни точки“. Погледнат от която и да е от тях, светът изглежда по различен начин. То е като да фотографираш една къща от различни страни. Снимките са различни; къщата е една. Ако обиколиш действителната къща, ще получиш общо впечатление. Ако наистина се намира в духовния свят, човек признава „правилното“ в дадено гледище. Той гледа на една фотографска снимка от дадена „гледна точка“ като на нещо, имащо право на съществуване. След което пита за обосноваността и значимостта на гледището.

Така трябваше да подхожда например към Ницше, както и към Хекел. Ницше, така го чувствах, фотографира света от такава гледна точка, към която е привлечено едно дълбоко развито човешко същество през втората половина на деветнадесети век, ако е могло да живее единствено от духовното съдържание на тази епоха, ако в неговото съзнание не е могло да проникне съзерцанието на духа, но чиято воля подсъзнателно, с необичайна сила го е привличала към него. Така оживяваше в душата ми образът на Ницше. В него виждах личността, която не вижда духа, в която обаче духът несъзнавано въстава срещу бездуховните възгледи на времето.

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

По това време в Германия беше основан клон на зародилото се в Америка „Общество за етична култура“. Изглежда разбиращо се от само себе си, че в епохата на материализма следва да се приветства стремежът към етическо задълбочаване. Но този стремеж тогава произтичаше от един основен възглед, който предизвика у мен най-силни възражения.

Лидерите на това движение си казваха: „В настоящето живеем сред множество противоречащи си възгледи за света и живота по отношение на познавателния живот, религиозните и социалните възприятия. В сферата на възгледите не може да бъде постигнато разбирателство между хората. Става много лошо, когато нравствените чувства, които хората би трябвало да имат един към друг, се намесят в сферата на тези противоречащи си мнения. До какво ще се стигне, ако чувстващите по различен начин по религиозните или социалните въпроси, или пък тези, които се различават един от друг по отношение на познавателния живот, дадат израз на своето различие така, че да определят моралното си поведение към мислещите другояче съобразно с това. Затова човек трябва да потърси принципите на една чисто човешка етика, която да е независима от всякакъв светоглед, която всеки да може да признае, независимо от това как мисли за различните сфери на битието.“

Това етично движение ми направи дълбоко впечатление. То касаеше възгледите, които бяха най-важни за мен. Защото пред мен стоеше дълбоката пропаст, която начинът на мислене на по-новото време беше успял да създаде между природните явления и съдържанието на морално-духовния свят.

Хората са стигнали до една концепция за природата, която иска да представи еволюцията на света без морално-духовно съдържание. Мисли се хипотетично за един чисто материалистичен произход на света. Търсят се закони, съгласно които от това първично състояние постепенно са могли да се развият до сегашната им форма живите, одушевените и оду-

хотворените същества. Ако човек е последователен при един такъв начин на мислене – така си казвах тогава, – духовно-моралното изобщо не може да бъде представено другояче, освен като резултат от развитието на природата. Тогава за духовно-моралното ще имаме безразлични природни факти, създали в своето развитие моралното като вторичен продукт и които в края на краищата отново го погребват в моралното си безразличие.

Разбира се, можех ясно да видя, че предвидливите мислителци не стигат до тези заключения, че те просто приемат това, което им се струва, че им казват природните факти, и при това си мислят, че човек би трябвало да остави значението на духовно-моралното за света да почива на самото себе си. Но това изобщо не ми изглеждаше важно. За мен не беше важно, че се казва: „В смисъла на природните явления човек трябва да мисли за моралното по един индиферентен начин, а това, което мисли по този начин, са просто хипотези. За моралното всеки може да има собствени мисли.“ Казвах си, че който мисли дори за най-дребното в природата по приетия за това време начин, *не може* да припише на духовно-моралното никаква съществуваща сама по себе си, поддържаща се действителност. Ако физиката, химията и биологията останат такива, каквито са – а на всички те се струват непоклатими, – тогава същностите, които биват смятани за действителност, ще погълнат *всяка* действителност и духовно-моралното *не би могло* да се явява нещо повече от пяна, образуваща се от *тази* действителност.

Аз виждах в друга действителност. В такава действителност, която е морално-духовна, също колкото и природна. Виждаше ми се като проява на безсилие в стремежа към познание да отсъства волята да се проникне до *тази* действителност. Изхождайки от духовното ми съзерцание, трябваше да си кажа: „Над природните явления и духовно-моралното съществува една истинска действителност, която се разкрива нравствено, която обаче същевременно има силата в морал-

ните действия да се превърне в явление, достигащо същото значение като това на природното явление.“ Струваше ми се, че последното изглежда безразлично към духовно-моралното само защото е отпаднало от първоначалната си връзка с него така, както трупът на човека губи връзката си с одушевеното и живото в човека.

За мен това беше ясно, защото не просто го мислех, а го *виждах* като истина в духовните факти и същности на света. В така наречените „етици“ ми се струваше, че са родени хора, които разглеждат подобно прозрение като безразлично за тях. Повече или по-малко несъзнателно те застъпваха мнението, че нищо не може да се постигне със стремеж към даден светоглед и затова е нужно да се спасят етичните принципи, без да навлизаме в това как са свързани те с мировата действителност. В това явление на епохата виждах голо отчаяние, отказ от всеки стремеж към даден светоглед. Несъзнателно лекомислен ми изглеждаше този, който твърди, че за да можем отново да разпространим нравственост сред хората, трябва да оставим всички светогледи да почиват на самите себе си. С Ханс и Грете Олден често правехме разходки във ваймарските паркове, по време на които се изказвах радикално по темата за това лекомислие. „На този, който проникне със своето съзерцание толкова надалече, колкото е възможно за човека“, така казвах, „ще му се открият световни събития, в които пред него ще се разкрие както реалността на моралното, така и реалността на природното.“ В наскоро основаното списание „Бъдеще“ написах остра статия срещу това, което наричах етика, изкоренена от всяка мирова действителност, която не би могла да има никаква сила. Статията беше приета по истински враждебен начин. Как би могло и да бъде другояче, когато тези „етици“ си въобразяваха, че са спасители на културата?

За мен този въпрос беше изключително важен. Исках да се преборя по една важна точка за признаване на такъв светоглед, в който етиката е заложена и се проявява наред с всяка друга реалност. Следователно *бях принуден* да се боря срещу

етиката, която няма философска основа.

Отпътувах от Ваймар за Берлин, за да търся възможности да застъпя възгледите си в пресата.

Посетих високо уважавания от мен Херман Грим. Бях приет с най-голяма дружелюбност. Но на Херман Грим му се стори толкова странно, че аз, който бях изпълнен с жар по моя въпрос, имам право да внасям тази жар в неговия дом. Той ме слушаше малко безучастно, когато му говорих за моите възгледи по отношение на „етиците“. Мислех, че ще мога да го заинтригувам по този струващ ми се толкова важен въпрос. Но това не ми се удаде ни най-малко. Когато чу, че „искам да направя нещо“, той все пак каза: „Ами идете при тези хора, аз повече или по-малко ги познавам. Всички те са много мили хора.“ Сякаш ме поляха със студена вода. Човекът, когото толкова уважавах, не усещаше нищо от това, което толкова силно желяех. Той смяташе, че ще започна да мисля по въпроса по „съвсем разумен начин“, когато от посещението ми при „етиците“ се убедя, че са много симпатични хора.

И у други не събудих повече интерес, отколкото у Херман Грим. Тогава това често ми се случваше. Във всичко, отнасящо се до моите възгледи за духовното, трябваше да се справям съвсем сам. Аз живеях в духовния свят; никой от кръга на моите познати не ме последва там. Моето общуване се състоеше в екскурзии в световите на другите. Но аз обичах тези екскурзии. Уважението ми към Херман Грим не бе накърнено ни най-малко. Но пък можах да получа добра школовка в изкуството да разбирам с любов тези, които избобщо и не се стремяха да разберат какво нося в своята душа.

Такова беше естеството на моята „самота“ по това време във Ваймар, където имах толкова широки социални контакти. Но не смятах, че хората са тези, които ме обричат на такава самота. Все пак у мнозина виждах несъзнателно да действа поривът към светоглед, проникващ чак до корените на битието. Усещах колко много тежи на душите им начинът на мислене, напредващ толкова уверено, защото се придържа единствено

към намиращото се в непосредствена близост. „Природата е целият свят“ – ето в какво се заключаваше този начин на мислене. За него смятаха, че следва да се приема за правилен и хората потискаха в душата си всичко, което чувстваше, че той може и да не бъде смятан за правилен. В тази светлина ми се показваше много от заобикалящото ме тогава в духовно отношение. Беше времето, когато „Философия на свободата“, чието основно съдържание носех у себе си от дълго време, прие завършена форма.

Веднага щом беше отпечатана, изпратих „Философия на свободата“ на Едуард фон Хартман. Той явно я беше прочел с голямо внимание, защото скоро получих обратно неговия екземпляр на книгата с обстойните му забележки в страничните полета от началото до края. Освен това той ми пишеше, между другото, че книгата би трябвало да носи заглавието „Теоретико-познавателен феноменализъм и етически индивидуализъм“. Той бе разбрал напълно погрешно изворите на идеите ми и моите цели. Мислеше за сетивния свят по начина на Кант, ако и да го беше модифицирал. Той смяташе този свят за въздействието на същностното върху душата чрез сетивата. Това същностно според него никога не можеше да навлезе в полето на възприятие, което обгръща душата със съзнанието. То трябваше да остане извън пределите на съзнанието. Единствено чрез логически разсъждения човек би могъл да си изгради хипотетични представи за него. Оттук сетивният свят за него не представляваше нещо обективно съществуващо в себе си, а субективното проявление, съществуващо само в душата толкова дълго, колкото тя го обгръща със съзнанието.

В книгата си се опитвах да докажа, че духовният свят лежи *не зад* сетивния свят като нещо неизвестно, а се намира *в* него. А за света на човешките идеи се опитвах да покажа, че той води началото си от този духовен свят. Следователно за човешкото съзнание същностното на сетивния свят остава скрито само *дотогава*, докогато душата възприема *единствено* чрез сетивата. Когато към сетивните възприятия се добавят

и изживеят и идеите, сетивният свят бива преживян от съзнанието в обективната му същност. Познанието не представлява отразяване на същностното, а вживяване на душата в това същностно. Преходът от още несъщностното на сетивния свят към същностното в него се извършва *вътре* в съзнанието. Така сетивният свят представлява явление (феномен) само дотогава, докогато съзнанието още не е се е справило с него.

И така, сетивният свят в действителност се явява духовен свят и душата живее заедно с този осъзнаваем духовен свят, разпростирайки съзнанието над него. Целта на процеса на познание е съзнателното преживяване на духовния свят, пред лицето на който всичко се свежда до дух.

На феноменализма противопоставях света на духовната действителност. Едуард фон Хартман смяташе, че искам да остана в рамките на феномените и се отказвам от мисълта да изведа от тях някаква обективна действителност. За него нещата следователно стояха така, че с начина си на мислене аз осъждам човешкото познание на това да не може изобщо да стигне до никаква действителност, а да трябва да пребивава в рамките на един илюзорен свят, съществуващ (като феномен) единствено в представите на душата.

Така на търсенето ми на духа чрез разширяване на съзнанието беше противопоставен възгледът, че „духът“ живее единствено в човешките представи, а извън тях може да бъде само *мислен*. Това беше общо взето разбирането на епохата, в която трябваше да представя „Философия на свободата“. За това разбиране преживяването на духовното беше сведено до преживяване на човешките представи. А от тях не можеше да се намери никакъв път до действителния (обективен) духовен свят.

Исках да покажа как в субективно преживяното обективно проблясва духовното и се превръща в съдържание на съзнанието. Едуард фон Хартман ми възразяваше, че който поддържа този възглед, пребивава в *илюзията на сетивата* и изобщо не може да говори за обективна действителност.

Стана ми ясно, че Едуард фон Хартман се отнася с недоверие и към моя „етически индивидуализъм“.

Защото на какво се основава той във „Философия на свободата“? В центъра на човешкия душевен живот виждах свършено единение на душата с духовния свят. Опитвах се да представя нещата така, че едно мнимо затруднение, което смуцава мнозина, да се сведе до нищо. Обикновено хората смятат, че за да познава, душата – или „Аз-ът“ – трябва да *се разграничи* от обекта на познание, следователно не може да се слее с него в едно. Но това разграничаване е възможно и тогава, когато душата в известен смисъл се движи подобно на махало между единното битие с духовно-същностното и съзнанието за самата себе си. Потапяйки се в обективния дух, тя става „несъзнателна“, а осъзнавайки себе си, внася в съзнанието свършено същностното.

Ако е възможно личната индивидуалност на човека да се потопи в духовната действителност на света, в тази действителност може да се преживее също и светът на нравствените импулси. Нравствеността се превръща в съдържание, което се разкрива от духовния свят *вътре* в човешката индивидуалност, а разширеното до духовното съзнание достига чак до съзercание на това откровение. Това, което подбужда човека към нравствени постъпки, е откровение на духовния свят в преживяването на този духовен свят от душата. Това преживяване става *вътре* в личната индивидуалност на човека. Ако човекът, извършващ морални постъпки, се вижда във взаимоотношение с духовния свят, той изживява своята *свобода*. Защото духовният свят действа в душата не по принудителен начин, а така, че човек да разгърне в свобода дейността, която го подбужда към възприемане на духовното.

Да покажа, че сетивният свят в действителност има духовна същност, и че човекът, чрез истинското познание на сетивния свят, действа и живее като душевно същество в духовното, е една от целите на „Философия на свободата“. В охарактеризирането на моралния свят като такъв, който в сво-

ето битие осветява преживявания от душата духовен свят и с това дава възможност на човека да пристъпи към този морален свят в свобода, се състои втората цел. Затова нравствената същност на човека следва да се търси в неговото съвсем индивидуално единение с етичните импулси на духовния свят. Имах усещането, че първата част на „Философия на свободата“ и втората образуват един духовен организъм, едно истинско единство. Едуард фон Хартман пък смяташе, че като теоретико-познавателен феноменализъм и етически индивидуализъм те са свързани една с друга на случаен принцип.

Формата, която бяха добили идеите в книгата, е обусловена от тогавашната ми душевна настройка. Благодарение на моето преживяване на духовния свят в непосредствено съзерцание природата ми се разкриваше като дух. Искях да създам едно духовно естествознание. В съзерцателното себепознание на човешката душа в нея се открива моралният свят като напълно индивидуално нейно преживяване.

Източникът на формата, която придадох на идеите в книгата си, се намира в духовното преживяване. И преди всичко това е антропософията, ориентирана към природата и към мястото на човека в природата с индивидуално присъщата му нравствена същност.

„Философия на свободата“ сякаш отдели от мен и внесе във външния свят това, което се изрази през първия период от живота ми като идеи, формирани благодарение на съдбовното преживяване на естественонаучните загадки на битието. Пътят по-нататък сега вече не можеше да бъде друг освен борба за оформяне на идеите за самия духовен свят.

Познанията, които човекът получава от външното сетивното наблюдение, бяха описани от мен като вътрешно антропософско преживяване на духа от човешката душа. Това, че тогава още не използвах израза „антропософия“, се дължи на обстоятелството, че душата ми винаги се е стремяла първо към съзерцание, а не към терминологии. Пред мен стоеше задачата да изградя идеи, които да могат да представят прежи-

вяването на самия духовен свят от човешката душа.

Вътрешната борба за такова формиране на идеи стана съдържание на този период от моя живот, който преживях от тридесетата до четиридесетата си година. По това време съдбата обикновено ме поставяше в такава външна дейност, която не съответстваше на вътрешния ми живот по начин, позволяващ ми да дам израз на този вътрешен живот.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

По това време навлязох в сферата от духовни преживявания, в която беше пребивавал Ницше.

Първото ми запознаване с трудовете на Ницше стана през 1889 г. Преди това не бях чел нито ред от него. Върху съдържанието на моите идеи, изразени във „Философия на свободата“, неговите идеи нямаха никакво влияние. Четейки Ницше, усещах притегателността на неговия стил, формирал се от отношението му към живота. Усещах душата му като същество, което с унаследеното и придобитото чрез възпитание внимание се вслушва във всичко, създадено от духовния живот на неговото време, което обаче непрекъснато чувства: „И все пак какво ме засяга *този* духовен живот. Би трябвало да има друг свят, в който да мога да живея. Толкова много неща ми пречат в живота!“ Това чувство го превръща във вдъхновен критик на неговата епоха, но такъв критик, когото собствената му критика поболява. Такъв, който *трябва* да преживее болестта и който може единствено да мечтае за здраве, за *собственото* си здраве. Първоначално той търси възможности да превърне мечтата си за здраве в съдържание на своя живот. Така че с Рихард Вагнер, с Шопенхауер, с модерния „позитивизъм“ той се опитва да мечтае по такъв начин, сякаш иска да превърне в реалност мечтата в душата си. Един ден той открива, че само е мечтал. Тогава с всичката сила, свойствена за духа му, започва да търси реалности – реалности,

които би трябвало да се намират „все някъде“. Той не открива „пътища“ към тези реалности, а само горещи копнежи. След това тези копнежи се превръщат в реалности в него. Той продължава да мечтае, но мощната сила в душата му създава от мечтите вътрешни човешки реалности, които, без тежестта, характерна за човешките идеи открай време, се реят свободно в духовно-радостно, само че помрачено от „духа на времето“ душевно настроение.

Така усещах Ницше. Свободно реещото се, безтегловното в неговите идеи ме въодушевяваше. Намирах, че това свободно реене бе довело у него до зрялост някои мисли, които имаха прилика с формиралите се у мен самия по пътища, напълно различни от неговите.

Така през 1895 г. в предговора към книгата ми „Фридрих Ницше, борец срещу своето време“ можах да напиша: „Още в моята излязла през 1886 г. книжка „Теория на познанието на Гьотевия светоглед“ са изразени същите виждания, както в някои от съчиненията на Ницше.“ Обаче това, което ме привличаше особено силно, беше, че Ницше можеше да се чете, без човек да се сблъсква с нещо, което цели да превърне читателя в негов „последовател“. Духовното му озарение можеше да се преживява с безрезервна радост. В това преживяване човек се чувстваше напълно свободен, защото усещаше, че думите му ще започнат да се смеят, ако някой тръгне да им приписва нуждата от неговото съгласие, какъвто е случаят при Хекел или Спенсър.

Така че, за да изразя отношението си към Ницше, в споменатата книжка и аз трябваше да го сторя с думи, които самият той беше използвал за своето отношение към Шопенхауер: „Аз спадам към читателите на Ницше, които, след като са прочели първата страница от него, с увереност знаят, че ще прочетат всички страници и ще чуят всяка дума, която той изобщо някога е казвал. Доверието ми към него се появи на момента... Разбирах го, сякаш той беше писал за мене, за да изрази моите мисли понятно, но по нескромни и безразсъдни

начин.“

Малко преди да започна да пиша тази книга, един ден в Архива на Гьоте и Шилер се появи сестрата на Ницше, Елизабет Фьорстер-Ницше. Тя тъкмо беше предприела първите стъпки за основаване на Архив на Ницше и желаше да научи как е устроен Архивът на Гьоте и Шилер. Скоро след това във Ваймар се появи и издателят на Ницшевите съчинения, Фриц Кьогел, и аз се запознах с него.

По-късно влязох в сериозен конфликт с г-жа Елизабет Фьорстер-Ницше. Но по това време нейната любезност и подвижен ум извикаха у мен най-дълбоката ми симпатия. Страдах неопишуемо от конфликтите с нея. До тях ни доведе една сложна ситуация и аз бях принуден да се защитавам от обвинения. Знам, че всичко това беше необходимо, за да се покрийт с воала на горчивина в спомените прекрасните часове, които можах да преживея в Архива на Ницше в Наумбург и Ваймар, но все пак съм благодарен на г-жа Фьорстер-Ницше, че при първото от многобройните посещения, които ѝ направих, тя ме пусна в стаята на Фридрих Ницше. Там умопомраченият с чудно красиво чело, чело едновременно на творец и на мислител, лежеше на едно канапе за почивка. Това се случи в часовете на ранния следобед. Очите му, които в своето помрачение все още разкриваха одушевеност, сега само възприемаха картината на околната обстановка, която повече не можеше да намери достъп до душата. Ние стояхме до него, а Ницше не знаеше нищо за това. И все пак при гледката на одухотвореното му лице все още можеше да възникне мисълта, че то би могло да изразява една душа, която цял предиобед е творила мисли в себе си и която сега просто иска да си почине за малко. Вътрешното разтърсване, което обзе душата ми, сякаш премина в разбиране на този гений, чиито очи бяха отправени към мен, но не успяваха да срещнат моите. Пасивността на застиналия му от дълго време поглед отключи разбирането на моя собствен, който, без да срещне погледа на Ницше, пробуди душевната сила на очите ми.

Пред моята душа стоеше такава картина: душата на Ницше като рееща се над главата му, безкрайно красива в духовната си светлина, отдадена свободно на духовните светове, за които е жадувала, но не ги е намирала преди своето помрачение, все още прикована към тялото, знаещо за нея само докато този свят все още е представлявал копнеж. Душата на Ницше все още беше тук, но тя можеше да поддържа тялото само отвън, това тяло, което ѝ пречеше да се разгърне в пълната си светлина, докато още беше вътре в него.

Преди бях *чел този* Ницше, който беше писал; сега *гледах* Ницше, който носеше в тялото си идеи от далечни духовни области, които все още проблясваха в красота, въпреки че по пътя си бяха поизгубили от първоначалното си силно сияние. Една душа, която носеше от минали земни животи огромно богатство от светлина, но не можеше да го доведе до пълния му блясък в този живот. Възхищавах се от написаното от Ницше, а сега зад възхищението си съзерцавах един ярко сияещ образ.

В мислите си можех да изразя само откъслечно това, което видях тогава. Тази откъслечност представлява съдържанието на книгата „Фридрих Ницше, борец срещу своето време“. Това, че книгата си остана само смътен израз, все пак не скрива реалния факт, че беше вдъхновена от образа на Ницше.

Г-жа Фьорстер-Ницше тогава ме помоли да приведа в ред неговата библиотека. Благодарение на това получих възможност да прекарам няколко седмици в Архива на Ницше в Наумбург. Така се сближих много и с Фриц Кьогел. Беше приятна задача да разглеждам книгите, които беше чел Ницше. Във впечатленията, които създаваха тези книги, оживяваше неговият дух. Екземпляр от книга на Емерсон, целият осеян с бележки в страницните полета, носещ всички следи от най-отдадена преработка. Съчиненията на Гюйо със също такива следи. Книги със страстни критични забележки, излезли изпод неговата ръка. Огромен брой бележки в полетата, от които се вижда как покарват кълновете на неговите идеи.

Докато четях една от бележките в основния философски труд на Ойген Дюринг, ми стана ясна една от радикалните идеи от последния творчески период на Ницше. В това си съчинение Дюринг развива мисълта, че човек би могъл да си представи вселената във всеки момент като комбинация от елементарни частици. Тогава световните събития се явяват последователност от всевъзможни такива комбинации. Ако те бъдат изчерпани, би трябвало отново да се върне първоначалната комбинация и цялата последователност да се повтори. Ако действителността представлява нещо такова, то би трябвало вече да се е случвало безброй пъти в миналото и да продължава да се случва безброй пъти и в бъдеще. Човек би стигнал до идеята за вечното повторение на еднакви състояния на вселената. Дюринг отхвърля тази мисъл като невъзможна. Ницше прочита това, у него се създава някакво впечатление, което продължава да работи в дълбините на душата му, и накрая у него то се преобразува в идеята за „възвръщане на същото“, което заедно с идеята за „сврѣхчовека“ доминира в последния му творчески период.

Бях дълбоко разтърсен, дори потресен от впечатлението, което получих от проследяването на четивата на Ницше по този начин. Защото виждах какъв е контрастът между характера на Ницшевия дух и този на неговите съвременници. Дюринг, крайният позитивист, който отхвърля всичко, което не е резултат от система на разсъждения, насочвана със студена и математическа точност, намира мисълта за „вечното възвръщане на същото“ за абсурдна, развива я единствено за да покаже нейната невъзможност, а Ницше я приема като разрешение на *своята* световна загадка, като интуиция, идваща от дълбините на собствената му душа.

Така Ницше се явява пълна противоположност на много от нещата, които го шурмуват под формата на съдържание на мислите и чувствата на неговата епоха. Той приема тези шурмове по такъв начин, че дълбоко страда от тях, и в страданието си, в неописуеми душевни болки твори съдържанието

на собствената си душа. В това беше трагизмът на неговото творчество.

Той достига до своята кулминация, когато Ницше скицира мислите си за последното си съчинение „Воля за власт, опит за преоценка на всички ценности“. Ницше е склонен да извлича по чисто духовен начин от дълбините на душата си всичко, което мисли и чувства. Да създаде картина на света, изхождайки от духовните събития, които душата съпреживява, това беше тенденцията в неговата мисъл. Но влияние му оказва позитивистичната картина на света на неговата естественонаучната епоха. В нея съществува единствено чисто материалният бездуховен свят. Това, което все още се мисли по духовен начин, е остатък от древния начин на мислене, който вече не се вписва в тази картина. Безграничното чувство за истина на Ницше се стреми да заличи всичко това. Така той стига до краен позитивизъм. Съществуването на духовен свят зад материалния за него се превръща в лъжа. Той обаче може да твори единствено от собствената си душа. И да твори така, че да му се струва, че истинното творчество придобива смисъл само когато улавя в идеи съдържанието на духовния свят. Но това съдържание той отхвърля. Естественонаучното съдържание на света сграбчва душата му в хватката си толкова здраво, че той сякаш желае да го сътвори по духовни пътища. Лирично, с дионисиев душевен устрем се възвисява душата му в „Заратустра“. Там духовното витае по великолепен начин, но то мечтае в чудеса за материалното съдържание на действителността. Разгръщайки се, то разпръсва духа, тъй като той не може да намери себе си, а само да изживее като своя привидна същност бленувания отблясък на материалното.

По това време във Ваймар живеех душевно повече от всичко със съзерцанието на характерното за духа на Ницше. В собственото ми духовно преживяване този вид дух имаше своето място. Това духовно преживяване можеше да живее с борбата на Ницше, с трагизма на Ницше. Какво общо имаше това с формираните по позитивистичен начин изводи от ми-

слите на Ницше!

Някои ме смятаха за „ницшеанец“, тъй като можех безрезервно да се възхищавам и от това, което беше напълно противоположно на собственото ми мислене. Запленяваше ме начина, по който се разкрива духът у Ницше. Мислех, че се чувствам близо до него точно поради това, че чрез съдържанието на своите мисли той не беше близък с никого. Той се чувстваше изолиран и от хората, и от своето време, които не можеха да съпреживеят духовните му *пътища*.

За известно време общувах интензивно с Фриц Кьогел, издателя на съчиненията на Ницше. Обсъждахме някои неща, свързани с изданието на Ницше. Никога не съм имал официално положение в Архива на Ницше или свързано с Ницшеовото издание. Когато г-жа Фьорстер-Ницше поиска да ми предложи такова, точно този факт доведе до конфликти с Фриц Кьогел, които оттогава направиха за мен невъзможна всякаква връзка с Архива.

Връзката ми с Архива на Ницше представлява епизод, който ми даде силни импулси във ваймарския ми живот и нейното разрушаване накрая ми причини дълбоко страдание.

От обстояйните ми занимания с Ницше ми остана представата за неговата личност, чиято съдба беше да съпреживее трагично естественонаучната епоха от последната половина на деветнадесети век и да се разруши от съприкосновението с нея. Той *търси* в тази епоха, но не може да *открие* нищо в нея. Що се отнася до мен, преживяването ми с него можа само да затвърди виждането ми, че цялото търсене в резултатите от естествознанието няма да открие същностното в тях, а ще трябва да *го открие чрез тях в духа*.

Така тъкмо чрез творчеството на Ницше проблемът на естествознанието изникна пред душата ми под нова форма. В перспектива пред мен стояха Гьоте и Ницше. Енергичното чувство за реалност у Гьоте е насочено към същността и процесите в природата. Той иска да остане в природата. Ограничава се до чисто съзерцание на растителни, животински и

човешки форми. Но докато пребивава в тях с душата си, навсякъде стига до духа. Той открива действащия в материята дух. До съзерцание на живеещия и действащия в самия него дух обаче той не желае да стигне. Той изгражда познание за природата, „съобразно с духа“. Но се спира пред чистото познание за духа, за да не изгуби връзка с действителността.

Ницше изхожда от виждането за духа в митична форма. Аполон и Дионисий са духовните образи, които той преживява. Ходът на духовната история на човечеството му се струва като взаимодействие или като борба между Аполон и Дионисий. Но той стига само до митичната представа за тези духовни образи. Не достига до съзерцание на действителното духовно същество. Изхождайки от духовното в мита, той прониква в природата. В душата на Ницше Аполон трябва да представлява материалното по модела на естествознанието, а Дионисий е замислен като символ на силите в природата. Но така красотата на Аполон се помрачава, а дионисиевото мирово чувство се парализира от природните закономерности.

Гьоте *открива* духа в природната действителност; Ницше *губи* духовното в мита в своя блян за природата, в който живее.

Аз стоях между тези две противоположности. Душевните преживявания, през които преминах в съчинението си „Фридрих Ницше, борец срещу своето време“, първоначално не намериха своето продължение. Затова пък през последния ми период във Ваймар Гьоте отново зае водещо място в моите размишления. Исках да охарактеризирам пътя, по който бе преминал животът на философията на човечеството до Гьоте, за да представя след това Гьотевия начин на виждане като произтичащ от този живот. Опитах се да направя това в книгата „Гьотевият светоглед“, която излезе през 1897 г.

В нея исках да хвърля светлина върху това как чрез чистото познание на природата Гьоте съзира проблясъка на духа навсякъде, накъдето погледне, но оставих напълно непокътнат начина, по който той се отнася към духа като такъв. Ис-

ках да охарактеризирам тази част от Гьотевия светоглед, която живее във виждане за природата, „съобразно с духа“.

Ницшевите идеи за „вечното възвръщане“ и за „свръх-човека“ ме занимаваха дълго време. Защото в тях се отразява това, което е трябвало да преживее относно развитието на човечеството и същността на човека една личност, която бива задържана да не осъзнае духовния свят от бетонирани идеи на естествознанието от края на деветнадесети век. Ницше вижда еволюцията на човечеството така, че според него случващото се в даден момент вече се е случвало безброй пъти под същата форма и ще се случва безброй пъти в бъдещето. Атомистическата концепция за вселената прави настоящия момент да изглежда като определена комбинация от най-малки същности. След нея трябва да следва друга, а след нея още една и когато всички възможни комбинации бъдат изчерпани, отново трябва да се появи първоначалната.

Един човешки живот с всичките му подробности е съществувал безброй пъти и ще се повтори безброй пъти с всичките тези подробности.

„Повтарящите се земни животи“ на човека просветват с мрачен блясък в подсъзнанието на Ницше. Те водят човешкия живот през еволюцията на човечеството до житейски етапи, в които управляващата по духовни пътища съдба довежда човека не до повторение на същите преживявания, а към преминаване през мировия процес на развитие под много форми. Ницше е окован от веригите на естествознанието. Душата му е очарована от това, което може да направи то от повтарящите се земни животи. И той *преживява* това. Защото чувства *своя* живот като трагичен, изпълнен с болезнени преживявания, потиснат от скръб. Да преживее *този* живот още безброй пъти – това стои пред душата му вместо перспективата за носещи освобождение изпитания, които предстои да преживее този изпълнен с трагизъм човек в по-нататъшното развитие на бъдещите животи.

Ницше чувства, че в човека, който изживява себе си в

дадено земно съществуване, се разкрива и друг човек – един „сврѣхчовек“, който в телесното си земно битие може да презсздаде само фрагменти от своя съвкупен живот. Натуралистическата идея за еволюцията не му позволява да гледа на този „сврѣхчовек“ като на духовно господстващо начало в рамките на сетивно-физическото, а като на нещо, формиращо се чрез чисто природния процес на еволюция. Както човекът се е развил от животното, така от човека ще еволюира „сврѣхчовекът“. Естественонаучните възгледи отклоняват погледа на Ницше от „духовния човек“ в „природния човек“ и го заслепяват с един по-висш природен човек.

Това, което Ницше преживява в това направление, ме занимаваше най-живо през лятото на 1896 г. Тогава Фриц Кьогел ми даде да прегледам колекцията му от Ницшеви афоризми за „вечното възвръщане“. Това, което тогава си мислех за произхода на неговите мисли, написах през 1900 г. в една статия в „Списание за литература“. В някои от изреченията в тази статия се съдържа преживяното от мен през 1896 г. във връзка с Ницше и естествознанието. Тук ще повтора тогавашните си мисли, но освободени от полемиката, в която бяха облечени по онова време.

„Несъмнено Ницше е писал тези отделни афоризми в поредици без каквато и да е последователност... И днес поддържам своето убеждение, което изразих тогава, че на Ницше тази идея му е дошла, докато е четял „Курс по философия като строго научен светоглед и формиране на живота“ от Ойген Дюринг (Лайпциг, 1875 г.) и под влияние на тази книга. На стр. 84 от това съчинение се намира съвсем ясно изразена именно тази мисъл, само че там той я оборва също така енергично, колкото енергично Ницше я защитава. Книгата се съхранява в библиотеката на Ницше. Както показват многобройните бележки с молив в полетата, тя е била ревностно прочетена от Ницше... Дюринг казва: „По-дълбоката логическа причина за всеки съзнателен живот изисква в най-строгия смисъл на думата *неизчерпаемост* на творенията. Възможна ли е сама

по себе си тази безкрайност, по силата на която да възникват нови форми? Броят на материалните частици и силовите елементи сам по себе си би изключил безкрайното умножаване на комбинациите, ако непрекъснатата среда на пространството и времето не гарантираше неограниченост на вариациите. Още повече, че от това, което е преброимо, може да следва само изчерпаем брой комбинации. От това обаче, което според същността си без всякакво възражение изобщо не може да се разбира като нещо преброимо, трябва да е възможно да произлезе и неограниченото многообразие от състояния и отношения. Тази неограниченост, за която претендираме относно съдбата на формите във вселената, е съвместима с всякакъв вид изменение и дори с появата на интервали на приблизителна устойчивост или на пълно тъждество, но не и с прекратяване на изменението. Нека напомним на този, който желае да култивира представата за битие, което да съответства на изначалното, че развитието във времето има само една единствена реална посока и че причинността също е съобразна с тази посока. По-лесно е разликите да бъдат заличени, отколкото да се установят и следователно струва по-малко усилия да си представяме края по аналогия с началото, игнорирайки скока над пропастта. Все пак нека се пазим от такава повърхностна прибързаност, защото веднъж даденото битие на вселената не е незначителен епизод между две състояния на нощта, а единствената непокатима и ясна причина, изхождайки от която можем да правим нашите заключения и предположения...“

Дюринг също така смята, че вечното повторение на състоянието не представлява стимул за живота. Той казва: „И така, от само себе си се разбира, че принципът на стимула за живот не е съвместим с вечното повторение на едни и същи форми...“

Естественонаучният възглед подтиква Ницше да направи извода, пред който Дюринг отстъпва от страх поради математически съображения и поради ужасяващата перспектива, която той представлява за живота.

По-нататък в статията ми се казва: „...ако направим пред-

поставката, че с материалните частици и силовите елементи е възможен ограничен брой комбинации, тогава имаме Ницшевата идея за „възвръщане на същото“. Нищо друго освен защита на една *противоположна* идея, взета от виждането на Дюринг за нещата, имаме в афоризъм 203 (Том XII в изданието на Кьогел и афоризъм 22 в съчинението на Хорнефер „Доктрината на Ницше за вечното възвръщане“): „Размерът на силите във вселената е *определен*, не е нещо „безкрайно“: нека се пазим от такава прекомерност в понятията! Следователно броят на състоянията, модификациите, комбинациите и еволюциите на тази сила, макар и извънредно голям и практически „*неизмерим*“, е все пак винаги определен и не е безкраен, т.е. силата е вечно една и съща и вечно активна – дори и до самия този момент *вече* да е изминала цяла вечност, т.е. всички възможни развития вече да би трябвало *да са се случили*. Следователно моментното развитие трябва да бъде повторение, а също и това, което го е породило, както и това, което възниква от него, и така нататък в посока напред и назад! Всичко е било безброй пъти, доколкото общото положение на всички сили винаги се повтаря...“ И *чувството* на Ницше относно тази мисъл е точно противоположно на изпитваното от Дюринг. За Ницше тази мисъл представлява най-висшата формула за утвърждаване на живота. Афоризъм 43 (при Хорнефер, 234 в изданието на Кьогел) гласи: „Бъдещата история: тази мисъл все повече ще побеждава и тези, които не вярват в нея, по силата на своята натура ще трябва най-накрая да *измрат*! Ще остане само онзи, който смята своето битие за способно за вечно повторение: сред *такива* хора обаче е *възможно* такава състояние, за каквото никой утопист още не е и мечтал!“ Може да се докаже, че много от мислите на Ницше са възникнали по същия начин като мисълта за вечното възвръщане. Ницше създаде една идея, противоположна на всяка идея, съществувавала преди него. Накрая тази тенденция го доведе до неговото главно съчинение „Преоценка на всички ценности“.

Още тогава ми беше ясно, че в някои от мислите си, стре-

мящи се към духовния свят, Ницше е пленник на естествено-научния възглед. Затова толкова строго отхвърлях мистичното тълкуване на неговата мисъл за възвръщането. И се съгласих с Петер Гаст, който в своето издание на Ницше е написал: „Доктрина за изчерпаемостта и следователно повтораемостта на космическите молекулярни комбинации, която трябва да се разбира чисто механически“. Ницше вярва, че една възвишена мисъл следва да бъде изведена от основите на естествено-научния възглед. Това беше начинът, по който той е трябвало да страда от своето време.

Така, съзерцавайки душата на Ницше през 1896 г., пред мен се появи това, което някой, който гледа към духа, е трябвало да изстрада от естественонаучния възглед от края на деветнадесети век.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Колко самотен бях по онова време с всичко, което носех като свой „светоглед“ в тишина у себе си, докато мислите ми бяха насочени, от една страна, към Гюте, а от друга – към Ницше, можех да усетя и в отношенията с някои личности, с които се чувствах приятелски свързан, които обаче енергично отхвърляха моя духовен живот.

Приятелят, когото бях спечелил още в ранните си години, но чиито идеи се сблъскаха до такава степен с моите, че трябваше да му кажа: „Ако е вярно това, което мислиш за същността на живота, по-добре да бях дъската, върху която са стъпили краката ми, отколкото човек“, не престана да се отнася към мен с привързаност и вярност. Неговите изпълнени с топлина писма от Виена всеки път ме пренасяха на мястото, което ми беше така скъпо, тъкмо поради човешките взаимоотношения, в атмосферата на които бях живял там.

Но когато в писмата си приятелят ми започнеше да говори за моя духовен живот, между нас зейваше пропаст. Той

често ми пишеше, че се отчуждавам от изначално човешкото, че „рационализирам душевните си пориви“. Той имаше чувството, че при мен душевният живот се превръща в чисто мисловен и усещаше това като излъчваща се от мен студенина. Каквото и да изтъквах насреща, нищо не можа да ми помогне. Дори трябваше да констатирам, че временно топлотата на *неговото* приятелство намалая, тъй като той не можеше да се освободи от своето *мнение*, че не може да не изстивам по отношение на човешкото, понеже изразходвам душевния си живот в сферата на мислите.

Той не искаше да разбере, че в мисловния си живот не ставам равнодушен, а напротив, старая се да внеса в него всичко човешко, за да мога по този начин да обхвана с него духовната реалност в сферата на мисловното.

Той не виждаше, че чисто човешкото остава дори когато се издигне в областта на духа. Не виждаше как би могло да се *живее* в мисловната сфера и погрешно смяташе, че там може само да се *мисли* и че няма как човек да не се изгуби в студентната област на абстрактното.

Така той ме превръщаше в „рационалист“. Чувствах това като най-голямото неразбиране на всичко, което се намира на духовния ми път. Всяко мислене, което се отклонява от действителността и се разпръсва в абстракции, ми беше дълбоко противно. Душевната ми настройка беше такава, че искаше да развие мисълта, извлечена от сетивния свят, само до нивото, където тя заплашва да стане абстрактна. В този миг, си казвах, тя би трябвало да улови духа. Приятелят ми виждаше как с мисълта си излизам от физическия свят, но не успяваше да разбере, че в същия миг навлизам в духовното. Така че, когато говорех за истински духовното, за него всичко това беше нереално и в мислите ми той долавяше единствено мрежа от абстракции.

Страдах много от факта, че когато всъщност давах израз на най-важното за мен, за приятеля ми говорех просто за едно „нищо“. Такива бяха отношенията ми и с много други хора.

Това, което срещам в живота си по този начин, касаеше и моето разбиране за естествознанието. Можех да призная за истински метод за изследване на природата само този, при който мислите се използват за това сетивните явления да бъдат прозрени в духовните им взаимовръзки. Обаче не можех да приема чрез мисълта да се изграждат хипотези за сферата на сетивното възприятие, които след това да бъдат отнасяни към една извънсетивна реалност, които обаче в действителност представляват само мрежа от абстрактни мисли. Аз исках в момента, в който мисълта свърши достатъчно за установяване на това, което сетивните явления, разгледани по правилния начин, разкриват за самите себе си, да не се започва с изграждането на хипотеза, а със *съзерцанието*, с *познаването* на духовното, същностно обитаващо в сетивния свят, а не *зад* сетивното възприятие.

Това, което тогава, в средата на деветдесетте години, носех интензивно у себе си като свой възглед, по-късно обобщих в една статия, която написах през 1900 г. в брой 16 на „Списание за литература“, по следния начин: „Един научен анализ на нашата познавателна способност води... до убеждението, че въпросите, които имаме да поставим пред природата, са следствие от специфичната връзка, в която се намираме със света. Ние сме ограничени индивидуалности и поради това можем да възприемаме света само частично. Всяка част, разглеждана по и за себе си, представлява загадка или, казано по друг начин, въпрос за нашето познание. Обаче с колкото повече подробности се запознаваме, толкова по-ясен ни става светът. Едно възприятие обяснява друго. Не съществуват въпроси, които светът ни задава, на които да не може да се отговори със средствата, които той ни предлага. Следователно за монизма не съществуват принципни граници на познанието. В дадено време едно или друго може да е необяснимо, защото по отношение на времето или пространството още не сме били в състояние да открием нещата, за които става въпрос. Но това, което още не може да бъде открито днес, може да бъде открито

утре. Обусловените от това граници са само случайни и те изчезват с напредъка на опита и мисленето. При тези случаи изграждането на хипотези влиза в своето право. Хипотези не трябва да се градят за нещо, което би трябвало да е принципно недостъпно за нашето познание. Атомистичната хипотеза е напълно необоснована, ако трябва да бъде мислена не просто като помощно средство за абстрактната мисъл, а като съждение за действителната същност, лежаща извън предела на достижимост на нашите възприятия. Една хипотеза може да бъде единствено допускане за дадено фактическо положение на нещата, което не ни е достъпно поради случайни причини, което обаче по своята същност принадлежи към света, който ни е даден.“

По това време изразих този възглед за изграждането на хипотези, желяйки да окачества „границите на познанието“ като необосновани, а границите на естествознанието – като необходимост. Тогава го направих само с оглед на познанието за природата. Но тези идеи винаги ми стояха на пътя там, където със средствата на познанието за природата се стига до неизбежната „граница“ и откъдето трябваше да продължа напред със средствата на духовното познание.

Добро душевно здраве и нещо вътрешно дълбоко удовлетворяващо преживях във Ваймар благодарение на културния и художествения живот, неотменен елемент от който бяха художественото училище и театърът, както и музикантите, свързани с него.

У художниците – учители и ученици от художественото училище – се проявяваше това, което излизаше от старите традиции и се стремеше към ново, непосредствено възприятие и възпроизвеждане на природата и живота. Сред тези художници действително имаше мнозина, които в истинския смисъл бяха „търсачи“. Как това, с което художникът разполага като цвят върху своята палитра или в бурканчето с боя, трябва да се нанася върху рисувателната повърхност, за да се намира създаваното от него в правилно отношение с живеещата в

творчеството и явяваща се пред човешкото око природа? Това беше въпросът, който непрекъснато се разискваше в най-разнообразни форми по увлекателен, често пълен с въображение, а често и догматичен начин. За неговото художествено преживяване свидетелстваха многобройните картини, излагани от ваймарските художници в постоянната художествена изложба във Ваймар.

Моите художествени преживявания по това време не бяха стигнали толкова далеч като отношението ми към познавателните преживявания. Но все пак в стимулиращото общуване с ваймарските хора на изкуството търсех разбиране на художественото, което да е съобразно с духа.

Доста хаотично стои пред ретроспективния ми спомен това, което чувствах в душата си, когато съвременните художници, стремящи се да уловят в непосредствено възприятие и да възпроизведат настроението на светлината и въздуха, излизаха на оръжие срещу „старите“, които „знаеха“ от традицията как се прави това или онова. В много от тях живееше одухотворен, произлизащ от най-съкровени душевни сили стремеж да бъдат „правдиви“ в долавянето на природата.

Но не така хаотично, а в най-ясна форма застава пред душата ми животът на един млад художник, чийто художествен начин да изразява себе си хармонираше вътрешно със собственото ми развитие по посока на художествената фантазия. Намиращият се тогава в разцвета на младостта си художник за известно време бе в най-тясна връзка с мен. Животът отново го отдалечи от мен, но често живеех със спомена за часовете, прекарани с него.

Душевният живот на този млад човек беше изцяло светлина и цвят. Това, което другите изказваха в идеи, той изразяваше чрез „цветове в светлината“. Дори умът му беше устроен по такъв начин, че той свързваше нещата и процесите в живо така, както се съчетават цветовете, а не както си изгражда мисли за света обикновеният човек.

Този млад художник веднъж присъстваше на едно сват-

бено тържество, на което аз също бях поканен. Както е прието, произнасяха се обичайните тържествени речи. Речта на пастора беше построена върху тълкуванието на имената на булката и младоженеца. Понеже често посещавах приятелския дом, от който произхождаше младоженката, аз също трябваше да държа реч. Опитах се да изпълня своя дълг, разказвайки за чудесните преживявания, които имаха гостите на този дом. Говорих, защото хората очакваха да говоря. От мен се очакваше „подобаваша“ сватбена реч. Така че изпитвах малко радост от „своята роля“. След мен се изправи младият художник, който от дълго време също беше приятел на дома. От него всъщност не очакваха нищо. Защото знаеха, че той няма представа как се вдигат наздрависи. Той започна приблизително така: „Над светещия в червено гребен на хълма с любов се излива блясъкът на слънцето. Облаци над хълмовете, дишащи в слънчевата светлина. Пламтящи червени склонове, обърнати към слънцето, образуващи триумфална арка от духовни цветове и съпровождащи струящата към земята светлина. Навсякъде поля, обсипани с цветя, а над тях светещо в жълто настроение, проникващо в цветята, събуждащо живот в тях...“ Той продължи още дълго да говори в този дух. Явно внезапно бе забравил за цялата сватбена глъчка около себе си и беше започнал да рисува „в духа“. Вече не помня защо спря да говори, рисувайки по този начин. Вероятно някой го беше дръпнал за кадифения редингот, някой, който силно му симпатизираше, на когото обаче щеше да му е не по-малко приятно гостите най-сетне да пристъпят към спокойна консумация на сватбеното печено.

Младият художник се казваше Ото Фрьолих. Той дълго се застояваше при мен в стаята ми, заедно ходехме на разходка и си правихме излети. До мен Ото Фрьолих винаги рисуваше „в духа“. До него човек можеше да забрави, че светът все пак има и друго съдържание, освен светлина и цвят.

Така усещах младия си приятел. Помня как обличах това, което исках да му кажа, в одежда от цветове, за да стана по-разбираем за него.

И младият художник наистина успяваше да води четката си така, да полага боите си по такъв начин, че картините му в много висока степен да бъдат отражение на изобилните му живи цветни фантазии. Ако рисуваше ствол на дърво, върху лепеното платно се появяваха не линейни форми, а това, което светлината и цветовете разкриваха от себе си, когато стволът на дървото им дадеше благоприятната възможност да проявят своя живот.

Аз по свой начин се опитвах да намеря духовното съдържание на цвета в светлината. Именно така виждах тайната на същността на цветовете. В лицето на Ото Фрьолих до себе си имах човек, който носеше индивидуално у себе си като свое инстинктивно преживяване това, което търсех, за да разбера света на цветовете чрез човешката душа.

Бях щастлив, че тъкмо чрез собственото си търсене мога да дам някои подбуди на младия си приятел. Една от тях се състоеше в следното. Самият аз много силно изживях интензивността на цветовете, които Ницше обрисова в главата за „най-уродливия човек“ от „Тъй рече Заратустра“. Тази „Долина на смъртта“, изобразена като поетична картина, за мен съдържаше много от тайната за живота на цветовете.

Посъветвах Ото Фрьолих да нарисова поетично описаната от Ницше картина на Заратустра и най-уродливия човек. Той го направи. И се получи нещо наистина изумително. Във фигурата на Заратустра бяха концентрирани ярки и изразителни цветове. Но като такава тя не се беше получила напълно, тъй като у Фрьолих самите цветове все още не можеха да се разгърнат достатъчно, за да създадат образа на Заратустра. Затова пък толкова по-живо се преливаха цветовите оттенъци в „зелените змии“ в долината на най-уродливия човек. В тази част от картината живееше всичко от Фрьолих. Сега обаче за „най-уродливия човек“. Там не достигаха линиите, самата характеристика на живописца. Фрьолих не се справи с тях. Той още не знаеше как точно в цветовете живее тайната, която позволява на духовното да придобие форма, изхождайки от самия

цвят, чрез боравене със самия него. Така „най-уродливият човек“ се получи просто като възпроизвеждане на модела, който ваймарските художници наричаха „Фюлзак“*. Не знам дали това наистина беше фамилното име на човека, когото художниците често използват, когато искат да опишат „характерно грозното“, но знам, че грозотата на „Фюлзак“ вече не представляваше нещо бюргерско-филистерско, а носеше чертите на „гениалността“. Но просто така той да бъде инсталиран в картината като „грозния Фюлзак“, като копие на модела, там, където душата на Заратустра се разкрива в цялото си сияние с черти на лицето и в одежди, където истинската същност на цветовете в светлината омагьосва, играйки върху зелени змии, развали художествената творба на Фрьолих. Така картината не можа да се получи такава, каквато би могъл, както се надявах, да я създаде Ото Фрьолих.

Въпреки че бях общителен по характер, във Ваймар не изпитвах в голяма степен импулса да се намирам там, където прекарвах своите вечери хората на изкуството и всички, които се чувстваха социално свързани с тях.

Тези събирания ставаха в един романтичен, преправен от старинна ковачница, разположен срещу театъра „Дом на Художественото общество“. Там в сумрачна цветна светлина се заседаваха преподавателите и учениците от художествено-то училище, актьори и музиканти. Който „си търсеше“ компания, изпитваше потребност да прекара вечерта там. А аз не чувствах тази потребност, тъй като не си търсех компания, а я приемах с благодарност, когато случаят ми я предостави.

Затова се запознах с отделни хора на изкуството в други социални кръгове, но не и с „Художественото общество“.

А да се познаваш с някои хора на изкуството във Ваймар по онова време, беше голяма придобивка в живота. Защото дворцовите традиции и изключително симпатичната личност на великия херцог Карл Александър придаваха на града ар-

---

* „Фюлзак“ – букв. „претъпкан чувал“ (нем.). – Бел. пр.

тистично реноме, което привличаше във Ваймар почти всичко, което се случваше в изкуството през този период.

Преди всичко това беше театърът с добрите си стари традиции. Най-добрите актьори не бяха склонни да допускат привкус на натурализъм. А там, където съвременното изкуство искаше да изяви себе си и да се избави от някои рутини, които все пак винаги съпътстват дори и добрите традиции, то беше далече от „съвременните виждания“, които пропагандира Брам на сцената, а Паул Шленгер – в журналистическите си статии. Първи сред тези „ваймарски новатори“ беше Паул Вике, цял проникнат от благородния и пламенен дух на изкуството. Да се видят такива хора, правещи първите си стъпки в изкуството във Ваймар, произвеждаше неизличимо впечатление и беше голяма школа в живота. Паул Вике използваше мазето на един театър, което дразнеше редовия актьор, възпитан в традиции. Много увлекателни часове преживях в дома на Паул Вике. Той беше в приятелски отношения с моя приятел Юлиус Вале и поради това и аз влязох в по-тесен контакт с него. Често ме възхищаваше колко шумно реагира Вике на почти всичко, което беше преживял по време на репетициите за някоя нова пиеса и как след това изпълняваше ролята, която го беше довеждала до такова състояние. Неговата игра винаги ми предлагаше рядко удоволствие благодарение на благородния му стремеж към стил и красивия огън на вдъхновението.

По това време във Ваймар правеше първите си стъпки Рихард Щраус. Той беше ангажиран като втори диригент на Ласен. Първите композиции на Рихард Щраус бяха изпълнени във Ваймар. Музикалното търсене на тази личност се проявяваше като част от самия ваймарски духовен живот. Такъв радостен и безрезервен прием на нещо, което в самия акт на приемане се превръща във вълнуващ проблем на изкуството, беше възможен само в тогавашния Ваймар. Наоколо цари спокойствието на традицията, настроение, изпълнено с тържественост и достойнство. И ето че идва Рихард Щраус със своята симфонична поема „Тъй рече Заратустра“ или пък с музиката

си към „Ойленшпигел“. Всички се събуждат от традицията, тържественото спокойствие и достойнството, но се събуждат така, че одобрението е приятно, а неприемането е безобидно и така композиторът може да узнае по най-добрия начин отношението към своето творение.

С часове седяхме на премиерата на музикалната драма „Гунтрам“ на Рихард Щраус, в която главната роля се изпълняваше от любимия на всички певец и прекрасен човек Хайнрих Целер, който от много пеене остана почти без глас!

Да, този дълбоко симпатичен човек, Хайнрих Целер, също трябваше да мине през Ваймар, за да се превърне в това, което стана. Той притежаваше най-красивото природно певческо дарование. За да се разгърне, се нуждаеше от обкръжение, което да приема с пълно търпение, когато, за да се развие, един такъв талант не спира да експериментира. Така разгръщането на способностите на Хайнрих Целер се числи към най-прекрасното, което можеше да се преживее тогава. При това Целер беше толкова любезна личност, че часовете, които прекарвах с него, спадат към най-прелестните.

Макар и да не мислех вечер да ходя често в Художественото общество, ставаше така, че когато Хайнрих Целер ме срещнеше и ми кажеше, че трябва да отида с него, всеки път с удоволствие откликвах на неговото настояване.

Ваймарската обстановка имаше и своята тъмна страна. Традиционността и любовта към спокойствието твърде често потискаха човека на изкуството в състояние на някаква притъпеност. Хайнрих Целер не стана много известен в света извън Ваймар. Това, което първоначално беше подходящо да му помогне да разпери крила, след това отново ги скова. Така стана и със скъпия ми приятел Ото Фрьолих. Подобно на Целер, той се нуждаеше от художествената почва на Ваймар, но приглушената духовна атмосфера също го погълна прекалено много в своята артистическа уютност.

Тази „артистическа уютност“ започна да се усеща, когато тук проникна духът на Ибсен и други новатори. Това

изпитаха всички, например актьорите, които водеха борба в стремежа си да изработят стил например за „Нора“. Такова търсене, каквото можеше да се забележи тук, се случва само там, където благодарение на приемствеността на старите сценични традиции е много трудно да се изрази това, което изхожда от писателите, идващи не от сцената – като Шилер, а от живота – като Ибсен.

Обаче свой дял в отразяването на този модернизъм имаха и самите хора на изкуството поради „артистическата уютност“ на театралната публика. Те все пак трябваше да намерят средния път между това, което диктуваше обстоятелството, че са жители на „класическия Ваймар“, и това, което беше направило Ваймар велик, а именно всякогашното му разбиране на новото.

С радост си спомням за изпълненията на Вагнеровите музикални драми, на които присъствах във Ваймар. Директорът на театъра фон Бронсарт се отнасяше с особено разбиране и отдаденост именно към тази форма на театралното изкуство. Гласът на Хайнрих Целер беше много подходящ за музикална драма. Забележителен талант като певица имаше и г-жа Агнес Ставенхаген, съпруга на пианиста Бернхард Ставенхаген, който също за известно време беше диригент в театъра. Периодично организирани музикални фестивали водеха във Ваймар творците, представители на епохата, и техните творби. На един от тези музикални фестивали например можеше да се види Малер като диригент в началото на творческия му път. Незаличимо беше впечатлението от начина, по който той използваше диригентската си палка, разкривайки музиката не в протичането на формите, а като преживяване на нещо свръхсетивно, скрито между тях. Всички тези ваймарски събития, ставащи пред моята душа, се случваха сякаш напълно независимо от мен, но всъщност бяха дълбоко свързани с моя живот. Защото това бяха събития и обстоятелства, които преживявах като нещо, имащо непосредствено отношение към мен. По-късно, когато срещнех някоя личност или нейно произведе-

ние, чиито първи стъпки бях съпреживял във Ваймар, често с благодарност си спомнях за ваймарския период, през който се научих да разбирам толкова много, тъй като там се случваха много неща в стадия на тяхното зараждане. По онова време във Ваймар се проникнах от стремеж към изкуството така, че за много неща си изработих собствени съждения, които често бяха в разрез с тези на другите. Но все пак ме интересуваше и всичко, което чувстваха другите, също толкова силно, колкото собствените ми усещания. И у мен започна да се развива двоен вътрешен душевен живот.

Това беше истинско, дадено ми от живота и съдбата душевно упражнение за преодоляване на абстрактното интелектуално съждение „или-или“. Това съждение поставя пред душата граници пред свръхсетивния свят. В него не съществуват същества и процеси, даващи повод за такова „или-или“. По отношение на свръхсетивното следва да сме многостранни. Трябва да се учим не само теоретично, а да си изградим навика да възприемаме всичко в дълбините на душевния си живот, да разглеждаме всичко от най-разнообразни гледни точки. Такива „гледни точки“ като материализъм, реализъм, идеализъм, спиритуализъм, каквито се развиват в обширни теории от абстрактно ориентирани личности във физическия свят, за да се придаде значение на тези неща, не представляват никакъв интерес за познавача на свръхсетивното. Той знае, че материализмът например не може да бъде нищо друго освен поглед върху света от тази гледна точка, от която той се разкрива в материалните явления.

Практическо обучение в това направление е, когато човек се види пренесен в едно битие, което довежда живота, чиито вълни се удрят извън неговия собствен, вътрешно толкова близко като собствените му съждения и чувства. Във Ваймар подобни неща ми се случваха често. Струва ми се, че с края на века това също ще престане. По-рано над всичко все още витаеше духът на Гьоте и Шилер. Милият възрастен велик херцог, който се разхождаше с такава аристократичност във

Ваймар и неговите околности, като дете беше виждал Гьоте. Той много силно усещаше своето „благородство“, но винаги отбелязваше, че се чувства облагороден за втори път благодарение на „делата на Гьоте, извършени за Ваймар“.

Духът на Гьоте действаше във Ваймар толкова мощно от всички посоки, че някои от моите съпреживявания на случващото се там се превърнаха в практическо душевно упражнение за вярно изобразяване на свръхсетивните светове.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Прекрасен и радушен прием намерих в семейството на *Едуард фон дер Хелен*, архивар в Архива на Гьоте и Шилер. Тази личност имаше специално положение сред другите сътрудници в Архива. В кръга на професионалните филолози той се радваше на изключително голяма почит благодарение на първия си, изключително удачен труд за „Участието на Гьоте във физиогномическите фрагменти на Лафатер“. С това си съчинение фон дер Хелен постигна резултати, които всеки един от колегите му специалисти веднага намираще за „дялостни“. Единствено самият автор не мислеше така. Той разглеждаше труда си като методическо постижение, чиито принципи „биха могли да бъдат изучени“ от всекиго, докато собственият му стремеж беше към всестранно изпълване с вътрешно душевно съдържание.

Ако нямаше посетители, ние тримата дълго седяхме в стария работен кабинет на Архива, докато той все още се намираще в двореца: фон дер Хелен, който готвеше издаването на писмата на Гьоте, Юлиус Вале, работещ върху Гьотевите дневници, и аз, който пък се занимавах с естественонаучните му съчинения. Но тъкмо поради духовните потребности на Едуард фон Хелен в промеждутъците между работата беседвахме върху най-разнообразни сфери от духовния и обществения живот. Все пак най-голям беше делът на интереси-

те, свързани с Гьоте. От записаното в Гьотевите дневници, от неговите писма, разкриващи толкова възвишени гледни точки и толкова широки хоризонти, можеха да произтекат наблюдения, отвеждащи в дълбините на битието и в ширините на живота.

Едуард фон дер Хелен беше така любезен да ме въведе в семейния си кръг, за да се развият още повече нашите отношения, възникнали вследствие от така интересното ни общуване в Архива. Семейството на Едуард фон дер Хелен се движеше в кръговете, които описах около съпрузите Олден, Габриеле Ройтер и други, така че благодарение на това кръгът на моите познества значително се разшири.

Особено ярки следи в паметта ми остави г-жа фон дер Хелен, винаги предизвикваща у мен дълбока симпатия. Тя беше истински художествена натура, една от тези, които можеха да постигнат много в изкуството, ако не я отвличаха други житейски задължения. Но съдбата ѝ, доколкото знам, беше такава, че артистичната страна на тази жена е могла да се изрази само през ранните години от живота ѝ. Но всяка дума, която можехме да разменим с нея за изкуството, ми оказваше много благотворно влияние. Основната ѝ черта беше известна сдържаност, внимателност в преценките ѝ, ведно с чиста дълбока човечност. След всяка такава беседа с г-жа фон дер Хелен душата ми още дълго беше заета с това, което тя по-скоро беше подсказала, отколкото казала.

С голяма любезност се отличаваха и бащата на г-жа фон дер Хелен, генерал-лейтенант, който беше участвал във войната от седемдесетте години като майор, както и втората му дъщеря. В обкръжението на тези хора живееха най-добрите страни на немската духовност, онази духовност, чиито религиозни, естетически и популярно-научни импулси, толкова дълго съставлявали истинската духовна същност на немците, проникваха във всички области на социалния живот.

Интересите на Едуард фон дер Хелен за известно време ме приближиха до политическия живот на това време. Неу-

довлетворението от някои филологически въпроси тласна фон дер Хелен към оживения политически живот на Ваймар. Струваше му се, че тук за него се отваря по-широка житейска перспектива. Приятелският интерес към тази личност застави и мен да проявявам интерес към движенията в обществения живот, без да взимам активно участие в политиката.

Много от нещата, които в настоящето се показаха или в своята невъзможност за съществуване, или пък породиха ужасяващи метаморфози в абсурдни социални форми, тогава се намираха в своя стадий на зараждане и носеха в себе си надеждата на работническата класа, на която красноречиви и енергични лидери бяха съумели да внушат, че за човечеството трябва да дойде ново време в социалното устройство. Пролетарски радикални елементи, отличаващи се с разсъдливост, завоюваха авторитет. Беше много интересно да ги наблюдаваш, тъй като това, което се проявяваше тогава по подобен начин, беше като кипене на социалния живот някъде под почвата. Отгоре живееше изпълненият с достойнство консерватизъм, опиращ се на един благородно мислещ двор, действащ енергично и настоятелно в името на всичко хуманно. В тази атмосфера процъфтяваше реакционната партия, възприемаща себе си като нещо естествено, а също и т. нар. националлиберализъм.

Да се ориентира във всичко това така, че да може да заема ефективна, проправяща си път сред хаоса роля на лидер – на това беше посветил живота си Едуард фон дер Хелен. И аз трябваше да съпреживея вълненията, които той изживяваше във връзка с това. Той обсъждаше в своя приятелски кръг всички подробности за някоя от брошурите, по която работеше в момента. Човек беше принуден да се интересува толкова дълбоко от материалистическото разбиране за историята, класовата борба и добавената стойност, колкото самият Едуард фон Хелен, макар че по това време тези понятия съвсем не се възприемаха така, както сега. Не ни оставаше нищо друго освен да посещаваме многобройните събрания, в които той

се изявяваше като оратор. На теоретически построената марксистка програма той искаше да противопостави друга, която би трябвало да произлезе от добрата воля за социален напредък у всички приятели на трудещите се от всички партии. Той желаше да оживи наново центриските партии с приемане в техните програми на такива импулси, благодарение на които да може да бъде овладян социалният проблем.

Тази дейност остана безрезултатна. Мога да кажа само това, че ако не вземах участие в стремежите на фон дер Хелен, нямаше да мога да съпреживея толкова интензивно обществения живот в този период.

Този живот ми се разкри и от друга страна, макар и не толкова интензивно. И се оказа, че у мен се развива доста силна антипатия към всякаква политика, ако тя не произлиза от фон дер Хелен. Тогава във Ваймар живееше един свободомислещ политик – д-р Хайнрих Френкел, привърженик на Ойген Рихтер и политически деен в неговия дух. Запознах се с него. Това кратко познанство приключи с „недоразумение“. Но аз често с удоволствие си спомням за него. Защото този човек заслужаваше големи симпатии, обладаваше енергична политическа воля и мислеше, че с помощта на добрите намерения и разумните възгледи хората ще могат да се вдъхновят за правилен прогресивен път в обществения живот. Животът му представляваше верига от разочарования. Жалко, че се наложи и аз самият да му причиня такова. Когато се запознахме, той работеше върху една брошура, която желаше да разпространи масово. Смяташе за свой дълг да се бори срещу резултата от започващото по това време в Германия обединение между крупната промишленост и селското стопанство, което по-късно, по негово мнение, би довело до опустошаващи последиствия. Брошурата му носеше заглавието „Кайзере, бъди суров“. Той мислеше, че ще може да убеди кръговете около кайзера в това, че по негово мнение, едно такова обединение е вредоносно. Той обаче не успя ни най-малко да постигне целта си. Видя, че от партията, към която принадлежи и за която

работи, няма да могат да бъдат почерпени силите, които да могат да станат основа на замисленото от него дело.

В един прекрасен ден го осени мисълта да възроди виенския „Немски седмичник“, който бях редактирал за кратко време преди няколко години във Виена. По този начин той искаше да създаде политическо течение, което да превърне тогавашния либерализъм в по-национална и духовно свободна дейност. Мислеше си, че бих могъл да направя нещо в тази насока, съвместно с него. Това беше невъзможно. Дори за възраждането на „Немски седмичник“ не можех да направя нищо. Начинът, по който му съобщих това, доведе до недоразумения, които скоро разрушиха нашето приятелство.

Но от това приятелство произлезе нещо друго. Ойген Рихтер имаше съпруга и балдъза, които бяха много мили. Той ме представи на семейството си, а то пък ме запозна с друго едно семейство. И тук се случиха събития, които бяха сякаш дословно отражение на прекрасните съдбовни връзки, които някога бях преживявал във Виена. Там поддържах много близки отношения с едно семейство, главата на което оставаше винаги невидим, но все пак ми беше станал духовно-душевно толкова близък, че след смъртта му държах погребална реч като за свой най-добър приятел. Цялата духовност на този мъж стоеше пред душата ми в пълната си истинност чрез неговото семейство.

А сега влязох в почти същата връзка с човека, който беше глава на семейството, в което бях въведен благодарение на свободомислещия политик. Той беше починал наскоро. Вдовицата му живееше, изпълнена с пиетет в мислите си за починалия. Стана така, че се изнесох от дотогавашното ми ваймарско жилище и отидох да живея под наем у това семейство. Там беше библиотеката на починалия. Това беше човек, излявявал духовен интерес в много области, обаче също като живелия във Виена, напълно отказал се от контакта с хора, живеещ в собствения си „духовен свят“ и също като него смятан от света за „особняк“. Възприемах мъжа, както приемах и другия,

без да мога да го срещна във физическия живот, преминаващ през съдбата ми като „зад кулисите на битието“. Във Виена възникнаха прекрасни отношения между семейството на така познатия „непознат“ и мен, а във Ваймар между втория също така „непознат“, неговото семейство и мен възникна дори още по-значима връзка.

Когато трябва да говоря за двамата „непознати познати“, си давам сметка, че това, което имам да кажа, ще бъде сметнато от повечето хора за нелепа фантазия. Защото става дума за сближаването ми с двете човешки души в мировите области, в които пребивавах, след като бяха преминали през портата на смъртта.

Всеки има вътрешното право да зачеркне изказванията за тази област от сферата на своите интереси, но съвсем друго е да я разглежда като нещо, което може да бъде охарактеризирано единствено като фантастични измишльотини. На този, който прави това, съм длъжен да кажа, че винаги съм търсил източниците на такава душевна организация, изхождайки от която може с увереност да се говори за духовното, при такива точни клонове от науката като математиката или аналитичната механика. Така че, когато твърдя следното, не мога да бъда упрекнат в лекомислени брътвежи, без отговорност пред познанието.

Силите на духовното съзерцание, които носех в душата си тогава, направиха възможно за мен да имам по-близка връзка с двете души след земната им смърт. Те бяха устроени по начин, различен от този на други починали, които след земната си смърт най-напред преминават през един живот, който, според своето съдържание, е тясно свързан със земния и който едва бавно и постепенно става подобен на този, който човекът преживява в чисто духовния свят, където преминава неговото битие до следващия земен живот.

Двамата „непознати познати“ бяха изучили основно идеите на материалистическата епоха. Те бяха преработили в себе си мисловно естественонаучния начин на мислене. Вторият,

който ми донесе Ваймар, познаваше добре дори Билрот и други подобни мислители естественици. Затова пък по време на земния им живот и двамата бяха останали далеч от всякакъв духовен светоглед. Всеки от тях би отклонил какъвто и да е подобен мироглед, който тогава биха могли да срещнат, защото „естественонаучното мислене“ им се е струвало резултат от фактите, съгласно характера на мисловните привички на епохата.

Но тази свързаност с материализма на епохата и при двете личности бе останала изцяло в света на идеите. Те не участваха в житейските навици, следващи от материализма на тяхното мислене и които преобладаваха при всички останали хора. Те бяха „особняци пред света“, живееха в по-примитивни форми, отколкото беше прието тогава и отколкото им позволяваше имущественото състояние. Така че те не бяха пренесли в духовния свят това, което би могла да даде на техните индивидуалности връзката с материалистическите *волеви ценности*, а само насаденото у тези индивидуалности от материалистическите *мисловни ценности*. Разбира се, случващото се в душите им се разиграваше в по-голямата си част в подсъзнанието. И сега можем да видим как тези материалистически мисловни ценности не представляват нещо, което след смъртта отчуждава човека от божествено-духовния свят, а че това отчуждаване настъпва единствено чрез материалистическите волеви ценности. Както душата, с която се сблизих във Виена, така и тази, с която се запознах духовно във Ваймар, след смъртта си представляваха великолепно сияещи духовни фигури, в които душевното съдържание беше изпълнено с образите на духовните същества, лежащи в основата на света. Запознаването им с идеите, чрез които те премислиха по-точно материалното по време на последния им земен живот, сега допринесе за това, че и след смъртта те да могат да развият отношение към света, основаващо се на вярно съждение, което не би могло да стане, ако съответните идеи им бяха останали чужди.

В лицето на тези две души пътя на моята съдба кръстосаха същества, чрез които непосредствено от духовния свят ми се разкри значението на естественонаучния начин на мислене. Можях да видя, че сам по себе си този начин на мислене не отклонява от духовното възприятие. При двете личности това се беше случило така през земния им живот затова, защото през него те не бяха открили благоприятна възможност да възвисят естественонаучното мислене в сферата, където започва духовното преживяване. След смъртта си те извършиха това по най-съвършен начин. Видях, че човек може да постигне това възвисяване също и в земния си живот, ако прояви вътрешна смелост и сила за целта. Благодарение на едно съпреживяване, имащо голяма значимост в духовния свят, видях също, че човечеството е *трябвало* да се развие към естественонаучния начин на мислене. Предишните начини на мислене са могли да свържат човешката душа с духа на свръхсетивния свят. Те са могли да доведат човека, ако изобщо е достигнал до себебепознание (основата на *всяко* познание), до това да осъзнае себе си като отражение или пък като член на божествено-духовния свят. Но те не са могли да го доведат дотам да усеща себе си като самостоятелна, затворена в себе си духовна същност. Затова е *трябвало* да стане напредъкът към разбирането на един свят на идеите, който *не* се възпламенява от самия дух, а получава импулси от материята, която също е духовна, но *не* идва *от* духа.

Подбуда към един такъв идеен свят не може да бъде открита в духовния свят, в който човек живее след смъртта, съответно преди ново раждане, а единствено в земното битие, защото само в него той стои лице в лице с материалната форма на битието.

Следователно благодарение на двете човешки души можях да преживея това, което човекът придобива за цялостния си живот, също и за духовния, след смъртта, благодарение на срастването с естественонаучния начин на мислене. При други души, попаднали в земния си живот под влиянието на

последствията от чисто естествена научния начин на мислене върху волята, можах да видя, че те се отчуждават от духовния свят и стигат до един цялостен живот, в който човек е по-малко човек в човешката си същност с естествена научния начин на мислене, отколкото без него.

Двете души са станали „особняци пред света“, защото не са искали да загубят човешката си същност в земния си живот. Те са възприели в пълен обхват естествена научния начин на мислене, защото са искали да постигнат духовния етап на човечеството, който не е възможен без него.

Аз нямаше да мога да стигна до тези виждания за двете души, ако ги бях срещнал като физически хора в земното битие. За моето съзерцание на двете индивидуалности в духовния свят, в който трябваше да ми се открият техните същества, а чрез тях и много други неща, се нуждаех от онази мекота на душевния поглед, която леко се губи, когато преживяното във физическия свят скрива или най-малкото отслабва това, което трябва да бъде преживяно чисто духовно.

В своеобразното проявление на тези две души в моето земно битие тогава трябваше да видя нещо, съдбовно предназначено за пътя на моето познание.

Но за нещо, свързано със спиритизма, при това отношение към душите в духовния свят не може и дума да става. За отношението към духовния свят за мен от значение не е било нищо друго освен действителното духовно съзерцание, за което по-късно говорих публично в антропософските си съчинения. Още повече, че виенското семейство и всичките му членове, както и семейството от Ваймар, бяха прекалено здравомислещи за комуникация с мъртвите с помощта на медиуми.

Винаги, когато е ставало дума за тези неща, съм се интересувал от такива търсения на човешките души, отнасящи се до спиритизма. Спиритизмът на настоящето е погрешният път към духовното на души, които желаят да намерят духа по външен, почти експериментален начин, тъй като вече почти

не могат да усетят действителното, истинското, истинното на начина, съобразен с духовното. Точно този, който се интересува съвсем обективно от спиритизма, без сам да иска да изследва нещо чрез него, може да прозре правилните представи за стремленията и заблудите на спиритизма. Собственото ми изследване винаги е било по пътища, различни от тези на спиритизма под каквато и да било форма. Тъкмо във Ваймар стана възможно да имам много интересни контакти със спиритисти, понеже сред хората на изкуството за известно време интензивно живееше идеята духовното да се търси по този начин.

Обаче от общуването ми с двете души – ваймарската се наричаше Ойнике – в мен се вливаха нови сили за „Философия на свободата“. Това, към което съм се стремил в нея, на първо място, е резултат от философските ми мисловни пътища през осемдесетте години. На второ място, също и резултат от моето конкретно общо виждане в духовния свят. На трето място, прилив на сили дойде благодарение на съпреживяването на духовните опитности на онези две души. У тях пред себе си виждах възхода, за който човекът трябва да благодари на естественонаучния светоглед. В тяхно лице обаче видях също така страха на благородни души от вживяването във волевия елемент на този светоглед. Тези души отстъпваха с боязън пред етичните последствия от един такъв светоглед.

Във „Философия на свободата“ търсех силата, която води от етически неутралния естественонаучен идеен свят в света на нравствените импулси. Опитах се да покажа как човекът, който осъзнава себе си като затворено в себе си духовно същество, защото живее в идеи, които вече не струят от духа, а идват като импулси от материалното битие, също може да развие от своята същност *интуиция* за нравственото. Благодарение на това нравственото сияе в *станалата* свободна индивидуалност като индивидуален етически импулс, подобно на идеите от естественонаучните възгледи.

Двете души не бяха проникнали до тази морална инту-

иция. Затова и отстъпвах в боязън (несъзнателно) пред живота, в който още не бяха получили широко разпространение естественонаучните идеи.

Тогава говорих за „моралната фантазия“ като за източник на нравственото в отделните човешки индивидуалности. Бях далече от всякакво намерение да се обръщам към този източник като към нещо не напълно реално. Напротив, с „фантазия“ исках да обознача силата, която способства за достигането на отделния човек до всички области на същинския духовен свят. Но ако трябва да се стигне до действително преживяване на духовното, следва да се проявят духовните познавателни сили: имагинация, инспирация, интуиция. Първият лъч на духовното откровение на осъзнаващия се като индивидуалност човек обаче става чрез фантазията, която с начина, по който се отдалечава от всяка фантастика и се превръща в образ на духовната реалност, може да бъде наблюдавана тъкмо при Гьоте.

В семейството, което бе напуснал ваймарският „непознат познат“, живях през най-голямата част от времето, прекарано във Ваймар. Имах на разположение една част от жилището. Г-жа Анна Ойнике, с която скоро най-сърдечно се сприятелих, се грижеше по най-жертвоготовен начин да ми осигури всичко, от което се нуждая. За нея беше от изключителна важност, че бях до нея в тежката ѝ задача по възпитанието на нейните деца. След смъртта на Ойнике тя беше останала вдовица с четири дъщери и един син.

Децата виждах само при удобен случай. Това обаче ставаше често, защото към мен се отнасяха като към член на семейството. С изключение на сутрин и вечер, се хранех навън.

Но не само аз се чувствах уютно в този семеен кръг. Когато по-младите участници в събранията на Гьотевото общество, идващи от Берлин, които се бяха сблизили по-тясно с мен, пожелаеха да се почувстват по-уютно и „сред свои“, те идваха при мен в дома на Ойнике. И по начина, по който се държаха, имах всички основания да предполагам, че там се

чувстват истински добре.

Тук често идваше и Ото Ерих Хартлебен, когато беше във Ваймар. Гьотевият алманах, който той издаде, беше съставен там за няколко дни от двама ни.

От собствените ми по-големи съчинения тук се появиха „Философия на свободата“ и „Ницше, борец срещу своето време“.

Мнозина от моите ваймарски приятели на драго сърце прекарваха някой и друг час при мен в дома на Ойнике.

Тук се сещам преди всичко за д-р Август Фрезениус, с когото бях свързан с истинска приятелска обич. От един момент нататък той стана постоянен сътрудник в Архива. Преди това издаваше „Немски литературен вестник“. Всички смятаха редакцията му за образцова. Много ми се беше събрало на сърцето срещу филологията, каквато беше по това време под ръководството на привържениците на Шерер. Август Фрезениус ме обезоръжаваше всеки път с начина, по който *той* беше филолог. Той нито за миг не криеше факта, че е филолог и иска да бъде само верен филолог. Но при него филологията беше наистина *любов* към *словото*, която изпълва целия човек с жизнени сили, а *словото* за него беше човешкото откровение, в което се отразяват всички закономерности на вселената. Този, който желае да прозре истинно тайните на словото, се нуждае от прозрение във всички тайни на битието. Следователно филологът не може да постъпи другояче освен да се опита да придобие универсално познание. Правилният филологически метод, приложен по подобаващ начин, може, изхождайки от най-простото, да осветли обширни и значими области от живота.

Фрезениус показва това по онова време с един пример, който силно ме заинтригува. Ние често бяхме обсъждали тази проблематика, преди той да публикува мислите си относно нея в един кратък, но съдържателен очерк в „Гьотевия годишник“.

До това откритие на Фрезениус всички, които се бяха за-

нимавали с обяснението на Гьотевия „Фауст“, не разбираха правилно едно изказване на Гьоте, което той беше направил пет дни преди смъртта си пред Вилхелм фон Хумболт. „Концепцията за „Фауст“ – казал Гьоте – ми беше ясна преди повече от шестдесет години, още в младостта ми от *самото начало*, затова пък по-нататъшното развитие не виждах в чак такива подробности.“ Тълкувателите приемаха това „от самото начало“ така, сякаш Гьоте от самото начало е имал идея или план за цялата драма на Фауст, в която после повече или по-малко е разработил подробностите. Също и любимият ми учител и приятел, Карл Юлиус Шрьоер, беше на това мнение.

Нека помислим, че ако това беше вярно, в Гьотевия „Фауст“ щяхме да имаме пред себе си произведение, което Гьоте е замислил в основни линии още като млад. Би трябвало да приемем, че изхождайки от една обща идея, за душевното естество на Гьоте е било възможно да работи така, че тази работа да може да продължи шестдесет години при непоколебимост на самата идея. Че това не е така, показва откритието на Фрезениус по напълно неопровержим начин. Той изложи, че Гьоте *никога* не използва думите „от самото начало“ в смисъла, който им приписват тълкувателите. Той казва например, че е прочел дадена книга „от самото начало“, а останалото не е чел. Той използва думите „от самото начало“ единствено в *пространствен* смисъл. С това се доказва, че всички тълкуватели на „Фауст“ не са прави и че Гьоте не е говорил за съществуващ „от самото начало“ план на „Фауст“, а единствено, че в младостта му са му били ясни само *първите части* и че тук-там е бил разработил по нещо от следващите.

Така, благодарение на правилното прилагане на филологическия метод, бе хвърлена значителна светлина върху цялостната психология на Гьоте.

Тогава се учудих единствено, че нещо, което би трябвало да има най-широки последствия за разбирането на Гьотевия дух, след като стана известно след публикуването му в „Гьотевия годишник“, направи твърде малко впечатление тъкмо на

онези, които най-много би трябвало да заинтересува.

Но с Август Фрезениус не обсъждахме само филологически въпроси. Всичко, което тогава вълнуваше епохата, всичко интересно, което се случваше във Ваймар или извън него, бе съдържание на нашите дълги разговори. Защото заедно прекарвахме дълго време. Понякога водехме горещи дискусии по някои въпроси, но всичко винаги приключваше в пълна хармония. Понеже бяхме взаимно убедени в сериозността на своите разбирания. Затова ми е толкова по-горчиво, когато си спомня факта, че и приятелството ми с Август Фрезениус свърши с разрыв поради недоразуменията, свързани с отношението ми към Архива на Ницше и г-жа д-р Фьорстер-Ницше. Приятелите ми не можеха да си представят картината на това, което всъщност се беше случило. Аз не можех да им дам удовлетворяващо ги обяснение. Защото всъщност нищо особено не се бе случило. И всичко почиваше на недоразумения и илюзии, затвърдили се в Архива на Ницше. Това, което можах да кажа, съдържа излязлата по-късно статия в „Списание за литература“. Дълбоко съжалявах за недоразумението, защото приятелството ми към Август Фрезениус беше пуснало здрави корени в сърцето ми.

Често си спомнях и за още един мой приятел, Франц Фердинанд Хайтмюлер, който също се присъедини към кръга на сътрудниците в Архива, но по-късно от Вале, фон дер Хелен и аз.

Хайтмюлер се изживяваше като фина, художествено усееща душа. За всичко той съдеше от гледна точка на художественото чувство. Всякакъв интелектуализъм му беше чужд. Благодарение на него в тона, с който се говореше в Архива, навлезе нещо художествено. Беше автор на новели, написани с тънък усет. Той изобщо не бе лош филолог и работеше каквото му възлагаха за Архива със сигурност не по-зле от който и да било друг. Но постоянно беше във вътрешна опозиция на това, което се работеше в Архива. А именно към начина, по който там разбираха тази работа. Благодарение на него за

известно време живо усещахме с душите си, че Ваймар някога е бил място на духовно активно и възвишено творчество и че сега се задоволяваме с това да проследяваме създаденото някога, придържайки се към буквите, и да „установяваме различни прочити“ и най-много да го интерпретираме. Хайтмюлер написа анонимно това, което имаше да каже по въпроса, в новелата „Потъналата Винета“ в „Нов немски обзор“ на С. Фишер. О, колко усилия само положиха тогава да отгатнат кой беше превърнал някога процъфтяващия духовно Ваймар в „потънал град“!

Хайтмюлер живееше във Ваймар с майка си, изключително симпатична дама. Тя беше приятелка на г-жа Анна Ойнике и често посещаваше дома ѝ. Така че имах щастието често да виждам и двамата Хайтмюлерови в дома, в който живеех.

Трябва да си спомня и за един приятел, който се присъедини към моя кръг сравнително рано по време на престо ми във Ваймар и с когото бях свързан в най-близко приятелство, докато не си заминах, а дори и след това, когато по-късно от време на време посещавах Ваймар. Това беше художникът Йозеф Ролечек. Той беше немец от Бохемия и беше дошъл във Ваймар, привлечен от художественото училище. Той беше личност, която предизвикваше силни симпатии и в разговор с която човек с охота разкриваше сърцето си. Ролечек беше сантиментален и същевременно леко циничен. Беше песимистичен, от една страна, а от друга – беше склонен твърде малко да цени живота, в който, както му изглеждаше, изобщо не си струва усилено да се съсредоточава върху нещата, даващи повод за песимизъм, тъй като те не представляват кой знае каква ценност. В негово присъствие често се говореше за несправедливостта на живота и той можеше до безкрай да се горещи за това, колко несправедливо се е отнесъл светът към бедния Шилер в сравнение с галеника на съдбата Гюте.

Въпреки ежедневното общуване с тези личности и непрекъснатия жив обмен на мисли и впечатления, в този ваймарски период не можех да говоря по директен начин за пре-

живяванията си в духовния свят дори и с тези, които ми бяха най-близки. Смятах, че е необходимо да бъде осъзнато как правилният път в духовния свят води първо до преживяване на чистите идеи. Под всякаква форма поддържах твърдението, че както човекът може съзнателно да преживява цветовете, тоновете, топлината и т.н., той може да преживее и *също толкова чисти идеи*, свободни от влиянието на външните възприятия и живеещи напълно самостоятелно. И в тези идеи е истинският жив дух. Всяко друго духовно преживяване в човека, така казвах тогава, възниква в съзнанието от този живот на идеите.

Това, че първоначално търсех духовното преживяване в преживяването на идеите, доведе до недоразумението, за което вече говорих, че дори най-близките ми приятели не виждаха живата реалност в идеите и ме вземаха за рационалист или интелектуалец.

Разбирането на живата действителност на света на идеите тогава се проявяваше най-енергично у една по-млада личност, която често идваше във Ваймар: Макс Кристлиб. В началото на пребиваването си във Ваймар често се срещах с този търсещ духовното познание човек. По това време той беше преминал подготвително обучение за евангелски пастор, тъкмо вземаше докторския си изпит и се готвеше за нещо като мисионерска служба в Япония, за където скоро и замина.

Този човек виждаше – бих казал, вдъхновено, – че животът в чистите идеи се явява живот в духа и че в света на чистите идеи цялата природа се озарява от познанието, а материята се явява само *привидност* (илюзия) и че чрез идеите цялото физическо битие се разкрива като дух. Изпитвах дълбоко удоволствие да открия такова пълно разбиране за същността на духовното в тази личност. Това бе разбиране за битието на духа в идеалното. Там духът живее така, че от морето на всеобщото идеално битие на духа пред възприемащия поглед още не могат да бъдат отделени чувстващите и творчески духовни индивидуалности. За тези духовни индивидуалности

още не можех да говоря на Макс Кристлиб. Това би означавало да искам нещо непосилно от неговия красив идеализъм. Но затова пък с него можех да обсъждам истинското битие на духа. Той беше прочел най-задълбочено всичко, което бях написал дотогава. И в началото на деветдесетте години имах впечатлението, че Макс Кристлиб притежава дарбата да прониква в духовния свят благодарение на живата духовност на идеалното по пътя, който смятах за най-подходящ. За това, че по-късно той спря да поддържа напълно този курс, а пое в малко по-друга посока, няма основание да говоря тук.

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Благодарение на свободомислещия политик, за когото говорих, се запознах със собственика на една книжарница. Някога този книжен магазин бе видял и по-добри дни от тези, които преживях във ваймарския си период. Такъв е бил случаят по времето на бащата на младия човек, с когото се запознах като собственик. За мен беше важно, че тази книжарница издаваше вестник, в който поместваха обзорни статии за съвременния духовен живот и рецензии за новостите в областта на поезията, науката и изкуството. Този вестник също беше в упадък. Разпространението му беше доста намалало. На мен обаче той предоставяше възможност да пиша за много от нещата, които тогава се намираха на духовния ми хоризонт или имаха отношение към него. Въпреки че многобройните статии и рецензии на книги, които пишех, се четяха от малцина, ми беше приятна възможността да имам на разположение вестник, който да отпечатва нещата, които аз пожелаех. В това бяха заложени импулси, които донесоха плодовете си по-късно, когато започнах да издавам „Списание за литература“, и поради това бях задължен да съпреживявам интензивно събитията от съвременния духовен живот и да ги премислям.

Така за мен Ваймар стана мястото, за което често си

спомнях в по-нататъшния си живот. Защото тесните рамки, в които бях принуден да живея във Виена, сега се разшириха и имах духовни и човешки преживявания, резултатите от които се проявиха по-късно.

От всички най-важни все пак бяха отношенията с хора, които бяха създадени там. Когато през по-нататъшните си години извиквах пред душата си Ваймар и тамошния си живот, най-често отправях духовния си взор към един дом, който ми беше станал особено скъп.

Запознах се с актьора Нойфер още докато беше ангажиран във Ваймарския театър. У него най-напред оцених сериозността и строгостта, с която се отнася към своята професия. Той не допускаше в съжденията му за сценичното изкуство да се появи нищо дилетантско. Това действаше благотворно дори само поради причината, че човек невинаги осъзнава, че актьорското изкуство, подобно например на музиката, трябва да се основава на някои обективни художествени предпоставки.

Нойфер се ожени за сестрата на пианиста и композитора Бернхард Ставенхаген. Бях представен в неговия дом. Така същевременно бях приет приятелски и в дома на родителите на г-жа Нойфер и на тези на Бернхард Ставенхаген. Г-жа Нойфер е дама, която излъчва атмосфера на духовност над всичко, намиращо се в нейното обкръжение. Нейните съждения, изхождащи от дълбоките пластове на душата ѝ, оживяваха по чудесен начин непринудените беседи, получаващи се в този дом. Всичко, което тя казваше, беше обмислено и същевременно изящно. И във всеки миг, прекаран у семейство Нойфер, имах чувството, че г-жа Нойфер по рядък начин се стреми към истината при всички житейски обстоятелства.

Това, че там ме приемаха с удоволствие, можех да заключа от най-различни случаи. Бих искал да разкажа за един от тях.

Веднъж на Коледа при мен дошъл г-н Нойфер и тъй като не съм си бил вкъщи, ми оставил бележка с настоятелната молба непременно да отида у тях за раздаването на коледните

подаръци. Това не беше лесно, тъй като във Ваймар винаги трябваше да участвам в по няколко такива празненства. Но успях да се справя. И така до подаръците за децата открих красиво опакован специален коледен подарък за мен, ценността на който може да бъде изяснена само от неговата предистория.

Един ден ме заведоха в ателието на един скулптор, който искаше да ми покаже свои произведения. По принцип това, което видях, ме заинтригува твърде малко. Само един единствен бюст, сякаш захвърлен в един ъгъл, привлече върху себе си моето внимание. Беше бюст на Хегел. В ателието, което представляваше част от жилището на една възрастна дама на голяма почит във Ваймар, се намираха всевъзможни скулптури. Скулпторите винаги наемаха ателието за кратко време и оставяха в него по нещо, което не желаеха да вземат със себе си. Сред тези неща обаче имаше и такива, които се складираха там от дълго време, оставени без внимание като онзи бюст на Хегел.

Интересът, който проявих към бюста, доведе до това, че започнах тук-там да говоря за него. Веднъж също и в дома на Нойфер и дори леко загатнах, че много бих искал да притежавам този бюст.

И на следващата Коледа той ми беше подарен от Нойфер. На следващия обяд, на който ме поканиха, той разказа как се е сдобил с него.

Той първо отишъл при дамата, на която принадлежеше ателието. Казал ѝ, че някой е видял бюста в нейното ателие и че за него би било от голяма стойност, ако може да го притежава. Дамата каза, че да, такива неща имало от незапомнени времена в нейната къща, но дали сред тях има и „Хегел“, изобщо не знаела. Но изрази готовност да разведе Нойфер, за да може той да погледне. Всичко било „претърсено“, не било оставено без внимание и най-скритото кътче. Но никъде не могли да открият бюста на Хегел. Нойфер истински се натъжил, защото за него имало нещо дълбоко удовлетворяващо в мисълта да ми достави радост с бюста на Хегел. Той вече бил

на вратата, заедно с дамата. Но дошла прислужницата и успяла да чуе думите на Нойфер: „Да, жалко, че не открихме бюста на Хегел.“ „Хегел ли? – намесила се тя. – Да не би това да е главата с отчупен връх на носа, която се намира в стаята за прислугата под моето легло?“ Веднага направили последната експедиция. Нойфер наистина успял да се сдобие с бюста, а до Коледа имало тъкмо достатъчно време, за да добавят липсващата част от носа.

Така станях собственик на бюста на Хегел, който се числи към малкото неща, които вземах със себе си на много места. Обичах да гледам тази глава на Хегел (работа на Вихман от 1826 г.), когато се задълбочавах в мисловния му свят. А това се случваше наистина често. Това лице с черти, явяващи се най-човешки израз на чистото мислене, представлява силно въздействащ житейски спътник.

Така беше при семейство Нойфер. Те бяха неуморни, щом станеше дума за това да зарадват някого с нещо, което най-много съответства на неговата същност. Децата, които се появяваха постепенно в дома на Нойфер, имаха образцова майка. Г-жа Нойфер възпитаваше не толкова с това, което върши, колкото благодарение на това, което е, на цялото си същество. Имах радостта да стана кръстник на един от нейните синове. Всяко посещение в дома им за мен бе източник на вътрешно удовлетворение. Можех да правя такива посещения и в следващите години, когато си бях заминал от Ваймар и ходех от време на време там, за да изнасям лекции. Жалко, че това не се е случвало от дълго време и така и не можах да виждам семейство Нойфер през годините, в които то получи болезнени съдбовни удари. Защото това семейство се числи към подложените на най-тежки изпитания от световната война.

Бащата на г-жа Нойфер, старият Ставенхаген, беше личност, която предразполага към себе си. По-рано той беше упражнявал практична професия, след което обаче се бе пенсионирил. Сега живееше изцяло със съдържанието на една библиотека, която сам беше събирал и за другите беше много

приятно да наблюдават *как* живее той в него. У възрастния човек не бе навлязло нищо самодоволно или високомерно по отношение на познанието, а нещо, което по-скоро разкриваше безкористна жажда за знания.

Взаимоотношенията между хората във Ваймар по това време действително бяха от такова естество, че душите, които се чувстваха малко удовлетворени на други места, тук откриваха себе си. Така беше не само с тези, които живееха там постоянно, но и с гостите на Ваймар, които с удоволствие идваха тук. Мнозина чувстваха, че посещенията във Ваймар, за разлика от тези на други места, представляват нещо специално.

Особено силно усетих това при датския поет Рудолф Шмит. Отначало той дойде за представлението на неговата драма „Преобразеният крал“. Още при това му посещение се запознах с него. По-късно той се появяваше на много събития, събиращи във Ваймар множество посетители от други места. Стройната му фигура с развяващи се къдрици често се мяркаше сред тези посетители. За неговата душа имаше нещо привлекателно в начина, по който човек „е“ във Ваймар. Той беше много ярко изразена личност. Във философията беше привърженик на Размус Нилсен. Благодарение на този философ, последовател на Хегел, Рудолф Шмит разбираше прекрасно немската идеалистическа философия. Така че Шмит беше еднакво рязък както в положителните, така и в отрицателните си съждения. Така например, когато говореше за Георг Брандес, той ставаше хаплив, сатиричен, напълно унищожителен. Когато човек се разкрива в широка област на чувствата, включително антипатия, в това има някакъв нюанс на художественост. Тези прояви не можаха да ми направят някакво друго впечатление, освен художествено. Защото бях чел много неща от Георг Брандес. Особено ме интригуваше това, което беше писал по много остроумен начин за духовните течения на европейските народи и което свидетелстваше за широкия му кръгзор и знания. Писаното от Рудолф Шмит носеше оттепъка на субективно истинното и пленяваше благодарение на

самия характер на този поет. В крайна сметка аз го обикнах от цялото си сърце и се радвах на дните, когато идваше във Ваймар. Беше интересно да го слушаш как говори за своята скандинавска родина и да виждаш, че основните източници на забележителните му способности са преживяванията, характерни за жителите на Севера. Не беше по-малко интересно и да се разговаря с него за Гьоте, Шилер и Байрон. На тази тематика той говореше коренно различно от Георг Брандес. В разсъжденията си последният беше истинска интернационална личност, докато у Рудолф Шмит за всичко се извяваше датчанинът. Но именно поради това за много неща той все пак говореше по-интересно от Георг Брандес.

В последните години от пребиваването си във Ваймар се сприятелих с Конрад Анзорге и неговия шурей фон Кромптон. По-късно Конрад Анзорге прояви най-блестящо художествения си талант. Тук ще говоря само за прекрасното ни приятелство в края на деветдесетте години и за това какъв ми изглеждаше той тогава.

Съпругите на Анзорге и на Кромптон бяха сестри. Обстоятелствата се стекоха така, че се срещаме или в дома на Кромптон или в хотел „Руски двор“.

Анзорге беше енергична артистична натура. Той се извяваше като пианист и композитор. По времето на ваймарското ни познанство композираше по стихове на Ницше и Демел. Винаги беше тържествено събитие, когато приятелите, които постепенно бяха привлечени в кръга Анзорге-Кромптон, имаха възможност да чуят някоя нова негова композиция.

В този кръг беше и един ваймарски редактор, Паул Бюлер. Той редактираше вестник „Германия“, който водеше едно по-независимо съществуване, редом с официалния „Ваймарски вестник“. В този кръг се появяваха и още някои ваймарски приятели: Фрезениус, Хайтмюлер, а също Фриц Кьогел и други. Когато Ото Ерих Хартлебен се появеше във Ваймар, той също винаги посещаваше това общество.

Конрад Анзорге израсна от кръга на Лист. Няма да кажа

друго освен истината, твърдейки, че той смяташе себе си за един от учениците на Лист, останали най-верни на художествените принципи на майстора. Но тъкмо благодарение на Конрад Анзорге това, което продължаваше да живее от Лист, беше представяно пред душата по най-прекрасен начин. Защото цялата музика, идваща от Анзорге, произлизаше от извора на оригинална, индивидуална човечност. Сигурно тази хуманност у него е била пробудена от Лист, но очарованието ѝ се състоеше именно в нейната самобитност. Говоря за тези неща така, както ги изживях тогава. Не става дума за това как се отнасях към тях по-късно или как се отнасям към тях днес.

Благодарение на Лист Анзорге беше свързан с Ваймар за известно време, но в периода, за който говоря тук, душевната му връзка с него вече беше прекъсната. Свообразието на кръга Анзорге-Кромптон се състоеше именно в това, че отношението му към Ваймар беше коренно различно от това на повечето от охарактеризираните личности, които ми бяха близки.

Тези личности живеяха във Ваймар по начина, който описях в предишната глава. А интересите на този кръг бяха насочени извън пределите на Ваймар. И се случи така, че когато работата ми във Ваймар стигна към своя край и вече трябваше да мисля за напускане на града на Гьоте, се сблизих с хора, за които животът във Ваймар не се отличаваше с нещо кой знае колко забележително. В известен смисъл, когато беше сред тези хора, човек се изживяваше извън Ваймар.

Анзорге, който чувстваше Ваймар като окови за художественото си развитие, се премести почти едновременно с мен в Берлин. Въпреки че беше редактор на най-четения ваймарски вестник, Паул Бьолер пишеше, изхождайки от по-широк кръгзор, а не под влиянието на тогавашния „ваймарски дух“, който критикуваше сурово. Той беше този, който винаги издигаше своя глас, когато станеше дума да се представи в правилната светлина всичко, внушено от опортюнизм и

ограниченост на духа. Случи се така, че той загуби мястото си тъкмо по времето, когато започна да принадлежи към геоописания кръг.

Фон Кромптон беше една от най-симпатичните личности, която човек може да си представи. В неговия дом кръгът прекарваше прекрасни часове. Неговата душа беше г-жа фон Кромптон – остроумна и грациозна личност, озаряваща със светлината на своето същество всички около себе си.

Целият кръг се намираше, така да се каже, под знака на Ницше. Неговото разбиране за живота беше смятано за нещо, на което трябва да се отдава най-висш интерес. За хората от кръга душевното настроение, разкриващо се у Ницше, по определен начин се явяваше разцветът на истинското и свободно човечество. В тези два аспекта фон Кромптон беше сред най-ярките представители на последователите на Ницше от деветдесетте години. Собственото ми отношение към Ницше не се промени поради общуването ми с тези хора. Но тъй като бях този, когото питаха, когато искаха да научат нещо за него, те проектираха начина, по който сами се отнасяха към Ницше, и върху моето отношение към него.

Но трябва да кажа, че тъкмо този кръг се отнасяше с по-голямо разбиране към това, което Ницше смяташе, че е познал, както и че се опитваше да съпреживее неговите житейски идеали по начин, пълен с по-голямо разбиране, отколкото това се случваше в някои други кръгове, в които „сврхчовечеството“ и „отвъд доброто и злото“ не винаги разцъфтяваха в радостни краски.

За мен това общество беше важно заради живеещата в него силна и увличаща със себе си енергия. От друга страна обаче, срещях най-отзивчиво разбиране за всичко, което мислех, че мога да внеса в този кръг.

Вечерите, озарени от музикалното творчество на Анзорге, с часове, изпълнени с интересни разговори за Ницше, в които всички участваха и в които най-значими и сериозни въпроси за света и живота даваха повод за приятни беседи, бяха

нещо, за което си спомням с удовлетворение. Те бяха украшението на последния период от живота ми във Ваймар.

Тъй като всичко, което се проявяваше в този кръг, произлизаше от непосредствено и сериозно художествено усещане и желаше да се пропие от един светоглед, център на който бе един човек в истинския смисъл на думата, не можеше да се изпитва неприятно чувство, когато се изказваше негативно отношение към тогавашния Ваймар. При това тонът беше съществено различен от този, който бях преживял по-рано в кръга на Олден. В него голяма роля играеше иронията. Там гледаха *и* на Ваймар като на „човешки, твърде човешки“, както биха гледали на други градове, ако живееха в тях. В кръга Анзорге-Кромптон в по-голяма степен присъстваше сериозното чувство: как ще продължи да се развива немската култура, щом едно място като Ваймар изпълнява предначертаните му задачи в толкова малка степен?

На фона на *тези* социални контакти възникна книгата ми „Гьотевият светоглед“, с която приключих дейността си във Ваймар. Преди известно време, когато подготвих ново издание на тази книга, в начина, по който бях формулирал мислите си за книгата тогава във Ваймар, почувствах нещо като ехо от вътрешното естество на приятелските сборки на описания кръг.

В тази книга има повече лични неща, отколкото щеше да има, ако, докато я пишех, в душата ми не отекваше това, което се обсъждаше в този кръг с такова въодушевление и така енергично за „същността на личността“. Това е единствената от книгите ми, за които мога да кажа точно *това*. Като преживени *лично* в истинския смисъл на думата мога да определя всяка една от тях, но не и по този начин, по който собствената личност съпреживява толкова силно същността на обкръжаващите я личности.

Все пак това се отнася само до общата ориентация на книгата. Разкриващият се по отношение на природата „светоглед на Гьоте“ е представен така, както и в статиите ми за

Гьоте от осемдесетте години. Моите възгледи бяха единствено отчасти разширени, задълбочени или затвърдени благодарение на ръкописите, открити в Гьотевия архив.

Във всичко, което бях работил във връзка с Гьоте, за мен най-важно беше да представя пред света съдържанието и направлението на неговия „светоглед“. Оттук като резултат трябваше да следва как с всеобхватните си и проникващи духовно в нещата изследвания и мисъл Гьоте стига до открития в отделни области на природата. Но за мен не бяха важни отделните открития *като такива*, а това, че те се бяха превърнали в цветовете на растението на духовния възглед за природата.

За да охарактеризирам този *възглед за природата* като част от това, което Гьоте е дал на света, писах именно за тази част от мисловната и изследователска работа на Гьоте. Към същата цел се стремях и при систематизирането на Гьотевите съчинения в двете издания, на които сътрудних – „Немска национална литература“ на Кюршнер и Ваймарското издание на херцогиня Софи фон Заксен. Никога не съм смятал за задача, следваща от цялото творчество на Гьоте, да онагледа постигнатото от него като ботаник, зоолог, геолог, теоретик на цветовете в смисъла, по който беше прието да се съди за такива постижения пред форума на компетентните учени. Още повече, че ми се струваше неуместно да правя нещо в това направление, докато систематизирах съчиненията за тези издания.

Така че тъкмо тази част от Гьотевите съчинения, която подготвих за Ваймарското издание, не стана нищо друго освен документ за светогледа на Гьоте, какъвто се разкрива в изследванията му на природата. Как този светоглед хвърля специфичната си светлина върху ботаниката, геологията и т.н., това трябваше да бъде изтъкнато. (Мнозина например намираха, че е трябвало да систематизирам геолого-минералогическите съчинения по друг начин, за да може от тяхното съдържание да се види „отношението на Гьоте към геологията“. Обаче ако бяха прочели казаното от мен относно *систе-*

матизирането на Гьотевите съчинения в тази област в уводите ми към изданието на „Немска национална литература“ на Кюршнер, нямаше да възникне никакво съмнение, че никога не бих се съгласил с гледната точка, предявявана от моите критици. Във Ваймар можеха да знаят за това, когато ми поръчаха работата върху изданието. Защото преди да ми я предложат във Ваймар, в изданието на Кюршнер вече се беше появило всичко, характеризиращо моята гледна точка. И ми я възложиха с пълно знание за това обстоятелство. Никога няма да започна да отричам, че някои особености на моята преработка на Ваймарското издание могат да бъдат сметнати за грешка от „специалистите“. Те са в правото си да изкажат своите съображения. Но не трябва да представят нещата така, сякаш оформлението на изданието произтича не от моите принципи, а от моето умение или неумение. Това не трябва да бъде правено особено от онези, които признават, че не притежават орган за възприемане на представеното от мен по отношение на Гьоте. Ако ставаше дума за отделни фактологически грешки тук или там, щях да препратя моите критици по този пункт към нещо още по-лошо: към съчиненията, писани от мен като ученик в горните класове на реалното училище. Описвайки тук своя живот, показах много ясно, че още като дете живеех в духовния свят като в нещо естествено за мен, но че трябваше да овладявам с усилие всичко, свързано с познанието на външния свят. Поради тази причина бях човек, развил се късно за подобно познание във всички области. И последствията *от това* се проявяват отчасти в моите издания на Гьоте.)

ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

В края на ваймарския си период вече бях изживял тридесет и шест години от живота си. Година преди това в душата ми беше започнал дълбок прелом. Със заминаването ми от Ваймар той се превърна в преживяване, водещо до коренно изменение. Това се случи напълно независимо от промяната във външните ми житейски условия, която също беше голяма. Познанието на това, което може да се преживее в духовния свят, за мен винаги е било нещо естествено, докато възприемането на сетивния свят ме подлагаше на най-големи затруднения. Беше така, сякаш буквално не можех да доведа душевните си преживявания до сетивните си органи до такава степен, че да свържа изцяло преживяното от *тях* с душата.

Това се промени напълно със започване на тридесет и шестата ми година. Способността ми да наблюдавам неща, същества и процеси от физическия свят се преобрази по посока на точност и дълбочина на проникване. Това касаеше както научната област, така и външния живот. Допреди за мен великите научни взаимовръзки, които могат да бъдат разбрани по духовен начин, ставаха мое душевно достояние без никакво усилие, а сетивното възприятие и по-точно задържането му в паметта представляваше най-висше затруднение за мен. Сега всичко това се промени. У мен се събуди внимание към сетивно възприемаемото, каквото нямаше преди. Детайлите станаха важни за мен. Имах чувството, че сетивния свят може да разкрие нещо, което само той може да ми разкрие. Разглеждах като идеал идеята да го опозная единствено чрез това, което *той* има да каже, без човекът да привнася в него нещо чрез своето мислене или чрез друго душевно съдържание.

Стигнах до заключението, че съм преживял прелома, настъпващ в човешкия живот, на много по-късен етап, отколкото другите хора. Обаче също така виждах, че това има съвсем определени последствия за душевния живот. Открих, че хората, които преминават по-рано от душевна дейност в духов-

ния свят към преживяване на физическото, не стигат до *чисто разбиране* нито на духовния, нито на физическия свят. През цялото време те напълно инстинктивно смесват това, което нещата говорят на сетивата им, с това, което преживява душата чрез духа и което тя после трябва да вземе със себе си, за да може да си „представя“ нещата.

За мен в точността и дълбочината на проникване на наблюдението на сетивното се откри път към напълно нов свят. Обективното отношение към сетивния свят, свършено свободно от всичко субективно в душата, разкриваше нещо, за което духовното съзерцание не може да каже нищо.

Благодарение на това, че сетивният свят сам разкрива своята същност именно в сетивното възприятие, за познанието се открива противоположният полюс: да отдаде дължимото на духовното в цялото му своеобразие, несмесено с нищо сетивно.

Този факт беше от особено значение за душевния ми живот, тъй като се проявяваше и в сферата на човешкия живот. Дарбата ми да наблюдавам се настрои да разбира преживяването от даден човек напълно обективно и чисто във възприятието. Стараех се да избягвам критичното отношение към постъпките на хората или да проявявам симпатия или антипатия към тях. Исках „просто да оставя човекът да ми въздейства такъв, какъвто е“.

Скоро открих, че едно такова наблюдаване на света действително отвеща в духовния свят. При наблюдаване на физическия свят човек излиза изцяло извън себе си и точно благодарение на това отново навлиза в духовния свят с повишена духовна способност за наблюдение.

Такива се представяха пред душата ми духовният и сетивният свят в пълната им противоположност. Но тази противоположност не възприемах като нещо, което чрез някакъв философски ход на мисълта следва да води например към „монизъм“ за уравнивяване. В много по-голяма степен усещах, че да се намираш с душата си изцяло в тази противополо-

ложност се равнява на това „да разбираш живота“. Там, където противоположностите се изживяват като уравновесени, цари безжизненост, смърт. Там, където има живот, *действа* неуравновесената противоположност. Самият живот представлява непрекъснато преодоляване, но същевременно и ново създаване на противоположности.

От всичко това в живота на чувствата ми възникна силен стремеж не към мисловно теоретично разбиране, а към преживяване на загадъчността в света.

За да придобия медитативно правилното отношение към света, отново и отново поставях пред душата си следната картина: „Ето светът, пълен със загадки. Познанието желае да се приближи към него. Но най-често то иска да представи съдържанието на мисълта като решение на дадена загадка. Обаче загадките – така си казвах – не се решават с *мисли*. Те отвеждат душата по пътя на решенията, но не съдържат решенията. В реалния свят възниква загадка, тя съществува като явление, а решението ѝ се появява също така *в реалността*. Показва се нещо, което е същество или процес, и то представлява решението на другото явление.“

Казвах си също и така: „Целият свят, с изключение на човека, е загадка, същинската мирова загадка, а *човекът сам се явява решението*.“

Изхождайки от това, си мислех следното: „Човекът е в състояние във всеки един момент да каже нещо за тази мирова загадка. Но в думите му се съдържа решението само до степента, до която той сам е познал себе си като човек.“

Така и познанието става процес в реалността. Въпросите възникват в света, а отговорите се разкриват като действителност. Познанието в човека е неговото участие в това, което имат да кажат съществата и процесите в духовния и във физическия свят.

Всичко това се съдържа, макар и със загатване, а на някои места съвсем ясно, в моите съчинения, отпечатани до периода, който описвам тук.

Но именно в това време то стана интензивно душевно преживяване, изпълващо часовете, в които познанието се стремеше да прозре медитативно в мировите първооснови. Но главното беше, че душевното преживяване с тогавашната му интензивност произлизаше от обективното отдаване на чистото непомрачено сетивно наблюдение. Това наблюдение ми откри един нов свят. От всичко, което живееше, познавайки, в душата ми дотогава трябваше да търся противоположното душевно преживяване, за да съхраня равновесието с новото.

Веднага щом започнех да *не мисля* цялата реалност на сетивния свят, а я съзерцавах сетивно, възникваше загадка като някаква действителност. А нейното разрешаване се намираше в самия човек.

В цялата ми душевна същност живееше въодушевлението от това, което по-късно нарекох „познание по пътя на реалността“. Беше ми ясно, че в такава „познание по пътя на реалността“ човекът не би могъл да си остане в някое кътче на света, докато извън него протича създаване на битието и мирово развитие. Познанието за мен стана нещо, което принадлежи не само на човека, а и на битието и развитието. Както корените и стволът не са завършени, ако животът им не се прояви в цветовете, така битието и развитието на света не са действително състоящи се, ако не продължат да живеят в съдържанието на познанието. Сигнал до това прозрение, при всеки случай, в който беше уместно, повтарях: „Човекът не е съществото, което *създава* за себе си съдържанието на познанието, а *с душата си той дава на разположение арената, на която светът за първи път изживява отчасти своето битие и развитие.*“ Ако нямаше познание, светът щеше да остане незавършен.

В такава познаващо вживяване в мировата реалност откривах все повече възможност да защитя същността на човешкото познание срещу възгледа, че в това познание човекът създава отражение на света или нещо подобно. Съгласно моята идея за познанието, човекът сам се явява създател на све-

та, а не *подражател в създаването* на нещо, което би могло и да не се появи в света, без той да бъде незавършен.

Благодарение на това моето познание придоби все повече яснота също и по отношение на „мистиката“. Съпреживяването на световните събития от страна на човека беше извадено от неопределеното мистическо чувство и озарено от светлината, в която се разкриват идеите. Сетивният свят, разгледан изключително в неговото своеобразие, първоначално е лишен от идеи, както корените и стволът на дървото са лишени от цветове. Но тъй като появата на цветовете не е угасване и изчезване на битието на растението, а трансформиране на самото това битие, така и светът на идеите в човека, отнасящ се до сетивния свят, представлява трансформация на сетивното битие, а не мистично и тъмно влияние на нещо неопределено в душевния свят на човека. Подобно на това колко ясно проявени са физическите неща и процеси на светлината на слънцето, също толкова духовно ясно трябва да се прояви живеещото като познание в човешката душа.

Тогава всичко това беше напълно определено душевно преживяване за мен. Но да се изразят подобни преживявания беше изключително трудно.

В последния ваймарски период от моя живот се появиха книгата ми „Гьотевият светоглед“ и уводът към последния том, който написах за изданието в „Немска национална литература“ на Кюршнер. Бих искал тук да посоча това, което написах като увод към подготвеното от мен издание на „Афоризми в проза“ от Гьоте, за да го сравня с формулировката на съдържанието на „Гьотевият светоглед“. Ако човек разглежда нещата само на повърхността, той може да намери противоречия между някои неща в тези мои съчинения, появили се почти по едно и също време. Но ако се погледне *живеещото* под повърхността, което над повърхността може да се изрази с помощта само на такива формулировки като *прозрение* в житейските, душевните и духовните дълбини, човек няма да открие противоречия, а точно в тогавашните ми работи ще види

борба за изразяване. Борба да се внесе в светогледни понятия това, което описах тук като преживяване на познанието, на отношението на човека към света, на възникването и решаването на загадките в рамките на истинската действителност.

Когато след около три и половина години написах книгата „Възгледи за света и живота през деветнадесети век“, бях доста напреднал по отношение на много неща и представеното тук преживяване на познанието даде плод за описанието на отделните светогледи, появили се в историята.

Който иска да отхвърли тези трудове, по причина че в тях е показана *борбата* на познаващия душевен живот – а това в светлината на гореизложеното означава, че в тях животът на света продължава да се развива в *своята борба* на арената на човешката душа, – по мое мнение няма да съумее да се потопи с познаващата си душа в истинската действителност. Това е нещо, което точно тогава се затвърди у мен като възглед, след като вече дълго време бе пулсирало в света на моите понятия.

Преломът в душевния ми живот е свързан със значителни по съдържание вътрешни опитности. В *душевния си живот* познах същността на медитацията и нейното значение за прозренията в духовния свят. Още преди бях водил медитативен живот, но подбудата за това идваше от идеалното познание за неговата стойност за един духовен светоглед. Сега във вътрешното ми същество настъпи нещо, което изискваше медитацията като жизнена необходимост за моя душевен живот. Извоюваният душевен живот се нуждаеше от медитация, както организмът на определена степен от своето развитие се нуждае от дишане с белите дробове.

Какво е отношението на обикновеното понятийно познание, което се постига със сетивно наблюдение, към съзерцанието на духовното: този въпрос в този период от живота ми се превърна от преживяване повече в идеи в такова, в което участва *целият човек*. Преживяването в идеи, което все пак включва в себе си истинното духовно, е елементът, от който

е родена „Философия на свободата“. Преживяването чрез целия човек съдържа духовния свят по един много по съществен начин от преживяването в идеи. И все пак то вече е по-горна степен в сравнение с понятийното познание на сетивния свят. С познанието в идеи човек обхваща не сетивния свят, а, така да се каже, един непосредствено граничещ с него духовен свят.

Докато всичко това търсеше израз и преживяване в моята душа, пред вътрешното ми същество стояха три вида познание. *Първият* вид е постиганото чрез сетивно наблюдение понятийно познание. То се усвоява от душата и след това, съобразно с наличната сила на паметта, се съхранява в нея. Повторенията на съдържанието, което трябва да се усвои, имат смисъл само за по-доброто му съхраняване в паметта. *Вторият* вид познание е това, при което не се придобиват понятия посредством сетивно наблюдение, а те се преживяват в душата, независимо от сетивата. След това преживяването, съгласно собствената му същност, става залог за това, че понятията се основават на духовната реалност. Към преживяването, че понятията съдържат гаранция за духовната реалност, се стига със същата увереност, изхождайки от естеството на опита при този вид познание, както при сетивното познание човек е сигурен, че има пред себе си не илюзии, а физическа действителност.

При това идеално-духовно познание вече не е достатъчно такова усвояване, както при сетивното, водещо до това, че човек го *има* в паметта си. Процесът на усвояване трябва да се превърне в непрекъснат. Както за организма не е достатъчно да е дишал известно време, за да трансформира усвоеното при дишането в по-нататъшен жизнен процес, така и за идеално-духовното познание не е достатъчно усвояване, подобно на това при сетивното познание. За него е нужно душата да се намира в непрекъснато живо взаимодействие със света, в което човек се пренася благодарение на това познание. Това става чрез медитацията, подбудата за която – както беше посочено

по-горе – произхожда от идеалното прозрение в ценността на медитирането. Вече дълго бях търсил това взаимодействие преди прелома в душата си (през тридесет и петата година от живота ми).

Това, което настъпи сега, беше медитиране като душевна жизнена потребност. Така пред вътрешното ми същество стоеше *третият* вид познание. То не само водеше до още по-големи дълбини в духовния свят, но и предоставяше възможност за много близко общуване с него. Изхождайки от вътрешна необходимост, аз трябваше отново и отново да поставям в центъра на съзнанието си съвсем определен вид представи.

Става дума за следното. Ако с душата си се вживея в представи, образувани в сетивния свят, непосредственият опит ми позволява да говоря за реалността на преживяното само дотогава, докато наблюдавам сетивно някой предмет или процес. Моето сетиво ме уверява в истинността на наблюдаваното, докато наблюдавам.

Не беше така, ако се свържех със същества или процеси от духовния свят чрез идеално-духовно познание. Тук във всяко отделно съзерцание настъпва непосредствено преживяване, че възприемаемото съществува, независимо от продължителността на неговото съзерцание. Ако се преживява например „Аз-а“ на човека като негова изконна вътрешна същност, в съзерцаващото преживяване той знае, че този „Аз“ е съществувал преди живота във физическото тяло и ще съществува и след него. *Това*, което се преживява по този начин в „Аз-а“, се открива непосредствено така, както розата разкрива своя червен цвят в непосредственото възприятие.

В такава медитация, провеждана от вътрешна духовна жизнена потребност, се развива все повече съзнанието за „вътрешния духовен човек“, който може да живее, да възприема и да се движи в духовното, свършено свободен от физическия си организъм. Този самостоятелен в себе си духовен човек встъпи в сферата на моите преживявания под влияние на медитацията. Благодарение на това преживяването на ду-

ховното претърпя съществено задълбочаване. За факта, че сетивното познание възниква посредством организма може да даде достатъчно свидетелства възможното за това познание самонаблюдение. Но и идеално-духовното познание е все още зависимо от организма.

Самонаблюдението показва, че сетивното наблюдение е единственият акт на познание, който е свързан с организма. За идеално-духовното познание отделният акт е напълно независим от физическия организъм. Обаче възможността изобщо таква познание да бъде развивано от човека зависи от това, животът *по принцип* да е наличен в организма. При третия вид познание нещата стоят така, че то може да се прояви в духовния човек само тогава, когато той е станал *дотогава* свободен от физическия си организъм, че сякаш той изобщо не съществува.

Осъзнаване на всичко това се разви у мен под влиянието на описания медитативен живот. За себе си бях в състояние да опровергая действено мнението, че при такава медитация човек се подлага на своего рода самовнушение, резултатът от който се явява духовното познание. Защото в истинността на духовното преживяване можа да ме убеди още най-началното идеално-духовно познание, а именно най-първото, *получило* своя живот не просто благодарение на медитирането, а това, което *започна* да живее. Както когато е в здравомислещо съзнание човек съвсем точно може да установи истината, така бях постъпил и по отношение на този въпрос, преди изобщо да може да стане и дума за самовнушение. Реалността на това, което се постига чрез медитацията (тук се има предвид само преживяването на някакво явление), бях напълно в състояние да проверя още *преди* самото преживяване.

Всичко, свързано с прелома в душата ми, се появи във връзка с реалното самонаблюдение, което, както беше описано, *започна* да има за мен значение, изпълнено с най-важно съдържание.

Почувствах как идеалното начало в предишния ми жи-

вот отстъпи в определена посока и на негово място дойде волевото начало. За да стане възможно това, при развитието на познанието волята трябва да умее да се въздържа от всякакъв субективен произвол. Волята ми се усили в същата степен, в която отслабна идеалното. Волята пое също и духовното познание, което преди беше контролирано почти изцяло от идеалното. Вече знаех, че разделението на душевния живот на мислене, чувства и воля има само ограничено значение. В действителност в мисленето се съдържат и чувства, и воля, само дето мисленето преобладава над тях. В чувствата живеят мислене и воля, а във волята – също мислене и чувства. Сега в мен се превърна в преживяване това как волята взема повече от мисленето, а мисленето – повече от волята.

Ако, от една страна, медитирането води към познание на духовното, от друга страна, такива резултати от самонаблюдение се явяват вътрешно усилване на духовния, независим от организма човек и укрепване на неговото същество в духовния свят, така като физическият човек укрепва в сетивния свят. Сега човек започва да съзнава, че затвърждаването на духовния човек в духовния свят може да се усилива до безкрайност, ако физическият организъм не ограничава това затвърждаване, докато укрепването на физическия организъм във физическия свят – със смъртта – отстъпва пред разлагането, ако духовният човек повече не поддържа това укрепване навън от самия себе си.

С такова преживяващо познание е несъвместима никоя форма на теория на познанието, която ограничава знанието на човека до определена област и поставя „отвъд“ нея „първоосновите“, „нещата сами по себе си“ като недостъпни за човешкото знание. Всяко „недостъпно“ нещо беше такова за мен само „първоначално“ и то може да остане недостъпно само дотогава, докато човекът не развие същественото във вътрешното си същество, което е сродно с преди неизвестното и следователно може да израсне заедно с него в преживяващото познание. Тази способност на човека да прониква във всеки

вид битие за мен се превърна в нещо, което трябва да признае *този*, който желае да види в правилната светлина положението на човека в света. На този, който не може да стигне до това признание, познанието няма да даде нещо наистина принадлежащо към света, а само безразлично към света копие на някоя част от мировото съдържание. Но при такова подражаващо познание човекът не е в състояние да осъзнае у себе си това същество, което му дава, като на напълно самоосъзната индивидуалност, вътрешно преживяване за това, че той стои твърдо във вселената.

За мен беше важно да говоря за познанието така, че духовното не просто да бъде *признато*, а да бъде признато *така*, че човекът да може да го постигне чрез своето съзерцание. А още по-важно ми се струваше да покажа, че „първоосновите“ на битието са заложени *в пределите* на това, което човекът може да постигне в цялостния си опит, вместо да признава с мисълта си някакво *неизвестно* духовно в някаква „отвъдна“ област.

Затова и вижданията ми отхвърляха този начин на мислене, който смята съдържанието на сетивните усещания (цвет, топлина, звук и т.н.) само за нещо, което посредством сетивното възприятие извиква у човека някакъв непознат външен свят, като самия този външен свят бихме могли да си представим единствено хипотетично. Моето преживяващо познание усещаше като особено вредни теоретичните идеи, лежащи в основата на физическото и физиологическото мислене в това направление. Това чувство се засили в тук описвания период от живота ми до най-силна интензивност. Всичко, което във физиката и физиологията се определя като „лежащо зад субективното усещане“, предизвикваше у мен, ако мога да използвам този израз, познавателен дискомфорт.

Напротив, в начина на мислене на Лайел, Дарвин и Хекел виждах нещо, което, дори и несъвършено във вида, в който се явява, все пак беше способно на здраво развитие.

Основното положение на Лайел, съгласно което явлени-

ята, случили се в доисторическата епоха от развитието на земята и поради това неподдаващи се на сетивно наблюдение, могат да бъдат обяснени с помощта на идеите, произтичащи от сегашното наблюдение на това развитие, ми се струваше доста плодотворно в посоченото направление. Да се търси разбиране за физическата структура на човека чрез извеждане на нейните форми от животинските, както прави по обстоен начин „Антропогения“ на Хекел, смятах за добра основа за развитие на познанието.

Казвах си: „Ако човекът си постави граница на познанието, отвъд която би трябвало да лежат „нещата сами по себе си“, с това той си препречва достъпа до духовния свят. Ако се отнася към сетивния свят така, че едно нещо да обяснява друго нещо в този свят (настоящият етап от земното развитие обяснява предисторията на геологическата дълбока древност, животинските форми обясняват човешките), той може да стигне до това да разшири *тази обяснимост* на съществата и процесите и върху духовното.“

Относно усещането си в тази област мога да кажа, че това е нещо, което се затвърди в мен като възглед, докато в света на моите понятия то бе пулсирало вече от дълго време.

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

С описания душевен прелом завърши вторият по-голям период от живота ми. Пътищата на съдбата приеха смисъл, различен от предишния. Както през виенския, така и през ваймарския ми период външните знаци на съдбата указваха посоки, съвпадащи със съдържанието на вътрешния ми душевен стремеж. Във всичките ми съчинения живее основният характер на духовния ми светоглед, ако и една вътрешна необходимост да повеляваше да не разпространявам твърде много наблюденията си в духовната област. Във възпитателската ми дейност във Виена си поставях цели, идващи от прозренията на собст-

вената ми душа. Във Ваймар, при свързаната с Гьоте работа, влияние оказваше само това, което смятах за задача на подобна работа. За мен не представляваше особено затруднение да приведа насоките, произтичащи от външния свят, в съзвучие със своите собствени.

Именно от това стечение на обстоятелствата в моя живот дойде възможността да разбера и предам идеята за свободата по един, както ми се струва, ясен начин. Не мисля, че съм разгледал идеята едностранчиво, защото тя имаше голямо значение в собствения ми живот. Тя съответства на обективната реалност и това, което се преживява посредством тази идея, при добросъвестен стремеж към познание не може да промени тази реалност, а само в по-малка или по-голяма степен позволява вглъбяването в нея.

С това виждане за идеята за свободата се свърза неправилно разбиранят от мнозина „етически индивидуализъм“ на моя светоглед. В началото на третия период от живота ми той също се промени от елемент на моя понятиен свят, живеещ в духа, в такъв, който сега обхваща целия човек.

Както физическият и физиологическият светоглед на тогавашното време, към чийто начин на мислене се отнасях отрицателно, така и биологическият, който, въпреки неговото несъвършенство, можех да разглеждам като мост към един духовен светоглед, поставяха пред мен изискването да разработвам все по-добре собствените си представи за тези две области от света. Трябваше да си отговоря на въпроса: могат ли на човека от външния свят да се разкриват импулси за неговите действия? Открих, че за божествено-духовните сили, които одушевяват вътрешно човешката воля, не съществува никакъв път от външния свят към вътрешното същество на човека. Струваше ми се, че това показват истинският физическо-физиологически, както и биологическият начин на мислене. Не може да бъде намерен природен път, който да подтиква волята отвън. Така че и никой божествено-духовен нравствен импулс не може по такъв външен начин да проникне в онова място на

душата, където започва да съществува действащият в човека собствен волеви импулс. Външните природни сили могат да обхванат *само* природното в човека. В този случай обаче в действителност имаме не свободно проявление на волята, а само продължение на случващите се в човека и чрез него природни процеси. А това означава, че човекът не е овладял напълно своето същество, а си остава във външната страна на природното като несвободен в своите действия.

Не преставах да си казвам, че изобщо и дума не може да става да се отговори на въпроса дали волята на човека е свободна или не, а на съвсем *различния* въпрос: какъв трябва да бъде пътят в душевния живот, който води от природната несвободна воля към свободната, тоест към истински нравствената воля? За да се намери отговор на този въпрос, следва да се види как божествено-духовното живее във *всяка отделна* човешка душа. Нравственото изхожда единствено от нея и следователно нравственият импулс трябва да се оживи в *нейната* напълно индивидуална същност.

Нравствените закони – като повели, – идващи от външните обстоятелства, в които се намира човекът, ако и първоначално да произлизат от сферата на духовния свят, се превръщат в нравствени импулси в него не по силата на това, че той ориентира своята воля навън, а единствено поради факта, че изживява *напълно индивидуално* тяхното мисловно съдържание като нещо духовно-същностно. Свободата живее в мислите на човека и не волята е непосредствено свободна, а мисълта, която упълномощава волята.

Затова още във „Философия на свободата“ бях длъжен да поставя ударението върху свободата на мисълта по отношение на нравствената природа на волята.

Медитативният живот даде особена сила и на тази мисъл. Нравственият световен ред все по-ясно заставаше пред мен като реализирано на земята проявление на такъв вид порядък, който действа във висшите духовни сфери. Той може да бъде побран в представния свят само на този, който е спо-

собен да признае духовното.

В описания период от живота ми за мен всички тези прозрения се обединиха във възвишената всеобхватна истина, че съществата и процесите в света не могат да бъдат обяснени, ако човек използва мисленето си за „обяснение“, а само когато посредством мисленето си той съумее да съзерцава процесите в тази връзка, в която един процес обяснява друг, в която една загадка се превръща в разрешение на друга и човекът сам става словото за възприемания от него външен свят.

В това се преживява истината на представата, че в света и неговите действия властват *логосът, мъдростта и словото*.

Смятах, че с тези представи мога да прозра ясно същността на материализма. Пагубното в този начин на мислене виждах не в това, че материалистът насочва своето внимание към материалното проявление на дадено същество, а в начина, по който той мисли за материалното. Той гледа към *материята* и не осъзнава, че в действителност има пред себе си дух, който просто се проявява в материална форма. Той не знае, че духът метаморфозира в материя, за да може да развива дейности, възможни само в тази метаморфоза. Духът първо трябва да приеме формата на материален мозък, за да може в тази си форма да води живот в света на представите, който може да даде свободно действащо самосъзнание на човека в земния му живот. И действително в мозъка духът се издига от материята, но едва след като материалният мозък се появи от духа.

Трябваше да отхвърля физическия и физиологическия начин на мислене само поради причината, че, съгласно него, подбуда за духовното познание в човека се явява не преживяната, а мислената материя, при което материята се мисли така, че е невъзможно да бъде проследена чак до момента, в който тя се явява дух. *Такава материя, каквато този начин на мислене постулира за реална, реално никъде не съществува*. Основното заблуждение на всички материалистически настроени естественици се състои в тяхната невъзможна идея за материята. С нея те си преграждат пътя към духовното би-

тие. Материалната природа, която пробужда в душата само това, което човекът преживява в природата, превръща света в „илюзия“. Понеже тези идеи навлязоха много интензивно в душевния ми живот, четири години по-късно ги преработих в съчинението си „Възгледите за света и живота през деветнадесети век“ в главата „Светът като илюзия“. (В по-късното разширено издание това съчинение получи заглавието „Загадките на философията“.)

В биологическия начин на мислене не е възможно да се изпадне по същия начин в характеристики, които напълно изтласкват представното от сферата, която човекът може да преживее, и оставят душевния му живот да бъде само илюзия. Тук не може да се стигне до обяснение на това, че извън човека съществува свят, от който той не преживява нищо, който му прави впечатление единствено през сетивата, което впечатление обаче може да е съвсем различно от това, което го причинява. Ако в душевния си живот човек потисне най-важните елементи на мисленето, може дори да повярва, че се казва нещо, когато се твърди, че субективното възприятие на светлината обективно съответства на някаква форма на движение на етера – такава беше представата *тогава*. Човек обаче трябва да е злостен фанатик, ако предлага да „обясни“ по този начин и това, което се възприема в сферата на живата природа.

В никакъв случай, така си казвах, подобно представяне на идеи за природата няма да проникне до идеята за нравствения световен ред. То може да разглежда този ред само като нещо проникнало във физическия свят на човека от област, чужда на познанието.

Значителното за началото на третия период от живота ми беше не това, че тези въпроси заставаха пред моята душа, защото те ме вълнуваха вече отдавна. Най-важното беше това, че целият свят на моето познание, без да се променя съществено нещо в неговото съдържание, намери в душата ми, под влияние на тези въпроси, жизнена подвижност, съществено

по-голяма отпреди. Човешката душа живее в „Логоса“, как външният свят живее в този Логос? Това е основният въпрос в „Теория на познанието на Гьотевия светоглед“ (написана в средата на осемдесетте години), както и в книгите ми „Истина и наука“ и „Философия на свободата“. Това душевно направление доминираше във всички идеи, разработени от мен, за да проникна в душевните основи, изхождайки от които Гьоте се опитва да хвърли светлина върху мировите явления.

Това, което особено ме занимаваше в тук описвания период от живота ми, беше, че идеите, които бях принуден да отхвърля толкова сурово, бяха обхванали мисленето на епохата със страшна сила. Хората живееха до такава степен проникнати от тях, че не бяха в състояние да почувстват цялата важност на това, което указваше в противоположното на тях душевно направление. Противоречието между това, което за мен беше ясна истина, и възгледите на моята епоха преживях така, че това преживяване определи *основния тон* на моя живот изобщо през годините около края на века и началото на новия.

Всичко, случващо се в духовния живот, събуждаше у мен впечатлението, че произлиза от това противоречие. Не отхвърлях всичко, което носеше този духовен живот. Но тъкмо по отношение на многото хубави неща, които можех да оценя, изпитвах дълбока болка, защото вярвах, че виждам как на тях – като зародиши в развитието на духовния живот – навсякъде се противопоставят разрушителни сили.

Затова силно ме вълнуваше въпросът: как може да се намери път, за да се придаде на вътрешно прозряната истина такава изразна форма, която да бъде разбираема за дадената епоха?

При преживяването на това се получава така, сякаш е нужно да бъде изкачен труднодостъпен планински връх. Човек се опитва да го направи от най-различни изходни точки, но си остава все на същото място, въпреки че е положил усилия, които обаче е принуден да признае за напразни.

Веднъж през деветдесетте години във Франкфурт на

Майн говорих за Гьотевите възгледи за природата. В увода си отбелязах, че ще говоря само за възгледите на Гьоте за живота, защото идеите му за светлината и цветовете са такива, че в съвременната физика не съществува възможност да бъде прокаран мост към тях. В тази невъзможност виждах знаменателен симптом, свидетелстващ за духовната ориентация на епохата.

Малко по-късно разговарях с един много известен в своята област физик, който също се занимаваше интензивно с Гьотевите възгледи за природата. Разговорът кулминира в това, че той каза: „Гьотевата представа за цветовете е такава, че физиката просто не знае какво да прави с нея.“ След което аз *замълчах*.

Така беше с много неща: това, което за мен се явяваше истина, беше такова, че мислителите на епохата „не знаеха какво да правят с него“.

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Въпросът „не следва ли да замълча?“ за мен се превърна в преживяване. С тази организация на душевния ми живот бях изправен пред необходимостта да внеса съвършено нова нота във външната си дейност. Силите, определящи външната ми съдба, занаяд вече не можеха да бъдат едно с вътрешните ръководни линии, които представляваха резултат от преживяването ми на духовния свят.

От доста дълго време си мислех да запозная съвременниците си в някакво списание или вестник с духовните импулси, за които смятах, че могат да бъдат изнесени пред тогавашната общественост. Не исках да „замълча“, а да кажа толкова, колкото беше възможно да бъде казано.

Сам да основа вестник тогава беше нещо, за което не можех дори и да си помисля. Финансовите средства и връзките, необходими за такова основаване, ми липсваха напълно.

Затова се възползвах от възможността, която ми се предостави да поема издаването на „Списание за литература“.

Това беше стар седмичник, основан в годината на смъртта на Гьоте (1832 г.) първоначално като „Списание за чуждестранна литература“. В него се печатаха преводи на произведения от чуждестранното духовно творчество във всички области, които редакцията считаше за достойни да станат част от немския духовен живот. По-късно списанието се преименува на „Списание за немска и чуждестранна литература“. Сега то публикуваше поетични, характерни и критически произведения от всички области на духовния живот. В рамките на известни граници то беше в състояние да изпълнява добре тази задача. Неговата така определена дейност се извършваше по време, в което в немското езиково пространство имаше достатъчно голям брой личности, които желяеха всяка седмица да се запознават в обзорна форма с това, което се „случва“ в духовната сфера. Когато по-нататък през осемдесетте и деветдесетте години в този мирен и естествен начин на споделяне на духовното навлязоха новите литературни цели на младите поколения, „Списанието“ доста бързо се увлече по това движение. То сменяше сравнително често своите редактори, от които получаваше своята окраска, в зависимост от това каква позиция в новото движение заемаше един или друг редактор. Когато можах да го поема през 1897 г., то беше в тясна връзка със стремленията на младата литература, без да се намира в силна опозиция на намиращото се извън тези стремления. Но при все това то вече не беше в състояние да се издържа финансово единствено въз основа на своето съдържание. Така че, наред с другите неща, беше станало и орган на „Свободното литературно общество“. Това прибавяше известен брой абонamenti към иначе вече недостатъчния им брой. Но въпреки всичко, когато ми предаваха „Списанието“, нещата стояха така, че беше необходимо да бъдат привлечени всички абонати, дори и ненадеждните, за да се събере минимумът за неговата издръжка. Можех да поема седмичника само в случай, че

същевременно предприема някаква дейност, изглеждаща подходяща за увеличаване на абонаментите. Това беше дейността на „Свободното литературно общество“. Така че трябваше да подберам съдържанието на списанието по такъв начин, че това общество да бъде адекватно представено. В „Свободното литературно общество“ се търсеха хора, които имат интерес към произведенията на по-младата генерация. Седалището на обществото беше в Берлин, където го бяха основали някои помлади литератори. Но то имаше клонове в много немски градове. Както обаче скоро стана ясно, някои от тези „клонове“ водеха доста скромно съществуване. Сега мое задължение беше да изнасям лекции в това общество, за да бъде даден личен израз на посредничеството с духовния живот, което трябваше да бъде предоставено от „Списанието“.

Така имах читателския кръг на „Списанието“, в чиито духовни потребности трябваше да намеря своя път. В „Свободното литературно общество“ имаше членове, които очакваха точно такива неща, тъй като досега им бяха предлагани точно определени неща. Във всеки случай те не очакваха това, което бих желал да им дам от най-съкровената си същност. Обликът на „Свободното литературно общество“ се определилеше и от това, че то трябваше да образува нещо като противоположен полюс на „Литературното общество“, в което тон даваха такива личности като например Шпилхаген.

Поради положението ми в духовния свят сега за мен стана необходимост да взема истинско вътрешно участие в тези отношения, в които встъпих. Опитвах се да се пренеса изцяло в кръга на моите читатели и членовете на „обществото“, за да мога, изхождайки от духовната натура на тези хора, да намеря формите, в които да излея това, което исках да им дам духовно.

Не мога да кажа, че в началото на тази дейност се бях отдал на илюзии, които постепенно щяха да ми окажат разрушително въздействие. Но тъкмо дейността ми извън читателския и слушателския ми кръг, която се налагаше да върша, се натъкваше на все по-голяма съпротива. Не можеше да се

разчита на никакъв сериозен, ярко изразен духовен порив в кръга от хора, който „Списанието“ беше събрало около себе си, преди аз да го поема. Интересите на този кръг бяха по-дълбоки само у малцина. А дори и при тези малцина в основата им не лежах мощни сили, а по-скоро най-обща воля, желаеща да се прояви във всевъзможни художествени и други духовни форми.

Така че за мен скоро възникна въпросът дали мога да поема пред вътрешното си същество и пред духовния свят отговорността да работя в този кръг. Защото ако и много от личностите, за които става дума, да ми бяха много симпатични, ако и да се чувствах в приятелски отношения с тях, що се касае до живеещото вътре в мен, те също се числяха към онези хора, във връзка с които възникваше въпросът: „*Не следва ли да замълча?*“

Към това се прибавяше и още нещо. За голям брой хора, които досега бяха в близки приятелски отношения с мен, имах чувството, че макар и в собствения си душевен живот да не следват моя особено надалече, те предполагат у мен нещо, което прави ценна за тях работата ми в областта на познанието и в много други видове житейски отношения. Те толкова често споделяха моя начин на живот, без повече да ме изпробват, след като веднъж вече си бяхме създали отношения.

Досегашните издатели на „Списание за литература“ не усещаха нещата по този начин. Те си казваха, че въпреки известни наченки на практичност в живота, в него Щайнер все пак си остава „идеалист“. И тъй като условията на продажба на „Списание за литература“ бяха такива, че в течение на годината трябваше да се изплащат проценти на предишния собственик, той беше силно заинтересован от това седмичникът да продължава да съществува. Така че от своята си гледна точка той не можеше да направи нищо друго освен да осигури за себе си и за делото гаранция, различна от предоставената в мое лице, за която не можеше да каже как ще се развие сред кръга от хора, групираше досега около „Списанието“ и „Сво-

бодното литературно общество“. Затова едно от условията на продажба беше Ото Ерих Хартлебен да бъде създател и да сътрудничи активно.

Сега, размишлявайки върху тези факти, не бих желал нещата в издателската ми дейност да бяха станали по различен начин. Защото този, който се намира в духовния свят, както обясних на предшестващите страници, трябва да се научи да познава фактите от физическия свят изцяло чрез опита. За мен, особено благодарение на душевния ми прелом, това се превърна в *естествена необходимост*. Да не приема това, което ясно разпознавах като силите на съдбата, за мен щеше да бъде прегрешение срещу моето преживяване на духа. Не виждах *само* „факти“, които тогава за известно време ме свързваха с Ото Ерих Хартлебен, а „факти, изтъкани от съдбата (кармата)“.

Но от тази връзка възникнаха непреодолими трудности.

У Ото Ерих Хартлебен изцяло преобладаваше естетическото начало. Усещах грация във всичките му прояви, идващи от изцяло естетическото му разбиране за света, чак до жестокостите, въпреки наистина съмнителната „среда“, в която често го заварвах. Поради тази си душевна настройка той изпитваше потребност от време на време да прекарва месеци наред в Италия. И когато се връщаше оттам, от цялото му същество се излъчваше нещо от Италия. Освен това се отнасях към него с много любов.

Само дето всъщност се оказва невъзможно да работим заедно в общата за двамата ни област. Той не беше предразположен да се „въплъщава“ в сферата от идеи и интереси на читателския кръг на списанието или на кръга на „Свободното литературно общество“, а искаше и на двете места да „наложи“ това, което му диктуваше естетическото чувство. Всичко това ми действаше като някакъв чужд елемент. При това той ту предявяваше правата си на създател, ту дълго време не го правеше. Нали често за продължителен период пребиваваше в Италия. Поради това съдържанието на „Списанието“ стана

доста нееднородно. А и при целия си „зрял естетически светоглед“ Ото Ерих Хартлебен не можеше да превъзмогне „студента“ в себе си. Тук подразбирам съмнителните страни на „студентството“, а съвсем не красивата сила за живот, която може да бъде пренесена в по-късния живот от студентските години.

Когато започна съвместната ни работа, около него се формираше още по-широк кръг почитатели заради драмата му „Възпитание за встъпващите в брак“. Произведението съвсем не беше възникнало от грациозно-естетическото чувство, което очароваше така силно в общуването с него, а от „буйността“ и „несдържаността“, произлизащи не от дълбините на неговата същност, а от известно лекомислие, което се изразяваше в цялото му духовно творчество, а също и в решенията му относно „Списанието“ – това беше Хартлебен в лично общуване, познат на малцина.

Беше нещо напълно естествено след преместването ми в Берлин, откъдето трябваше да редактирам „Списанието“, да се движа в кръга, свързан с Ото Ерих Хартлебен. Защото той ми даде възможност да опозная по необходимия начин всичко, свързано със седмичника и „Свободното литературно общество“.

От една страна, това ми донесе голямо огорчение, защото ми попречи да потърся тези хора, с които още във Ваймар бяха възникнали прекрасни отношения, и да се сближа с тях. Колко щеше да ми е приятно например по-често да посещавам Едуард фон Хартман!

Но това не стана. Другата страна ме ангажираше изцяло. Така изведнъж ми бе отнето много от ценните за мен човешки отношения, които на драго сърце бих искал да запазя. Но приемах това като съдбовна (кармична) промисъл. Винаги е било напълно в моите възможности, благодарение на тук описаните душевни основи, да насоча целия интерес на душата си към два толкова коренно различни кръга от хора като свързания с Ваймар и съществуващия около „Списанието“. Но на нито един от тези кръгове нямаше за дълго време да им бъде при-

ятна личност, която общува поред с хора, принадлежащи в душевно и духовно отношение към полярно противоположни области на света. Освен това при такова общуване неминуемо щеше постоянно да се налага да обяснявам защо *трябва* да посвещавам дейността си изключително в служба на това, на което бях длъжен да я посветя заради „Списанието“.

Все повече на душата ми ставаше ясно, че сега ми е невъзможно да бъда в такива отношения с хората, в каквито бях във Виена и във Ваймар. Събираха се литератори и се запознаваха на литературна основа. Дори при най-добрите, дори и при най-ярко изразените натури тази литература (или живопис, скулптура) се беше вдълбала толкова навътре в същността на душите им, че чисто човешкото отстъпваше изцяло на заден план.

Такова впечатление добивах, когато седях сред тези – много ценени от мен – личности. Затова пък на мен самия човешките душевни основи ми правеха толкова по-дълбоко впечатление. Веднъж след една моя лекция и литературно четене на О. Й. Бирбаум седях в „Свободното литературно общество“ в Лайпциг сред кръг от литератори, в който беше и Франк Ведекинд. Погледът ми беше заплепен от тази истински рядка човешка натура. Тук имам предвид „натура“ в напълно физически смисъл. *Тези* ръце! Сякаш от предишен земен живот, в който бяха вършили дела, които могат да бъдат извършени единствено от хора, чийто дух ги пронизва чак до върховете на пръстите. Дали защото енергията е била преработена, те могат да създадат и впечатление за груба сила, но най-дълбокият интерес беше привлечен от това, което тези ръце излъчваха. А тази изразителна глава – буквално като дар, идващ от необикновените волеви нотки на ръцете. В погледа и мимиките на лицето му имаше нещо, което се отдава толкова произволно на света, което обаче можеше и да се оттегли от него, както жестовете на ръцете, които изразяват какво усещат дланите. От тази глава говореше един чужд на съвременността дух. Дух, който всъщност се поставя *извън* човешките стреме-

жи на настоящето. Който обаче не може вътрешно да осъзнае на кой свят от миналото принадлежи. Като литератор Франк Ведекинд – това не е литературна оценка, а говоря само изхождайки от това, което видях у него – напомняше на химик, който изцяло отхвърля съвременните възгледи в химията и се занимава с алхимия, но прави това не с вътрешно увлечение, а по-скоро с някакъв цинизъм. Съзерцавайки външността на Франк Ведекинд, можеше да се научи много за това как духът действа във формата. При това не следва да правим това с погледа на онзи „психолог“, който „иска да наблюдава хората“, а с този, който показва чисто човешкото на фона на духовния свят чрез вътрешна духовна повеля на съдбата, която човек не търси, а която просто идва.

Ако някой човек забележи, че е наблюдаван от „психолог“, това може да предизвика у него раздразнение. Обаче преходът от чисто човешкото отношение към „съзерцание на фона на духовното“ е напълно човечен, подобно на този от бегло към по-близко приятелство.

Една от най-оригиналните личности от берлинския кръг на Хартлебен беше Паул Шеербарт. Той пишеше „стихотворения“, които отначало се струват на читателя като произволен набор от думи и фрази. Те са толкова гротескни, че затова човек изпитва желание да излезе от първото си впечатление. Тогава той открива, че някакъв фантастичен смисъл за всякакъв вид по принцип невземани предвид значения на думите се стреми да даде израз на духовно съдържание, извлечено от душевни фантазии, които не само че са бездънни, но и ни най-малко не желаят да имат дъно. У Паул Шеербарт живееше вътрешен култ към фантастиката, който обаче се изразяваше под формата на търсена гротеска. Според мен той имаше чувството, че одухотвореният човек трябва да представя това, което представя, единствено в гротескна форма, защото останалите теглят всичко към филистерското. Но това чувство не желае също така да развие гротескното в изгладена художествена форма, а в суверенно, нарочно търсено безсмислено ду-

шевно настроение. И това, което се разкрива в тези гротескни форми, *трябва* да извира от сферата на вътрешната фантастика. За Паул Шеербарт беше свойствен един нетърсещ яснота душевен стремеж към духовното. Идващото от благоразумието, така си казваше този „фантазьор“, не може да достигне до духовните региони. Затова, за да изрази духа, човек не трябва да е благоразумен. Но Шеербарт не правеше и стъпката от фантастиката към фантазията. И така той пишеше, изхождайки от дух, който беше интересен, но си оставаше фиксиран в дивата фантастика, дух, в който цели космически светове проблясват и искрят като рамка за разкази, окарикуриращи духовната област и все пак съдържащи възвишени човешки преживявания. Като например в „Таруб, знаменитата багдадска готвачка“.

Но при лично запознанство човекът не изглеждаше такъв. Той имаше вид на малко духовно отнесен бюрократ. „Външността“, която беше толкова интересна при Ведекинд, у него беше ежедневна, филистерска. Това впечатление се засилваше още повече, когато човек влезеше в разговор с него в началото на познанството. Той изпитваше най-страстна ненавист към филистерите, но имаше филистерски жестове и филистерски маниер на говорене. Държеше се така, сякаш ненавистта му идваше от това, че беше взел твърде много от филистерските кръгове в собствения си външен начин на проява и го усещаше, но същевременно имаше чувството, че не може да го превъзмогне. В дълбините на душата му се четеше признанието: „Бих искал да унищожа филистерите, защото те ме превърнаха във филистер.“

Но стигаше само да се премине от тази външност към независимата от нея вътрешна същност на Паул Шеербарт и се разкриваше един много фин, макар и останал фиксиран в гротескно-фантастичното, духовно незавършен човек. След това можеше да се преживее какъв се явява той в духовния свят със „светлата“ си глава, със „златното“ си сърце. Човек трябваше да си каже: „Каква силна личност, проникваща с визията си

в духовния свят, би могла да дойде в света, ако незавършеното бе завършено поне до известна степен!“ Същевременно се виждаше, че „вярата във фантастиката“ беше вече толкова силна, че дори завършването в бъдеще вече не беше в сферата на възможното в този земен живот.

В лицето на Франк Ведекинд и Паул Шеербарт пред себе си имах личности, които с цялата си същност в най-висша степен даваха възможност за значителни преживявания на този, за когото беше открит фактът на повтарящите се земни животи. Те наистина бяха загадка в настоящия си земен живот. Нужно беше да се види какво бяха донесли със себе си в този земен живот. И тогава цялата им личност изглеждаше безкрайно побогата и можеха да бъдат разбрани техните несъвършенства като резултат от предишни земни животи, които в настоящото духовно обкръжение не са могли да стигнат до пълно разгръщане. Виждаше се и че това, което може да възникне от тези несъвършенства, се нуждае от бъдещи земни животи.

По този начин възприемах и някои други личности от този кръг. Знаех, че *да ги срещна* беше съдбовна промисъл (карма) за мен.

Но така и не ми се удаде да завържа чисто човешки, сърдечни отношения с така приветливия Паул Шеербарт. В общуването с него, както и с мнозина други, винаги на преден план излизаше литераторът Паул Шеербарт. Така че чувствата ми към него, със сигурност изпълнени с топлота, в края на краищата се ограничаваха до вниманието и интереса, които предизвикваше у мен тази във висша степен забележителна личност.

Впрочем в този кръг имаше и друга една личност, която се проявяваше не като литератор, а като човек в пълния смисъл на думата. Това беше В. Харлан. Но той съвсем не беше многословен и всъщност присъстваше като тих наблюдател. Когато обаче проговореше, то винаги беше, за да каже нещо одухотворено в най-добрия смисъл или пък истински духовито. Наистина той пишеше много, но именно не като лите-

ратор, а като човек, който желае да изрази каквото му е на душата. По това време тъкмо беше излязла неговата „Кесия за поети“, едно представяне на живота, изпълнено с превъзходен хумор. Винаги ми харесваше, когато идвах малко по-рано в локала, в който се събираше кръгът, да заваря Харлан да седи сам там. Така между нас възникнаха по-близки отношения. Именно той беше изключението, когато говорих за това, че в този кръг намерих само литератори, но не и „хора“. И мисля, че той разбираше как възприемам кръга. Напълно различните ни пътища в живота скоро ни разделиха.

Хората около „Списанието“ и „Свободното литературно общество“ съвсем ясно бяха вплетени в *моята* съдба. Аз обаче не бях по никакъв начин вплетен в тяхната. Те ме виждаха да се появявам в техния кръг в Берлин, научиха, че ще редактирам „Списанието“ и ще работя за „Свободното литературно общество“, но не разбираха защо трябва да правя точно това. Защото в начина, по който според душевния им взор се движех сред тях, за тях нямаше нищо, което да ги привлича да ме опознаят по-дълбоко. Въпреки че у мен не се криеше и следа от теория, за техния теоретически догматизъм духовната ми дейност представляваше нещо теоретично. Това беше нещо, от което те, като „творчески натура“, смятаха, че не е необходимо да се интересуват.

Но в лицето на неговите представители аз се научих да познавам определено художествено течение. То вече не беше толкова радикално, както в края на осемдесетте и в началото на деветдесетте години в Берлин. Не беше вече и такова, че да представя абсолютния натурализъм като спасение на изкуството, какъвто е случаят с театралната реформа на Ото Брамс. То нямаше подобни обобщаващи художествени схващания. По-скоро се основаваше на това, което произтича от волята и дарованията на отделните личности, но и беше напълно лишено от стремеж към еднороден стил.

Положението ми в този кръг стана душевно неудобно поради чувството, че аз знаех защо съм там, а другите – не.

ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

С кръга на списанието беше свързано и едно свободно „Драматично общество“. То не се намираще в толкова тясна връзка със списанието като „Свободното литературно общество“, но в управлението му бяха същите хора като в последното и веднага щом дойдох в Берлин, бях избран и в него.

Задачата на това общество беше да поставя драми, които поради своята специфика излизаха извън рамките на общоприетия вкус и първоначално не бяха поставяни от театрите. За управата не беше лека задачата да се справи с толкова много драматични опити на „непризнатите“.

Представленията се изнасяха така, че за всеки отделен случай трябваше да се събира нова труппа от актьори, изявяващи се на най-различни сцени. С тях пиесата се играеше на сутрешни представления на наета или свободно предоставена от някоя дирекция сцена. Артистите се показваха много безкористни по отношение на това общество, защото поради малкото си средства то не беше в състояние да им плаща съответните възнаграждения. Но актьорите, както и директорите на театри по това време нямаха никакви вътрешни възражения срещу представянето на произведения, отпаднали от общоприетото. Те казваха само, че това не може да става пред обикновената публика на вечерно представление, тъй като така всеки театър би претърпял финансови загуби. Публиката още не била достатъчно зряла за това театърът да служи единствено на изкуството.

Оказа се, че дейността, свързана с това драматично общество, много ми допадна. Особено частта по поставянето на пиесите. Заедно с Ото Ерих Хартлебен присъствах на репетициите. Чувствахме се като същинските режисьори. Ние оформяхме пиесите сценично. Тъкмо в това изкуство се показва, че всяко теоретизиране и догматизиране не помагат с нищо, ако не произлизат от живия усет за изкуството, който интуитивно улавя в единичното общите изисквания на стила. Избягването

на общите правила трябва да представлява непрекъснат стремеж. Всичко, което може да се направи в една такава област, изхождайки от вярното чувство за стила, трябва на мига да се отразява в жестовете, в постановката на сцената. Тогава това, което възниква от чувството за стил без всякакво разсъдъчно обмисляне, действа благотворно на всички участващи артисти, докато при режисурата, основаваща се на разсъдъка, те усещат намеса във вътрешната им свобода.

Впоследствие с голямо удовлетворение мислено се връщам към опита, натрупан от мен в тази област.

Първата драма, която поставихме по този начин, беше „Неканената“ от Морис Метерлинк в превод на Ото Ерих Хартлебен. По това време Метерлинк беше смятан от естетите за драматурга, който представя на сцената пред обхванатата от предчувствие душа на зрителя невидимото, намиращо се между по-суровите събития в живота. Това, което в драмата обикновено наричат „фабула“, а също и диалозите Метерлинк използва така, че всичко това да произведе върху податливите на възприятие зрители ефекта на символите. Тази символизация привличаше по това време много вкусове, отблъснати от предшестващия натурализъм. Всички, които търсеха „духа“, но не харесваха изразните форми, в които непосредствено се разкрива някакъв „духовен свят“, намираха удовлетворение в символизма, който не използваше език, изразяващ се по натуралистичен начин, но и към духовното имаше отношение само дотолкова, доколкото можеше да се проявява в неопределени сливащи се мистически предчувствия. Колкото по-малко „ясно“ можеше да се каже какво стои зад загатнатия символ, толкова по-възхитени от него бяха някои хора.

Не се чувствах уютно по отношение на този лъжлив духовен блясък. Но все пак беше очарователно да участвах в режисурата на такива драми като „Неканената“. Защото да представиш чрез подходящи сценични средства тъкмо този род символи, изисква от режисьора в особено висока степен майсторство, ориентирано към това, което беше описано по-горе.

На мен се паднаше и задачата да представя спектакъла с кратка встъпителна реч. По това време за някои драми и в Германия бяха възприели този практикуван във Франция метод. Разбира се, не в обикновените театри, а в тези, които се придържаха към направлението на „Драматично общество“. Това ставаше не преди *всяко* представление на това общество, а рядко, когато се сметнеше за необходимо публиката да бъде въведена в непривични за нея художествени цели. Задачата за тези кратки сценични речи ми носеше удовлетворение поради причината, че ми предоставяше възможност да внеса в речта си настроение, излъчващо се за мен от самия дух. И фактът, че това ставаше пред хора, които иначе бяха глухи за духовното, правеше тази задача още по-приятна.

Този живот в драматичното изкуство тогава имаше за мен истински важно значение. Благодарение на него сам започнах да пиша театралните критики за „Списанието“. Имах собствено виждане за такива „критики“, което обаче намираще малко разбиране. Смятах за ненужно да се изказват лични „съждения“ за драмата и нейната постановка. *Такива* съждения, каквито обикновено се правят, всъщност би трябвало да произлизат от публиката и да са за самата нея.

Този, който пише за даден театрален спектакъл, би трябвало да представи пред читателите си художествено-идейна картина на взаимовръзките между фантазията и образите, лежащи в основата на драмата. В художествено оформени мисли пред читателя трябва да възникне свободно идейно пресъздаване на несъзнателно живеещия у поета зародиш на неговата драма. Защото за мен мислите никога не са били просто средство за абстрактно и интелектуално изразяване на действителността. Виждах, че в мисли-образи е възможна също такава художествена дейност, както с помощта на цветовете, формите и сценичните средства. Такова малко произведение на изкуството от мисли би трябвало да предлага този, който пише за даден театрален спектакъл. Създаването на подобни произведения за въведение към някоя драма пред

публиката ми се струваше като насъщна потребност в живота на изкуството.

Дали дадена драма е „добра“, „лоша“ или „средно качество“, става видно от тона и позицията на такова „произведение на изкуството от мисли“. Защото в него това не може да бъде скрито, дори и ако не бъде казано по грубо критичен начин. Това, което представлява невъзможна художествена композиция, става нагледно чрез мисловно-художествено възпроизвеждане. Защото мислите, изразени в него, се оказват лишени от същност, ако произведението не произлиза от истинска, живееща в действителността фантазия.

Такова *живо* взаимодействие с *живото* изкуство исках да имам в „Списанието“. От него трябваше да възникне нещо, което да придаде на седмичника характер, различен от повечето често теоретични дискусии и критики на изкуството и духовния живот. То трябваше да е *част* от този духовен живот, част от самото изкуство.

Защото всичко, което може да се направи за драматичното произведение благодарение на изкуството на мисълта, е възможно също и за театралното изкуство. От фантазията на мислите може да се породи това, което режисьорското изкуство внася в сценичната картина. То позволява актьорът да бъде следван, да не се критикува това, което живее в него, а то да бъде представено по „позитивен“ начин. Тогава като „пищец“ човек става съучастник в съвременния художествен живот, а не стоящ в ъгъла „критик“, от когото „се боят“ или когото „съжаляват“ или пък го презират и ненавиждат. Ако това се осъществи за всички области на изкуството, се получава литературно-художествено списание, намиращо се в реалния живот.

Но в такива неща човек винаги има един и същ опит. Хората, занимаващи се с писателство, или не проявяват никакъв интерес към тях, тъй като те противоречат на мисловните им навици, а те просто не желаят да излязат от тях, или пък слушат, след което казват: „Да, това е правилно, но аз винаги

съм го правил така и така.“ Те изобщо не забелязват разликата между това, към което трябва да се стремим, и това, което „винаги са правили по такъв начин“.

Всичко това няма нужда да докосва душевно онзи, който може да върви по самотния си духовен път. Ала този, който трябва да работи в сферата на човешките духовни взаимоотношения, бива истински дълбоко душевно засегнат от тези отношения. Особено тогава, когато вътрешната му посока е толкова определена, дотолкова сраснала се с него, че в нищо съществено той *не може* да се отклони от нея.

По това време не можах да намеря вътрешно удовлетворение нито от статиите ми в „Списанието“, нито от моите лекции. Само че този, който ги прочете днес и сметне, че съм искал да се застъпя за материализма, напълно се заблуждава. *Никога* не съм искал това.

Това може да се види ясно също и от статиите и от фрагментите от лекции, които съм написал. Нужно е само на отделните материалистически звучащи места да се противопоставят някои други, в които говоря за духовното, за вечното. Като например в статията „Един виенски поет“. В нея казвам за Петер Алтенберг: „Това, което интересува най-много човека, който се задълбочава във вечната световна хармония, му се струва чуждо... В погледа на Алтенберг не прониква никаква светлина от вечните идеи...“ („Списанието“ от 17 юли 1897 г.). А че с „вечната световна хармония“ не може да се има предвид нещо механично-материално, става ясно от изявенията ми в статията за Рудолф Хайденхайн (от 6 ноември 1897 г.): „Нашето възприятие на природата ясно се стреми към целта да обясни живота на организмите съгласно същите закони, според които трябва да бъдат обяснени и явленията от неживата природа. В животинските и растителните тела се търси механическа, физическа и химическа закономерност. Същият вид закони, които управляват една машина, само че в безкрайно по-сложна и трудно разпознаваема форма, трябва да са дейни и в организма. Нищо не е необходимо да се добавя към

тези закони, за да бъде направен възможен феноменът, който наричаме живот... Механистичното разбиране за явленията в живота завоюва все по-голямо пространство. То обаче никога няма да удовлетвори онзи, който е в състояние да проникне с по-дълбок поглед в природните процеси... Съвременните естествоизпитатели са твърде малодушни в мисленето си. Там, където откаже мъдростта на техните механични обяснения, те казват, че за тях нещата не могат да бъдат обяснени... Смелото мислене се издига до по-високо ниво на разглеждане. То се опитва да обясни нещата от немеханичен вид с по-висши закони. Цялото ни естественонаучно мислене остава зад естественонаучния ни опит. Днес твърде много се превъзнася естественонаучният начин на мислене. Говори се, че живеем в естественонаучна епоха. Но в същността си тази естественонаучна епоха е най-бедната от всички исторически епохи. Нейна характеристика е да останем фиксирани върху голите факти и в механичните начини на обяснение. Животът никога няма да бъде разбран с този начин на мислене, защото за такова разбиране се изисква по-висша представна способност, отколкото за обяснението на машината.“

Не е ли напълно очевидно, че този, който говори за обяснението на „живота“, не може да мисли за „духа“ в материалистически смисъл?

Често говоря за това, че „духът“ „произхожда“ от лоното на природата. Какво се има предвид тук под „дух“? Всичко, което създава „културата“ от човешките мисли, чувства и воля. Да се говори за някакъв друг „дух“ тогава щеше да е безполезно. Защото ако кажех: това, което се проявява като дух в човека и лежи в основата на природата, не е нито дух, нито природа, а съвършеното единство на двете – никой нямаше да разбере какво имам предвид. Това единство: творящ дух, който в творческата си дейност дава на материята битие и с това същевременно е материя, която се представя изцяло като дух – се постига чрез идея, отстояща твърде далече от тогавашните мисловни навици. За такава идея можеше да се

говори, ако с помощта на духовното съзерцание бяха представени първичните състояния на земната и човешката еволюция и в действащите още в самия човек духовно-материални сили, които, от една страна, изграждат неговото тяло, а от друга – излъчват от себе си живата духовност, чрез която човек създава културата. Но за външната природа следва да бъде казано, че първично духовно-материалното в нея се представя от абстрактните природни закони като нещо отмиращо.

Само че за всичко това не можеше да се говори.

То можеше само да бъде свързано с естествена научния опит, а не с естествена научното мислене. В този опит се заключаваше нещо, което по отношение на истинното и изпълнено с дух мислене може да покаже ясно света и човека на собствената му душа. Нещо, от което да може да бъде отново намерен духът, изгубен в традиционно знание, прието от вярата. Този духовен възглед за природата желях да изведе от опита, основаващ се на наблюдението на природата. Искан да говоря за това, което се намира „от тази страна“ като духовно-природно, като същностно-божествено. Защото в традиционните вероизповедания това божествено се беше превърнало в „отвъдно“, тъй като не се признаваше духът от „от тази страна“ и следователно той беше отделен от възприемаемия свят. Той се беше превърнал в нещо, потъващо във все по-силен мрак за човешкото съзнание. Не отрицанието на божествено-духовното, а намирането му в света, извикването му „от тази страна“ звучеше в такива изречения като това в една моя лекция за „Свободното литературно общество“: „Вярвам, че естествознанието може да ни върне съзнанието за свобода в по-красива форма, отколкото хората някога са го имали. В нашия душевен живот действат закони, които са също толкова естествени, колкото онези, на които се подчиняват небесните тела около слънцето. *Но тези закони представляват Нещо по-висше от цялата останала природа. Това Нещо не съществува никъде другаде освен в човека. Човекът е свободен в това, което произтича от него. Той се издига над жестока-*

та необходимост на неорганичните и органични закономерности, следва и се подчинява единствено на самия себе си.“ (Последните изречения са поставени в курсив за първи път тук, в „Списанието“ те не бяха в курсив. За тези изречения виж „Списанието“ от 12 февруари 1898 г.)

ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

Някои твърдения, които по-късно направих за християнството, изглеждат в противоречие с отделни изявления, които съм писал и изказвал в лекции по това време. Трябва да бъде отбелязано следното. Когато тогава пишех думата „християнство“, имах предвид учението за отвъдното, което действа в християнските вероучения. В тях цялото съдържание на религиозното преживяване препраща към един духовен свят, недостижим за човека, дори ако разгърне духовните си сили. Това, което религията има да каже, това, което тя има да даде като морални повели, произлиза от откровения, идващи при човека от отвън. Против това въставаше духовното ми виждане, което желаше да преживява духовния свят точно както се възприема сетивният свят в човека и природата. Против това въставаше и етическият ми индивидуализъм, който искаше да живее морален живот не по външно дадена заповед, а изхождайки от разгръщането на душевно-духовната човешка същност, в която живее божественото.

Това, което тогава се случваше в душата ми при разглеждането на християнството, беше сериозно изпитание за мен, с което беше изпълнен периодът от сбогуването ми с ваймарската работа до написването на книгата „Християнството като мистичен факт“. Такива изпитания се дават от съдбата (кармата) като препятствия, които духовното развитие трябва да превъзмогне.

В мисленето, което може да следва от познанието на природата – макар и това да не се случваше по това време, –

виждах основата, с чиято помощ хората могат да достигнат до прозрение в духовния свят. Затова и отделях голямо внимание на познанието на природата, което трябваше да води към познание на духа. За този, който не преживява духовния свят, намирайки се в него, подобно вглъбяване в дадено направление на мисълта означава чисто мисловна дейност. Обаче за онзи, който преживява духовния свят, то означава нещо съвсем различно. В духовния свят той се приближава към същества, които се стремят да направят подобен начин на мислене единствено господстващия. Там едностранчивостта в познанието се явява не просто причина за абстрактно заблуждение. Там има живо духовно общуване със същества, което в човешкия свят се явява като заблуда. По-късно, подхващайки тази тема, говорих за ариманически същества. За тях представлява абсолютна истина, че светът трябва да се превърне в машина. Те живеят в света, граничещ непосредствено със сетивния.

Със собствените си идеи аз нито за миг не попаднах под влиянието на този свят. Дори и в несъзнаваното. Защото много внимавах за това, цялото ми познание да става в ясно съзнание. Толкова по-съзнателна беше и вътрешната ми борба срещу демоничните сили, които довеждат до духовно съзерцание, изхождайки не от познанието на природата, а от механично-материалистическия начин на мислене.

Търсецният духовно познание трябва да *преживее* тези светове. Чисто теоретичното размишление върху тях не му е достатъчно. По това време трябваше да спасявам духовните си възгледи във вътрешни бури. Тези бури стояха зад външните ми преживявания. В това време на изпитания можах да напредвам само когато благодарение на духовното си съзерцание представях пред душата си развитието на християнството. Това доведе до познанието, изложено в книгата „Християнството като мистичен факт“. Преди това винаги отнасях нещата до християнското съдържание, живеещо в съществуващите вероучения. Така постъпва и Ницше.

На едно предишно място в тази автобиография (стр. 107)

описах един разговор за Христос, който проведох с учения цистерцианец и професор в католическо-теологическия факултет във Виена. Тогава бях настроен скептично. Никъде във вероученията не откривах християнството, което търсех. След като периодът на изпитания ме подложи на трудни душевни борби, трябваше сам да се потопя в християнството, в света, в който за него говори духовното.

От отношението ми към християнството става съвсем очевидно, че в духовната наука въобще не съм търсил и откривал нещо по пътищата, които някои ми приписват. Те представят нещата така, сякаш съм сглобил познанието за духа от древни предания, че съм преработил някои гностични и други учения. Това, което е постигнато като познания за духа в „Християнството като мистичен факт“, е извлечено непосредствено от самия духовен свят. Само заради това, да покажа на слушателите на лекциите си и на читателите на книгите си съзвучието на видяното по духовен път с историческите предания, се обърнах към тях и ги поместих в съдържанието. Но нищо от намиращото се в тези документи не съм включвал в съдържанието, ако *първо* не съм го видял пред себе си в духа.

По времето, в което се появиха моите твърдения за християнството, които по буквално съдържание си противоречат с по-късните ми изявления, истинското съдържание на християнството започна да се развива като зародиш пред душата ми като феномен на вътрешно познание. Към края на века зародишът се развиваше все повече. Преди началото на новото столетие се случи описаното изпитание на душата. Това духовно стоене пред Мистерията на Голгота в най-съкровено и сериозно тържество на познанието имаше огромно значение за душевното ми развитие.

ДВАДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

По това време пред духовния ми поглед се въртеше мисълта, че новото столетие би трябвало да донесе на човечеството нова духовна светлина. Струваше ми се, че изолираността на човешкото мислене и воля от духа е достигнала връхната си точка. Преобръщането в хода на развитието на човечеството ми изглеждаше необходимост.

Мнозина говореха в този смисъл. Но те не виждаха, че човекът ще се опита да насочи вниманието си към един истински духовен свят по начина, по който го отправя към природата посредством сетивата си. Те смятаха само, че обрат ще претърпи субективното духовно състояние на душите. Мисълта, че би могъл да се разкрие наистина нов, обективен свят, лежеше отвъд тогавашния хоризонт.

Усещанията, произтичащи от моята перспектива за бъдещето и от впечатленията от обкръжаващия свят, ме заставяха все по-често да обръщам духовния си взор към развитието на деветнадесети век.

Виждах, че заедно с епохата на Гьоте и Хегел изчезва всичко, което чрез познанието в човешкия начин на мислене се възприема като представа за духовния свят. Занапред познанието не трябваше да бъде „обърквано“ от представи за духовния свят. Тези представи са предназначени за сферата на вярата и на „мистичното“ преживяване.

У Хегел съзирах най-големия мислител на новото време. Но той беше *само* мислител. За него духовният свят беше *в* мисленето. Именно докато неспирно се удивлявах от начина, по който формулира всичките си мисли, все пак усещах, че той няма никакво чувство за духовния свят, видим за мен и проявяващ се едва зад мисленето, когато последното се затвърди в преживяване, чието тяло в известен смисъл представлява мисъл и това тяло, както душата, приема в себе си мировия дух.

Тъй като в хегелианството всичко духовно се е превърнало в дух, намирах Хегел за личността, внесла последни про-

блясъци от *древната* духовна светлина в една епоха, в която за човешкото познание духът вече се обгръща в мрак.

Всичко това заставаше пред мен по този начин, независимо дали гледах назад към изтичащото столетие в духовния или във физическия свят. Но в този век изникваше една фигура, която не можех да проследя чак до духовния свят: Макс Щирнер.

Хегел е изцяло човек на мисълта, който във вътрешното си развитие се стреми към мислене, което същевременно все повече *се задълбочава* и в задълбочаването си *се разширява* към все по-обширни хоризонти. Това мислене в своето задълбочаване и разширяване в края на краищата трябва да стане едно цяло с мисленето на мировия дух, който обхваща цялото мирово съдържание. А Щирнер е пример за развитието на човека из индивидуално-личната воля. Всичко, което възниква в човечеството, се намира единствено в паралелното съществуване на отделните личности.

Тъкмо по това време не трябваше да изпадам в едностранчивост. Както се бях потопил напълно в хегелианството, изживявайки го в душата си като свое собствено вътрешно преживяване, така трябваше да се потопя вътрешно изцяло и в тази противоположност.

В противовес на едностранчивостта мировият дух да бъде надарен единствено със знание, *трябваше* да се появи и другото, изтъкващо отделните хора като чисто волеви същества.

Ако нещата стояха така, че тези противоположности се бяха появили само в мен като душевни преживявания на моето развитие, нямаше да си позволя да внеса нищо от това в съчиненията или лекциите си. С *такива* душевни преживявания винаги постъпвах по този начин. Но *тези* противоположности, Хегел и Щирнер, принадлежаха на даденото столетие. Чрез тях се изразяваше векът. Но наистина е вярно, че философите по същество не разглеждат своята епоха посредством тяхното влияние.

А тъкмо при Хегел може да се говори за силно въздействие. Но това не е главното. Чрез съдържанието на мислите си философията показват духа на своята епоха, както термометърът показва температурата на дадено място. У философа *съзнателно* се проявява това, което живее *несъзнавано* в епохата.

Така крайностите на деветнадесети век се изживяват чрез импулсите, изразени от Хегел и Щирнер: безлично мислене, което за предпочитане се впуска в съзерцание на света, в който човекът не взема никакво участие с вътрешните си творчески сили, и изцяло лична воля, която носи малко полза за хармоничното сътрудничество между хората. Наистина се появяват всевъзможни „социални идеали“, но те нямат силата да въздействат върху реалността. Тя все повече се превръща в това, което може да възникне благодарение на паралелното действие на волята на отделните личности.

Хегел иска идеята за нравствеността да приеме обективна форма в съвместния живот на хората, а Щирнер чувства, че „отделният“ (единичен) човек се обръква от всичко, което може да придаде хармонична форма на живота на хората по този начин.

С изучаването на Щирнер по това време за мен е свързано едно приятелство, което оказва съществено влияние върху това изучаване. Това е приятелството с видния познавач и издател на Щирнер Дж. Х. Маккей. Още във Ваймар Габриеле Ройтер ме запозна с тази начаса предизвикала у мен симпатия личност. Той се беше занимал с главите от „Философия на свободата“, в които се говори за етичен индивидуализъм. Откриваше хармония между моето изложение и собствените си социални възгледи.

Първото впечатление, което получих от Дж. Х. Маккей, веднага изпълни душата ми. Той носеше „свят“ в себе си. В цялото му външно и вътрешно поведение говореше мирови опит. Той беше прекарал известно време в Англия и Америка. При все това се отличаваеше с безгранична любезност. Изпитвах голяма обич към този човек.

Когато след това през 1898 г. Дж. Х. Маккей се пресели за дълго в Берлин, между нас се разви чудесно приятелство. За съжаление и то беше разрушено от живота и по-точно поради публичната ми антропософска дейност.

В този случай мога само напълно субективно да опиша как *ми* изглеждаше делото на Дж. Х. Маккей тогава и все още ми изглежда днес и какво въздействие ми оказваше то по това време. Защото знам, че той сам би се изказал съвсем различно по този въпрос. Този човек дълбоко ненавиждаше всичко в социалния живот на хората, което се проявява като власт (архия). За най-голяма грешка той смяташе намесата на властта в социалното управление. В „комунистическия анархизъм“ той виждаше една социална идея, осъдителна в най-висша степен, защото искаше да доведе човечеството до по-добро състояние с използване на насилствени методи.

Обаче затруднението се състоеше в това, че Дж. Х. Маккей се бореше срещу тази идея и основаващата се на нея агитация, като същевременно беше избрал за собствените си социални идеи същото название, което имаха и противниците му, само че с друго прилагателно пред него. „Индивидуален анархизъм“ той наричаше идеите, които сам застъпва, и то като противоположност на това, което тогава се наричаше анархизъм. Последното, разбира се, даде повод на общественото мнение да си създаде погрешна преценка за идеите на Маккей. Той беше единомишленник с американеца Б. Тъкър, който застъпваше същите възгледи. Тъкър посети Маккей в Берлин, където и се запознах с него.

Маккей е същевременно *поет* на житейската си концепция. Той е автор на романа „Анархистите“. Прочетох го скоро след нашето запознанство. Това е едно благородно произведение, основаващо се на доверието в отделния човек. То описва убедително и с голяма нагледност социалното състояние на най-бедните от бедните. Описва обаче и как хората ще намерят пътя от нищетата към подобрието, отдавайки се изцяло на добрите сили на човешката природа и разгръщайки ги по

такъв начин, че да започнат да действат в свободните социални взаимоотношения между хората, без да става необходимо прилагането на насилие. Маккей изпитваше благородно доверие в хората, в това, че те могат чрез самите себе си да създадат хармоничен начин на живот. Наистина той смяташе, че това ще бъде възможно едва след доста време, когато по духовен път във вътрешното същество на човека настъпи съответният обрат. Затова за настоящето той призоваваше отделния индивид, който е достатъчно напреднал, да разпространява идеите за този духовен път. Следователно това бе социална идея, която може да работи само с *духовни средства*.

Дж. Х. Маккей даде израз на житейските си възгледи също и в стихове. Приятелите му виждаха в тях нещо поучително и теоретично, тоест нехудожествено. На мен лично тези стихотворения много ми допадаха.

Съдбата ми поднесе такъв обрат на преживяванията ми с Дж. Х. Маккей и Щирнер, че и тук трябваше да се потопя в мисловен свят, който се превърна в *духовно изпитание* за мен. Моят етически индивидуализъм се възприемаше като чисто вътрешно преживяване на човека. Когато го разработвах, бях много далече от мисълта да го превръщам в основа на даден политически възглед. По това време, около 1898 г., душата ми с нейния чисто етичен индивидуализъм трябваше да бъде повлечена в някаква пропаст. От нещо чисто вътрешно човешко той трябваше да стане нещо външно. Езотеричното трябваше да бъде отклонено към екзотеричното.

Едва когато в началото на новия век в книги като „Мистиката в зората на съвременния духовен живот“ и „Християнството като мистичен факт“ ми се удаде да опиша преживяванията си в духовното, „етическият индивидуализъм“, след изпитанието, отново стоеше на своето правилно място. Но и тук изпитанието премина така, че външното изразяване не играеше никаква роля в пълно съзнание. То протече непосредствено под това пълно съзнание и благодарение на тази близост можа да приеме формите на изразяване, с които в по-

следните години на миналия век обличах казаното от мен по социалните въпроси. И все пак, за да се получи върнатата картина, известни струващи се твърде радикални изказвания трябва да бъдат противопоставени на някои други.

Виждащият в духовния свят винаги открива, че собственото му същество се облича в конкретна външна форма, когато трябва да *изкаже* мнения и възгледи. В духовния свят той встъпва не в абстракции, а в живи възприятия. Също и природата, която се явява сетивното отражение на духовното, не представлява мнения и възгледи, а представя пред света своите форми и тяхното развитие.

Вътрешна подвижност, привещаща във вълнение всичките ми душевни сили – на това се основаваха тогава вътрешните ми преживявания.

Външният ми личен живот ми донесе много голямо удовлетворение благодарение на факта, че семейство Ойнике се премести в Берлин и аз можех да живея при тях, обграден от най-добрите грижи, след като за кратко преживях цялата нищета на живота в собствено жилище. Приятелството с г-жа Ойнике скоро се превърна в граждански брак. Само толкова ще кажа за тези си лични преживявания. В тази „автобиография“ не искам никъде да споменавам за личния си живот нещо друго освен това, което играе роля за хода на моето развитие. А животът в дома на Ойнике тогава ми даде възможност да имам несмущавана от нищо опора за един вътрешно и външно раздвижен живот. Впрочем личните отношения не принадлежат на обществеността. Те не я касаят.

А ходът на духовното ми развитие е съвършено независим от всички лични отношения. Съзнавам факта, че той щеше да бъде съвсем същият при напълно различно устройство на личния ми живот.

При цялата напрегнатост на тогавашния ми живот сега дойде непрекъснатата загриженост за съществуването на „Списание“то“. Въпреки всички трудности, които имах, щях да мога да разпространя седмичника, ако имах на разположе-

ние материалните средства за целта. Но за списание, което можеше да плаща само крайно умерени хонорари и не даваше на мен самия почти никакво материално обезпечение за живот, не можеше да се направи абсолютно нищо, за да стане популярно. При неголемия тираж, в който се издаваше, когато го поех, то не можеше да преуспее.

Докато издавах „Списанието“, то ми беше постоянна грижа.

ДВАДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

В това тежко за мен време към мен се обърна ръководството на Берлинското работническо училище с молба да поема преподаването на история и упражненията по ораторско изкуство. Отначало малко ме интересуваха социалистическите връзки на училището. Виждах пред себе си благородната задача да обучавам зрели мъже и жени от работническото съсловие. Защото сред „учениците“ имаше малко млади хора. Обясних на ръководството, че ако поема часовете, ще преподавам хода на развитие на историята на човечеството изцяло съгласно собствените си виждания, а не в стила, обичаен тогава в социалдемократическите кръгове, според марксизма. Те все още искаха да ме наемат за учител.

След като бях направил тази уговорка, вече не ме засягаше, че училището беше основано от стария социалдемократ Либкнехт (баща). За мен то се състоеше от мъже и жени от пролетариата. Нямах нищо общо с факта, че повечето от тях бяха социалдемократи.

Но, разбира се, имах си работа с вида духовност на „учениците“. Налагаше се да използвам форми на изказ, които дотогава бяха напълно непривични за мен. Трябваше да вникна във формите на понятията и съжденията на тези хора, за да мога да бъда разбран поне в известна степен от тях.

Формите на тези понятия и съждения идваха от две стра-

ни. На първо място от живота. Тези хора познаваха материалния труд и резултатите от него. Духовните сили, водещи човечеството напред в историята, не се появяваха пред душевния им взор. Затова и марксизмът с „материалистическата си концепция за историята“ стигаше до тях толкова лесно. Той твърдеше, че движещите сили в историческото развитие са само икономическо-материални, създавани от материалния труд. „Духовните фактори“ са просто един вид вторичен продукт, възникващ от материално-икономическото. Те се явяват просто идеология.

Към това се прибавяше и фактът, че по това време в работническата класа още отдавна се беше развила жажда за научно образование. Но тя можеше да бъде удовлетворена само чрез материалистическата литература на икономическа тематика. Защото само този вид литература подходеше на формите на понятията и съжденията на работниците. Това, което не беше материалистическо, беше написано по такъв начин, че не бе възможно да намери разбиране у работниците. Така се получаваше безкрайно тъжният факт, че развиващият се пролетариат имаше възможност да удовлетвори най-висшия си копнеж към познание единствено чрез материализъм от най-груб вид.

Трябва да имаме предвид, че в икономическия материализъм, приет от работниците чрез марксизма като „материалистическа история“, се крият полуистини. И че тези полуистини са тъкмо това, което те лесно разбират. Следователно, ако аз преподавах идеалистическа история до пълното им игнориране, учениците съвсем неволно щяха да усетят в липсата на материалистическите полуистини това, което да ги отблъсне от моите лекции.

Поради това изхождах от една истина, която беше понятна и за моите слушатели. Показвах, че за периода до шестнадесети век е нелепо да се говори за някакво господство на икономическите сили, както прави това Маркс. Едва от шестнадесети век насетне икономиката встъпва в отношения, кои-

то могат да бъдат разбрани, изхождайки от марксизма. Върхната си точка този процес достига през деветнадесети век.

Това даваше възможност да говоря съвсем надлежно за идеално-духовните импулси в историята на предшествашите епохи и да покажа как в по-ново време те са отслабнали в сравнение с материално-икономическите.

По този начин работниците придобиваха представа за способностите за познание, за религиозните, художествените и нравствените движещи сили в историята и преставаха да ги разглеждат единствено като „идеология“. При това полемиката с материализма не би имала никакъв смисъл. Аз трябваше да изведа идеализма от материализма.

В „упражненията по ораторство“ беше възможно да се направи твърде малко в тази насока. След като винаги в началото на курса разяснявах формалните правила на изложението и риториката, „учениците“ започваха да изнасят речи за упражнение. Разбира се, в изложенията си те избираха това, което им беше добре познато във връзка с материалистическата им ориентация.

„Вождовете“ на трудещите се отначало не обръщаха никакво внимание на училището. Така че ръцете ми бяха напълно развързани.

Затрудненията започнаха да се увеличават, когато освен история започнах да преподавам и естествени науки. Особено труден беше преходът от господстващите в науката, именно благодарение на нейните популяризатори, материалистически представи към такива, които да съответстват на действителността. Правех го дотолкова, доколкото беше възможно.

Благодарение на преподаването на естествени науки преподавателската ми дейност сред работниците се разшири. Получавах покани от различни работнически съюзи да изнасям лекции по естествознание. Особено желани бяха разясненията на нашумялата по това време книга на Хекел „Световни загадки“. В позитивната биологическа част, съставляваща една трета от книгата, виждах точно и кратко обобщение на

фактите, отнасящи се до родството на живите същества. И тъй като общото ми убеждение беше, че именно от тази страна човечеството би могло да бъде доведено до духовност, смятах за правилно да говоря за това и на работниците. Свързвах разсъжденията си с тази една трета от книгата и често повтарях, че другите две части не представляват никаква ценност и всъщност би трябвало да се изрежат от книгата и да бъдат унищожени.

На празнуването на юбилея на Гутенберг ми беше поръчано да държа тържествена реч пред 7000 набирачи и печатари в един берлински цирк. Така че бих могъл да съдя, че начинът ми на общуване с работниците събуждаше симпатия.

С тази дейност съдбата отново ме пренесе в една част от живота, в която трябваше да се потопя. Как душите на отделните работници сред тази работническа класа дремеха и сънуваха и как тези хора бяха обхванати от нещо като масова душа, която обвива техните представи, съждения и жизнената им позиция, това заставах пред мен по това време.

Но не следва да се мисли, че отделните души на тези хора бяха мъртви. В това отношение ми се удаде да хвърля дълбок поглед в душите на моите ученици и изобщо на работническото. Това ме доведе до задачата, която си бях поставил в цялата тази дейност. Отношението към марксизма при работниците тогава още не беше такова, каквото стана две десетилетия по-късно. По това време за тях марксизмът беше нещо от сорта на икономическо евангелие, което те изучавах с пълно осмисляне. По-късно той се превърна в нещо, от което пролетарската маса беше като обсебена.

Тогава пролетарското съзнание се състоеше от усещания, проявяващи се като въздействие от масови внушения. Много от отделните души не спираха да повтарят, че трябва да дойде времето, в което светът отново ще развие духовни интереси, но първо трябва да настъпи пълно икономическо освобождение на пролетариата.

Намирах, че лекциите ми действат благотворно на ду-

шите. Хората възприемаха и това, което противоречеше на материалистическото и марксисткото разбиране на историята. Когато по-късно „вождовете“ узнаха за моята дейност, тя беше осъдена от тях. Един от тези „малки вождове“ говори на едно събрание на моите ученици. Той каза следното: „Ние не искаме свобода в пролетарското движение. Ние искаме разумна принуда.“ Оттам се стигна до желанието да ме изхвърлят от училището *против* волята на моите ученици. Постепенно работата ми беше затруднена толкова много, че скоро, с началото на антропософската ми дейност, я оставих.

Имам впечатлението, че ако тогава работническото движение беше проследено с интерес и ако пролетариатът беше разгледан с разбиране от страна на по-голям брой непредубедени хора, това движение щеше да се развие по съвсем различен начин. Но хората бяха оставени на живота вътре в собствения им класа, а ние сами живеехме в нашата собствена. Всяка от класите имаше само теоретични представи за другата. Преговори се водеха единствено по въпросите на заплащането на труда, когато стачки и други подобни мероприятия ги налагаха. Основаваха се всевъзможни служби за социално подпомагане. Последните заслужаваха голяма похвала.

Но липсваше всякакво проникване на тези вълнуващи света въпроси в духовната сфера. А само това можеше да отнеме от движението неговите разрушителни сили. Беше епохата, в която „по-висшите класи“ загубиха чувството си за общност, в която започна да се разпространява егоизмът с ожесточената си конкурентна борба. Епохата, през която вече назряваше световната катастрофа от второто десетилетие на двадесети век. Заедно с това пролетариатът по свой начин разви чувството си за общност като пролетарско класово съзнание. Той участваше в „културата“, разгърнала се в „по-горните класи“ само дотолкова, доколкото тя доставяше материал за оправдаване на пролетарското класово съзнание. Постепенно започна да липсва всякакъв мост между отделните класи.

Благодарение на „Списанието“ бях изправен пред необ-

ходимостта да се потопя в същността на буржоазията, а благодарение на дейността си с работничеството – в тази на пролетариата. Това представляваше богато поле за познавателно съпреживяване на движещите сили на епохата.

ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

В постиженията на познанието през последната третина от столетието в духовната област в развитието на човечеството искаше да проникне нова светлина. Но духовният сън, в който пребиваваше материалистическото тълкуване на тези постижения, пречеше тя дори само да бъде предусетена, а камо ли съзряна.

Така настъпи епохата, която, благодарение на собствената си същност, би трябвало да се развива в духовно направление, но която се отричаше от *собствената си същност*. Епохата, в която започна да се осъществява невъзможността на живота.

Тук бих искал да приведа някои изречения от статии, които написах през март 1898 г. в „Драматургични свитъци“ (който от началото на 1898 г. се издаваше като притурка на „Списанието“). За „ораторското изкуство“ казвам следното: „Повече, отколкото в която и да е друга област, в тази учещият е предоставен изцяло на самия себе си и на случайността... При формата, която прие нашият обществен живот, понастоящем почти всеки може да изпадне в положение да трябва все по-често да се изказва публично... Издигането на обикновената реч в произведение на изкуството се явява рядкост... Почти изцяло ни липсва усетът към красотата на словото, а още повече към характерната реч... Никому няма да бъде дадено право да пише за някой певец, ако не притежава знания за правилния начин на пеене... По отношение на сценичното изкуство се поставят далеч по-малко изисквания... Хората, които разбират дали даден стих е произнесен правилно или не, стават все по-

голяма рядкост... Художествената реч днес често бива считана за несполучлив идеализъм... До това никога нямаше да може да се стигне, ако осъзнавахме по-добре присъщата на речта способност за художествено усъвършенстване...“

Това, което се въртеше в ума ми тогава, можа да се осъществи до известна степен едва много по-късно в Антропософското общество. Мари фон Сиверс (Мари Щайнер), която се отнасяше с въодушевление към изкуството на речта, отначало сама се посвети на истински художествената реч и с нейна помощ после стана възможно в курсове по художествено формиране на словото и сценично изпълнение да се работи за извисяването на тази област до същинско изкуство.

Позволих си да вмъкна това тук, за да покажа как определени идеали са търсили своето разгръщане през целия ми живот, въпреки че мнозина искат да открият противоречия в моето развитие.

Към този период спада и приятелството ми с починалия твърде млад поет Лудвиг Якобовски. Той бе личност, чиято основна душевна настройка беше проникната от вътрешен трагизъм. Трудно понасяше съдбата си на евреин. Той стоеше начело на една кантора, която, под ръководството на един свободомислещ депутат, управляваше дружеството „Борба с антисемитизма“ и издаваше неговия вестник. На раменете си Лудвиг Якобовски носеше прекомерен товар от работа в тази връзка. При това работа, която ежедневно подновяваше една изгаряща го болка. Защото всекидневно тя изправяше пред душата му представата за настроенията срещу неговия народ, от които той наистина толкова много страдаше.

Заедно с това той разгръщаше богата дейност в областта на етнографията. Колекционираше всичко, до което можеше да се добере, като база за един труд за развитието на народностните характери от най-древни времена насам. Много са интересни отделните статии, които пишеше, изхождайки от богатите си знания в областта. Те са написани в свойственния за епохата материалистически дух, но ако беше живял

по-дълго, Якобовски несъмнено щеше да намери достъп до по-духовни методи на изследване.

От тези му занимания струи поезията на Лудвиг Якобовски. Не съвсем оригинална, но все пак изпълнена с дълбоки човешки чувства и силни душевни преживявания. „Сияещи дни“ – така нарече той сборника с лирическите си стихотворения. Когато вдъхновението му даряваше стихове, за него те сякаш бяха пропити от духа на слънчеви дни в изпълнения му с трагизъм живот. Освен това пишеше и романи. В „Евреинът Вертер“ живее целият вътрешен трагизъм на Лудвиг Якобовски. С „Локи, роман за един бог“ той създаде произведение, породено от германската митология. Задушевността, говореща от този роман, представлява прекрасно отражение на любовта на поета към народната митология.

Правейки обзор на всичко, постигнато от Лудвиг Якобовски, човек се удивлява от неговото изобилие в най-различни области. Въпреки това той поддържаше отношения с много хора и се чувстваше добре в светския живот. Същевременно по това време издаваше и месечника „Обществото“, който означаваше за него абсолютно претоварване.

Той се съсипа от живота, към чието съдържание страстно се стремеше, за да може художествено да го преобрази.

Основа обществото „Идващите“, състоящо се от литератори, хора на изкуството, учени и хора, интересувачи се от изкуство. То се събираше веднъж седмично. Поети рецитираха своите стихове. Изнасяха се лекции в най-разнообразни области на знанието и живота. Вечерта завършваше с непланирани разговори. Лудвиг Якобовски беше центърът на все повече разрастващия се кръг. Всеки обичаше тази приветлива, пълна с идеи личност, внасяща в това общество тънък благороден хумор.

Той беше изтръгнат от всичко това от преждевременната си смърт едва на тридесет години. Почина от менингит, следствието от непрекъснатите му наговарвания.

За мен остана единствено задачата да държа погребал-

на реч за приятеля си и да редактирам литературното му наследство.

Прекрасен паметник му направи дружащата с него поетеса Мари Стона, като издаде книга, в която взеха участие неговите приятели.

Всичко у Лудвиг Якобовски беше достойно за любов: вътрешният му трагизъм, стремещт да се избави от него към своите „сияещи дни“, отдадеността му на бурния живот. Спомени за нашето приятелство живеят постоянно в моето сърце и често с искрена преданост отправям поглед назад към недългото време на нашето общуване.

В този период възникнаха и приятелски отношения с Марта Асмус, мислеща философски дама, но със силен уклон към материализъм. Тази склонност обаче беше смекчена от обстоятелството, че Марта Асмус беше изцяло посветила живота си на спомени за своя преждевременно починал брат Паул Асмус, който е убеден идеалист. Паул Асмус, като философ отшелник, още веднъж през последната третина на деветнадесети век изживява философския идеализъм от епохата на Хегел. Той пише труд за „аз-а“ и друг за индогерманските религии. И двата в хегелиански стил, но напълно самостоятелни по съдържание.

Този интересен човек, който по това време вече отдавна не беше жив, ми стана много близък благодарение на сестра му Марта Асмус. Той ми се стори като нов метеорен проблясък на клонящата към духовност философия от началото на века срещу края на предишния век.

По-малко тесни, но все пак за известно време значителни отношения се създадоха с последователите на Фридрих Хаген, Бруно Виле и Вилхелм Бьолше. Бруно Виле е автор на съчинението „Философия на освобождаването с помощта на чисти средства“. С „Философия на свободата“ има връзка единствено неговото заглавие. Съдържанието му се движи в съвсем различна област. Бруно Виле стана известен в много широки кръгове благодарение на своя значителен труд „От-

кровения на хвойното дърво“. Тази светогледна книга е написана под влиянието на най-красив усет към природата и е пропита с убеждението, че от цялото материално битие говори духът. Вилхелм Бьолше е известен с многобройни научнопопулярни съчинения, които са изключително разпространени в най-широк читателски кръг.

От двамата беше основано „Свободно висше училище“, към което бях привлечен и аз. Беше ми възложено преподаването на история. Бруно Виле пое философията, Бьолше – естествените науки, а Теодор Капщайн, един свободомислещ теолог – религиознанието.

Беше учреден и „Съюз Джордано Бруно“. В него трябваше да се събират привърженици на духовно-монистичния светоглед, които особено силно изтъкваха, че не съществуват два мирови принципа, материя и дух, а че духът като принцип на единството изгражда всяко битие. На откриването на този съюз Бруно Виле изнесе много духовит доклад, в основата на който бяха заложени думите на Гьоте: „Няма материя без дух“. За съжаление след този доклад между Виле и мен се получи малко недоразумение. Свързаните ми с доклада думи, че Гьоте, дълго след като беше изковал тези забележителни слова, беше направил важното допълнение, че в действителната духовна дейност на битието е видял полярност и развитие като конкретно проявление на духа и че едва чрез това общите думи могат да добият пълно съдържание, бяха приети като възражение срещу доклада на Виле, въпреки че аз напълно признавах неговото значение.

Но до решително противоречие с ръководството на „Съюз Джордано Бруно“ стигнах, когато сам изнесох лекция за монизма. В нея подчертах, че рязката дуалистична формула „материя и дух“ всъщност е творение на най-новото време и че противопоставянето на духа и природата, което „Съюз Джордано Бруно“ иска да обори, е възникнало едва през последното столетие. По-нататък обръщах внимание върху това, че по отношение на този дуализъм схоластиката се явява

монизъм. Ако и тя да е лишила определена част от битието от възможността да бъде позната от човека, отдавайки я на „вярата“, при все това тя представлява мирова система, която указва, че всичко е обладано от единна (монистична) структура, започвайки от божествеността, от духовния свят и стигайки чак до отделните елементи на природата. С това също така поставях схоластиката по-високо от кантианството.

Тази лекция предизвика силни вълнения. Помислиха си, че искам да отворя път на католицизма вътре в съюза. Единствено Волфганг Кирхбах и Марта Асмус застанаха на моя страна пред неговите ръководители. Останалите не можеха да си създадат никаква представа за това, което всъщност имах предвид под „криво разбрана схоластика“. Във всеки случай бяха убедени, че съм способен да внеса най-голям смут в „Съюз Джордано Бруно“.

Спомням си за тази лекция, защото тя беше изнесена от мен в периода, в който по-късно мнозина ме смятаха за материалист. Този „материалист“ по това време много хора прие-маха за човек, който желае да възкреси средновековната схоластика към нов живот.

Въпреки всичко това по-късно имах възможност да държа в „Съюз Джордано Бруно“ своята основополагаща антропософска лекция, станала изходна точка на антропософската ми дейност.

С публичното съобщаване за антропософията като знание за духовния свят стана нужно да се приемат решения, които трудно могат да се нарекат лесни.

Тези решения могат да бъдат охарактеризирани най-добре, ако се обърнем към някои исторически факти. В съответствие с напълно различното душевно устройство на древното човечество винаги, чак до началото на новото време, някъде докъм четиринадесети век, е съществувало знание за духовния свят. Само че то е било съвсем различно от съответстващата на съвременните условия на познанието антропософия.

От споменатото време насетне човечеството отначало не

е могло да създаде познание за духа. То е запазило „древното знание“, което душите са съзерцавали в образна форма и което също така е било на разположение само в символно-образна форма.

Това „древно знание“ в древни времена е било практикувано единствено в рамките на „мистериите“. Предавали са го само на тези, които след съответната подготовка са ставали достатъчно зрели за него, на „посветените“. То не е трябвало да стига до общността, тъй като там е била много силна тенденцията да бъде използвано по недостоен начин. Впоследствие тази практика се запазва само от тези лица, на които им е било известно „древното знание“ и които са продължавали да го подхранват. Те са действали в най-тесни кръгове от хора, които са подготвяли за него.

И така се продължава до наши дни.

От личностите, поддържащи такава позиция по отношение на духовното познание, които съм срещал, ще назова една, която се движеше във вече охарактеризирания от мен виенския кръг на г-жа Ланг, която обаче срещам и в други кръгове, които посещавах във Виена. Това е Фридрих Екщайн, превъзходният познавач на „древното знание“. В периода на общуването ми с него Фридрих Екщайн не написа много неща. Обаче това, което написа, беше изпълнено с дух. Но от неговите изложения никой не подозира задълбочения познавач на древното познание за духа. То беше активно на заден план в неговата духовна работа. Дълго след като животът ме отдалечи и от този приятел, в един сборник прочетох една знаменателна студия за Бохемските братя.

Фридрих Екщайн енергично застъпваше мнението, че езотеричното познание за духа не бива да се разпространява публично като обикновеното знание. Не само той беше на това мнение. Това е било и е мнението на почти всички познавачи на „древната мъдрост“. До каква степен в основаното от Е. П. Блаватска „Теософско общество“ се нарушаваше това считано от хранителите на „древната мъдрост“ за строго съблюдаемо

правило – за това ще говоря по-късно.

Фридрих Екщайн искаше от „посветения в древното знание“ да облича казаното от него публично със силата, идваща от това „посвещение“, обаче строго да разграничава екзотеричното от езотеричното, което трябва да си остане в най-тесния кръг на тези, които знаят как да го ценят.

Ако трябваше да развивам публична дейност в полза на духовното познание, аз бях длъжен на наруша тази традиция. Виждах се изправен пред условията на духовния живот на съвременето. Съгласно тях пазенето в тайна, както се е разбирало от само себе си в по-древни времена, беше невъзможно. Ние живеем в епохата, която изисква публичност навсякъде, където се появява знание. И разбирането за пазене в тайна е анахронизъм. Единственото възможно е хората постепенно да бъдат запознавани с познанието за духа и никой да не бъде допускан до дадена степен, на която се предават по-висши части от познанието, ако още не познава по-нисшите. Това отговаря също така и на устройството на началните и висшите училища.

Освен това не бях длъжен на никого да пазя всичко в тайна. Тъй като не съм приел нищо от „древната мъдрост“. Това, което имам като познание за духа, е изцяло резултат от собственото ми изследване. Ако ми се открива някакво знание, аз привличам нещо вече известно от „древното знание“ единствено за да покажа съответствието и същевременно напредъка, който е възможен за съвременното изследване.

Така, след известен период от време, бях съвсем наясно, че излизайки публично с духовното познание, аз правя правилното.

ТРИДЕСЕТА ГЛАВА

Волята да представя публично езотеричното, което живее в мен, ме подбуди на 28 август 1899 г., по случай сто и петдесетата годишнина от рождението на Гьоте, да пусна в „Списанието“ своята статия за Гьотевата „Приказка за зелената змия и красивата лилия“ под заглавието „Гайното откровение на Гьоте“. В тази статия нямаше много езотерика. Но не можех да очаквам от моята публика да разбере повече, отколкото ѝ дадох. В душата ми съдържанието на приказката живееше като изцяло езотерично. И изложеното от мен е написано, изхождайки от езотерична настройка.

От осемдесетте години насам ме занимават имажинациите, които се свързваха с тази приказка в мисълта ми. В приказката виждах представен пътя на Гьоте от съзерцанието на външната природа към глъбините на човешката душа, както той си го представя в своя дух: не в понятия, а в образи. Понятията се струват на Гьоте твърде бедни и мъртви, за да могат да представят живота и действието на душевните сили.

В Шилеровите „Писма за естетическото възпитание“ Гьоте вижда опит този живот и това действие да бъдат обхванати в понятия. Шилер се опитва да покаже, че поради телесността животът на човека е подчинен на природната необходимост, а благодарение на разума му – на духовната необходимост. Той смята, че душевността би трябвало да установи вътрешно равновесие между двете. И тогава в това равновесие човекът в свобода преживява едно битие, истински достойно за човека. Всичко това се основава на разума, но е твърде елементарно за реалния душевен живот. Последният дава възможност на своите сили, коренящи се в глъбините, да блеснат в съзнанието, но в проблясъка, след като са оказали въздействие върху други също така мимолетни сили, те отново се изгубват. Това са процеси, които изчезват още със своето възникване. Абстрактните понятия обаче могат да бъдат свързани само с това, което продължава по-дълго или по-кратко време.

Всичко това Гьоте знае от опит. В приказката си той противопоставя своето знание в образи на знанието в понятия на Шилер.

Преживявайки тази творба на Гьоте, човек се оказва в преддверието на езотериката.

В този период получих покана от графиня и граф Брокдорф да изнеса лекция на провежданите от тях седмични събирания. Тези мероприятия се посещаваха от представители на най-различни кръгове. Лекциите, които се изнасяха, включваха всички сфери на живота и познанието. Не знаех нищо за това, докато не бях поканен на една лекция. Дори не познавах семейство Брокдорф и чувах за тях за първи път. За тема ми предложиха Ницше. Аз изнесох тази лекция. След това забелязах, че сред слушателите имаше хора с голям интерес към духовния свят. Поради тази причина, когато ме помолиха да изнеса втора лекция, предложих темата „Тайното откровение на Гьоте“. В тази лекция говорих по много езотеричен начин във връзка с приказката. За мен беше важно преживяване да имам възможност да говоря с думи, дадени ми от духовния свят, след като досега в своя берлински период бях принуден от обстоятелствата да осветявам духовното единствено чрез собствения ми начин на представяне.

Семейство Брокдорф бяха ръководители на един клон на „Теософското общество“, основано от Блаватска. Това, което казах във връзка с приказката на Гьоте, доведе дотам, че те ме поканиха редовно да изнасям лекции пред свързаните с тях членове на „Теософското общество“. Заявих, че бих могъл да говоря единствено за това, което живее в мен като духовна наука.

Наистина не можех да говоря за нищо друго. Защото литературата, произхождаща от „Теософското общество“, ми беше позната в много малка степен. Още от Виена познавах теософи, а по-късно се запознах и с други. Тези познанства ми дадоха повод да напиша в „Списанието“ критическа бележка за теософите при излизането на една публикация от Франц

Хартман. Това, което иначе знаех за литературата, що се отнася до метод и подход, не събуждаше у мен никакви симпатии. Не виждах възможност да свържа своите лекции с тази литература.

Така че изнасях своите лекции, изхождайки от мистиката на Средновековието. Посредством идеите на мистиците от Майстер Екхарт до Якоб Бьоме намирах изразните средства за тези духовни възгледи, които всъщност си бях поставил за задача да представя. След това обобщих тези лекции в книгата „Мистиката в зората на съвременния духовен живот“. На лекциите един ден като слушател се появи Мари фон Сиверс, която после бе избрана от съдбата да поеме с твърда ръка ръководството на основаната скоро след започването на моите лекции „Немска секция на Теософското общество“. В тази секция сега можех да разгърна своята антропософска дейност пред все повече разрастващ се кръг от слушатели.

Никой не остана в неведение относно факта, че в Теософското общество ще изнасям единствено резултатите от собственото си изследователско съзерцание. Защото говорех за това при всеки удобен случай. И когато в Берлин в присъствието на Ани Безант беше основана „Немска секция на Теософското общество“ и аз бях избран за неин генерален секретар, трябваше да си тръгна от учредителното събрание, за да изнася лекция пред една нетеософска публика, в която разглеждах духовното развитие на човечеството. Тази лекция аз недвусмислено озаглавих „Антропософия“. Ани Безант също знаеше, че каквото имах да кажа за духовния свят в този период, изнасях в лекции с това заглавие.

Когато после отидох в Лондон на един теософски конгрес, една от ръководните личности ми каза, че в книгата ми „Мистиката...“ се намира истинската теософия. Това ми донесе удовлетворение. Защото в нея бях изнесъл единствено резултатите от духовното си съзерцание и те бяха приети в Теософското общество. Сега вече за мен нямаше никакво основание да не излагам по своя начин това познание за духа пред

теософската аудитория, която по това време беше единствената, посветила се напълно на духовното познание. Не се отдавах на никаква сектантска догматика. Останах човек, който говори за това, което смята, че може да изрази с думи, изцяло съгласно изживяването от самия него като духовен свят.

Преди основаването на секцията се състоя още една поредица от лекции, която изнесох пред кръга на „Идващите“, „От Буда до Христос“. В тези лекции се опитах да покажа какъв мощен напредък означава Мистерията на Голгота в сравнение със събитието на Буда и че еволюцията на човечеството, която се стреми към събитието на Христос, върви към своята кулминация.

В същия кръг говорих и за същността на Мистериите.

Всичко това беше възприето от моите слушатели и не бе сметнато да е в противоречие с предишни лекции, които бях изнасял. Разногласията започнаха едва след като секцията беше основана и ми сложиха етикета „теософ“. Те не бяха свързани със същността на нещата, а с названието и принадлежността към едно общество, което никога не приемаше.

От друга страна обаче, моите слушатели нетеософи щяха да бъдат склонни да се оставят да бъдат само „стимулирани“ от моите лекции, да ги възприемат „литературно“. За това, което ми лежеше на сърцето, а именно в живота да се внесат импулсите от духовния свят, нямаше никакво разбиране. *Това* разбиране обаче можах постепенно да открия у хора с теософски интереси.

Пред кръга на Брокдорф, пред който говорих за Ницше и после за тайното откровение на Гюте, по това време държах и една лекция за Гютевия „Фауст“ от езотерична гледна точка. (Същата, която по-късно излезе във философско-антропософското издателство, заедно с лекцията за Гютевата приказка.)

Лекциите за „Мистиката...“ доведоха дотам, че същият теософски кръг ме помоли през зимата отново да им говоря по темата. Тогава изнесох лекционен цикъл, който после обединих в книгата „Християнството като мистичен факт“.

От самото начало дадох да се разбере, че изборът на заглавието „като мистичен факт“ е важен. Защото не исках да представя просто мистичното съдържание на християнството. Имах за цел да отразя развитието от древните Мистерии до Мистерията на Голгота, в което развитие действат не само земните исторически сили, а духовни извънземни импулси. И исках да покажа, че в древните Мистерии са дадени култови образи на космически процеси, които след това са се извършили на исторически план в Мистерията на Голгота като *факт*, пренесен от космоса на земята.

На това не учеха никъде в Теософското общество. С това си виждане бях в пълно противоречие с тогавашната теософска догматика, още преди да ме поканят да работя в Теософското общество.

Защото тази покана дойде точно след гореописания цикъл лекции за Христос. Между двата лекционни цикъла, които изнесох за Теософското общество, Мари фон Сиверс беше в Италия (Болоня), за да работи в клона на Теософското общество там.

Така се развиха фактите до първото ми посещение на един теософски конгрес в Лондон през 1902 г. На този конгрес, в който участие взе и Мари фон Сиверс, вече се приемаше като свършен факт, че трябва да бъде основана Немска секция на Обществото с мен като генерален секретар, макар и да бях поканен да стана член на Обществото съвсем скоро преди това.

Посещението в Лондон представляваше голям интерес за мен. Там се запознах с важни ръководители на Теософското общество. Имах възможността да живея в дома на мистър Бертрам Китли, един от тези лидери. С него станахме големи приятели. Запознах се с мистър Мийд, толкова заслужилия писател на теософското движение. В дома на Бертрам Китли се водеха възможно най-интересните беседи за духовното познание, развивано в Теософското общество, които човек може да си представи.

Особено сърдечни бяха разговорите със самия Бертрам Китли. В тях оживяваше образът на Е. П. Блаватска. Любезният ми домакин, преживял толкова много благодарение на Блаватска, с най-голяма нагледност описваше пред двама ни с Мари фон Сиверс богатата ѝ на духовно съдържание личност.

Запознах се бегло и с Ани Безант, както и със Синет, автора на „Езотеричен будизъм“. *Не* се запознах с мистър Ледбитър, когото само чух да говори от подиума. Той не ми направи никакво особено впечатление.

Всичко интересно, което чувах, ме вълнуваше дълбоко, но то не оказваше влияние върху съдържанието на моите възгледи.

Опитвах се да използвам паузите, които ми оставаха от заседанията на конгреса, за посещение на естественонаучните и художествените музеи в Лондон. Длъжен съм да кажа, че от естественонаучните и историческите експозиции у мен възникнаха някои идеи относно еволюцията на природата и човечеството.

Така по време на това посещение в Лондон преживях важни за мен събития. Отпътувах оттам с най-разнообразни впечатления, дълбоко вълнуващи душата ми.

В първия брой на „Списанието“ за 1899 г. се намира една моя статия със заглавие „Новогодишните размишления на един еретик“. Има се предвид не ерес спрямо изповядването на религия, а по отношение на културната ориентация, която беше възприела епохата.

Намирахме се пред портата на ново столетие. Изминалото беше донесло големи постижения в сферата на външния живот и знанието.

Във връзка с това от мен се изтръгна мисълта: „Въпреки всички тези и някои други постижения, например в областта на изкуството, по-проницателният човек все пак не може да се радва истински на съдържателността на нашето време. Нашите най-висши духовни потребности жадуват за нещо, което

нашата съвременност предоставя едва в оскъдна степен.“ А с оглед на празнотата на тогавашната съвременна култура поглеждах назад към епохата на схоластиката, в която духовете, поне в понятия, все още са живеели в съгласие с духа. „Не трябва да се учудваме, ако по отношение на такива явления някои духове с по-дълбоки духовни потребности намират за по-удовлетворителни гордите мисловни построения на схоластиката в сравнение с идейното съдържание на собственото ни време. Ото Вилман написа забележителната книга „История на идеализма“, в която се извява като панегирист на светогледа на миналия век. Трябва да признаем, че човешкият дух копнее за онова гордо, всеобхватно озарение на мисълта, което човешкото знание изпитва във философските системи на схоластиката.“ „Обезсърчеността е характерен признак на духовния живот в края на стария и началото на новия век. Тя помрачава радостта ни от постиженията на неотдавна отминалите времена.“

А по отношение на хората, които настояват, че тъкмо „истинското знание“ се явява свидетелство за невъзможността за светоглед, който да обхваща една обща картина на битието, съм длъжен да кажа: „Ако се придържахме към мненията на хората, провъзгласяващи подобни възгледи, би трябвало да се ограничим до това да измерваме, теглим, сравняваме нещата и явленията, да ги изследваме с наличната апаратура. Никога обаче нямаше да бъде повдигнат въпросът за по-висшия смисъл на нещата и явленията.“

Такава беше душевната ми настройка, изхождайки от която могат да се разберат фактите, довели до антропософската ми дейност в рамките на Теософското общество. Ако и тогава да бях навлязъл в културата на епохата, за да намеря духовен фон за редактирането на „Списанието“, след това ми стана дълбока необходимост да „възстановя“ душата си с четене на неща като „История на идеализма“ на Вилман. Ако и да имаше цяла пропаст между духовните ми възгледи и идеите на Ото Вилман, все пак чувствах тези идеи като духовно близки.

В края на септември 1900 г. можах да оставя „Списанието“ в други ръце.

Споделените факти показват, че моят стремеж да предам съдържанието на духовния свят се бе превърнал в необходимост, произлизаща от душевната ми настройка, още преди да се откажа от „Списанието“ и че той не е във връзка с невъзможност да продължа по-нататък с него.

Като с нещо предопределено в душата ми преминах към дейност, чиито импулси се кореняха в духовното познание.

Но и днес все още имам усещането, че ако ги нямаше тук описаните пречки, опитът ми да стигна до духовния свят чрез естествена научното мислене можеше да бъде още по-обнадеждаващ. На казаното от мен от 1897 до 1900 г. гледам като на това, което беше необходимо да бъде казано по отношение на начина на мислене на епохата. От друга страна, гледам на него като на нещо, в което премина моето най-голямо духовно изпитание. Запознах се щателно с това къде лежат стремящите се встрани от духа, разлагащи и разрушаващи културата сили на епохата. И това знание ми даде силата, от която по-късно имах нужда, за да действам, изхождайки от духа.

Още преди времето на участието ми в дейността на Теософското общество, през последния период от редактирането на „Списанието“ започнах да работя върху двутомната ми книга „Възгледите за света и живота през деветнадесети век“, която след второто издание, разширена с обзор на развитието на светогледите от гръцката епоха до деветнадесети век, започна да излиза като „Загадките на философията“.

Външният повод за създаването на тази книга може да се разглежда като нещо напълно второстепенно. Той бе даден от това, че Кронбах, издателят на „Списанието“, планираше да издаде сборник от трудове, които да разглеждат развитието на различните области на познанието и живота през деветнадесети век. В този сборник той искаше да има и представяне на възгледите за света и живота и ми го възложи.

Отдавна носех в душата си целия материал за подобна

книга. Лична изходна точка на моето разглеждане на светогледите беше този на Гьоте. Противопоставянето, до което трябваше да доведе Гьотевия начин на мислене с кантианството, с новите философски разработки в края на осемнадесети и началото на деветнадесети век в лицето на Фихте, Шелинг, Хегел – всичко това за мен беше началото на една епоха на развитие на светогледите. Брилянтните книги на Рихард Вале, които представят разлагането на всички философски светогледни стремления в края на деветнадесети век, приключват тази епоха. Така светогледните стремежи на деветнадесети век придобиват цялостна форма, живееща в моята представа и аз с радост пристъпих към предоставената ми възможност да ги представя.

Когато поглеждам назад към тази книга, ми се струва, че тъкмо в нея симптоматично е отразен моят жизнен път. Не се придвижвах напред в противоречия, както си мислят мнозина. Ако случаят беше такъв, с готовност щях да го призная. Само че това не беше истината за духовното ми развитие. Напредвах по такъв начин, че към това, което живееше в душата ми, прибавях нови области. Едно особено стимулиращо откритие в духовната област направих скоро след разработването на „Възгледите за света и живота“.

Към това се прибавя и фактът, че никога не съм прониквал в духовната сфера по мистично-емоционален начин, а винаги съм се стремил да вървя по пътя на кристално ясните понятия. Преживяването на понятията, на идеите ме отвеждаше от сферата на идеите в тази на духовно-реалното.

Реалната еволюция на органичното от първобитните времена до настоящето застана имагинативно пред мен едва след разработването на „Възгледите за света и живота“.

В процеса на работа върху книгата духовният ми взор все още се обръщаше към естественонаучния възглед, изхождащ от дарвинисткия начин на мислене. Но аз го разглеждах единствено като налична в природата поредица от сетивни факти. За мен в тази поредица от факти действаха *духовни импулси*,

както се явяват у Гьоте в идеята му за метаморфозите.

Така естественонаучната еволюционна поредица, както я представя Хекел, за мен никога не е била нещо, в което господстват механични или чисто органични закони, а нещо, в което духът води живите същества от простото към сложното чак до човека. В дарвинизма виждах начин на мислене, намиращ се по пътя към този на Гьоте, но изоставащ от него.

Всичко това все още *мислех* като съдържание от идеи. Към имагинативното съзерцание си пробих път едва по-късно. Едва това съзерцание ми донесе познанието, че в прастари времена в духовната реалност са съществували същества, напълно различни от най-простите организми, че човекът като духовно същество е по-древен от всички останали живи същества и че за да приеме съвременния си физически облик, той е трябвало да се отдели от едно мирово същество, което е съдържало в себе си *него* и останалите организми. Следователно последните се явяват отпадъчни елементи на човешката еволюция – не нещо, от което той е произлязъл, а нещо, което е оставил зад себе си, от което се е отделил, за да приеме физическата си форма като образ на своя духовен облик. Човекът като макрокосмическо същество, носило в себе си целия останал земен свят и превърнало се в микрокосмос чрез отделяне на всичко останало – за мен това беше познание, до което достигнах едва през първите години на новото столетие.

Така че това познание не можеше да действа импулсиращо във „Взгледите за света и живота“. Наистина втори том на книгата написах по такъв начин, че изходна точка за духовно задълбочаване в мировите загадки би могла да бъде намерена в една *одухотворена форма* на дарвинизма и хекелизма, видени в светлината на Гьотевия светоглед.

Когато по-късно подготвих второто издание на книгата, в душата ми вече присъстваше познанието за истинския ход на еволюцията. Сметох за нужно да внеса малки промени във формата на изложение, въпреки че се придържах към гледната точка, която бях възприел в първото издание, която по-

казва какво може да даде *мисленето без духовно съзерцание*. Промените бяха необходими, на първо място, защото все пак, благодарение на включения в нея общ обзор на философията, книгата имаше съвсем различна композиция, и, на второ място, защото това второ издание се появи след като вече съществуваха моите разяснения относно истинската еволюция на света на живите същества.

При всичко това формата, която получи „Загадките на философията“, е оправдана не само субективно като гледна точка, към която се придържах за известен период от духовното ми развитие, но и *напълно обективно*. Става дума за това, че мисленето като такова, дори и ако се преживява духовно, *като мислене може* да представи еволюцията на живите същества само така, както е представено в моята книга. И че по-нататъшната стъпка трябва да стане чрез духовно съзерцание.

Така книгата ми представлява напълно обективно до-антропософската гледна точка, в която е необходимо да се потопим и гмуркайки се, да я преживеем, за да се издигнем към по-висшата. Тази гледна точка се явява етап по пътя на познанието за всеки, който търси духовния свят не по мистично-мъгляв, а по духовно ясен начин. В представянето на това, което се получава от тази гледна точка, следователно се намира нещо, от което познаващият се нуждае като подготвителен етап към по-висшето.

В лицето на Хекел по това време виждах личността, която смело застъпва гледната точка на мислителите в естествознанието, докато останалият изследователски свят изключваше мисленето и признаваше единствено резултатите от сетивните наблюдения. Това, че Хекел придава ценност на *творческото* мислене при изследването на реалността, отново и отново ме привличаше към него. Така че му посветих своята книга, въпреки че нейното съдържание – и при тогавашното ѝ оформление – ни най-малко не беше написана в неговия дух. Но Хекел изобщо не беше философска натура. Към философията той се отнасяше като лаик. Затова нападките на фило-

софите, които по това време се изсипваха върху Хекел, ми се струваха абсолютно неуместни. В опозиция на тях посветих книгата си на Хекел, както и по-рано, намирайки се в същата опозиция, написах статията „Хекел и неговите противници“. С пълна наивност в отношението си към всякаква философия Хекел превърна мисленето в средство за представяне на биологическата реалност. Срещу него отправяха философски нападки, лежащи в чужда нему духовна област. Мисля, че той така и не разбра какво искаха философите от него. Това ми стана ясно от един разговор, който проведох с него след появата на „Световните загадки“ в Лайпциг на представянето на пиесата „Джордано Бруно“ на Борнгребер. Тогава той каза: „Хората казват, че отричам духа. Аз бих искал те да видят как материята се формира благодарение на своите сили. Тогава те щяха да долавят „дух“ във всеки протичащ в ретортата процес. Навсякъде има дух.“ В действителност Хекел не знаеше изобщо нищо за истинския дух. „Дух“ той виждаше в силите на природата.

Срещу такава слепота за духа не следваше да се подхожда критично, използвайки мъртви философски понятия, а да се види колко далече от преживяването на духа се намира епохата и да се направи опит да се запали духовната искра от съществуващите основи на биологическото обяснение на природата.

Такова беше мнението ми тогава. Изхождайки от него, написах и „Възгледите за света и живота през деветнадесети век“.

ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Друг сборник, отразяващ културните постижения на деветнадесети век, по това време се издаваше от Ханс Кремер. Той се състоеше от по-обемни статии за отделните области на познанието, техническото творчество и социалното развитие.

Аз бях поканен да направя описание на литературния живот. Така развитието на живота на фантазията през деветнадесети век също премина през моята душа. Пиших не като филолог, черпещ материал „от източниците“, а описвах това, което вътрешно бях преживял като развитие на фантазията.

Тази работа също беше от голямо значение за мен поради факта, че трябваше да говоря за явленията от духовния живот, без да мога да се позова на преживяването на духовния свят. Проявяващото се в литературното творчество като истински духовни импулси от този свят остана неспоменато.

В този случай също появяващото се пред мен бе това, което има да каже душевният живот за проявлението на битието, когато застава на гледната точка на обикновеното съзнание, без да привежда съдържанието на това съзнание в активност така, че то да се издигне в духовния свят с преживяване.

Още по-значителни бяха преживяванията ми на „стоенето пред портата“ на духовния свят в една разработка, която трябваше да напиша за друг сборник. Това не беше съчинение за столетието, а сборник от статии, които трябваше да охарактеризират различните сфери на познанието и живота от следната гледна точка: в каква степен човешкият „егоизъм“ се явява движеща сила в развитието на тези области. Артур Дикс издаде този сборник. Беше озаглавен „Егоизмът“ и напълно съответстваше на духа на епохата – края на деветнадесети и началото на двадесети век.

Импулсите на интелектуализма, които от петнадесети век започват да се проявяват във всички сфери на живота, се коренят в „индивидуалния душевен живот“, ако действително изразяват истинската си същност. Когато човекът се изявява интелектуално, изхождайки от социалния живот, това всъщност не е истинска интелектуална проява, а само нейно подражание.

Една от причините призивът към социално чувство да стане толкова интензивен в гореспоменатата епоха е *тази*, че в интелектуализма това чувство първоначално не се преживява вътрешно. И в тези неща човечеството най-често жадува за

това, което *няма*.

За тази книга ми се падна представянето на „Егоизмът във философията“. Статията ми е озаглавена така, защото общото заглавие на книгата го изискваше. Заглавието ѝ всъщност трябваше да бъде „Индивидуализмът във философията“. Опитах се в съвсем кратка форма да направя обзор на западноевропейската философия от Талес насетне и да покажа, че нейното развитие цели да доведе човешката индивидуалност до преживяване на света в образи-идеи така, както е направен опит да се представи това във „Философия на свободата“ по отношение на познанието и нравствения живот.

С тази статия отново се намирам пред „портата на духовния свят“. В човешката индивидуалност се показват образите-идеи, които разкриват съдържанието на света. Те се проявяват така, че чакат *преживяването*, благодарение на което чрез тях душата може да встъпи в духовния свят. В своето описание се ограничавам до това. В него се намира един вътрешен свят, който показва докъде стига чистото мислене в разбирането на света.

Можете да видите, че описах от най-различни гледни точки доантропософския си душевен живот, преди да се отдам на открито антропософско представяне на духовния свят. В това не може да се открие нищо противоречащо на появата на антропософията. Защото антропософията не само не опровергава възникващата при това картина на света, а я разширява и развива.

Ако човек започне да представя духовния свят като мистик, всеки има правото да каже: „Ти говориш от собственото си преживяване. Това, което описваш, е субективно.“ Да пропътувам такъв път не беше задачата, която ми беше дадена от духовния свят.

Задачата ми се състоеше в това да създам основа за антропософията, която да е толкова обективна, колкото научното мислене, когато не се ограничава до регистриране на сетивните факти, а напредва към цялостно обхващане на явленията.

Всичко, което представих по научно-философски начин и естественонаучно във връзка с Гьотевите идеи, подлежи на дискутиране. То може да бъде смятано за повече или по-малко вярно, но в най-пълнен смисъл на думата се стреми към характера на обективно-научното.

Изхождайки от това знание, свободно от емоционално-мистичното, изнасях преживяването на духовния свят. Може да се види как в моята „Мистика“ и в „Християнството като мистичен факт“ понятието за мистика е изведено по посока на това *обективно* знание. Нека по-специално отбележим как е построена моята „Теософия“. При всяка крачка, която се прави в тази книга, на заден план стои духовното виждане. Не се казва нищо, което да не произхожда от това духовно виждане. В началото на книгата съзерцанието е облечено в естественонаучни идеи, но после, стъпка по стъпка, издигайки се в по-висшите светове, то във все по-голяма степен участва в свободното пресъздаване на духовния свят. Но това пресъздаване израства от естественонаучното, както цветът на растението – от стеблото и листата. Както растението не може да се види в неговата цялост, ако гледаме само неговия цвят, така и природата не може да се изживее в нейната пълнота, ако човек не се издигне от сетивното към духа.

В антропософията се стремях да представя обективното продължение на науката, а не да поставям нещо субективно *редом* с тази наука. Фактът, че първоначално *този* стремеж не беше разбран, е напълно разбираем. Считаше се, че науката свършва с това, което лежи *преди* антропософията, и никой нямаше желание да оживи научните идеи по такъв начин, че те да доведат до разбиране на духовното. Хората бяха под властта на стереотипа на мислене, изграден през втората половина на деветнадесети век. Не намираха смелост да разбият оковите на чисто сетивното наблюдение, опасяваха се да не стигнат до сферата, в която всеки ще проявява собствената си фантазия.

Такава беше вътрешната ми ориентация, когато през 1902

г. Мари фон Сиверс и аз поехме ръководството на Немската секция на Теософското общество. Мари фон Сиверс беше *тази* личност, която, благодарение на цялата си същност, направи възможно да държи настрана от всичко сектантско това, което идваше от нас, и да придава на нещата характер, който се вписва в общия духовен и образователен живот. Тя дълбоко се интересуваше от драма, декламация и рецитация и беше завършила курсове по тези форми на изкуството в най-добрите учебни заведения в Париж, които бяха дали на уменията ѝ прекрасен завършек. По времето, по което се запознах с нея в Берлин, тя все още продължаваше обучението си, за да се запознае с различните методи на художественото слово.

Между Мари фон Сиверс и мен скоро възникна дълбоко приятелство. Въз основа на това приятелство се разгърна широк кръг съвместни дейности в най-различни духовни области. Антропософия, но също и изкуството на поезията и рецитацията – да ги култивираме за нас скоро се превърна в съдържание на целия ни живот.

Само в този съвместно култивиран духовен живот можеше да се намира центърът, от който антропософията – първоначално в рамките на Теософското общество – беше изнесена в света.

При първото ни съвместно посещение в Лондон Мари фон Сиверс беше чула от графиня Вахтмайстер, близка приятелка на Е. П. Блаватска, много неща за нея, за институциите и развитието на Теософското общество. Тя беше прекрасно осведомена за това, което някога е било разкрито като духовно съдържание пред Обществото и за това как това съдържание се е съхранявало и предавало по-нататък.

Когато казах, че в рамките на Теософското общество е възможно да се намерят хора, които биха искали да чуят съобщения от духовния свят, нямам предвид, че за такива личности могат да бъдат смятани предимно записалите се като членове в Теософското общество. Във всеки случай *много* от тях скоро показаха голяма степен на разбиране към моя вид

духовно познание.

Ала голяма част от членовете бяха фанатични привърженици на отделни лидери на Теософското общество. Те сляпо вярваха в догмите, изречени от тези действащи в силно сектантски дух лидери.

Тази страна от дейността на Теософското общество ме отблъскваше с присъщата ѝ тривиалност и дилетантство. Само сред английските теософи открих вътрешно съдържание, произхождащо от Блаватска и което по това време надлежно се разработваше от Ани Безант и други. Самият аз никога не бих могъл да работя в стила на тези теософи. Но това, което живееше в тях, разглеждах като духовен център, на който човек достойно може да се позове, ако взема в най-дълбок смисъл на сериозно разпространението на духовното познание.

Така това не бяха обединените в Теософското общество членове, към които се числяхме Мари фон Сиверс и аз, а изобщо онези хора, които присъстваха със сърцето и ума си, когато се култивираше духовно познание в най-сериозен смисъл.

Служещата за отправна точка работа в съществуващите тогава клонове на Теософското общество съставляваше само част от нашата дейност. Главното беше организирането на открити лекции, в които се обръщах към публиката, стояща извън Теософското общество, която идваше да ги слуша единствено заради тяхното съдържание.

От хората, които се запознаха по горепосочения начин с това, което имах да кажа за духовния свят, и от личностите, развиващи дейност в някакво „теософско направление“ и намерили път към този вид познание, в рамките на Теософското общество се формира това, което по-късно стана Антропософско общество.

Сред многото обвинения, отправени ми заради моята дейност в Теософското общество – в това число и от страна на самото Общество, – беше повдигнато и обвинението, че съм използвал това имащо световно значение общество като

трамплин, за да прокарам по-лесно пътя за собственото си духовно познание.

За това и дума не може да става. Когато приех поканата на Обществото, то беше единствената институция, която можеше да се вземе на сериозно и в която съществуваше реален духовен живот. И ако убежденията, направлението и дейността на Обществото си бяха останали такива, каквито бяха тогава, никога нямаше да става нужда аз и приятелите ми да излизаме от него. В този случай в рамките на Теософското общество можеше да бъде официално сформирана само отделна секция „Антропософско общество“.

Но още от 1906 г. в Теософското общество започнаха да се проявяват неща, които в ужасяващи размери указваха за неговия упадък.

Ако и още по-рано, по времето на Е. П. Блаватска, във външния свят да се е твърдяло, че са се случвали такива инциденти, то още в началото на века беше напълно вярно, че сериозността на духовната работа от страна на Обществото дава компенсация за каквото и неправилно да се бе случило. Тези произшествия бяха оспорвани.

Но след 1906 г. в Обществото, върху чието главно ръководство няхах ни най-малко влияние, започнаха практики, напомнящи на избуяването на спиритизма, които ме принуждаваха отново и отново да подчертавам, че тази част от Обществото, която се намираше под мое ръководство, няма абсолютно нищо общо с тези неща. Тези практики достигнаха до своя връх, когато някои започнаха да твърдят за едно индуско момче, че е личността, в която Христос ще се яви в нов земен живот. За разпространението на този абсурд в рамките на Теософското общество бе формирано специално общество, а именно „Звезда на Изтока“. За мен и моите приятели беше напълно невъзможно да приемем членовете на тази „Звезда на Изтока“ в Немската секция, както те желаеха и както възнамеряваше преди всичко Ани Безант в качеството си на президент на Теософското общество. И понеже ние не можехме

да направим това, през 1913 г. ни изключиха от Теософското общество. Бяхме принудени да основем самостоятелно Антропософско общество.

Излагайки тези събития, аз доста избързах в моята автобиография. Но това беше необходимо, защото едва тези по-късни факти могат да осветлят правилно намеренията, с които встъпих в Обществото в началото на века.

Когато през 1902 г. за първи път говорих в Лондон на конгреса на Теософското общество, аз казах: „Единството, което образуват отделните секции, трябва да се състои в това, че всяка една от тях да носи на центъра това, което съдържа в себе си.“ И специално подчертах, че очаквам преди всичко това за Немската секция. Казах ясно, че *тази* секция никога няма да се държи като носител на установени догми, а ще бъде място за самостоятелно духовно изследване и на общите събрания на цялото Общество тя би искала да постига взаимно разбирателство във връзка с култивирането на истинния духовен живот.

ТРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Усещам нещо болезнено, когато в днешните дискусии, касаещи антропософията, постоянно се налага да четем мисли от сорта, че световната война е породила в душите на хората настроения, благоприятни за появата на всевъзможни „мистични“ и други подобни духовни течения, и когато сред такива течения се споменава и антропософията.

Срещу това трябва да се възрази, че антропософското движение е основано в началото на века и че след основаването му в него никога не е правено нещо съществено, което да не е обусловено от вътрешния живот на духа. За двадесет и пет години натрупах в себе си запас от духовни впечатления. Въплътих ги в лекции, статии и книги. Всичко, което правех, изхождаше от духовни импулси. Всяка тема е изведена по съ-

щество от духа. По време на войната съм говорил и на теми по повод събитията на нашето време. Но в това е нямало никакво намерение да се възползвам от настроението на епохата с цел разпространение на антропософията. Това стана, защото хората искаха определени съвременни събития да бъдат осветлени от познанието, идващо от духовния свят.

За антропософията не сме се стремили към нищо друго освен тя да поеме по пътя на развитието, възможно поради нейната вътрешна сила, дадена ѝ от духа. За нея би било възможно най-далече от истината да си представяме, че е искала да спечели нещо от тъмните бездни на душите през военното време. Вярно е обаче, че броят на интересуващите се от антропософия нарасна след войната и че членовете на Антропософското общество се увеличиха, но тук трябва да се отбележи, че всички тези факти никога не са променяли нещо в развитието на антропософското дело, що се касае до смисъла, който то възприе в началото на века.

Обликът, който беше нужно да се придаде на антропософията, имайки предвид вътрешната ѝ духовна същност, първоначално трябваше да преодолее всякакъв род съпротива от страна на теософите в Германия.

Преди всичко това беше въпросът за оправдаването на познанието за духа пред „научния начин на мислене“ на епохата. Че това беше необходимо, често съм говорил в тази „автобиография“. Аз взех начина на мислене, с право считан за „научен“ в естествознанието, и го доразвих за познанието за духа. Благодарение на това методът на естествознанието стана малко по-различен за наблюдението на духа, отколкото е за наблюдението на природата. Но той запази характера, който му дава право да бъде разглеждан като „научен“.

Към *този* вид научен облик на познанието за духа личностите, които се смятаха за трегери на теософското движение в началото на века, нямаха нито разбиране, нито интерес.

Това бяха лицата, групиращи се около д-р Хюбе-Шлайден. Като личен приятел на Е. П. Блаватска той още през осем-

десетте години беше основал Теософско общество с център в Елберфелд. В основаването на това общество беше взела участие самата Е. П. Блаватска. След това д-р Хюбе-Шлайден започна да издава списанието „Сфинкс“, в което трябваше да се изразява теософският светоглед. Цялото това движение пресъхна и понастоящем, когато се основа Немската секция на Теософското общество, в него имаше само определен брой личности, които обаче ме разглеждаха като един вид натрапник в тяхната сфера. Те *чакаха* „научната обосновка“ на теософията от д-р Хюбе-Шлайден. Бяха на мнение, че преди тя да е налице, в рамките на немската територия не трябва да се случва изобщо нищо в тази област. Това, което започнах да правя, им се струваше смущаване на тяхното „чакане“, т.е. нещо много вредно. Но те не се оттеглиха веднага, тъй като теософията все пак беше „тяхно“ дело и когато в него се случваше нещо, не искаха да стоят настрана.

Какво разбираха те под „научност“, която д-р Хюбе-Шлайден трябваше да обоснове, чрез която теософията трябва да бъде „доказана“? До антропософия изобщо не им беше.

Под научност те разбираха атомистичната основа на естественаука теоретизиране и изграждането на хипотези. Явленията в природата бяха „обяснявани“ с помощта на това, че „първичните частици“ на мировата субстанция се групират в атоми, които от своя страна се групират в молекули. Така възниква материя, представляваща определена структура от атоми в молекули. Този начин на мислене се смяташе за образец. Създаваха се сложни молекули, които трябваше да представляват също и основата за духовна работа. Според тях химическите процеси бяха резултатите от процеси в молекулната структура и за духовните процеси се търсеше някаква аналогия.

Този атомизъм, както се дава в „естествознанието“, за мен беше съвършено неприемлив дори в самата тази област, а да искаш да го пренесеш в духовното, ми се струваше мисловно заблуждение, за което даже не може да се говори на

сериозно.

В тази област винаги са съществували трудности за моя начин на обосноваване на антропософията. Отдавна от различни страни се дават уверения, че теоретичният материализъм е преодолян. И в това направление антропософията, когато говори за материализъм в науката, се борела срещу вятърни мелници. Затова пък винаги ми е било ясно, че видът преодоляване на материализма, за който става дума, е тъкмо начинът той да бъде несъзнателно запазен.

За мен нямаше значение дали атомите възникват от чисто механична или някаква друга дейност в рамките на материалните процеси. Важното за мен беше *в това*, че мисловното наблюдение изхожда от атома – най-малкото мирово образувание – и търси преход към органичното, към духовното. Виждах необходимост да се изхожда от цялото. Атомите или атомните структури могат да са само *резултат* от духовна, органична дейност. В духа на Гьотевото наблюдение на природата за изходна точка исках да взема *съзержаемите първични феномени*, а не някаква мисловна конструкция. За мен винаги е било дълбоко убедително лежащото в думите на Гьоете, че *фактите* вече се явяват теория и че *зад* тях няма какво повече да се търси. А това предполага за изследването на природата да се вземе предлаганото от сетивата, а мисленето в тази област да се използва единствено с цел от сложните производни феномени (явления), които не могат да се обозрат, да се стигне до простите, до прафеномените. Тогава забелязваме, че в природата си имаме работа със свойствата на цвета и с други сетивни свойства, *вътре* в които действа духът. Но не се стига до атомистичен свят зад сетивния. Това, което може да има значимост в атомизма, принадлежи именно на сетивния свят.

Антропософският начин на мислене не може да се съгласи, че относно това има напредък в разбирането за природата. Появилото се във виждания като тези на Мах или още по-наскоро представлява опит да бъде изоставено атомистическото и молекулярното конструиране. Те обаче показват, че

това конструиране се е врязало толкова дълбоко в начина на мислене, че при отказ от него се губи всякаква реалност. Мах говори за понятията само като за икономични обобщения на сетивните възприятия, а не като за нещо, живеещо в духовната реалност. А и при по-новите виждания не става дума за нещо по-различно.

Затова едно такова оборване на теоретичния материализъм е не по-малко далече от духовното битие, в което живее антропософията, отколкото материализмът от последната третина на деветнадесети век. Това, което беше казано от антропософията срещу естественонаучните схеми на мислене, днес важи не в отслабнала, а в засилена форма.

Излагането на тези неща в моята „автобиография“ може да се стори като отвлечено теоретизиране. За мен то не е такова, защото съдържачото се в тези обяснения за мен беше преживяване, най-силно *преживяване*, много по-значимо от случващото се на външен план.

С учредяването на Немската секция на Теософското общество сметнах за необходимо да си имаме собствено списание. Така че Мари фон Сиверс и аз основахме месечника „Луцифер“. Разбира се, тогава това име не се свързваше с духовната сила, която по-късно обозначих като Луцифер, противоположния полюс на Ариман. По това време съдържанието на антропософията още не беше определено дотам, че да може да става дума за тези две сили. Името трябваше да означава просто „носител на светлината“.

Въпреки че първоначално намерението ми беше да работя в съгласие с ръководството на Теософското общество, все пак от самото начало имах усещането, че в антропософията трябва да възникне нещо, което да се развие от *собственния си зародиш*, независимо от съдържанието на това, което учи Теософското общество. Можех да го направя единствено с помощта на подобно списание. От нещата, които пишех в него, действително израсна това, което представлява антропософията днес.

Стана така, че Немската секция в известен смисъл бе основана под покровителството и в присъствието на мисис Безант. Тогава в Берлин тя също изнесе лекция за целите и принципите на теософията. Малко по-късно поканихме мисис Безант да изнесе лекции в редица немски градове. Такива бяха държани в Хамбург, Берлин, Ваймар, Мюнхен, Щутгарт и Кьолн. Въпреки всичко, без особено участие от моя страна, а поради вътрешна необходимост на нещата теософията пресъхна, докато антропософията започна да се развива в направление, обусловено от хода на вътрешните условия.

Всичко това стана възможно не само благодарение на материалните пожертвования, които бяха по силите на Мари фон Сиверс, а също и защото тя посвети на антропософията всичките си сили. Действително в началото ни се наложи да работим в най-примитивни условия. Аз пишех по-голямата част от „Луцифер“. Мари фон Сиверс се занимаваше с кореспонденцията. Когато даден брой станеше готов, сами го опаковахме в бандероли, лепяхме марките и двамата лично носехме целия тираж до пощата в един кош за пране.

„Луцифер“ скоро получи по-широко разпространение, понеже господин Рапапорт от Виена, който издаваше списание „Гнозис“, ми направи предложение да обединим неговото списание с моето. Така „Луцифер“ започна да излиза като „Луцифер-Гнозис“. Известно време Рапапорт също участваше в неговото издаване.

С „Луцифер-Гнозис“ нещата вървяха възможно най-добре. Списанието се разпространяваше напълно удовлетворително. Някои вече продадени броеве дори се налагаше да бъдат отпечатани повторно. То също така не „пропадна“. Но разпространението на антропософията доби за сравнително кратко време такава форма, че аз лично бях викан да изнасям лекции в много градове. Единичните лекции в много случаи прерастваха в лекционни цикли. Отначало, съвместно с тази лекционна дейност, все още се опитвах да поддържам изправно редактирането на „Луцифер-Гнозис“. Но броевете вече не

можеха да излизат навреме, а понякога закъсняваха с месеци. И така се случи удивителният факт, че едно списание, което печелеше нови абонати с всеки свой брой, повече не можеше да излиза поради претоварване на редактора.

В месечника „Луцифер-Гнозис“ за първи път можах да публикувам това, което се превърна в основа на антропософската дейност. Там отначало излязоха нещата, които имах да кажа за усилията, които трябва да направи човешката душа, за да постигне собствено съзерцателно възприятие на духовното познание. „Как се постигат познания за висшите светове?“ излезе с продължения от брой в брой. Също така беше поставена основата на антропософската космология благодарение на последователното публикуване на статиите „Из хрониката на Акаша“.

Антропософското движение възникна от представеното по този начин, а не от нещо, заето от Теософското общество. Ако в съчиненията си за духовното познание съм споменавал за ученията, обичайни в това Общество, то е било единствено за да се противопоставя коригиращо на едно или друго, което ми се е струвало погрешно в тези учения.

В тази връзка съм длъжен да отбележа още нещо, обгърнато в мъгла от недоразумения, което отново и отново се твърди от противниковата страна. Поради вътрешни причини изобщо не изпитвах необходимост да говоря за него, тъй като то не е оказало влияние нито върху хода на моето развитие, нито върху публичната ми дейност. И в сравнение с всичко, което описвам тук, то е чисто „лична“ работа. Става дума за приемането ми в съществуващата в рамките на Теософското общество „Езотерична школа“.

Тази „Езотерична школа“ е основана от Е. П. Блаватска. Създадена е за малък вътрешен кръг на Обществото, в който тя да споделя неща, за които не иска да говори пред цялото Общество. Както други познавачи на духовния свят, тя не смята за възможно някои по-дълбоки учения да бъдат съобщавани открито.

Всичко това е свързано с начина, по който Е. П. Блаватска получава тези учения. Винаги е съществувала традиция за такива учения, които произлизат от древните Мистериини школи. Тази традиция се съблюдава в много от школите, които строго следят нищо от ученията да не излезе от обществата.

Но отнякъде са сметнали за уместно да съобщят на Е. П. Блаватска за такива учения. След това тя съединява полученото от нея с откровения на собственото ѝ вътрешно същество. Защото тя е човешка индивидуалност, в която духовното действа посредством забележителен атаквизъм, както е действало някога при ръководителите на Мистериите, в такова състояние на съзнанието, което в сравнение със съвременното, пронизано от светлината на съзнателната душа, е било смъкнато до съноподобното. Така у „човека Блаватска“ се възражда нещо, характерно за Мистериите в най-древни времена.

За съвременния човек съществува безпогрешна възможност да определи какво от съдържанието на духовното съзерцание може да бъде съобщено на по-широки кръгове. Към него спада всичко, което изследователят може да облече в такива идеи, които да бъдат усвоени от съзнателната душа и които по рода си могат да бъдат приети също и от признатата наука.

Не така стоят нещата, когато духовното познание живее не в съзнателната душа, а в по-подсъзнателни душевни сили. *Последните* не са достатъчно независими от силите, действащи в телесното. Затова съобщаването за учения, извлечени по този начин от подсъзнателни области, може да стане опасно. Защото такива учения могат да се възприемат единствено от подсъзнанието. И учители, и ученици там се движат в област, в която трябва да се внимава много с това, което е целебно или вредно за човека.

Всичко това не касае антропософията, защото тези учения на Блаватска идват изцяло от сферата на подсъзнанието.

Вътрешният кръг на Блаватска продължаваше да живее в „Езотеричната школа“. Аз провеждах антропософската си дейност в Теософското общество. Затова трябваше да бъда

информиран за всичко, което се случва в него. Заради тази информация и понеже сам смятах за необходим един по-тесен кръг за напреднали в антропософското духовно познание, постъпих в „Езотеричната школа“. Наистина, моят по-тесен кръг трябваше да има малко по-друг смисъл от тази школа. Той трябваше да представлява по-висока степен, висш клас за тези, които вече са възприели достатъчно много от елементарните познания в антропософията. Сега навсякъде исках да търся връзка с вече съществуващото, с исторически факти. Относно „Езотеричната школа“ исках да направя това така, както вече го бях направил по отношение на Теософското общество. Затова моят „по-тесен кръг“ отначало също беше свързан с тази школа. Но връзката се основаваше само на неговото *устройство*, а не на съобщенията, които давах от духовния свят. Така, външно погледнато, първите години моят по-тесен кръг беше нещо като подразделение на „Езотеричната школа“ на мисис Безант. Вътрешно обаче той съвсем не беше такъв. И през 1907 г., когато мисис Безант беше при нас на Теософския конгрес в Мюнхен, по изразено съгласие между нея и мен и тази външна връзка беше напълно преустановена.

Да науча нещо кой знае какво в „Езотеричната школа“ на мисис Безант беше извън сферата на възможното затова, защото от самото начало не вземах участие в мероприятията на тази школа, с изключение на някои от тях, които ми носеха информация какво се случва. По това време в школата не се изучаваше друго освен произхождащото от Е. П. Блаватска, а то беше вече отпечатано. Освен него мисис Безант даваше всевъзможни индийски упражнения за напредване в познанието, които аз отхвърлях.

Така до 1907 г. по-тесният ми кръг беше свързан с кръга на мисис Безант по отношение на неговото устройство. Но е напълно неоснователно от тези факти да се вадят изводи, каквито си направиха моите противници. Те твърдяха абсурдната идея, че съм бил доведен до духовното познание единствено благодарение на езотеричната школа на мисис Безант.

През 1903 г. Мари фон Сиверс и аз отново взехме участие в Теософския конгрес в Лондон. На него присъстваше и председателят на Теософското общество, полковник Олкот от Индия. Той беше обаятелна личност, за която още можеше да се види как, благодарение на енергията и изключителните си организаторски способности, е могла да стане съратник на Блаватска в основаването, организирането и ръководенето на Теософското общество. Защото на външен план това Общество за кратко време се е превърнало в голямо обединение с отлична организация.

Мари фон Сиверс и аз за кратко време се бяхме сблизили с мисис Безант благодарение на факта, че в Лондон тя живееше у мисис Брайт, а през последното ни посещение в Лондон и ние бяхме поканени в този гостоприеман дом. Мисис Брайт и дъщеря ѝ, мис Брайт, бяха домакини, олицетворение на любезността. С вътрешна радост си спомням за времето, което имах възможност да прекарам в този дом. Семейство Брайт бяха предани приятели на мисис Безант. Техният стремеж беше да направят по-тясна връзката между нея и нас. Когато по-нататък поради определени обстоятелства – за някои от които бе споменато тук – стана невъзможно да застана на страната на мисис Безант, семейство Брайт много се огорчи, като обаче с желязно упорство най-безкритично продължаваше да се държи на страната на духовната ръководителка на Теософското общество.

Благодарение на някои свои качества за мен мисис Безант беше интересна личност. Виждах, че тя има определено право да говори за духовния свят от собствените си вътрешни преживявания. Тя имаше вътрешната способност да се приближава до духовния свят с душата си. Само дето по-късно тя угасна поради външните цели, които си беше поставила.

Човек, който говори за духа, изхождайки от духа, трябва да представлява интерес за мен. От друга страна, строго се придържах към мнението, че в наше време познанието за духовния свят трябва да живее вътре в съзнателната душа.

Прозирах в древното духовно познание на човечеството. То има съноподобен характер. Човекът съзерцава в образи, в които се разкрива духовният свят. Но тези образи не се развиват от волята за познание в пълна яснота на съзнанието. Те възникват в душата като съновидения, дарени ѝ от космоса. Това древно духовно познание бива изгубено в Средновековието. Човекът влиза във владение на съзнателната душа. Той повече няма познание в съновидения. Той извиква идеите в душата си в пълна яснота на съзнанието чрез волята за познание. Тази способност отначало се проявява в познанието за сетивния свят. Тя достига връхната си точка като сетивно познание в естествознанието.

Задачата на духовното познание сега се състои в това, в пълна яснота на съзнанието чрез волята за познание идеите-преживявания да се приближат до духовния свят. Тогава познаващият има такова душевно съдържание, което се преживява също както математическото. Човек мисли като математик. Но той не мисли в цифри или геометрични фигури. Той мисли в образи от духовния свят. Това, в *контраст* с древното бодрстващо съноподобно духовно познание, е напълно съзнателно пребиваване в духовния свят.

Да се изработи правилно отношение към това по-ново духовно познание беше невъзможно в рамките на Теософското общество. Там ставаха недоверчиви, веднага щом пълното съзнание пожелае да се приближи до духовния свят. Познато им беше само пълно съзнание за сетивния свят. Нямаха истинско разбиране за това да го доразвият до преживяването на духа. Всъщност изхождаха оттам, чрез потискане на пълното съзнание отново да се връщат към древното съноподобно съзнание. Това връщане назад беше вярно и за мисис Безант. Тя едва ли бе способна да разбере съвременния вид духовно познание. Но това, което казваше за духовния свят, все пак произлизаше от него. И поради това за мен тя беше интересна личност.

Тъй като и у други ръководители на Теософското обще-

ство съществуваше това отричане на напълно съзнателното духовно познание, по отношение на духа с душата си никога не можах да се почувствам като у дома в това Общество. Що се касае до общуването, с удоволствие се движех в тези кръгове, но затова пък душевната им настройка относно духовното ми остана чужда.

Поради тази причина не бях склонен в лекциите си на конгреса на Обществото да говоря, изхождайки от собствените си духовни преживявания. Изнасях лекции, които би могъл да изнесе и някой, който няма собствено виждане в духа. Последното веднага оживяваше в лекциите, които държах не в рамките на мероприятията на Теософското общество, а които израстваха от създаването от нас с Мари фон Сиверс в Берлин.

Така възникна работата в Берлин, Мюнхен, Шутгарт и т.н. Включени бяха и други населени места. Съдържанието, характерно за Теософското общество, постепенно изчезна. Появи се това, което намираше одобрение чрез вътрешната сила, живееща в антропософията.

Докато съвместно с Мари фон Сиверс работехме над организацията на външната ни дейност, аз доразвивах резултатите от духовното си съзерцание. От една страна, разбира се, напълно усъвършенствах пребиваването си в духовния свят, но към 1902 г. и през следващите години имах много нови имажинации, инспирации и интуиции. Те постепенно се оформиха в това, на което по-късно дадох публичност в моите съчинения.

Благодарение на дейността, която разгръщаше Мари фон Сиверс, от нещо съвършено малко възникна философско-антропософското издателство. Първа бял свят видя една малка книжка, съставена от записки от лекции, които изнесох в тук споменатото Берлинско свободно висше училище. Необходимостта да придобия правата над изданието на „Философия на свободата“, която вече не можеше да се разпространява от досегашните издатели, и сам да се грижа за нейното разпростра-

нение, даде втората задача. Ние изкупихме все още наличните екземпляри и издателските права върху книгата. Всичко това не ни беше лесно. Защото не разполагахме със значителни парични средства.

По работата ми напредваше, сигурно именно поради това, че тя не се опираше на нищо външно, а единствено на вътрешната ѝ връзка с духовното.

ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

В началото на лекционната ми дейност в кръговете, формирали се и разраснали се от теософското движение, трябваше да се съобразявам с душевните настроения, царящи в тях. Там бяха чели теософска литература и за някои неща бяха свикнали с определен начин на изразяване. Налагаше се да се придржам към него, ако исках да бъде разбран.

Едва с течение на времето и с напредване на работата стана така, че все повече имах възможност да вървя по собствения си път, що се отнася до начина ми на изказ.

Затова съдържанието на записките от лекциите през първите години на антропософската ми дейност е вътрешно духовно точно отражение на пътя, по който вървах, за да разпространявам постепенно духовното познание, така че да мога да стигна от по-достъпното до по-трудно разбираемото. Но този път трябва да се възприема действително *съобразно неговата вътрешна същност*.

За мен годините от около 1901 до 1907 или 1908 г. представляваха период, през който с всичките си душевни сили се намирах под впечатлението на идващите към мен факти и същества от духовния свят. От преживяването на всеобщия духовен свят се развиха някои специфични познания. Човек преживява много, докато създава книга като „Теософия“. Всяка моя стъпка бе придружена от стремежа да остана във връзка с научния начин на мислене. С разширяването и задълбочава-

нето на духовното преживяване стремежът към такава връзка приема особени форми. В момента, в който от описанието на човешката същност стигам до описание на „света на душите“ и „царството на духовете“, „Теософия“ възприема съвсем различен тон.

Същността на човека описвам, изхождайки от данните на науката за сетивния свят. Опитвам се да задълбоча антропологията така, че да представя човешкия организъм в неговата диференцираност. Тогава може да се види как в различните проявления на неговото устройство той е свързан по различен начин с пронизващите го духовно-душевно-душевни реалности. Жизнената дейност се проявява в една форма на организация. Тук се разкрива влиянието на етерното тяло. Има органи на усещането и възприятието, които посредством физическото им устройство указват за астралното тяло. Пред духовното ми виждане стояха духовно следните съставни части на човека: етерно тяло, астрално тяло, Аз и т.н. За да ги опиша, се опитах да ги свържа с данните от науката за сетивния свят. За този, който желае да се придържа към научните методи, е много трудно да даде представа за повтарящите се земни животи и за сътворяващата се от тях съдба. Ако човек иска да говори, изхождайки не само от духовното съдържание, той трябва да прибере до идеи, които произлизат от финото наблюдение на сетивния свят, които обаче не могат да се възприемат от хората. За един такъв по-фин начин на наблюдение устройството и развитието на човека се представя по-различно от този при животното. И ако се наблюдава тази разлика, идеята за повтарящите се животи възниква от самия живот. Само дето това не се забелязва. Така че тази идея изглежда не като взета от живота, а като произволно измислена или просто заимствана от по-древни светогледи.

Аз напълно осъзнавах тези трудности. Борех се с тях. И ако някой желае да си направи труда да прегледа в последователните издания на „Теософия“ как отново и отново съм преработвал главата за повтарящите се земни животи, точно за да

приближа истината за тях до идеите, взети от наблюдението в сетивния свят, той ще открие колко съм се старал да се придржам към общопризнатия научен метод.

Още по-трудни се оказват от тази гледна точка нещата във връзка с главите „Светът на душите“ и „Царството на духовете“. В тях на този, който е прочел предшестващите разяснения просто така, че да се запознае с тяхното съдържание, представените истини ще се сторят произволно нахвърляни твърдения. Другояче обаче стоят нещата при този, при когото преживяването на идеите се е усилило благодарение на прочита на това, което е свързано с наблюдението на сетивния свят. За него идеите ще започнат да живеят самостоятелен вътрешен живот, свободен от тяхната обвързаност със сетивата. И тогава в него може да се осъществи следният душевен процес. Той ще осъзнае живота на освободените идеи. Те живеят и действат в неговата душа. Той ги преживява така, както чрез сетивата си преживява цветовете, звуците, топлината. И както природният свят е даден в цветове, звуци и т.н., така в преживените идеи му се дава духовният свят. Разбира се, който чете първите глави на „Теософия“ без впечатлението за вътрешни преживявания, така че не забелязва метаморфозата на досегашното си преживяване на идеите, който, въпреки че е прочел предшестващото, подхожда към следващите разяснения така, сякаш е започнал да чете книгата от главата „Светът на душите“, може да стигне единствено до отричане на всичко това. На него истините ще му се сторят недоказани твърдения. Но една антропософска книга е предназначена да се възприема като вътрешно преживяване. Тогава постепенно се появява някакво разбиране. То може да е и много слабо. Но това може – и трябва – да се случи. И по-нататъшното затвърждаващо задълбочаване чрез упражненията, описани в „Как се постигат познания за висшите светове?“, се явява именно затвърждаващо задълбочаване. Това е необходимо за напредването по духовния път, но една правилно разбрана антропософска книга трябва да *пробужда* духовния живот у читателя, а не да

представлява сбор от съобщения. Нейният прочит не трябва да бъде просто прочит, а преживяване с вътрешно разтърсване, напрежение и развръзка.

Знам колко далеч е даденото в книгите ми от това чрез вътрешната си сила да предизвика подобно преживяване в душата на читателя. Но знам също и как при написването на всяка страница вътрешната ми борба беше насочена към това да постигна възможно най-много в тази насока. Що се отнася до моя стил, аз не пиша така, че в изреченията ми да се усеща субективният живот на моите чувства. В писането си, прибягвайки до сух математически стил, се старая да заглуша това, което се поражда от топлотата и дълбокото чувство. Но единствено *този* стил може да предизвика пробуждане, защото читателят трябва да остави топлотата и чувството да бъдат пробудени в него самия. Ако се намира в замъглено състояние на съзнанието, той просто не може да им позволи да се влеят в него от този, който излага всичко това.

ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

В Теософското общество не се насърчаваха почти никакви интереси към изкуството. От известна гледна точка тогава това беше напълно разбираемо, обаче нещата не биваше да остават така, ако трябваше да се развива вярно разбиране за духовното. Членовете на подобно общество проявяват интерес преди всичко към *реалността на духовния живот*. В сетивния свят човекът се показва пред тях само в неговото преходно, отделено от духа битие. Струва им се, че изкуството се проявява в това отделено битие. Следователно им изглежда, че то се намира извън търсената от тях духовна реалност.

Понеже нещата в Теософското общество стояха така, хората на изкуството не се чувстваха като у дома си в него.

За Мари фон Сиверс и мен беше много важно да извикаме към живот в Обществото също и художествения елемент.

Наистина духовното познание като преживяване обхваща цялото човешко битие, извиквайки всички душевни сили. Образите на фантазията се озаряват от светлината на духовното преживяване, ако то е налице.

Но тук се появява нещо, което създава препятствия. Художникът изпитва известно чувство на страх по отношение на това озаряване на фантазията от духовния свят. Той желае несъзнателност, когато се касае за господството на духовния свят в душата. Той е напълно прав, ако става въпрос за „стимулиране“ на фантазията посредством осъзнатия разсъдъчен елемент, който е станал доминиращ в културния живот от началото на епохата на съзнанието. Това „стимулиране“ чрез интелектуалното начало в човека има умъртвяващо въздействие върху изкуството.

Обаче възниква тъкмо противоположното, когато духовното съдържание, което е наистина видяно, озарява фантазията. Тогава отново оживява цялата сила на образа, която води човечеството към изкуството. Мари фон Сиверс владееше изкуството на художествено формиране на словото и прекрасно разбираше драматичното изкуство. Така че за антропософската работа се откриваше област от изкуството, даваща възможност да се изпита плодотворността на духовното съзерцание на изкуството.

„Словото“ е подложено на опасност от две страни. То може да произтича от развитието на съзнателната душа. Служи за взаимно разбиране в социалния живот и за съобщаване на това, което се познава по логически-интелектуален път. И в двата случая „словото“ загубва собствената си стойност. Принудено е да се приспособява към „смисъла“, който трябва да изразява. То оставя да се забрави, че в самия тон, в звученето и звукообразуването е заложена някаква действителност. Красотата, сиянието на гласните, както и характерните черти на съгласните изчезват от езика. Гласните стават *бездушни*, а съгласните – *бездуховни*. Така езикът изцяло изпада извън сферата, от която произлиза, от сферата на духовното. Той се

превръща в слуга на интелектуално познаваемото и на избягващия духа социален живот. Така той бива изцяло откъснат от областта на изкуството.

Истинското духовно съзерцание сякаш инстинктивно съвпада с „преживяването на словото“. То учи да *се усещат* носеното от душата звучене на гласните и укрепената от духа живопис на съгласните. Превръща се в разбиране на тайната на езиковото развитие. Тази тайна се състои в това, че някога чрез словото на човешката душа са могли да говорят божествено-духовни същества, докато сега това слово служи единствено на взаимното разбиране във физическия свят.

За да се върне словото обратно в собствената му сфера, е нужен ентузиазъм, възпламенен от *това духовно прозрение*. Мари фон Сиверс проявяваше такъв ентузиазъм. И така нейната личност даде на антропософското движение възможност да развива словото и художественото формиране на словото. Култивирането на изкуството на рецитацията и декламацията прерасна в дейност, свързана със съобщения от духовния свят. То започна да заема все по-значително място в мероприятията, провеждани в рамките на антропософската дейност.

Рецитациите, изпълнени от Мари фон Сиверс на тези мероприятия, станаха изходна точка за навлизането на художествения елемент в антропософското движение. Защото тези „рецитационни добавки“ по права линия доведоха до драматични представления, които тогава се изнасяха в Мюнхен, заедно с антропософските лекционни курсове.

Благодарение на факта, че успяхме да развием изкуство наред с духовното познание, ние все повече се вращахме в истинното, съзвучно с времето преживяване на духа. Защото изкуството е израснало от изначалното съноподобно-образно преживяване на духа. То трябваше да намери своя път в епохата, в която преживяването на духа отстъпва назад в развитието на човечеството. Изкуството трябва отново да се съедини с това преживяване, когато то навлиза с нова форма в културното развитие.

ТРИДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

Началото на антропософската ми дейност беше по времето, когато мнозина не бяха доволни от направлението на познанието в непосредствено предшестващата епоха. Имаше желание да бъде намерен път, който да води отвъд сферата на битието, в която хората се бяха затворили поради факта, че признаваха за „вярно“ познание само това, което може да бъде осмислено с механистични идеи. Тези стремежи на някои мои съвременници към някакъв вид духовно познание ми бяха близки. Биолозите като Оскар Хертвиг, който започна като ученик на Хекел, но после остави дарвинизма, тъй като, според разбиранията му, импулсите, произхождащи от него, не могат да дадат обяснение на органичното развитие, за мен бяха личности, в които се проявяваше стремежът към познание на епохата.

Но аз усещах, че над всички тези стремления тежи някакво бреме. То беше зрелият плод на убеждението, че знание се явява само това, което може да се изследва в сетивния свят с помощта на числа, мерки и теглилки. Хората не се осмеляваха да разгърнат вътрешно активно мислене, за да могат чрез него да преживеят действителността по-дълбоко, отколкото тя се преживява чрез сетивата. Така ситуацията си оставаше такава, че те казваха: „Средствата, които досега са били прилагани за обяснение дори на такива висши форми на действителността като органичната, вече не са достатъчни.“ Но когато след това би трябвало да стигнат до нещо позитивно, когато би трябвало да кажат кое е действителното в жизнените дейности, те започваха да се движат в неопределени идеи.

На стремящите се да се откъснат от механистичното обяснение на света най-често не им достигаше мъжество да си признаят, че който желае да преодолее този механизъм, трябва да превъзмогне и мисловните навици, довели до него. Епохата се нуждаеше от признание, което никак не искаше да се появи. То се заключаваше във факта, че с ориентацията към сетивата човек прониква в сферата на механистичното. През

втората половина на деветнадесети век хората бяха привикнали към тази ориентация. Но сега, когато механистичестическите възгледи вече не удовлетворяваха никого, не следва да го има и желанието в по-висшите области да се проникне с помощта на *същата ориентация*. Сетивата в човека се развиват сами, но с развитието, което те дават сами на себе си, човек никога няма да успее да види нещо друго освен механистичното. Ако желае да стигне до по-голямо познание, той, изхождайки от самия себе си, трябва да придаде на заложените по-надълбоко сили на познанието формата, която природата дава на силата на сетивата. Силите на познанието за механичното са будни в самите себе си, а тези за по-висшите форми на действителността трябва да бъдат събудени.

Това самопризнание на стремежа към познание ми се струваше необходимост за дадената епоха.

Чувствах се щастлив, когато долавях зачатъци на това. Така за мен едно посещение в Йена се превърна в прекрасен спомен. Трябваше да изнеса лекции на антропософски теми във Ваймар. Беше предвидена и лекция в по-малък кръг в Йена. След нея се събрахме в още по-малка група. Имаше желание да дискутираме върху това какво има да каже теософията. В този кръг беше Макс Шелер, който по това време работеше като преподавател по философия в Йена. Дискусията скоро се сведе до обсъждане на това какви чувства е предизвикало у него моето изложение. И аз веднага усетих неговия по-дълбок стремеж към познание. Той проявяваше вътрешна толерантност по отношение на моите възгледи – толерантността, необходима на човек, който наистина е жаден за познание.

Дискутирахме относно теоретико-познавателната обосновка на духовното познание. Говорихме за проблема, че проникването в духовната действителност, от една страна, трябва да може да бъде обосновано теоретико-познавателно, също както проникването в сетивната действителност, от друга.

Начинът на мислене на Шелер ми направи изключител-

но впечатление. И до днес следя с най-дълбок интерес неговия път в познанието. Доставя ми вътрешно удовлетворение винаги, когато – за съжаление много рядко – имам възможност отново да се срещна с този човек, който ми стана толкова симпатичен тогава.

За мен такива преживявания бяха от голямо значение. Всеки път, когато се случваха, у мен възникваше вътрешна необходимост отново да изпитам правилността на собствения си път на познание. В това постоянно възобновяващо се изпитване се разгръщаха силите, които откриват достъп до по-нататъшни области на духовното битие.

Резултатът от антропософската ми дейност е представен първо в моите книги, публикувани за цялата общественост и, второ, в голяма поредица от лекционни курсове, които първоначално бяха замислени за частно издаване и продажба само на членове на Теософското (по-късно Антропософско) общество. Това бяха записки, направени повече или по-малко добре по време на лекциите, и които – поради липса на време – не можах да бъдат коригирани от мен. Аз бих предпочел устното ми слово да си остане устно слово. Но членовете на обществото пожелаха да имат курсовете в отпечатан вид. Така и стана. Ако бях имал времето да коригирам нещата, още от самото начало нямаше да има нужда да съществува ограничението „само за членове“. Сега това ограничение е отпаднало вече повече от година.

Тук в моята „автобиография“ е необходимо преди всичко да отбележа как двете – публикуваните ми книги и тези частни издания – се включват в това, което разработих като антропософия.

Този, който желае да проследи личната ми вътрешна борба и работа за представянето на антропософията пред съзнанието на съвременната епоха, трябва да го направи въз основа на моите съчинения, адресирани до широкия читател. В тях се опитвам да изложа всичко, което съществува като стремеж към познание в нашата епоха. В тези трудове намира отраже-

ние всичко, което все повече придоби форма за мен в „духовно виждане“ и стана сградата на антропософията – наистина несъвършена в много отношения.

Наред с повелята да изграждам „антропософията“, като същевременно служа единствено на това, което се установява, когато съобщенията от духовния свят трябва да се предадат на днешния общообразован свят, се появи и другата повеля – да се удовлетвори напълно разкриващото се като душевна потребност, като копнеж по духа сред членовете на Обществото.

Сред тях съществуваше преди всичко силно желание да се запознаят с тълкуванията на евангелията и библейските събития в светлината на антропософията. Те желяха да слушат лекции за тези откровения, дадени на човечеството.

Тъй като в духа на това желание се водеха закрити лекционни курсове, беше необходимо да бъде отчетено и друго едно обстоятелство. На тези лекции присъстваха само членове, вече запознати с основите на антропософията. Към тях можех да се обръщам като към напреднали в областта на антропософията. Начинът на водене на тези закрити лекции беше такъв, какъвто не можеше да бъде в книгите, адресирани изцяло към обществеността.

Във вътрешните кръгове можех да говоря за нещата по начин, който *трябваше* да оформя другояче за публично представяне, ако от самото начало те бяха предназначени за такава.

Така в тази двойственост на откритите и закритите публикации в действителност съществува нещо, произлизащо от две различни основи. Публичните съчинения се явяват резултат от това, което се бореше и работеше в самия мен. Що се касае до изданията, предназначени за частно ползване, в тях заедно с мен се бори и работи цялото Антропософско общество. Аз се вслушвам във вибрациите в душевния живот на членовете на Обществото и в моето вживяване в това, което чувам, възниква начинът на водене на лекциите.

В тях никога не е казвано нещо, което да не е най-чист

резултат от развиващата се антропософия. И дума не може да става за някаква отстъпка в полза на предубеждения или предчувствия на членовете на Обществото. Който чете тези частни издания, може в най-пълнен смисъл да ги приеме за това, което има да каже антропософията. Оттам стана възможно, когато упреците в тази насока станаха твърде настойчиви, без колебание да се откажем от указанията да разпространяваме тези издания само сред кръга на членовете. Трябва само да се има предвид, че в неприятели от мен записки е възможно да има грешки.

Право на съждения относно съдържанието на такoва частно издание, разбира се, може да се признае само на този, който знае какво се приема като предпоставка за подобно съждение. А за повечето от тези издания това са минимум антропософските познания за човека, за космоса, доколкото неговата същност е представена в антропософията, и за съдържашото се като „антропософска история“ в съобщенията от духовния свят.

ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

Една организация, възникнала вътре в Антропософското общество по начин, нямащ никаква връзка с обществеността, всъщност не влиза в рамките на настоящото изложение. Все пак тя трябва да бъде охарактеризирана, тъй като материал за нападите срещу мен бяха взети и от нея.

Няколко години след началото на дейността ми в Теософското общество, на Мари фон Сиверс и мен беше предложено да поемем ръководството на едно от обществата, съхраняващи древната символика и култовите церемонии, в които беше възплътена „древната мъдрост“. Не съм имал ни най-малко намерение да работя в духа на подобно общество. Всичко антропософско трябваше и беше абсолютно необходимо да произлиза от своя собствен източник на познание и истина.

От тази цел не трябваше да има ни най-малко отклонение. Но винаги съм изпитвал уважение към даденото от историята. В него живее духът, който се развива в процеса на еволюция на човечеството. Така че винаги съм бил склонен по възможност да свързвам нововъзникващото с вече съществуващото в историята. Затова и взех дипломата от споменатото общество, което принадлежеше към течението, представлявано от Яркър. То се придържаше към франкмасонските ритуали на т. нар. висша степен. Не съм взел нищо, наистина абсолютно нищо от това общество, освен чисто формалното право да провеждам самостоятелна символично-култова дейност, имаща историческа основа.

Всичко, което се предлагаше като съдържание в „церемониите“, използвани в създадената от мен организация, *не беше свързано с никаква историческа традиция*. Формалната диплома не ми пречеше да работя *единствено* над това, което се явяваше като нагледно представяне на антропософското познание. Това се правеше, изхождайки от потребностите на членовете на Обществото. Наред с преработката на идеите, в които беше облечено познанието за духа, те се стремяха и към нещо, което да говори непосредствено на съзercанието, на душата. Подобни потребности исках да удовлетвори. Ако не бе дошло предложението от страна на споменатото общество, аз щях да пристъпя към символично-култова дейност, без да я свързвам с историческото развитие.

Но това общество не бива да бъде наричано „тайно“. На този, който влизаше в организацията, по най-ясен начин му беше съобщавано, че не постъпва в някакъв орден, а че като участник в церемониални действия ще преживее нещо като онагледяване, демонстрация на духовните познания. Ако някои неща в тях протичаха във формите, в които бяха приемани или посвещавани в по-висока степен членовете на традиционните ордени, това съвсем не означаваше, че се касае за такъв орден. Тук ставаше дума само за *това*, духовният подем в душевните преживявания да се онагледят с помощта на сетивни

образи.

Доказателство за факта, че това няма нищо общо с дейността в някакъв действащ орден или пък със съобщаването на неща, за които става дума в подобни ордени, е, че в провежданите от мен церемониални действия вземаха участие членове на най-различни ордени и че те намираха в тях *нещо съвсем различно*, отколкото в своя орден.

Веднъж веднага след церемонията при мен дойде един човек, който за първи път участваше в такава при нас. Той имаше присъдена висша степен в един орден. Под въздействие на съпреживяното той искаше да ми предаде регалиите на своя орден. Защото смяташе, че след като е преживял истинско духовно съдържание, повече няма да може да участва в закостенели формални церемонии. Аз успях да изгледа нещата. Защото антропософията няма право да изтръгва никого от житейските връзки, в които се намира. Тя трябва да прибавя нещо към тези връзки, а да не отнема нищо от тях. Така споменатото лице остана в своя орден и продължи да участва в символичните действия при нас.

Много лесно е да се разбере, че когато организация като гореописаната стане известна, възникват недоразумения. Защото съществуват много хора, на които формалната принадлежност към дадена организация се струва по-важна от съдържанието, което им се дава. Някои от участниците говореха за нещата така, сякаш принадлежат към някакъв орден. Те не разбираха как да направят разликата, че при нас, *без връзка с някакъв орден*, им се демонстрират неща, които обикновено се дават само в ордени.

Но и в тази област бяхме скъсали с древните традиции. Работеше се както следва да се работи, когато духовното съдържание се изследва в съответствие с традициите, но при напълно осмислено душевно преживяване.

Фактът, че по-късно изходната точка за всевъзможни клевети бе намерена в удостоверенията, подписани от Мари фон Сиверс и мен при установяването на връзка с историче-

ската организация на Яркър, означава, че за да се скалъпят подобни клевети, абсурдното е било обсъждано с гримасата на сериозността. Нашите подписи бяха положени формално. Просто се придържахме към обичайната практика. И докато полагахме подписите си, аз най-ясно заявих, че всичко това е формалност и че организацията, която преминава под мое ръководство, няма да вземе *нищо* от практиките на Яркър.

Разбира се, със задна дата е лесно да се впускаме в разсъждения относно това колко „по-разумно“ щеше да бъде да не се свързваме с организации, които по-късно ще вземат участие в клеветническата кампания. Но бих искал да отбележа с цялата подobaваща тук скромност, че в описания период от живота ми все още се числях към хората, които предполагат, че тези, с които си имат работа, вървят по прав, а не по крив път. В тази вяра в хората не можа да промени нищо дори и духовното съзercание. С него не трябва да се злоупотребява, за да се изследват вътрешните намерения на ближния, ако това изследване не става по желание на самия човек. В други случаи изследването на вътрешната същност на други души си остава нещо забранено за познавача на духа така, както е забранено непозволеното отваряне на чуждо писмо. Към хората, с които си имаш работа, следва да се отнасяш така, както към всеки друг, който не обладава никакво духовно познание. А именно че съществува разлика между това да приемеш другия за праволинеен в неговите намерения, докато не разбереш обратното, и това да си враждебно настроен към целия свят. При последното настроение не е възможно социално взаимодействие между хората, тъй като такова може да се гради единствено въз основа на *доверие, а не на недоверие*.

Това начинание, изразяващо духовното съдържание в култова символика, представляваше благодат за много от членовете на Антропософското общество. Тъй като и в тази област, както и във всички останали области на антропософската дейност, бе изключено всичко, излизащо извън рамките на ясното съзнание, изобщо и дума не можеше да става за не-

правомерна магия, сугестивни влияния и подобни. Но членовете на Обществото получаваха това, което, от една страна, се отнася до способността им да възприемат идеи, а от друга – дава на душите им възможност да участват в непосредствено съзерцание. За мнозина това беше нещо, което ги води до по-добро оформяне на техните идеи. С началото на войната стана невъзможно да продължи работата в това направление. Тази организация щеше да бъде сметната за тайно общество, макар изобщо да не беше такава. И затова от средата на 1914 г. това символично-култово подразделение на антропософското движение прекрати своето съществуване.

Фактът, че личности, участвали в тази организация – абсолютно безупречна за всеки, който я разглежда с добра воля и в духа на истината, – се превърнаха в клеветнически обвинители, е един от онези абсурди в човешкото поведение, които възникват, когато хора, които не са вътрешно чисти, се присъединяват към движения с истинно духовно съдържание. Те очакват неща, които да съответстват на техния тривиален душевен живот, и тъй като не ги намират, се обръщат срещу организацията, към която – без да осъзнават своята неискреност – първоначално сами са се обърнали.

Едно общество като Антропософското не може да се сформира по друг начин, освен изхождайки от душевните потребности на своите членове. То не можеше да представи някаква абстрактна програма, която да гласи, че в Антропософското общество се прави това и това, а работата в него трябва да произтича от действителността. Тази действителност обаче са душевните потребности на неговите членове. Антропософията като съдържание на живота се образува, изхождайки от собствените си източници. Тя се появи пред света като духовно творение. Мнозина от тези, които изпитваха вътрешно влечение към нея, се опитваха да работят съвместно с други такива хора. Благодарение на това Обществото се сформира от личности, някои от които търсеха преимущество в областта на религията, други – в тази на науката, а

трети – в сферата на изкуството. И това, което беше търсено, трябваше да може да се намери.

Благодарение на тази работа, произлизаща от реалността на душевните потребности на членовете на Обществото, за частните издания трябва да се съди по по-различен начин, отколкото за тези, които от самото начало бяха предназначени за открито публикуване. Съдържанието на тези издания беше замислено като устна, непредназначена за печат информация. И това, за което се говореше, беше доловено от възникващите с течение на времето душевни потребности на членовете на Обществото.

Изложеното в публикуваните книги отговаря на изискванията на антропософията. В работата над формирането на частните издания участваше, по гореспоменатия начин, душевната конфигурация на цялото Общество.

ТРИДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

Докато антропософските познания се внасяха в Обществото отчасти чрез частните издания, Мари фон Сиверс и аз провеждахме съвместна работа в областта на изкуството, предопределено от съдбата да се превърне в *животворен елемент* в антропософското движение.

От една страна, предмет на работата, която трябваше да бъде извършена, за да може да се придаде правилното съдържание на антропософското движение, беше рецитацията с нейната ориентация към драматичното изкуство.

От друга страна обаче, чрез пътуванията, които трябваше да предприема в служба на антропософията, получих възможност да се задълбоча в развитието на архитектурата, пластиката и живописата.

На различни места в това животоописание говорих за значението, което има изкуството за човека, който има преживявания в духовния свят.

Но повечето от произведенията на изкуството, създадени в процеса на човешката еволюция чак до периода на антропософската ми дейност, можех да изучавам единствено от копия. От оригиналите ми бяха достъпни само тези, които се съхраняват във Виена, Берлин и някои други места в Германия.

Сега, по време на пътуванията, свързани с антропософската работа, които направих съвместно с Мари фон Сиверс, ми станаха достъпни съкровищата от музеите на почти цяла Европа. И така, от началото на новото столетие, т.е. през петото десетилетие от моя живот, аз изкарах висше училище по изкуствата, а във връзка с това съзерцавах и духовното развитие на човечеството. Навсякъде до мен беше Мари фон Сиверс, която с тънкото си и изпълнено с вкус разбиране към всичко, което преживявах при съзерцаването на изкуството и културата, сама прекрасно съпреживяваше нещата, допълвайки моите преживявания. Тя разбираще как тези преживявания се вливат във всичко, което след това дава подвижност на антропософските идеи. Защото впечатленията от изкуството, които душата ми възприемаше, проникваха в това, което се стремах да направя действено в своите лекции.

При непосредственото съзерцание на великите произведения на изкуството пред нашите души се откриваше светът, в който от по-древни времена на по-новите все още говори един съвсем различен душевен строй. Можаме да потопим душите си в духовността на изкуството, която все още говори от Чимабуе. Чрез съзерцаване на изкуството можаме също така да се задълбочим и във величествената духовна борба, която Тома Аквински води срещу арабизма в разцвета на схоластиката.

Особено важно за мен беше наблюдението върху развитието на архитектурата. В тихото съзерцание на формирането на стиловете в душата ми се разви това, което по-късно можам да запечатам във формите на Гьотеанума.

Стоенето пред „Тайната вечеря“ на Леонардо в Милано, пред творбите на Рафаело и Микеланджело в Рим и провежда-

ните с Мари фон Сиверс беседи, свързани с тези съзерцания, трябва, както мисля, да бъдат приети с благодарност към повелята на съдбата точно тогава, когато те за първи път застават пред душата едва в зряла възраст.

Наистина би трябвало да напиша книга с немалък обем, ако искам дори само накратко да опиша това, което преживях по посочения начин.

Когато зад него стои духовното съзерцание, погледът, отправен към „Атинската школа“ или „Диспут“ и загубил се в размисъл над тях, прониква толкова дълбоко в тайните на еволюцията на човечеството.

А преминавайки от наблюдението на Чимабуе през Джото до Рафаело, може да се проследи постепенното угасване на едно по-древно духовно съзерцание на човечеството и неговия преход към съвременното, по-натуралистично. Това, което ми се показва от духовното съзерцание като закон за развитието на човечеството, е, че то ясно се разкрива пред душата в процеса на развитие на изкуството.

Винаги изпитвах най-дълбоко удовлетворение, когато забелязвах, че антропософското движение получава нов живот благодарение на това непрекъснато потапяне в художествения елемент. За да могат реалностите на духовното да бъдат обхванати с идеите и да се оформят идейно, има нужда от подвижност на работата с идеите. А тя се постига чрез изпълване на душата с изкуство.

Беше необходимо Обществото да бъде предпазено от проникване на всички онези вътрешни неистини, свързани с фалшива сантименталност. Едно духовно движение винаги е изложено на такова проникване. Ако една даваща информация лекция бъде оживена с подвижните идеи, за които можем да благодарим на живота в художественото, идващата от сантименталността неистинност, таяща се в душата на слушателя, ще бъде прокудена. Художественото, чиито носители действително са усещането и чувството, което обаче се стреми към изпълнена със светлина яснота на оформянето и съзерцание-

то, може да даде най-действен противовес на фалшивата сантименталност.

Чувствам, че за антропософското движение особено благоприятен знак на съдбата беше, че в лицето на Мари фон Сиверс получих една дарена ми от съдбата сподвижница, която, благодарение на своята дълбока предразположеност към изкуството, умееше с пълно разбиране да култивира носения от чувството, но не сантиментален художествен елемент.

Беше необходимо непрекъснато противодействие срещу този вътрешно лъжлив сантиментален елемент. Тъй като той не престава да прониква в едно духовно движение. Той не може просто да бъде отхвърлен или игнориран. Защото хората, които преди всичко му се отдават, в много от случаите в най-дълбоките си душевни основи са все пак търсещи. Но отначало им е трудно да придобият твърдо отношение към сведенията, които им се съобщават от духовния свят. В сантименталността те несъзнателно търсят един вид забвение. Искат да узнаят някакви съвсем особени, езотерични истини. И у тях се развива импулсът въз основа на тези истини да се отцепват в групи, наподобяващи секти.

Най-важното е истината да се направи единствена ориентираща сила на цялото Общество. Така че отклоняващите се в една или друга посока винаги да могат отново да виждат как действат тези хора, които с право се наричат централни трегери на движението, тъй като са негови основатели. Позитивната работа върху съдържанието на антропософията, а не борбата срещу крайностите – това беше същественото за Мари фон Сиверс и мен. Разбира се, съществуваха и случаи на изключение, в които и борбата ставаше необходима.

Отначало периодът до моя Парижки лекционен цикъл за мен представляваше нещо във формата на затворен еволюционен процес в душата ми. Изнесох тези лекции през 1906 г. на Теософския конгрес. Отделни участници в конгреса изразиха желание да чуят тези лекции, наред с посещенията на останалите конгресни мероприятия. По това време в Париж

се запознах лично с Едуард Шюре, заедно с Мари фон Сиверс, която вече от дълго време си кореспондираше с него и се беше занимавала с превод на негови съчинения. Той бе сред слушателите. Имах също така радостта сред тях често да виждам Мережковски, Мински и други руски поети.

В този лекционен цикъл дадох това, което усещах като „узряло“ в себе си по отношение на водещите за човешкото същество духовни познания.

Това „усещане за зрялост“ на познанията е нещо много съществено в изследването на духовния свят. За да има това усещане, човек трябва да е преживял съзерцанието, както то първоначално възниква в душата. Отначало то се усеща като все още нелъчезарящо, като неясно в своите контури. То трябва да бъде оставено отново да потъне в дълбините на душата за „съзряване“. Съзнанието още не е достатъчно широко, за да обхване духовното съдържание на съзерцанието. Душата в нейните духовни дълбини трябва да остане заедно с това съдържание в духовния свят, необезпокоявана от съзнанието.

Във външното естествознание утвърждаването на което и да е знание не може да стане, докато не бъдат приключени всички необходими експерименти и сетивни наблюдения и докато няма повече възражения срещу изискваните изчисления. В духовната наука по никакъв начин методическата добросъвестност и дисциплината на познанието не са по-малко нужни. Само че се върви по малко по-други пътища. Тук съзнанието трябва да се изпита по отношение на познаваемата истина. Човек трябва да умее да „чака“ в търпение и вътрешна добросъвестност, докато съзнанието издържи това изпитание. То трябва да укрепне достатъчно в способността си за създаване на идеи в дадена област, за да съумее да възприеме съзерцанието, за което става дума тук, в своята способност за създаване на понятия.

В Парижкия цикъл лекции говорих за едно съзерцание, което трябваше да претърпи дълго „съзряване“ в моята душа. След като разгледах в какви общи съотношения се намират

помежду си съставните части на човешкото същество: физическо тяло, етерно тяло – като посредник на проявлението на живота, астрално тяло – като посредник на проявлението на чувствата и волята и „носителят на Аз-а“, аз съобщих факта, че етерното тяло на мъжа е женско, а етерното тяло на жената – мъжко. С това в антропософията беше хвърлена светлина върху един от основните въпроси на битието, които тогава често се обсъждаха. Нека само си припомним за книгата на нещастния Вайнингер „Пол и характер“ и за тогавашната поезия.

Но въпросът беше въведен в дълбините на човешкото същество. С физическото си тяло човекът е внедрен в силите на космоса по съвсем различен начин, отколкото с етерното си тяло. Чрез физическото си тяло човекът се намира сред силите на земята, а чрез етерното – сред силите на извънземния космос. Мъжкото и женското са въввлечени в мировите тайни.

За мен това познание беше нещо, което спада към най-разтърсващите вътрешни душевни преживявания. Защото всеки път усещах отново, че към духовното съзерцание следва да се приближаваме с търпеливо очакване и че тогава, след като преживее „съзряването на съзнанието“, човек трябва да се захване с идеите, за да пренесе съзерцанието в областта на човешкото познание.

ТРИДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

В следващото изложение ще бъде трудно описанието на моя жизнен път да бъде отделено от историята на антропософското движение. И все пак от историята на Обществото бих искал да представя само толкова, колкото е необходимо за представянето на моята автобиография. Това ще бъде взето под внимание и при назоваването на имената на неговите активни членове. В описанието си вече се приближавам твърде много към настоящето, така че неспоменаването на някои

имена много лесно би могло да доведе до недоразумения. При цялата си добра воля някой от членовете, който види, че друг е назван, а той самият – не, ще изпита чувство на горчивина. Ще посоча по име *по същество* само онези личности, които, освен в дейността си в Обществото, са активни и в духовния живот. Няма да споменавам тези, които не са внесли такава активност в Обществото.

В Берлин и Мюнхен беше необходимо да се развият двата противоположни полюса на антропософската дейност. В антропософията идваха хора, които не откриваха това, което търсеха душите им като духовно съдържание нито в естественонаучния светоглед, нито в традиционните догми. В Берлин можа да се сформира клон на Обществото и аудитория за публичните лекции само от кръга на личности, които отхвърлят всичко, възникнало в светогледите като противоположност на традиционните вярвания. Защото привържениците на мирогледите, основаващи се на рационализма, интелектуализма и т.н. намираха в това, което дава антропософията, фантастика, суеверия и т.н. Затова възникна кръг от членове и слушатели, които приемат антропософията, без да насочват чувствата или идеите си в друга посока, освен към нея. Те не получаваха удовлетворение от това, което им се предлагаше от други източници. Тази душевна настройка трябваше да бъде зачетена. И тъй като това се случваше, броят на членовете, както и този на слушателите на публичните лекции, все повече се увеличаваше. Възникна антропософски живот, който в известна степен беше *затворен в себе си* и малко се интересуваше от други опити да се хвърли поглед в духовния свят. Надеждите се възлагаха на разгръщането на антропософската информация, която им бе съобщавана. Те очакваха да напредват все повече в своите знания за духовния свят.

В Мюнхен нещата стояха другояче. Там в антропософската работа от самото начало беше деен художественият елемент. А в него един светоглед като антропософския биваше възприеман по съвсем различен начин, отколкото от рациона-

лизма и интелектуализма. Художественият *образ* е по-духовен от рационалистичното понятие. Той също така е жив и не умъртвява духовното в душата, както прави това интелектуализмът. Тонът за създаването на кръга от членове на Обществото и слушатели в Мюнхен се задаваше от личности, у които художественото усещане беше развито по посочения начин.

В резултат на това в Берлин от самото начало се сформира еднороден клон на Обществото. Интересите на тези, които търсеха антропософията, бяха сходни. В Мюнхен художествените възприятия в отделни кръгове доведоха до индивидуални потребности и аз изнасях лекции в тези кръгове. Постепенно съсредоточието на този кръг станаха личностите, които се групираха около графиня Паулине фон Калкройт и г-ца Софи Щинде, последната от които почина по време на войната. Този кръг уреждаше също така и публичните ми лекции в Мюнхен. Благодарение на все по-задълбочаващото се разбиране, тук се научиха прекрасно да възприемат това, което имах да кажа. И така, в този кръг антропософията се разгърна по начин, който наистина може да се определи като много радващ. Лудвиг Дайнхард, старият теософ, приятел на Хюбе-Шлайденс, много бързо стана приближен член на този кръг. И това беше много ценно.

Центърът на друг един кръг беше г-жа фон Шевич. Тя беше интересна личност и затова беше добре, че тъкмо при нея се събираше кръг, който не търсеше толкова задълбочаване, колкото запознаване с антропософията като едно от духовните течения през този период.

По това време г-жа фон Шевич публикува книгата си „Как намерих своя аз“. Това беше своеобразно и силно заявление в защита на теософията. То също способстваше тази дама да стане интересният център на описания кръг.

За мен – а също и за много от участниците в кръга – Хелене фон Шевич беше важна част от историята. Тя е жената, заради която Фердинанд Ласал намира преждевременната си

смърт в дуел срещу един румънец. По-късно тя прави кариера на актриса и в Америка се сприятелява с Е. П. Блаватска и Олкот. Тя беше светска дама, чиито интереси по времето, по което се провеждаха моите лекции при нея, имаха силна духовна насоченост. Силните преживявания, които беше имала, придаваха на нейната поява и на всичко, което правеше, необикновена тежест. Чрез нея сякаш можех да прозра в дейността на Ласал и неговата епоха, както и в някои характерни моменти в живота на Е. П. Блаватска. Казваното от нея носеше субективни окраски и многообразните и произволни форми на фантазията. Но когато човек вземеше предвид това съображение, той все пак можеше да съзре истината под няколко була и тогава пред него се разкриваше една необикновена личност.

В Мюнхен съществуваха кръгове и от друг род. Често си спомням за една личност, която срещях в много от тези кръгове. Това беше католическият свещеник Мюлер, който стоеше извън тесните рамки на църквата. Тънък познавач на Жан Пол, той издаваше едно много интересно списание, наречено „Ренесанс“, в което се изявяваше като защитник на свободния католицизъм. От антропософията вземаше толкова, колкото го интересуваше във връзка със собствените му възгледи, но винаги си оставаше скептичен. Той изказваше възражения, но по толкова любезен и същевременно елементарен начин, че благодарение на него често в дискусиите, следващи лекциите, навлизаше прекрасен хумор.

Характеризирайки Берлин и Мюнхен като двата противоположни полюса на антропософската дейност, не искам да кажа нищо за ценността на единия или другия полюс. Просто тук се проявяваха различия сред хората, които следваше да се вземат предвид при работата, но по рода си те бяха с равнозначна стойност – най-малкото нямаше никакъв смисъл да бъдат преценявани от гледна точка на стойността.

Характерът на работата, извършвана в Мюнхен, доведе до това, че Теософският конгрес, който трябваше да бъде организиран през 1907 г. от Немската секция на Теософското

общество, се проведе в Мюнхен. Тези конгреси, които преди това протичаха в Лондон, Амстердам и Париж, се състояха от заседания, в които теософските проблеми бяха обсъждани с лекции или по време на дискусии. Те бяха организирани по модела на научните конгреси. Обсъждаха се също така и административните въпроси на Теософското общество.

Много от тези неща бяха променени в Мюнхен. Голямата концертна зала, която служеше за заседанията, ние, като организатори, украсихме с вътрешна декорация така, че нейната форма и цвят да възпроизвеждат художествено настроението, преобладаващо в устните доклади. Художествената обстановка и духовната дейност трябваше да се обединят пространствено в едно хармонично цяло. Най-голяма стойност отдадох на това да се избегне абстрактната нехудожествена символика, за да може художественото усещане да намери своя израз.

В програмата на конгреса беше включено художествено представление. Мари фон Сиверс отдавна вече беше превела възстановката на елевзинската драма на Шюре. Аз я пригледих за сценична постановка в езиково отношение. Тази драма включихме в програмата. Благодарение на това беше направена връзка, макар и все още в слаба форма, със същността на древните мистерии, но главното беше, че конгресът придоби художествен аспект, свидетелстващ за намерението от сега нататък духовният живот в Обществото да не се оставя без художествен елемент. Мари фон Сиверс, която изпълняваше ролята на Деметра, показва ясно в играта си нюансите, които трябваше да достигне драматичното изкуство в Обществото. Освен това бяхме стигнали до стадия, в който изкуството на рецитацията и декламацията, развито от Мари фон Сиверс чрез разработване с изхождане от вътрешната сила на словото, беше дошло до решаващата точка, от която можеше да продължи да се развива плодотворно в тази област.

Голяма част от старите членове на Теософското общество от Англия, Франция и особено от Холандия изпитваха вътрешно недоволство от нововъведенията, предложени им

на Мюнхенския конгрес. Това, което щеше да е добре да бъде разбрано, което обаче тогава беше схванато ясно от малцина, беше, че с антропософското течение се дава нещо със съвсем друга вътрешна насоченост от тази, която имаше Теософското общество дотогава. В тази вътрешна насоченост се заключаваше истинската причина за това защо Антропософското общество повече не можеше да продължава да съществува като част от Теософското. Мнозинството обаче придаваше по-голямо значение на абсурдните ситуации, които с течение на времето се бяха появили в Теософското общество и които бяха довели до безкрайни разпри.

БЕЛЕЖКИ

Съчиненията на Рудолф Щайнер в рамките на Събраните съчинения (Събр. съч.) се посочват с техния библиографски номер.

Към страница:

- 17 *Родителите на Рудолф Щайнер*: Йохан Щайнер, Герас, 23 юни 1829 г. – 22 януари 1910 г., Хорн, и Франциска Щайнер, родена Блие, Хорн, 8 май 1834 г. – 24 декември 1918 г., Хорн. Погребани са в Хорн. На надгробната плоча са гравирани следните думи, съчинени от Рудолф Щайнер при смъртта на баща му: „Душата му почива в Христовото царство / мислите на неговата любов са при него.“
- село Кралевец*: разположено между реките Мура и Драва, на 20 км. западно от мястото на сливане на железопътните линии, в днешна Хърватия.
- 18 *Аз съм роден в Кралевец на 27 февруари 1861 г.*: В един (недатиран) автобиографичен фрагмент Рудолф Щайнер пише: „Роден съм на 25 февруари 1861 г. Два дни по-късно съм кръстен.“ – Едно писмо от Ойгение Бредов от 25.02.1921 г. до Рудолф Щайнер предполага, че действително 25-ти е рождената му дата. Католическото кръщение става на 27.02.1861 г. в Драсковец на името на Рудолф Йозеф Лоренц Щайнер. Кръстници са Лоренц Дайм и Йозефа Якл.
- 20 *Сестрата и братът на Рудолф Щайнер*: Леополдине Щайнер, Потшах 1864 – 1927 Хорн; Густав Щайнер, Потшах 1866–1942 Шайбс, Долна Австрия. Писма до родителите, брата и сестрата в Събр. съч. 39.
- 37 *Чак тогава станах „добър ученик“*: В годишните отчети на училището след 2-ри клас Рудолф Щайнер е определен като отличен ученик.

- 44 *От петнадесетата си година започнах да помагам с уроците на някои съученици:* За това съобщава неговият съученик Алберт Пилва: „В 5-и клас баща ми потърси някое момче, на което може да се разчита, за помощник. Изборът на проф. Йелинек падна върху Рудолф Щайнер. С него ежедневно учехме заедно и пишехме всички домашни.“ След една година Рудолф Щайнер успява да го направи отличен ученик, който след това се числи към тези, които се дипломират „с отличие“: Щайнер, Дойч и Пилва.
- 56 *Тогавата се случи така, че се запознах с един обикновен човек от народа:* Феликс Когоуцки (Виена 1833 – 1909 Трумау). В запазените му дневници е открита записката: „Г-н Щайнер младши, студент, живеещ в Инцесдорф, ме посети в неделя, 21 август 1881 г.; за съжаление не си бях вкъщи. – Г-н Щайнер ми беше за втори път на гости в петък, 26-ти същия месец и година.“ (Емил Бок: „Рудолф Щайнер. Изследвания на неговата биография и дело“, Щутгарт 1990).
- 87 *„Върху загадките на душата“*, Берлин 1917 г., Събр. съч. 21.
- 90 *Бях препоръчан за възпитател в едно семейство, в което имаше четири момчета:* По препоръка на областния управител д-р Валзер през юни 1884 г. съпругата на виенския търговец Ладислаус Шпехт се обръща към Рудолф Щайнер с молбата „дали би бил склонен да заеме мястото на домашен учител“ в нейния дом. Още през следващия месец той встъпва на тази длъжност и поема отговорността за четиримата синове: Рихард, Артур, Ото и Ернст до есента на 1890 г. Детето, към което е насочено специалното внимание на Рудолф Щайнер, е Ото.
- 100 *„Теория на познанието на Гьотевия светоглед“*, Берлин и Щутгарт 1886 г., Събр. съч. 2.
- 110 *„Философия на свободата. Основни принципи на един модерен светоглед“*: Берлин 1894, Събр. съч. 4.
- 116 *подробното предисловие към втория том на естествено-*

научните съчинения на Гьоте: Издадените от Рудолф Щайнер томове на естествонаучните съчинения на Гьоте излизат: Том I – 1883 г., Том II – 1887 г., Том III – 1890 г., Том IV, Част 1 и 2 – 1897 г. Специално издание с всички уводи излиза под заглавието „Рудолф Щайнер. Въведение към естествонаучните съчинения на Гьоте“, Събр. съч. 1.

- 118 *„Гьоте като баща на една нова естетика“*: Лекцията се състои на 9 ноември 1888 г. и излиза като специална притурка към „Немско слово“, Виена 1889. В „Методични принципи на антропософията. Избрани студии върху философията, естествознанието, естетиката и психологията“, Събр. съч. 30 и в „Изкуство и познание за изкуството“, Събр. съч. 271.
- 149 *създадените по-късно мистериини драми*: „Портата на посещението“, Берлин 1910. „Изпитанието на душата“, Берлин 1911. „Пазачът на прага“, Берлин 1912. „Пробуждането на душите“, Берлин 1913. Излезли заедно като „Четири мистериини драми“, Събр. съч. 14.
- 153 *лекция в Херманцат*: 29 декември 1889 г. Виж „Приноси“ №61/62.
- 157 *статия за „Хомункулус“*: В „Немски седмичник“, 1888, Бр. 16–17, препечатана в Събр. съч. 32.
- 160 *„Съгласуване на човешкото съзнание със самото себе си“*: Основният въпрос на теорията на познанието с особено позоваване на наукоучението на Фихте. Прологомена за съгласуване на философстващото съзнание със самото себе си [1891]. В разширена форма излиза като: „Истина и наука. Въведение към „Философия на свободата“, Ваймар 1892, Събр. съч. 3.
- 163 *„За обогатяването на нашите възгледи благодарение на публикуването на естествонаучните съчинения на Гьоте от Гьотевия архив“*: 1891; препечатано в Събр. съч. 30.

- 174 „*Фантазията като създател на културата*“: Лекция от 25 ноември 1891 г. Препечатана в „Приноси“ №99/100.
- 175 *Другата лекция*: „Единен възглед за природата и граници на познанието“, Виена, 20 февруари 1893 г., препечатана в Събр. съч. 30.
- 184 *написах остра статия*: „Общество за етическа култура“ в „Бъдеще“, 29 октомври 1892 г. Препечатана в Събр. съч. 31.
- 201 „*Фридрих Ницше, борец срещу своето време*“, Ваймар 1895, Събр. съч. 5.
- 202 *че при първото от многобройните посещения*, които ѝ направих, тя ме пусна в стаята на Фридрих Ницше: Първото посещение в Архива на Ницше става през пролетта на 1894 г. В една записка в бележник (NB 321) обаче описанието на срещата с болния Ницше се намира с дата 22 януари 1896 г., т.е. непосредствено след подреждането на библиотеката на Ницше, за което се съобщава в тази глава от „автобиографията“.
- 207 „*Гьотевият светоглед*“, Ваймар 1897, Събр. съч. 6.
- 214 *статия... в брой 16 на „Списание за литература“*: „Модерният светоглед и реакционният курс“, препечатана в Събр. съч. 30.
- 240 *че тази книжарница издаваше вестник*: „Литературен Меркурий“, Ваймар. Критически и библиографски седмичник. Издателство на Херман Вайсбах. Редакция: Курт Вайсбах. Получава 45 статии от Рудолф Щайнер за периода от 1891 до 1893 г. Виж томовете със статиите, Събр. съч. 29–32.
- 242 *бюст на Хегел*: Този бюст на Хегел все още се съхранява в наследството на Рудолф Щайнер. По-късно той стои заедно с бюстовете на Фихте и Шелинг в залата на Берлинския клон. За Мюнхенския конгрес на Теософското общество за Петдесетница 1907 г. Рудолф Щайнер поставя тези три

- бюста в конгресната зала пред лекторската катедра, виж „Изображения на окултни печати и колони“, Събр. съч. 284.
- 266 „Загадките на философията“, Берлин 1914, Събр. съч. 18.
- 269 *издаването на „Списание за литература“*: От 10 юли 1897 г. Рудолф Щайнер и Ото Ерих Хартлебен поемат издаването. През 1898 и 1899 г. към тях се присъединява Мориц Цитер. Отговорен редактор: д-р Рудолф Щайнер, Берлин. Издателство на Емил Фелбер във Ваймар, по-късно на Зигфрид Кронбах в Берлин. От 17 март до 29 септември 1900 г. Рудолф Щайнер е единственият издател.
- 286 „Християнството като мистичен факт“, Берлин 1902, Събр. съч. 8.
- 293 „Мистиката в зората на съвременния духовен живот и нейното отношение към модерния светоглед“, Берлин 1901, Събр. съч. 7.
- 294 *граждански брак*: Венчавката става на 31 октомври 1899 г. в Службата по гражданско състояние Берлин Фриденау със свидетели Джон Хенри Маккей и Ото Бок.
- 299 Дейността на Рудолф Щайнер в Берлинското „Общообразователно училище за работещи“ продължава от 13 януари 1899 г. до 23 декември 1904 г.
- 304 *Свободно висше училище*: Рудолф Щайнер започва лекционната си дейност в „Свободното висше училище“ на 15 октомври 1902 г. и я приключва на 19 декември 1905 г. Лекциите, които изнася там, са поместени в „За философията, историята и литературата“, Събр. съч. 51.
- 305 *своята основополагаща антропософска лекция*: „Монизъм и теософия“. Лекция от 8 октомври 1902 г. в залата на Кметството на Берлин пред Съюз „Джордано Бруно“, с вечер за дискусии на 15 октомври 1902 г. Поместена в „За филосо-

фията, историята и литературата“, Събр. съч. 51.

- 308 *„Тайното откровение на Гьоте. По повод неговия сто и петдесет годишен юбилей: 28 август 1899 г.“*: Препечатана в Събр. съч. 30.
- 309 *Теософско общество*: Теософското общество е основано на 17 ноември 1875 г. от Е. П. Блаватска (1831–1891), заедно с полковник Хенри Стийл Олкот (1832–1907) в Ню Йорк. Скоро след това центърът на Обществото се мести в Индия.
- 310 *учредителното събрание* (на Немската секция на Теософското общество): на 19 и 20 октомври 1902 г.
- 311 *„От Буда до Христос“*: 24 лекции от 3 октомври 1901 г. до 27 март 1902 г. От тези лекции няма запазени записки.
- 311 *една лекция за Гьотевия „Фауст“*: В „Духовният облик на Гьоте в откровенията на неговия „Фауст“ и в „Приказка за зелената змия и красивата лилия“, Събр. съч. 22.
- 313 *„Новогодишните размисления на един еретик“*: Препечатана в Събр. съч. 30.
- 321 *„Егоизмът във философията“*: Лайпциг 1899. Препечатана под заглавие „Индивидуализмът във философията“ в Събр. съч. 30.
- 322 *моята „Теософия“*: „Теософия. Въведение в свръхсетивното познание и мисията на човека“, Берлин 1904, Събр. съч. 9.
- 330 *месечника „Луцифер“*: № 1–7, юни – декември 1908 г., след това „Луцифер-Гнозис“ № 8–35, януари 1904 г. – май 1908 г. Под формата на книга издаден като: „Луцифер-Гнозис. Основополагащи статии за антропософията и статии от списанията „Луцифер“ и „Луцифер-Гнозис“, Събр. съч. 34.

- 332 „*Как се постигат познания за висшите светове?*“: Излезли като статии, Берлин 1904/1905. Първо издание като книга: Берлин 1909, Събр. съч. 10.
- 332 *Изхрониката на Акаша*“: Излезли като статии, Берлин 1904 до 1908. Първо издание като книга: Дорнах 1939, Събр. съч. 11.
- 337 *философско-антропософското издателство*: Първоначално: Философско-теософско издателство. От 1915 г. Философско-антропософско издателство. Споменатата книжка е „Шилер и нашата епоха“, излязла в „За философията, историята и литературата“, Събр. съч. 51.
- 357 *Парижки лекционен цикъл*: „Космогония“, 18 лекции от 25 май до 14 юни 1906 г. Издаден по резюме от Едуард Шюре и допълнен със записки на слушатели, Събр. съч. 94.
- 361 *Теософският конгрес... в Мюнхен*: Виж „Изображения на окултни печати и колони – Мюнхенският конгрес за Петдесетница 1907 г. и последствията от него“, Събр. съч. 284.

РУДОЛФ ЦАЙНЕР ЖИВОТ И ТВОРЧЕСТВО

- 1861 г. Роден на 27 февруари в Кралевец (тогавашна Австро-Унгария) като син на служител в австрийските железници. Родителите му произхождат от Южна Австрия.
- 1872 г. Гимназия до 1879 г. във Винер Нойщат.
- 1879 г. Обучение във Виенското висше техническо училище: математика и естествознание, литература, философия, история. Основно запознаване с Гьоте.
- 1882 – 1897 г. Издава естественонаучните трудове на Гьоте (5 тома) в „Немска национална литература“ на Кюршнер. Самостоятелно издание на уводите – през 1925 г. под заглавие „Въведение в естественонаучните съчинения на Гьоте“ (Събр. съч. 1).
- 1884 – 1890 г. Частен учител във Виена.
- 1886 г. Привлечен като сътрудник при издаването на Гьотевите съчинения. „Основни насоки в теорията на познанието върху Гьотевия светоглед, съпоставен с Шилер“ (Събр. съч. 2).
- 1888 г. Издава списанието „Немски седмичник“. Лекции в Гьотевото общество, Виена: „Гьоте като баща на новата естетика“ (Събр. съч. 30).
- 1890 – 1897 г. Ваймар. Сътрудник в Архива на Гьоте и Шилер.
- 1891 г. Докторат по философия в Университета Росток. През 1892 г. излиза разширената дисертация „Истина и наука“. Увод към „Философия на свободата“ (Събр. съч. 3).
- 1894 г. „Философия на свободата. Основни принципи на един модерен светоглед“ (Събр. съч. 4).
- 1895 г. „Фридрих Ницше, борец срещу своето време“ (Събр. съч. 5).
- 1897 г. „Гьотевият светоглед“ (Събр. съч. 6). Преместване в Берлин. Издава „Списание за литература“ и „Драматургични свитъци“ с О. Хартлебен. (Избрани статии в Събр. съч. 29–32).
- 1899 – 1904 г. Преподавателска дейност в основаното от В. Либкнехт „Общообразователно училище за работещи“, Берлин.

- 1900 г. „Възгледите за света и живота през деветнадесети век“, по-късно излиза с разширения като „Загадките на философията“ (Събр. съч. 18). Начало на антропософските лекции по покана на Теософското Общество в Берлин. „Мистиката в зората на съвременния духовен живот“ (Събр. съч. 7).
- 1902 – 1912 г. Изграждане на антропософията. Редовни публични лекции в Берлин и лекционни цикли в различни градове в Европа. Мари фон Сиверс (от 1914 г. Мари Щайнер) става негов близък сътрудник.
- 1902 г. „Християнството като мистичен факт и Мистериите на древността“ (Събр. съч. 8).
- 1903 г. Основава и издава списание „Луцифер“, по-късно „Луцифер-Гнозис“ (Статии в Събр. съч. 34).
- 1904 г. „Теософия“. Въведение в свръхсетивното познание на света и човека (Събр. съч. 9).
- 1094 – 1905 г. „Как се постигат познания за висшите светове?“ (Събр. съч. 10), „Из хрониката Акаша“ (Събр. съч. 11), „Степени на висшето познание“ (Събр. съч. 12).
- 1910 г. „Въведение в тайната наука“ (Събр. съч. 13).
- 1910 – 1913 г. Премиера на „Четири мистериини драми“ (Събр. съч. 14).
- 1911 г. „Духовното ръководство на човека и човечеството“ (Събр. съч. 15).
- 1912 г. „Антропософски календар на душата“, „Максими“ (Събр. съч. 40), „Път към себепознание на човека“ (Събр. съч. 16).
- 1913 г. Отделяне от Теософското общество и основаване на Антропософското общество. „Прагът на духовния свят“ (Събр. съч. 17).
- 1913 – 1923 г. В Дорнах, Швейцария, е изградена от дърво сградата на първия Гьотеанум.
- 1914 – 1923 г. Из цяла Европа, но най-вече в Дорнах и Берлин, Рудолф Щайнер дава основополагащи познания за обновление в областта на изкуството, педагогиката, естествените науки, социалния живот, медицината, теологията. Доразвива новото изкуство „евритмия“, чиито първи стъпки датират от 1912 г.
- 1914 г. „Загадките на философията“ (Събр. съч. 18).
- 1916 – 1918 г. „Върху загадките на човешкото същество“ (Събр. съч. 20). „Върху загадките на душата“ (Събр. съч. 21). „Духовният облик на Гьоте в откровенията на

- неговия „Фауст“ и в „Приказка за зелената змия и красивата лилия“ (Събр. съч. 22). Р. Щайнер формулира идеята за „троичното устройство на социалния организъм“, „Основи на социалния въпрос“ (Събр. съч. 23). Статии върху троичното устройство на социалния организъм (Събр. съч. 24). В Щутгарт се открива първото Валдорфско училище, което Рудолф Щайнер ръководи до своята смърт.
- 1920 г. Лекционни цикли и художествени представления в сградата на недовършения Гьотеанум.
- 1921 г. Започва да излиза списание „Гьотеанум“.
- 1922 г. „Космология, религия и философия“ (Събр. съч. 25). През Новогодишната нощ (31.XII.1922 г.) изгаря първият Гьотеанум. Р. Щайнер изработва модела на втория Гьотеанум, построен по-късно от бетон.
- 1923 г. По време на Коледата на 1923 г. „Антропософското общество“ прераства в „Единно антропософско общество“ под председателството на Р. Щайнер.
- 1923 – 1925 г. В седмични продължения излиза (останала незавършена) автобиографията му „Моят жизнен път“ (Събр. съч. 28), както и „Ръководни антропософски принципи“ (Събр. съч. 26). Съвместна работа с д-р Ита Вегман върху „Предпоставки за разширяване на лечебното изкуство според духовнонаучните познания“ (Събр. съч. 27).
- 1924 г. Непрекъснатата лекторска дейност и последни пътувания с тази цел из Европа. На 28 септември е изнесена последната лекция пред членовете на Антропософското общество. Начало на боледуването.
- 1925 г. На 30 март Рудолф Щайнер почива в Дорнах.

Наричат Рудолф Щайнер „най-добре пазената тайна на двадесети век“. Коя е забележителната индивидуалност, криеща се зад тази личност? Кой е човекът, дал на света духовния път на Антропософията? Какво лежи зад идеите, познати днес като Валдорфско образование?

В тази автобиографична книга Щайнер си спомня първите тридесет и пет години от своя живот. Въпреки че рядко говори по въпроси от личен характер, тук ни се предлага рядката възможност да погледнем по-отблизо в неговия вътрешен мир, във взаимоотношенията му с другите и в събитията, които го формират като личност. Това не е обикновен разказ за успехите и провалите в живота, а пътят на една душа, така че ставаме свидетели на развитието на съзнанието на един съвременен духовен учител.

Рудолф Щайнер притежава точен и остър научен ум в съчетание с вродена способност да вижда в духовния свят. Той признава целостта и значението на методите на съвременната наука и така развива една модерна дисциплина, която нарича „Духовна наука“. Оттогава насетне неговите прозрения са докоснали и обогатили много области в живота по начин, който продължава да променя живота на хората.

Тази книга е автопортрет на един човек, чиито идеи изпреварват нашето време, но са крайно необходими в един все по-объркан и материалистически настроен свят.